శ్రీరస్తు.

శ్రీధర్మసూరివిరచితంబును

శ్రీరామయశోఘనసారసురభితంబునగు

సాహిత్యరత్నాకరమను

అలంకారశాస్త్రము.

శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితమైన

మందరమను పేరుగలవ్యాఖ్యానముతోఁగూడ

సరస్వతి- తిరువేంగడాచార్యులచేత

లేఖకప్రమాదజనితదోషరహితంబుగఁబరిష్కరింపఁబడి

శ్రీమచ్చన్నపురవర్తినియగు

సరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలయందచ్చుగూర్పించి

ప్రచురింపఁబడియె

౧౯౪౧సంవత్సరము- ఏప్రేల్ నెల

ప్రకటన

ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రిలవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంధమును తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చువేయించుస్వాతంత్ర్యమును నాకువ్రాసి యిచ్చియున్నారుకాఁబట్టి ౧౮౭౯సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౯౧సం॥
ఏప్రల్ ౧౪తేది

స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

అవశిష్టవిషయాస్తత్తత్ప్రకరణేషుద్రష్టవ్యాః

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యత్కుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
ర్శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కళ్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతద్బంభరప్రాయాః
కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభి
స్సకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃక
టాక్షాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహీతేమనీషీమాన్యోమనోజ్ఞోజనిలక్ష్మ
ణోసౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్త్వదోగ్ధ్రీంతాంమందరాఖ్యాంవివృతింవి
ధత్తే॥దుర్వ్యాఖ్యావిషదూషితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలం
కృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్శందర్శమచేతసాంసుమ
నసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లక్ష
ణాంలక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగౌతమాచ్ఛేషా
హేర్వాయవక్త్రితోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్ర
తిభాతిమేతదపితద్వ్యాకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమ
ప్రోద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యతాంత్వా
యుతానాంవిబుధప్రజానాం। సంప్రీణనాయైవసలక్ష్మణాఖ్యఃప్రస్థోజ్వలం
మందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్త్వబోధేనాలంహినాకేతివిరే
మురేకే । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాంవాతాయువత్తత్రముధా
భ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమప్రమేయం మథామధిత్వామమమంద

రేణ।గృహ్ణంతు సర్వేవిబుధాయథేచ్ఛంగుణాదిరత్నానిరసామృతంచ ॥ ఆవృత్య బుద్ధింపరిహృత్యనాకామేతాంచటీకాంకలయంతుకల్యాః। లోకః కరేణోరవలోకకాలేకణ్ణాదివత్పశ్యతిదంతయుగ్మం ॥ వ్యాఖ్యాహ్యసావద్యుతనప్రణీతేత్యుత్సృజ్యమాత్సర్య మనార్యవర్యం । సంతస్సుచిత్తాస్సదయాశ్శ్రిమజ్జ్ఞానందంతునిందంతుమమప్రమోదః॥ ... ...

అథతత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీ స్సాహిత్యరత్నాకరాభిధానమలంకార నిబంధనంచికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్న పరిసమాప్తి సాధనం బాలగజాననానుగ్రహాశంసనరూపంమంగళమాదౌ శిష్యశిక్షార్థంగ్రంథతోగ్రథ్నాతి॥ఆలింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతుభూతపరిరంభాభిధాయకస్యావ్యయపదస్య భద్రాదివాచకత్వాద్వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చయః- తదుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాదివాచకాః। తేసర్వేనైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపవేతి-అతఏవమురారిశ్రీహర్షాదయోప్యాదితోనిష్ప్రత్యూహమితినిపేయేత్యాద్యవ్యయపదప్రయోగమకుర్వన్- అర్ధంవామభాగోజాయాయస్యతస్యార్ధజానేరర్ధనారీశ్వరస్యపితుర్జనకస్యమహాదేవస్యోదరంగాఢమాలింగ్యోత్సంగేదక్షిణాంశేవర్తీఆసీనః - ఏతేనపితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయఃప్రదాపయితుంచప్రవీణఇతి ద్యోత్యతే-బాలగజాననఃనోస్మానవతురక్షతు - అత్రబాలఇతివిశేషణేనగ్రహణధారణపటుత్వాదస్మత్ప్రార్థనామవిస్మృత్యాఖిలశ్రేయః పరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనక్షమఇతిధ్వన్యతే- యస్యబాలగజాననస్యకుంభయోర్గిరిసుతాయాఅర్ధాంగభూతాయాః పార్వత్యాఃకుచస్యపార్శ్వభాజోస్సతోః-గుహఃషణ్ముఖః-త్రిభిః-ఆననాన్యబ్జానీవేత్యుపమితసమాసః-రూపకసమాసేతూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేనపానక్రియానుపయోగాత్- త్రిభిరిత్యస్యాసాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబాధకాభావాచ్చ-తైః స్తన్యంపిపాసతిపాతుమిచ్ఛతి - ఏతేనపార్వతీపరమేశ్వరయోస్సరససల్లాపాదిసంతోషసమయేసతితాదృశానందహేతుభూతస్యబాలగజాననస్యచుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రితాశాస్యార్పణోచితత్వంవ్యజ్యతే-అత్రార్ధనారీకుచప్రాంతగతయోః కుంభయోః కుమారస్యకుచభ్రాంతిరభూదితిభ్రాంతిమదలంకారః-ఆననా

జ్జైరిత్యుపమేతితయోస్సంసృష్టిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిఘ్నానీత్యంతరా యబాహుళ్యభయాత్స్వేనఃపున్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానాఆభాకాంతిర్య స్యాస్సాతథోక్తా - సురాహారాసారస్యసుధాధారావర్షస్యనిరాసకారి ణోమధురవ్యాహారాస్స్వాదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హారిణీసం తతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃస్థూలమౌక్తికస్య పోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్మితలవోమందహాసలేశస్తస్య శ్రియా సాధ్వీర మ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా.సాధుర్వార్ధుషికేచారౌసజ్జనేచాభిధేయ వదితివిశ్వః- నిజేనస్వకేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళ త్వమివాంతరా।ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతఇత్యుక్త లక్షణలక్షితకాంతివిశేషేణ- రంభాంరతించనిర్జితవతీ స్వసౌందర్యాతిశ యాధఃకృతరంభారతిరిత్యర్థః భారతీశారదాఅధునామేమహ్యంశ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
హారాసారనిరాసకారిమధురవ్యాహారిణీహారిణీ । ముక్తాభూ
షణపోషణస్మితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేననిర్జిత
వతీరంభారతీభారతీ॥౨॥ నమస్తమఃకర్దమదుర్దమాంబుధిప్రణ
ష్టచేష్టాఖిలజంతుసంతతిం। ప్రసార్యమాణైఃపటుదీర్ఘరశ్మిభిర్జ

కళ్యాణంవిదధాతుపితనోతు - అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకయోస్సం సృష్టిః- ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది। సంఖ్యానియమము ల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితఇతి- అర్థేసత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసా పునశ్శ్రుతిః। యమకంపాదతద్భాగవృత్తితద్యాత్యనేకతామితిచలక్షణా త్॥ ౨॥ నమఇతి॥ తమోంధకారఏవకర్దమదుర్దమాంబుధిర్గంభీరదురవ గాహోబ్ధిస్తస్మిన్ ప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాతాదృశ్యఖిలజంతుసంతతిర్య స్యాంసాతథోక్తా తాం-పంకమగ్నవన్నిశాయాంనిఖిలప్రాణినోపి నిద్ర యానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్త్రయీంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చరశ్మిభిఃకిరణైరే వపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీశుప్రగ్రహౌరశ్మీఇత్యమరః-ఉద్ధరతే అత్యధఃపంకమగ్నానాంసముద్ధరణం దృఢతరైర్దీర్ఘైశ్చ ప్రగ్రహైరేవక ర్తవ్యమితిభావః,అత్రతమసివిశిష్టాంబుధిత్వారోపస్యకిరణేషుతాదృశప్ర

గ్రహత్వారోపస్య చ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకారః ॥ ౩ ॥ నిత్యమితి ॥ రసోనురాగపవరసోఽత్ర వస్తైనార్ద్రీం యద్ధృదయం తదేవేంధనం తేన సంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌ దాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగస్సఏవ దారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌ విషేవీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- ఉద్భూతాం స్ఫుటాం ధూమకలికాం ధూమాంకురం- అత్ర క్ష్వేళచ్ఛలేనేతిచ్ఛలశబ్దేన క్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః-రసార్ద్రేత్యాదౌ రూపకమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౪ ॥ లక్ష్మీమితి ॥ వక్షసి లక్ష్మీం బిభ్రత్ -ఏతదగ్రే విశేషణత్రితయేప్యన్వేతి- తారే స్వచ్ఛే హారవలయే-ముక్తాశుద్ధౌ చ తారస్స్యాదిత్యమరః- తస్యాః లక్ష్మ్యాః ప్రియం సోదరం ప్రేమాస్పదసోదరభూతం శుభ్రమణిం కౌస్తుభరత్నం-తస్యా ఇత్యప్యగ్రే విశేషణత్రయేపి యోజ్యం- నయనే వా

గత్త్రియీయాముద్ధరతే వివస్వతే. ౩ ॥ నిత్యం రసార్ద్రీహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
ధూమకలికాముపకంఠమూలం క్ష్వేళచ్ఛలేన వహతే మహసే
నమోస్తు ॥ ౪. లక్ష్మీం వక్షసి తారహారవలయే తస్యాః ప్రియం సోద
రం బిభ్రచ్ఛుభ్రమణిం పరం చ నయనే నాభౌ చ భద్రాసనం। ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికామిత్రాణి పంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
నూరపంకజై రవతు నః కశ్చిన్మహాకాముకః ॥ ౫ ॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రే పరమన్యం సోదరం చంద్రం చ-నాభౌ భద్రాసనం సింహాసనభూతం పద్మం చ- తస్యాః పద్మాలయత్వాత్తస్య పద్మనాభత్వాచ్చేతి భావః- ఊరుభ్రూగళనాభిరోమలతికానాం మిత్రాణి తత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయుధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్య వ్యాలింగ్య శార్ఙ్గమంసేనేతి బోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః అర్థాత్పురుషోత్తమః నోఽస్మానవతు రక్షతు- వక్షసి లక్ష్మీధారణాత్ కాముకత్వం. హారాదిషు తత్సోదరాదిధారణాత్కరేషు తదవయవోపమానాయుధాకలనాచ్చ మహాకాముకత్వమిత్యాకూతం- అత్ర పదార్థానాం విశేషణగత్యా మహాకాముకత్వం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయ
పరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యం
తవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం
జ్ఞానానందమయం- నిర్గతాఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాం
తైర్వ్యచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్ర
శస్తంస్వతఃస్వేనైవ ప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహఃఅస్తి-అత్రవృ
త్త్యనుప్రాసః-లక్షణంతూక్తం ॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ -
తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్త్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅ
జామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్
ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగ
తశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునః ప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మాత్మక

విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః ॥
౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్త్వతమో
గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధౌచిరాయరేమేనిజయోగనిద్రయా.౮॥ తతోఽస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావా దనేకకృత్యస్త్రి
మూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏక
స్మిన్కాలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంని
ఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజ
యాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతం రేమేవిజహార - నిఖిలజం
తుజాలస్యాత్మోదరవినివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్ని
శ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్త
వస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణో వృ
త్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తతఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్
యస్యసరోరుహస్య సమస్తంనిఖిలమంబరం వ్యోమఇందిందిర శాబస్య

గ్రహత్వారోపస్య చ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౩॥ నిత్యమితి॥ రసోనురాగపవరసోద్రవస్తేనార్ద్రీంయద్ధృదయంతదేవేంధనం తేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌ దాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగస్సఏవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌవిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేరసఇత్యమరః- ఉద్భూతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంకురం- అత్రక్ష్వేళచ్ఛలేనేతిచ్ఛలశబ్దేనక్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః-రసార్ద్రేత్యాదౌరూపకమితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్ -ఏతదగ్రే విశేషణత్రితయేప్యన్వేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధౌచతారస్స్యాదిత్యమరః- తస్యాఃలక్ష్మ్యాఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదరభూతంశుభ్రమణింకౌస్తుభరత్నం-తస్యాఇత్యగ్రేవిశేషణత్రయేపియోజ్యం- నయనేవా

గత్త్రయీముద్ధరతేవివస్వతే. ౩॥ నిత్యంరసార్ద్రీహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
ధూమకలికాముపకంఠమూలంక్ష్వేళచ్ఛలేనవహతేమహసె
నమోఽస్తు॥ ౪. లక్ష్మీంవక్షసితారహారవలయేతస్యాఃప్రియంసోద
రంబిభ్రచ్ఛుభ్రమణింపరంచనయనేనాభౌచభద్రాసనం। ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికామిత్రాణిపంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
న్కరపంకజైరవతునఃకశ్చిన్మహాకాముకః॥ ౫॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రేపరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసనభూతంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యపద్మనాభత్వాచ్చేతిభావః-ఊరుభ్రూగళనాభిరోమలతికానాంమిత్రాణితత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయుధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్యన్నాలింగన్శార్ఙ్గమంసేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకఃఅర్థాత్పురుషోత్తమఃనోఽస్మానవతురక్షతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణాత్కాముకత్వం.హారాదిషుతత్సోదరాదిధారణాత్కరేషుతదవయవోపమానాయుధాకలనాచ్చమహాకాముకత్వమిత్యాకూతం-అత్రపదార్థానాంవిశేషణగత్యామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలఙ్కారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిఙ్గముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౫

తి ప్రాప్తోఽతీతినభోగస్సచాసౌమార్గశ్చతస్మిన్ ఖచరమార్గేవాభ్రాంతో భ్రమణశీలః- నిరాకృతంతమోఽజ్ఞానంయేనసతథోక్తః-అన్యత్రనిర్ధూత ధ్వాంతః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిర్దీప్రః ప్రకాశమానః అన్య త్రశుచిర్గ్రీష్మస్యయోగేదీప్రస్తీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతేశృంగారాషా ఢయోరపి।గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః-హరితోహరితాఖ్యోమునీం ద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావంప్రపేదే - అత్రశ్లేషభి త్తికాభేదాధ్యవసాయేనసాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే నోపమా ప్రతిభోత్థాపితశ్లేషః ॥ ౧-౨॥గోత్ర ఇతి॥కించేతిచార్థః-తస్యహా రితస్యగోత్రే-అభిజాతవంశస్సద్వంశః-అభిజాతఃస్మృతోన్యాయ్యేకులీన ప్రాప్తరూపయోరితివిశ్వః-సమభూత్సంజజ్ఞే-తత్ర వారాణశీవంశే - త

> ర్హారితోమునీంద్రః।దోషానుషంగరహితశ్చనభోగమార్గక్రాం
> తోనిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్రః॥౧-౨॥ గోత్రేచతస్యస
> మభూదభిజాతవంశోవారాణశీత్యుపపదేనభువిప్రసిద్ధః । త
> త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
> శ్శ్రుతశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీనశనైశ్చశిష్యాన్వి
> ద్యోపదేశవిధయాపరితోషయద్భిః । వారాణశీవిహితనిత్యని
> వాసదీక్షైరార్యైః పండితైర్భరతఖండమమండిపుణ్యైః॥సర్వ
> జ్ఞతశ్శమితకామరుషో గిరీశాచ్ఛ్రీపార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

పోధర్మః-శ్రుతంశాస్త్రం-శీలంస్వభావః-వృత్తంచరిత్రంచతానిశుభాని తపఃప్రభృతీనియేషాంతేతథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌస్యాద్ధర్మే లోకాంతరేపిచేతివిశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥దేవానితి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥ ౧౪ ॥ సర్వజ్ఞతఇతి॥సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్- ఉభయత్రసమమేతత్ - శమితే కామరుషౌకామక్రోధౌయేనతస్మాత్ -అన్యత్రశమితఃకామోయయాసా తాదృశీరుడ్యస్యతస్మాత్ -గిరివాచివిషయేఈశాత్సమర్థాత్ అన్యత్రగి రేఃకైలాసస్యేశాదధిపతేః-శ్రియుక్తాయాఃపార్వత్యాఃపార్వతీసంజ్ఞి కాయావనితాయాఃప్రియతమాత్ -అన్యత్రశ్రీపార్వత్యాఃప్రియతమా త్ -త్రిపురారినామ్నః-ఉభయత్రసమమేతత్ -తస్మాత్పూర్వోక్తాత్ అ

స్యత్రప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్రదేవాత్-బహుభిస్సుఖైః ప్రకాశైరుద్గతావాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః-అన్యత్రబహుభిః షడ్భిర్ముఖైర్వదనైరుద్గతావాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః - ముఖంనిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః-ధర్మాహ్వయోధర్మాఖ్యః అన్యత్రధర్మోధనుష్యాహ్వయోనామయస్యసతథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుతఇత్యర్థః-ధర్మోస్త్రీపుణ్యాసౌమ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసాయజ్ఞాచారయమేషునేతిరత్నమాలా- మహితఃపూజితః- సమమేతత్-కుమారఃపుత్రః-అన్యత్రగుహః-సముదభూత్సముత్పన్నోఽభూత్ । అత్రవిశేష్యపదయోరపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితిప్రాంచః। ఉభయశ్లేషేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....

నాగాంబికామితి ॥ యోధర్మసుధీః-గృహైర్భార్యయాయఆశ్రమస్త

రాశినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితఃకుమారః॥ ౧౫॥ నాగాం
బికాంశుభగుణాంప్రతిగృహ్యకన్యామేకాంగృహాశ్రమనివా
సకృతేచిరంయః।అన్యప్రతిగ్రహభయోనిగమాగమానాంస
త్సంప్రదాయమకరోదవనావఖండం॥ ౧౬॥ శంభోర్యదీయ
శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్లలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్నివాసకృతేనివాసాయగృహాశ్రమధర్మాంశ్చరితుమిత్యర్థః-దారేష్వపిగృహాఇత్యమరః- ఏకాంకన్యాంప్రతిగృహ్యఅత్రైకత్వమితరప్రతిగ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థంఅన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యోభయంయస్యసతథోక్తస్సన్ - నిగమాగమానాంవేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్రఆయతావితివిశ్వః-అఖండమవిచ్ఛిన్నంసత్సంప్రదాయంచిరమకరోత్ - చిరంవేదశాస్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥శంభోరితి॥లలాటగళయోర్యస్తాపఃకృపీటజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైఃశంభోఃకపర్దేజటాజూటే-కపర్దోస్యజటాజూటఇత్యమరః-గంగాత్మనాపరిణతైః గంగాత్వం ప్రాప్తైః- యదీయస్యధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణనమస్తేరుద్రమన్యవఇత్యాదిరుద్రానువాకేనకృతస్యాభిషేకస్యసంబంధిభిస్తోయైరవసిక్తాజటావళయఏవలతాశ్శశినాచంద్రకాంత్యాపుష్పశోభాందధిరేవదధతి

స్య-చంద్రికాప్యాప్తాజటాలతాః పుష్పితాఇవభాంతిస్మేతిభావః- అత్రా
ద్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః జటావళిలతాఇత్యత్రరూపకం-అభిషేకోదక
సంసిక్తాజటావళిలతాశ్శశిపుష్పశోభాం దధిరఇత్యత్రోత్ప్రేక్షాచేతి త
యోరుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౭॥ యఇ
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైస్సమ్యక్కృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
త్ ప్రసన్నాత్-అతఏవవరదాత్ వరంవృణీష్వేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
న్మహాదేవాత్-ఆసప్తమాత్ స్వస్యస్వతోఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్స్వపు
త్రానారభ్యసప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యోఽ
విచ్ఛిన్నః విమలోఽసందిగ్ధశ్చయోఖిలశాస్త్రప్రబోధస్తం- వరంవరత్వేనా

గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తానూనంజటావళిలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యవిమలాఖిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౮ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మధర్మాఖ్యసుధీస్సుసం
స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవతనయాన్నారాయణపర్వతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాక్షరక్రమపదక్రమారో
హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని । పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాప్తదిగ్గ్రథయాచచారబహుశఃక్షితౌ

గాత్ప్రిప॥౧౮॥విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణియజనాదీని
యేనసతథోక్తః- సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
సతథోక్తః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణోనారాయణావధానీ పదక్రమజ
టాశ్చాక్షరక్రమపదక్రమాచారోహణావరోహౌచ విషమక్రమాక్ర
మాశ్చేత్యేతేముఖఆదౌయేషాంతానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమజటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనస్వందేహసంచారేచక్రవ
ర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయాఅష్టసుదిక్షురూఢయా ప్రసిద్ధయా సత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్వః ద్విజరత్నేన బ్రహ్మరత్నేన క్షితౌచచార - నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితఏవేతిభావః॥౨౦॥జితేత్వతి॥ నారాయణార్యో నారాయణావధానీ- ఉరుమరుతోమహావాయోర్వేగఇవ వేగోయస్యాస్సాతథోక్తా- తాదృశీయా వేదచర్చా వేదవాదస్తత్ప్రధానయాగోష్ఠ్యాసంభాషణేన-చర్చాచర్చాసకచింతయోః। గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపఇతి చవిశ్వః రామావధాని ప్రవరంరామావధానినామధేయం కంచనవైదికంపునాగ్రేసరం- అతఏవసదసిజిత్వాబుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లాఘ్యమానాన్యవధానానియస్యసతథోక్తస్సన్ - గర్వేణాఖర్వాఉచ్చాః-అఖర్వగర్వాఇత్యర్థః - తాదృగ్విధాయేఅవధానీశ్వరాస్తఏవశరభాస్తేషాంఘటాయాస్సమజస్యగండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకఃకశ్చిత్పక్షివిశేషఃసఇతిచిహ్నంబిరుదంచ- ఆరోహణావరోహాద్యవధానాకలనసంతుష్టోధర్మరాజశ్ఛత్రచామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదంవితన్వ

> జరధేననారాయణః॥౨౦॥జిత్వారామావధానిప్రవరమురు
> మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యానారాయణార్యస్సదసిబుధశ
> తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభతశిబి
> కాంచామరచ్ఛత్రపూర్వంగర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
> టాగండభేరుండచిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజఃపర్వతనాథసూరి
> రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా । ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా
> నాంషడ్దర్శనీజన్మకృతాంమునీనాం॥ ౨౨॥ ఏకంకోపిసూదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్యనారాయణావధానినః-అశేషాణామాగమానాంశాస్త్రాణాంపారదృశ్వాపారదర్శీ - అతఏవషడ్దర్శనీజన్మకృతాంషట్ఛాస్త్రకారిణాం-దర్శనందర్పణస్వప్నబుద్ధి శాస్త్రాక్షిదృష్టిష్వితిరత్నమాలా-మునీనాంపాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యేనఏకాత్మతయాఐకాత్మ్యస్యవాయాలీలాతస్యాఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ - పాణినిప్రభృతయఃషడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూపేణైక్యలీలామవాపుః- అన్యథాకథంతస్యతాదృశంనిఖిలశాస్త్రనిష్ణాతత్వమితిభావః- అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యాఏకైకాగమపారీణేభ్యఃపాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - పాణినేర్జైమినేశ్చైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ । క

ణాదస్యాత్తుపాదస్యదర్శనాదపి దేవహేతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ పారదర్శిత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోఽపి కశ్చిత్ - ఏకం-న ద్వే- న త్రీణి చ-భ్రమకరం భ్రాంతిజనకం-సమ్యగబుద్ధమితి యావత్ - సుదర్శనం శాస్త్రం పాణౌ దధౌ - అవలోకితుం కరే చకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తు కోఽప్య నిర్వాచ్యో హరిః భ్రమకరం భ్రమిజనకం సుదర్శనం చక్రం - తథా కశ్చి త్పుమాన్ కామస్యాభిలాషస్య విఘాతుకం సమ్యక్సంసారాభావానా శకం సుదర్శనం లలాటే దధౌ- సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయ నయనసమీపే దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్ర కశ్చిన్మహామహిమశాలీ హరః-కామవిఘాతుకం మ దనదాహకం సుదర్శనం నేత్రం-తథా కశ్చిత్పుమాన్ శివక్షోభకం కళ్యాణ భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కాలే ఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అత ఏవ పదత లే బహూహాః కాలాదభ్యస్తమిదం ధిగిత్యమష్టాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్య ర్థః- అన్యత్ర తు కశ్చిద్భృగుగోత్రోత్పన్నః శివక్షోభకం త్రిలోచనతా

> భ్రమకరం పాణౌ లలాటే దధౌ కశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
> లే కశ్చిచ్ఛివక్షోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాం శివకరీం కామ
> ప్రదాం పర్వతాధీశార్యస్సమదర్శయద్రసనయా యద్దర్శనీమ
> ద్భుతం॥ ౨౩॥ వాగ్మిత్వద్యుతిశుద్ధివిష్ణుభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
> నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యహిపతౌ నిత్యైకతా వారితా ।

సజనకం సుదర్శనం నేత్రం పదతలే పాదాధః ప్రదేశే దధౌ - కదాచిత్కుతూ హలేన కాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతో హరః కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తం భస్మసాత్కరో మీతి విస్తారితభాలాక్షస్తతస్సక్రోధే సముత్క్షిప్తాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావక జ్వాలావలీఢరోదోవకాశే తస్మిన్ కాంతయా సహ కాందిశీకోఽభూదితి కథా త్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ హారిణీం - రసనయా నయనాన్యదర్శయదద్భుతమితి విరోధః - శాస్త్రప క్షమపి జిహ్వాగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అత ఏవ విరోధాభాసోఽలంకా రః- ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యత ఇతి లక్షణాత్ - శ్లేషాను ప్రాణితో వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి॥ య స్మిన్పర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిః పంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి కు

ర్వతిసతి - అహిపతౌశేషేనిత్యావాగ్మిత్వేవిషయేసహజా ఏకతావాది
తా-పురావాగ్మిత్వప్రస్తావేశేషఏవాగ్రగణ్యోభూత్ -అద్యత్వేతస్యాపి
తాదృశత్వాత్సోయంచేతిద్వయోరపిగణనాయాంబహూనాఃకాలాద్రా
ఘమహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపియోజ్యం- నిత్యేతిప
దంలింగపరిణామేనాగ్రేవాక్యచతుష్టయేప్యన్వేతి - వారితేతిపదమప్యే
వంవాక్యద్వయేపి- సనకాదిషుసనకసనందనసనత్కుమార సనత్సుజాతే
షు అత్రవాగ్మిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణసంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః- తేషుప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్యతునిఖిలగు
ణాశ్రయత్వమితివ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౪॥ యేనేతి॥యేన
పర్వతాధీశేనపాణినేర్మతంతత్ప్రణీతంశాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరంయథే
చ్ఛమభాణివ్యక్తంభణితం - స్వభ్యస్తమితియావత్ -యేనేతిసర్వత్రా

> ద్విత్వంపుష్పవతోఃకృశానుషుగతంత్రిత్వంచతుష్ట్వంచిరా
> మత్స్యన్నంసనకాదిషుప్రశమితంపంచత్వమింద్రద్రుషు॥౨౪॥
> యేనస్వైరమభాణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్గుం
> భేస్పష్టమఘట్టిభట్టగురువాగుట్టీకితేకుట్టిమే।నిశ్శంకంనిరటంకి
> శంకరమతంచాక్షౌదిచాక్షౌంఘ్రివా ధ్వన్యధ్వన్యుదలాస్య
> ఖండినిఖిలాపాషండషండాటవీ॥౨౫॥యోవాదేనజనార్దనా

గ్రేన్వేతి-కాణాదఃకణాదసంబంధీయోవాగ్గుంభస్తస్మిన్- ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతంశాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచా
ర్యాణాం గురూణాంప్రభాకరస్యచ వాగ్భిరుట్టీకితేనిర్మితేకుట్టిమేనిబ
ద్ధపద్ధతౌభాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టంయథాతథా-అఘట్టిఘట్టి
తం-తయోరపిపరిశ్రమఃకృతఇత్యర్థః- శంకరమతమద్వైతభాష్యంనిశ్శం
కంనిస్సంశయంయథాతథానిరటంకిఅభేదినిర్మథితమితియావత్ - అక్షౌం
ఘ్రిర్గౌతమస్యవాగ్విద్యాచఅక్షౌదిచూర్ణితాపరిశీలితేతియావత్ -ధ్వనీ
నామధ్వనిమార్గేఉదలాసిఉదనర్తి- అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండాఏవషండాటవీశూన్యారణ్యానుఖండిఖండితాపాషండవాదాఃప
రిహృతాఇత్యర్థః- అత్రవృత్త్యనుప్రాసః॥ ౨౫॥ యఇతి॥ యఃపర్వ
తేశ్వరసుధీః- వాదికేసరీతిపదంబిరుదంస్వయమవిందత-అత్యూర్జితా

దతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినామద్వైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రామానుజమతానువర్తినంవిద్వాంసంప్రఖ్యాపయన్ప్రచ్యుతింనయంత్సన్-కీర్తిముదంచయతిస్మఅభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనోద్భటముత్కటంనాట్యంయస్యసతథోక్తః సచాసౌధూర్జటిస్తస్యజటాకోటీరంజటాజూటస్తస్యకోటీష్వగ్రభాగేషునటంత్యాగంగాయాస్తుంగతరంగాః కల్లోలాస్తేషాంరింగణభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్ధితత్సదృశమిత్యర్థః- తాదృశంవాగ్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వస్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషఏవదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంనికషణేనఘర్షణేనప్రో

హ్వాయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్వావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రౌఢంతదీయంస్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా త్కించోదంచయతి స్మకీర్తిముత్తు
లాంప్రఖ్యాపయన్వైష్ణవం॥౨౬॥ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తషడ్ద
ర్శనీరత్నస్రఙ్మయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్పర్వతనాథసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైః కర్తుంరసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాంషడ్దర్శనీసైవరత్నస్రక్ రత్నమాలా తన్మయీకంధరాయస్యసతథోక్తః-సప్రసిద్ధఃఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతాధీశస్యానుజః-అతోఽపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥ ౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పౌరుషప్రకటనపూర్వకమభిధాయ సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసమమాఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్యాపవ్యాకర్త్రుభయాన్మందమనీషానుజిఘృక్షయాతత్రతత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతోగుణాదాతృత్వాదైర్యధమార్దయఏవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్చంద్రఇవ-శిష్టం

స్యయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకవదుపాదానాత్-ఉపమావాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్- వత్తుల్యే-తుల్యేసాదృశ్యేర్థేవత్ప్రత్యయోభవతీతిసారస్వతప్రతిపాదితప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్యయస్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం -ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః-రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియాఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రంథంసముదంచయేయంనిస్సామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్రపక్షేగావఃకిరణాః -రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూమిః-తస్యాఅలంక్రియాయారత్నాకరాత్మికాయా మేఖలాయాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకరస్యమహీమెఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమెఖలేతినైఘంటికవచనాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలంకారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా। సాచచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వతనాథపూరిజలధేఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్యత్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయస్శ్లేషాలంకారాః। కిరణభూమిభూషణానాం వచనశ్శృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలేనాభేదాధ్యవసాయాద్భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - సర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితేతితస్యాస్తైషాం చాంగాంగిభావేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంసృష్టిః। లక్షణానితూపరిష్టాద్వక్ష్యంతేఽలంకారతరంగే॥౧౮॥వాక్యం॥ఏవంతావత్ప్రారిప్సితగ్రంథసమాప్తి...

శ్రీతియుక్తమితికవిహృదయాపరి జ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వ్యాఖ్యాన మపాస్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంసృష్టిః - పరస్పరనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ ౧౮॥ ఏవంతావదితి ॥శిష్టాచారేణానుమితాచ సమాప్తికామోమంగళమాచరేదితిస్మృత్యాఉ

స్నితా ప్రకటితా చ యా శ్రుతిస్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం - మంగళం శ్రు
తిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణే శ్రుతిరేవ ప్ర
మాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః
స్మృత్యున్నీతత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆ
శీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య
గ్రంథారంభాంగత్వమితి బోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనైర్జన్మనీత్యర్థః- కృతా
మనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితా
ఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇ
త్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యా అప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేనమం

తద్గ్రంథపరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా
ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యున్నీతశ్రుతిసిద్ధతయా
ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహి
రపి కృతాం దేవతానుగ్రహాశంసనప్రణామరూపాం మంగళా
చర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేషు పంచసు శ్లోకేషు నిబధ్యాస్మిన్
శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచ
తుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తద
వబోధః ప్రయోజనం- తత్కామోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథా
సంభవమున్నేయః ॥ ౧॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం
ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంత్వితి బోధార్థమిత్యర్థః-ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తే
రంగభూతం సాధనభూతం-ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా ఇ
త్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసం
బంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదన్వయనప్రకారస్తు-గ్రంథవిషయయోః
ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్య
సాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజన
యోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః-
ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ప్రరో
చనామభిరుచిం॥విరించీతి॥స్వయం వ్యాకరోతి-రసరమేతి ॥ కంచిత్ప్రకా

రంగతస్య ప్రకారాంతర ప్రాప్తిరిత్థంభావః - సాచ మందర క్షోభాదితి మంతవ్యం-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం-స్వవాచామితిశేషః ॥ ౨౯ ॥ రసేతి॥ కావ్యాన్యమృతానీవ-తైః-అత్ర కావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచ తానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః।
జయంతిమమ మందరక్షుభిత సింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవినిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిః।సింధుబంధుస్సముద్రః।భ్రమ్యాభ్రమణేన-ఇత్థంభావేతృతీయా-భంగాస్తరంగాః। భంగీఅవస్థావిశేషః। అత్రవిపంచీస్వరధర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చవచనేష్వసంభవాత్సాగ్రశ్యాక్షేపాత్ప్రకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబంధాసంభవమూలౌనిదర్శనావాంతర భేదావర్థాలంకారౌవృత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారాః- తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం॥౨౯॥రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృత్తిస్స్వారసికీ నసర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాఃకవిగిరాంప్రసారాః పరంముదంవిదధతేహృదిప్రదిమభాజికావ్యామృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాద్రవంతిశిశిరాశ్చిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలా॥ పరమితిపదస్యకేవలార్థవాచినోహృదీత్యనేనసంబంధః-అత్ర యథాసుధాకరకరాశ్శిశిరశశిశిలాఏవద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరోపిసరసహృదయమేష్వేవముదముదంచయంతి- నశుష్కతర్కకర్కశేష్వితికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావేనసాధర్మ్యనిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః-సచవృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే॥౩౦॥ఇదానీంస్వగ్రంథవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతరైః

షోఽనీరసోయస్తర్కస్తేనతదధ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు-హృదయేష్విత్యనువర్తతే॥ ౩౦॥ననుబహుషుప్రాచీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు ప్రకాశమానేషుకింనూతననిబంధననిర్మాణేనేత్యాశంక్యతేషు కతిపయగు

ణావికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతనై రాచార్యదండి మ
మ్మటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియాః అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేన నయోజితాః- అనాయకానాం హారావళీ
నామివ తాదృశీనామపితాసామరమ్యత్వా దనాదరణీయత్వ మిత్యాశ
యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంతప వె
త్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలో
లుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-క్షోదీయసా క్షుద్రతరేణ-తర
ళీకృతకాచానాం తారహారయష్టీనామివ తాసామప్య హృద్యత్వాదగ్రా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాకృశ్యేతరసం
బంధమూలకత్వా చ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతా నయోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తు కుక్షింభరి
భిర్నిబద్ధాః క్షోదీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా ఽలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం-క్షోదీయసా క్షుద్రతరే
ణ। ఈయసునిస్థూలదూరేత్యాది నాయణాదిలోపః పూర్వగు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలెగ్రహిరాత్మంభరి
శ్చేతిచశబ్దేన నిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్యతద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యోత్తమ
నాయకేన ఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సద్వృత్తా కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః-ఈయసునీతి - క్షుద్ర ఈయసున్ ఇతిస్థితే
స్థూలదూరేత్యాది నాయణాదిలోపః రేఫలోపః- యణ్ ఘటితశబ్దస్వరూప
లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్ర తు రేఫలోప ఏవ- తతః క్షుద్ ఈయసున్
ఇతిస్థితే పూర్వగుణః-క్షోదీయానితి రూపసిద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్యతద్వైల
క్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనేతి ॥ దివ్యోత్తమనాయకేన చ రామాదీనాం దివ్యో
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్య
మానేన ఉత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరనేన చ-సత్యో ప్రశస్తే వృత్తాకృతీ చరి
తాకారౌ యస్య తేన అన్యత్ర సత్యుత్తమా వృత్తావర్తులా చాకృతిర్యస్య తే
న-సత్పు శస్తే విన్యస్యమానే సన్యాభ్యర్హితసాధుష్విత్తివిశ్వః - విదేహతన

యావక్షోరుహయోస్స్థాయినా తయోరాసక్తచిత్తేనేత్యర్థః - అన్యత్ర త్ర స్థాతుమయోగ్యేనేత్యర్థః-నిస్త్రింశేన నిర్భీకేన అన్యత్ర నిర్దోషేణ- ఉదారేణౌదార్యయుక్తేన అన్యత్ర స్థూలేన॥ తదేవేతి ॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చ దుర్నాయకాశ్చ ఉత్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతి తేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషు హారేషు చ - సుదృశాం పండితానాం వనితానాంచ-ప్రత్యుత వైపరీత్యేన- కేషాంచిదనాయకత్వాత్కేషాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చ వైపరీత్యమితి భావః

నావి దేహతనయావక్షోరుహస్థాయినా। తత్తాదృగ్దశకంఠకీర్తి
పయసో నైల్యావహశ్రీజుషా నిస్త్రింశేన మహేంద్రనీలమణినో
దారేణ సంశోభతే॥ తదేవ తాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ ఉపమాశూ
న్యమిత్యర్థః। క్షీరమధ్యేక్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్।
ఇంద్రనీలస్స విజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయక ఇత్యుక్త లక్షణల
క్షితత్వం ద్యోతయితుం తత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం । మహేం
ద్రనీలమణిపదం సాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం ।
అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితే ష్వ
లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకార ఏవ
సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథావిధే స్వాలంకారే భూ
యానాదరో భవేత్ వైయర్థ్యశంకాతు ప్రత్యుత ప్రాచీనే
ష్వేవ భవిష్యతీతి శ్లోకతాత్పర్యార్థః। అత్ర శ్లేషానుప్రాణితా
తిశయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేన చరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
యా । సామగ్రింధస్థితా వన్యగ్రంథానాంకిం న జాయతాం ॥
౩౭ ॥ కావ్యామృతాకలనయా మృదుశీతలాని శ్రీరామదివ్య

అతిశయోక్తిః భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః- అస్తూత్తమనాయక సంఘటితత్వం ప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాద్వ్యర్థోయం ప్రయాస ఇత్యాశంక్యాహ- ఏకేనేతి-చరితార్థత్వాద్వ్యుత్పత్తేర్జాయమానత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవముపపత్తిముక్త్వా స్వగ్రంథేన సహృదయహృదయోల్లాసో భవతీత్యాహ-కావ్యేతి॥ కావ్యామృతానామాకలనయా అనుభవేన మృదూని శీతలాని చ-సురభీకృతాని తద్భక్తిపరవశీకృతానీత్యర్థః - అతఏవ ఘనసారస

మానితద్వద్గుణతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితా భ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥౩౩॥ ఏవం సహృదయాంత్సం ప్రార్థ్య దుర్హృదయానామహో యాప్రకారం ప్రతిపాదయతి। కతిచనేతి॥ కతిచనకతిపయేతమోభరాః-అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః - శుభానామదోషాణాం పదానాం సుప్తిఙంతపదానాం సరణౌ రచనామార్గే దోషా అహయ ఇవ తాన్వ్యంజయంతి ప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసా నిర్దోషాయామపి కవితాయాం దుస్సహాన్దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్శమయతి తథా దోషేష్వేవం వివక్షితే గుణత్వమప్యాపతతీతి శాంతిం నయతీత్యర్థః - యో విభూషయతి వా- అత్రాయం గుణ ఏవ అన్యథా ప్రయోగే దోష ఇత్యేవం రూపేణ సమర్థయతీత్యర్థః-స పుమాన్పరం మృగ్యో నీలకంఠః శ్రీకంఠ ఏవ హి-గుణాయంతే దోషాస్సుజనవదనే దుర్జనముఖే గుణా దోషాయంతే ద్వయమిదమ

యశసా సురభీకృతాని। యేషాం మనాంసి ఘనసారసమాని తే
షామేషా కృతిర్వితనుతాం కమపి ప్రహర్షం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
శుభపదసరణౌ తమోభరా వ్యంజయంతి దోషాహీన్। శమయ
తి విభూషయతి వా మృగ్యస్స హి నీలకంఠ ఏవ పరం॥ ౩౪॥ కావ్య
మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వాశంకాం నివారయితు మా
హ ॥ మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్యమమునా సిధ్యంతి కీర్త్యాద

భూద్విస్మయపదం। మహో మేఘః క్షారం పిబతి కురుతే వారి మధురం ఫణీ పీత్వా క్షీరం వమతి గరళం దుస్సహతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవ విషయే తత్తత్ప్రకృతివశాత్ప్రతీతి భేదో భవతీతి భావః - కతిచన తమోభరా అంధకారా త్రిశయాశ్శుభపదయోగ్యస్థానే యా సరణి స్తస్యాం దోషాహీన్దుష్టసర్పాన్వ్యంజయంతి-అంధతమస వ్యాప్తేస్తత్ర దేపి సర్పభీతిర్భవతీతి భావః యశ్శమయతి స నీలకంఠో మయూర ఏవ - యో వా విభూషయత్యలంకరోతి స నీలకంఠశ్శితికంఠ ఏవ-అత్ర శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥ ౩౪॥ కావ్యేతి॥ కావ్యమీమాంసాయాః కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః - అనారంభణీయత్వ శంకాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధ స్మృత్యాపాదితసందేహమిత్యర్థః-నివారయితుం యుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేన పరిహర్తుం॥ మీమాంస్యమితి॥ అత్ర లోకే కావ్యం మీమాంస్యం పునః లక్షణోదా

హరణాదిభిర్విచారణీయమేవ-స్యాదేవంతుపునర్వైవేత్యవధారణవాచకా ఇత్యమరః-కావ్యమీమాంసాయాఃకింఫలమిత్యతాహ-అమునేతి - తర్హి నిషేధస్మృతేఃకాగతిరిత్యాశంక్యాహ-దుష్కావ్యమితి॥దుష్కావ్యంహిముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యమేవ।హీ హేతావవధారణఇత్యమరః-నిషేధభాక్ నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు- రామాయణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్యక్షతిర్హానిః-భవేదితి శేషః-రామాయణాద్యుచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముచితమేవేతిభావః-ననుశ్రుతిస్మృతిభ్యామేవకర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌకిమనేనేత్యాశంక్యసరసోపదేశస్యకావ్యస్యతదతిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ కాంతేతి॥హితాహితకృతేప్రవృత్త్యాదికంహితార్థం ప్రవృత్తి రహితా

యో దుష్కావ్యంహినిషేధభాగితరథారామాయణాదేఃక్షతిః।
కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయానార్యేవకావ్యశ్రియాస్వార
స్యాతిశ్రియతేహితాహితకృతేపుంసాంప్రవృత్త్యాదికమ్॥ ౩౫

కావ్యమమీమాంస్యమితివదతావక్తవ్యం । కింవిషయాభావాత్ప్రయోజనాభావాద్వోతనిషిద్ధత్వాద్వా ఆహోస్విత్పురుషార్థపర్యవసానాభావాద్వా తత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమాణాభావాద్వా ౨, నాద్యః । వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవకావ్యస్యవిషయత్వాత్ ౩. నద్వితీయః- కావ్యస్యకీర్త్యాదివివిధపురుషార్థసాధకతయాతన్మీమాంసాయా అపిప్రయోజనవత్త్వా

ర్థంనివృత్తిశ్చ-హితేప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతియావత్ - స్వారస్యాతిశ్రియతే-కావ్యశ్రీఃకర్తవ్యాకర్తవ్యవ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతిస్వారస్యమితిభావః-తతఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయఇత్యాశయః॥ ౩౫ కావ్యమితి॥వక్తవ్యమితి-కావ్యంనమీమాంస్యమితివదసితదమీమాంస్యత్వే విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకేకో వా హేతుస్తంవదేత్యర్థః ౨ తత్రాద్యంపరిహరతి॥నాద్యఇతి॥తత్ర హేతుందర్శయతి-వక్ష్యమాణేతి॥సగుణాలంకృతీకావ్యమిత్యాదినాద్వితీయతరంగవక్ష్యమాణకావ్యలక్షణనిర్దిష్టగుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయంనిరాకరోతి-నద్వితీయఇతి॥ తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయా అపీత్యర్థః- నను కావ్యస్యకీర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపి కథంతదంగమీమాంసాయాస్తదిత్యాశంక్యాహ॥ అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినో యత్ఫలం తదేవ తదంగానామపీతి నియమాత్-యథా ప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవ తదంగభూతానాం ప్రధానాదీనామపి-తథా కావ్యస్య ఫలభూతం కీర్త్యాదికమేవ తదంగభూతగుణాదిమీమాంసాయా అపీతి భావః॥ నను కావ్యస్య ప్రయోజనవత్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య ప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణాని దర్శయతి-కావ్యమితి॥ అత్ర భవతీతి సర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభావే క్విబంతాః-కాళిదాసాదీనామివ యశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధనం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివానర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతం సమనంతరమేవ రసాస్వాదస

త్। అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్। కావ్యస్యార్థవత్త్వం కావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యం యశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజ ఇతి॥ విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీం పితనుతే కీర్తిం విధత్తే శ్రియం హేలానిర్జిత యక్షరాజవిభవాం డింతాకరం హంత్యఘం। ముగ్ధస్వాదుతరాన్నసాన్ని

ముఖ్యాభూతం విగళితవేద్యాంతరం పరమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధానవేదాదిశాస్త్రేభ్యః సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్యశ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయా విలక్షణం యత్కావ్యం లోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవ సరసతాపాదనేనాభిముఖీకృత్య రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశం చ యథాయోగం కవేస్సహృదయస్య చ కరోతీతి సర్వథాఽత్ర యతనీయమితి కావ్యప్రకాశకృద్భిరేవ వ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చ ద్వయోః-వ్యవహారజ్ఞానముపదేశశ్చ సహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతి యథాయోగశబ్దార్థః॥ విశ్వేతి॥ కావ్యం కర్తృ- విశ్వోల్లంఘనే జాంఘికీం ఝడితి జగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః-హేలయా నిర్జితో యక్షరాజస్య విభవో ధనసమృద్ధిర్యయా తాం-అర్థైర్విభవా అపీత్యవరః-కలాసు విద్యాసు కౌశలం గ్రహ

ణాదినైపుణ్యం-అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహారం॥ పరి
వడ్ఢఈఅతి ॥ ఛాయా॥పరివర్ధత ఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోఽప్యస్తీత్యా
హ నచేతి ॥ దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతి
శేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యం
తం।యావన్నామాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయత ఇత్యుక్తత్వాత్ ౪

తిరతిస్ఫారంకలాకౌశలంకావ్యంనిర్వృతిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహంచేతసః ॥ పరివడ్ఢఇవిణ్ణాణంసంభావిజ్జఇజసో విసప్పంది
గుణా । సువ్వఇసుపురిసచరిఅంకింతజ్జేణణహరందికవ్వాలావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్పంతిగు
ణాః। శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర మన ఇతి శేషః । నచ కేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చిత ఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితిస్మృత్యా కావ్యస్వరూపస్యైవని
షిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపిదూరోత్సారితతేతితృతీయ వికల్పోఽపి
నావకల్పతే । నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిష
యత్వాత్- అన్యథారామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగా
త్ । తతశ్శ్రవణమననాదిభ్యోవిష్ణుకథానిర్వర్తకకావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పందూ
రీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యైవే
త్యర్థః-తత్సాధ్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదిరపి-
దూరాపాస్తోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యా
శంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు-
రామాయణాదేరితి-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణం
ప్రసిద్ధం-మననంయుక్తిభిరనుచింతనం- విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపూ

ర్వకసజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపనిదిధ్యాసనమాదిశబ్దార్థః-
రామాయణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే॥ అసదితి॥ అస
తీవర్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్పరివర్తనేనపాంసులాం పాప
యుక్తాం-మహారణ్యేదుర్గపథేకాంతారంపున్నపుంసకమిత్యమరః - అవశే
షో వా అన్యే గో అశ్వేభ్య ఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంస
నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనమితి భావః-ప్రవవృతే ప్రవృత్తోభూత్ - అన్య
థాకథంవేదవ్యాసః ప్రవర్తేతేత్యాశయః॥ సైవేతి ॥ సుష్ఠుధారః ధరణమ
స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్ఠుధర్తవ్యాసావాణ్యేవ- యదివిచార్యమాణేసాస్ఖ
లత్పదైర్దుష్టపదైర్వికారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాది

ర్నామైవశ్రేయస్సాధనమితిమన్వానో భగవాన్వాల్మీకిర్ని
ర్మమేరామాయణమితి । అసతీవర్తనకాంతారపరివర్తన
పాంసులాం । వాచంశౌరికథాలాపగంగయైవపునీమహే ఇత్య
భిధాయవేదవ్యాసోపిహరివంశనిర్మాణాయప్రవవృతే॥ సై
వేహవాణీజనతాఘహారిణీ సుధారిణీసంస్కృతిసింధుతారిణీ ।
యానంతనామావళిదివ్యహారిణీస్ఖలత్పదైర్యద్యపిసావికారిణీ
త్యాది నారదీయాదిపురాణవచనైర్విష్ణు కథాప్రతిపాదకకా
వ్యానాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౪ తురీయోవికల్పేఇదంవివే
చనీయం- కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
ఆహోస్విత్క్లృప్తాదేవప్రమాణాద్వాదేహినతాహితప్ర

వ్యహారిణీహరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం
తశ్శేషవిష్ణ్వోస్స్యాదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్యస్యతృతీయవి
కల్పోపినావకల్పతఇత్యనేనసంబంధః-ముదాశ్రితాతుసాఖ్యసత్కా- వ్యవిష
యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౪ తురీయఇతి॥ పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వేతిచతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర
తిపాద్యమానంవికల్పద్వయమిత్యర్థః-కిమితి- తేషాంపురుషార్థానామసా
ధకత్వాత్పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః-
అతథావిధస్యకల్పప్రమాణస్యేత్యర్థః - అస్యకావ్యస్యవైయర్థ్యాద్ధే
తోఃపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఇతివివేచనీయమితిపూర్వేణసంబం

ర్థః-పురుషార్థపర్యవసానాభావఏవపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం॥తత్రా
ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్రహేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్కా
వ్యంయశసఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి-త
త్రహేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేరస
త్కావ్యవిషయత్వకథనాత్-అస్యకావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లృప్తప్రమా
ణత్వేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిధ్యత్యేవేత్యాకూతం
అథేత్యాదినానైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్య
మాపాద్యమైవంమంస్థాఇత్యాదినాననిరర్థకమిత్యంతేనాతిశయంప్రతి
పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిరూప్యాథప్ర

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథావిధస్యాస్యవైయర్థ్యాదితి- నాద్యః -
తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్ -నద్వితీయః- నిషే
ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లృప్తప్రమాణత్వాత్ -అథ
మన్యసేఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ
కావ్యస్యతతోతిశయాభావాద్వైయర్థ్యమితిమైవంమంస్థాః-
అతిశయసద్భావాత్ - తథాహి-ఉపదేశోనామకర్తవ్యాక
ర్తవ్యయోరన్యతరబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా
వాక్యం। తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్ర
వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపది
శ్యేతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయతఇతి-సచోపదేశస్త్రివిధః ప్రభుస

మాణ్యతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయర్థ్య
మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అత్రాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళా
నంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఅథేత్యమరః-మైవంమంస్థాః-ఏవం
మామస్థాః-తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉప
దేశోనామేతి- కర్తవ్యబోధాదేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో
ధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేశ్చాన్యతరబోధఏవపర్యాప్తఇతిభావః- పౌ
రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతఃప్ర
వృత్తంవేదరూపంవావాక్యముపదేశశబ్దార్థఇత్యర్థః -తదేవశాస్త్రం-
తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ-ప్రవృత్తిరితి-నిత్యేనశ్రుతిరూపేణకృతకేనకృ

త్రిమేణవాయేనవాక్యేన॥ఏవమితి॥నియోజ్యమధికారిపురుషం-అహరహ
స్సంధ్యాముపాసీత।జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత।సత్యంవద । ధ
ర్మంచరేత్యాదివిధివాక్యైఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి।నకరంజంభక్షయేత్
నసురాంపిబేత్। నపరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సుమూత్రపురీషంకుర్యాత్ -
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతిచ-విపక్షే వైపరీత్యే-ప్ర
త్యవాయంసూచయతినప్రతిపాదయతీత్యర్థః।ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహేఅర్థస్యాజాగళస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ -
అత్రేతి ॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితిభావః॥ నత్వితి॥ఉన్మత్త

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్రప్రభుసమ్మి
తోవేదః-శబ్దప్రధానత్వాత్ - యథాహిలోకేప్రభుర్వాజ్ఞా
త్రేణపునఃప్రవర్తయతినివర్తయతిచ। అన్యథాదండమాపాద
యతి। ఏవంవేదోఽపిశబ్దప్రాధాన్యేనైవనియోజ్యంయథాయ
థంప్రవర్తయతినివర్తయతిచ విపక్షేప్రత్యవాయంసూచయ
తి । అత్రార్థస్యప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః నతుస్వరూప
త్యాగః।తథాత్వేతూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకతైవవేదస్య
స్యాత్ । శబ్దశ్చాత్రవిధిప్రత్యయోపలక్షితంవాక్యం।తస్య
ప్రాధాన్యంప్రవర్తకత్వం। తేనశబ్దప్రధానంశాస్త్రంప్రభు
సమ్మితమితిలక్షణముక్తంభవతి। ననుపురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాంవిదధానః ప్రత్యయఏవప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తదర్థంవాక్యంప్రవర్తకమితిచేత్।ప్రత్యయఃప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థ
మాహ-శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్ లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః- ఉపలక్షితంయుక్తం। ననువాక్యస్యప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషులిఙ్
లోట్ ప్రత్యయ విధాయకశాస్త్ర మనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యప్రత్య
యఃప్రవర్తకఇత్యాదినాసమాధత్తే నన్వితి ॥జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామో
యజేతేత్యత్రస్వర్గకామకర్తృకాంస్వర్గఫలికాంజ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణికాందీక్షణీయేష్ట్యాదీతికర్తవ్యతాకాంభావనాంవిదధానః
ప్రత్యయోలిఙ్ప్రత్యయఏవప్రవర్తకః - తస్యప్రేరణార్థవిధానాన్నియ

మనాత్-ప్రత్యయ ఇతి- ఆకలయన్ జానన్ భవాన్-విశిష్టాం కిం కేన కథం రూపాంశత్రయవిశిష్టాం భవితృభవనానుకూలవ్యాపారరూపభావనామభిధత్త ఇతి తథోక్తః- తాదృశస్సన్ప్రవర్తక ఇతి కిం నాచకలత్ కిం నాజ్ఞాసీత్- తథా పూర్వోక్తప్రకారేణాకలనే జ్ఞానే సతి వాక్యమేవ ప్రవర్తక మితి- తాదృశప్రత్యయస్య వాక్యరూపత్వాదితి భావః । అముమేవార్థం విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తత ఇత్యనువర్తతే-తథా సత్యారభ్య భవత్యంతం స్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిం దర్శయతి-కిమితి ॥ కిమాదిభిః కిం కేన కథం శబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూర్ణః ప్రత్యయః లిఙ్లోడన్యతరః విధౌ సమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర-కిం స్వర్గం-కేన యాగేన- కథం జ్యోతిష్టోమం

వర్తక ఇత్యాకలయన్ స చ విశిష్టభావనాభిధాయీతి కిం నాచకలద్భవాన్ । తథాకలనే వాక్యమేవ ప్రవర్తకమితి కిం నాజ్ఞాసీత్ । నహి భావయేదిత్యుక్తే కశ్చిత్ప్రవర్తతే- కింత్విదమనేనైవం భావయేదితి । తథా సత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమిత్యుక్తం భవతి । ఇదముదితమాచార్యైః కారికాయాం । కిమాద్యపేక్షితైః పూర్ణస్సమర్థః ప్రత్యయో విధౌ । తేన ప్రవర్తకం వాక్యం శాస్త్రేస్మిం శ్చోదనోచ్యత ఇతి ॥ అతో వేదవాక్యానామన్యథా పాఠే అపాఠే వా అన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా మహాన్ప్రత్య

గభూత దీక్షణీయాద్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదంశత్రయవిశిష్టస్యైవ ప్రత్యయస్య విధౌ సామర్థ్యమితి - తేన హేతునా ప్రవర్తకం వాక్యమస్మిన్ శాస్త్రే చోదనోచ్యతే- విధివాక్యస్య చోదనేతి తాంత్రికసమయః తతో విశిష్టప్రత్యయరూపస్య వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్ర శబ్దశబ్దస్య విధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అత ఇతి ॥ అతశ్శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః- అన్యథాపాఠే స్వరవర్ణాననుసారేణోచ్చారణే- అపాఠే వా మంత్రాంతైః కర్మాదీంత్సన్నిపాతయేదితి నియమాతిక్రియాకాలే యథా సమయమనుచ్చారణే వా - అన్యథానుష్ఠానే క్రియాయా అన్యథాచరణే- అననుష్ఠానే అకరణే వా- మహాన్ప్రత్యవాయః-భవతీతి శేషః

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వేకథమపారాదిభిః ప్రత్యవాయఇత్యాశంక్యాహ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంస్సఫలోయోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోఽవధిర్యస్యతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాత్- అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వాదనుష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం- తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం॥ సుహృత్సమ్మితఇతి॥ ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్ ।
తేనప్రభుసమ్మితోవేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః। అర్థప్ర
ధానత్వాత్ । అత్రార్థోవాక్యార్థోనపదార్థః।తస్య
ప్రవర్తకత్వాత్।తత్ప్రాధాన్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థ
వాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబ
లేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే । కింతు ప్రాచీనపురుషక
థాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదఇవ యుక్తిభిరనునీయప్రవ
ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం
శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాం
తాఃకటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజ
నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఏవంకావ్యవిద్యాపి
శబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ
హృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాది
వద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరసతామాపా
ద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాది
తికావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయానానర్థకం ౬ నాపి
పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్తదధ్యేతేర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్త్వార్థం వదంతీత్యర్థవాదాస్తఆమ్నాయేషాంతేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానంకావ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థౌగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణంయతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమితియోజ్యం ౬, పంచమవికల్పం

పరిహరతి- నాపిపంచమ ఇతి ॥ తత్ర కర్తవ్యతాబోధకప్రమాణాభావా ద్వేత్యంతిమ వికల్పోఽపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి - మూలప్రమాణాభావేఽపీతి- కొపపత్తిరిత్యతాఽహ దృశ్యతేహేతి-పదార్థానాంషోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మాయ యోస్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్యవైశేషికశాస్త్రస్య చేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య- అత్రాపి మూలప్రమాణాభావేపీత్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతిప్రవృత్తిరితి కర్తృపదమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాంప్ర

త్యుపపత్తేః - దృశ్యతేహ మూలప్రమాణాభావేపి పదార్థమీమాంసాత్మకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపలభ్యతేచ పదమీమాంసాయాస్సంచారః। తద్వదతాఽపిభవిష్యతి। అథమస్యసేప్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య ఇత్యతాఽధ్యయనవిధిః ప్రతీయతే-తస్యచఫలవదర్థావబోధపర్యంతతా న్యాయసిద్ధా। అర్థావబోధశ్చద్వివిధః-పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి ద్వివిధోఽపి విచారసాధ్యః తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వాత్తస్యచ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వ మీమాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయే పదార్థవిచారాత్మకయోర్న్యాయవైశేషికశాస్త్ర యోరప్యారంభస్తేనైవాపాదితః। ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానాయ వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారంభోఽపీతి నకుతాఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి - అతోఽచ్యతే-

వృత్తౌ శ్రుతిరేవప్రమాణం నకావ్యమీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ - అథేతి-నకుతాఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసేథమన్యసేకిమితి సంబంధః- తస్య అధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధా యజనాద్యన్యథానుపపత్త్యాఽర్థావబోధావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం పదసాధుత్వపరిశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరంవ్యావృత్తానాంభిన్నానాంపదార్థానాంబోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రస్య పూర్వమీమాంసాయా ఆరంభోఽపి- అతాఽపిశబ్దాదధ్యయన

విధినైవాపాదితఇతిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినాకావ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపిమూలప్రమాణందర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కావ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యాకావ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్ప్యతఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్ర కేవలమర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతఇతి-కించేతిచార్థః - వచనాన్యుపలభ్యంతఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య ఉత్తమఃశ్లోకఃకీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః చరితంకర్తృ ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రంవర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయాసారస్యైనకర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృత్తినివృత్తిజనకత్వాత్కావ్యముపదేశాంతర మతిశేతఇత్యవోచామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితమితిలక్షణంచావాదిష్మ - ధ్వనయశ్చవిచారమంతరేణదుర్బోధాఇతికావ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతేచబహుతరాణిశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదకకావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకానివచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరితముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చజగన్నాథంవేదంచాపిసమీరయేత్॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవినాపశుఘ్నాత్॥ప్రతిష్ఠాంకావ్యబంధస్యయశసస్సరణింవిదుః।అకీర్తివర్ధనీంచైవకుకవిత్వవిడంబనాం ॥ కీర్తింస్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చితః । అకీర్తింతునిరాలోకనరకోద్దేశదూతికాం॥తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తించవ్యపోహితుం।

తి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనంనియమేనకర్తవ్యమితిభావః॥ కఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాద్గుణవర్ణనాత్ - పశుఘ్నాత్సౌనికాద్వినా - యద్వాఅపగతాశుగ్యస్మాత్సోపశుక్తమాత్మానంహంతీత్యపశుఘ్నఃఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా- కఃపుమాన్విరజ్యేతవిరక్తోభవేత్ - నకోపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాఃప్రకాశరహితాః- అంధతమసావృతాఇత్యర్థః-యేనరకాస్తేషాముద్దేశస్యప్రదేశస్యదూతికాంతత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే- కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్స ఏవార్థో ధనం - కావ్యం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రంచ కవిభిః కథనీయమిత్యర్థః । నను శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేష్వివ్యక్తవ్యశ్రుతిరోన్నదాహృతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం శ్రుతిరూపత్వమితి సమాధత్తే - అత్రేతి ౭, నన్వితి - రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః - నను పారాశర్యాదీనాం రాగాద్యుపహతచేతస్త్వం వక్తుమయుక్తమిత్యాశంక్య తత్తదుపయోగవశాత్తేపి తాదృశా భవంతీత్యాహ - రాగేతి - క్వ వా

కావ్యాలంకారశాస్త్రార్థస్సంపాద్యః కవిపుంగవైరిత్యాదీని॥ అత్ర పురాణభారతవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం నిర్వివాదం। పురాణం పంచమో వేదః। భారతం పంచమో వేద ఇతి తయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతివచనానాం శ్రుతిమూలత్వేన ప్రామాణ్యం స్మృత్యధికరణే నిర్ణీతమేవ ౭. నను కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి స్మృతిబాధితత్వాదేతాసాం స్మృతీనాం రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం। తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాదప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః। క్వ వా నోత్ప్రేక్షితుం శక్యాః స్మృత్యప్రామాణ్యహేతవ ఇతి। తతశ్చ వైసర్జనీయవాసోగ్రహణస్మృతివదప్రామాణ్యమితి చేన్నైవం। కథంచిదపి ప్రామాణ్యనిర్వాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతే తు వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యం నిర్వోఢుం శక్యతే - తథాహి - యది నిషేధస్మృతిః కావ్యమాత్రం గోచరయేద్రామాయణాదేరప్యుచ్ఛేదస్స్యాదితి న్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేణోత్ప్రేక్షితుం న శక్యాః - రాగాదయస్సర్వేష్వప్యుత్ప్రేక్షితుం శక్యా ఏవేత్యర్థః - తతశ్చ తథా సతి - వైసర్జనీయేతి అవాంతరదీక్షావిసర్జనార్థహోమీయవాసోగ్రహణస్మృతేరివ - యథా అనురాగమూలాయా వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతి స్మృతేరప్రామాణ్యం తద్వదస్యా అపీతి చేన్నైవం - కథంచిదితి - అప్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమితి శేషః - తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాదయతీత్యర్థః - యదీతి - కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యారామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవ
త్త్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశే
షవచనబలానుసారేణ- అశ్నీత ప్రాశ్నీయాత్ ౮ అథేతి నపరితు
ష్యత్యర్థ-అత్రాప్యథశబ్దః ప్రశ్నే- వక్ష్యమాణేతి- గుణతరంగే వక్ష్యమా
ణలక్షణాః- వేదేఽర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యూపే
ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విందతే యన్నైకాం రశనాం
ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే-ఇత్యాదిషు

క్త్వా తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసత్కావ్యవిషయత
యా ప్రామాణ్యమశ్నీత। విశేషస్మృతయశ్చ స్వార్థేఽప్ర
తిపక్షతయా నిరంకుశం ప్రామాణ్యం భజేరన్నిత్యుభయీనాం
ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతో న కశ్చిద్దోషః ౮, అథైవమ
పి కావ్యమీమాంసాయా మూలభూత ప్రత్యక్షశ్రుత్యా వినా న
వైదికం మన్యః పరికుప్యతి భవాన్- తర్హి తదుపన్యాసేన భవం
తం పరితోషయిష్యామః। తథాహి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదప
దార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజక ఇతి హి త్వయో
క్తం। స ఏవ విధిః కావ్యమీమాంసాప్రయోజకోఽపి భవతు। సం
త్యేవ హి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి
సగుణాని సాలంకారాణి వాక్యాని। గుణా వక్ష్యమాణలక్షణా అ
ర్థవ్యక్త్యాదయః। తే చ-యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే ఇత్యాదివా
క్యేషు సంభవంతి। అలంకారా ఉపమాదయః। ఆ తే గర్భో యో
నిమేతు పుమాన్బాణ ఇవేషుధిమిత్యాదిషూపమా । త్రింశద
స్యా జఘనం యోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః। ప్రాణా ఉపర

ఏవమన్యత్రాపి తద్గుణా ద్రష్టవ్యాః॥ ఆ తే గర్భ ఇతి-ఇషుధిం బాణ ఇవ తే
యోనిం పుమాన్గర్భ ఏతు - అతోఽపమానాదీనాముపాదానాదుపమా -
త్రింశదస్యా ఇతి- అస్యా జఘనం కటపురోభాగః త్రింశద్యోజనాని తత్పరి
మితమిత్యర్థః-అత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణా ఉ
పరవాహనా అధిషవణే జిహ్వా చమసా గ్రావాణో దంతాః - ఆసందీ చరణ
న్యాసా స్థావటచతుష్టయముపరవాః - తే యజ్ఞపురుషస్య ప్రాణాః - అ

శ్రోత్రపరవేషు పాత్రత్వారోపః- ఎవముత్తరత్రాప్యారోపా గ్రాహ్యాః-
అధిషవణౌసోమలతానిష్పేషణసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ
చర్మఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్రరూపకం॥య
స్యామితి॥యస్యాంవిషయెఉశంతఃకామయమానాః-అత్ర మెహనప్రహారణ
రూపానుభావెనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయకరతిప్రతీతేశ్శృంగా
రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మెమమఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపేపరా
మృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయో స్తత్తత్సల్లాపా
ద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభోగశ్శృం
గారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥పత్యేప్రియాయ ఉశతీకామయమానాసువాసా

> వాహనూఅధిషవణౌఇత్యాదౌరూపకం। యస్యాముశంతఃప్ర
> హారామశేపం।ఉపోపమెపరామృశ । జాయెవపత్యఉశతీసు
> వాసాఇత్యాదిషుశృంగారరసః। తెషామసురాణాంతిస్రఃపు
> రఆసన్నిత్యాదిషువీరరసః। యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్స
> గ్సోత్తీత్యాదౌబీభత్సరసః। కోమోహఃకస్తథాశోకఇత్యా
> దౌశాంతరసః।ఎవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్రతత్రద్ర
> ష్టవ్యాః । అతస్తదవబోధనార్థంగుణాలంకారరసాదిప్రతి
> పాదకకావ్యమీమాంసారంభోప్యధ్యయనవిధ్యనుమతఏవేతి
> సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా ౯, అంగానివెదాశ్చత్వారోమీ
> మాంసాన్యాయవిస్తరః।పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యే

సూనాత్మాంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయికారూపాలంబన
విభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేన
చశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంతిస్రః పురఆసన్నిత్యాది
వాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యఇతి ॥ అ
స్యసత్రయాగదీక్షితస్య- అత్రవపాపురోడాశాదిప్రాశనంమాంసాది
భక్షణమిత్యుక్త్యాజుగుప్సాప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కఇతి॥ అత్ర
జ్ఞానోదయాన్మోహశోకయోః క్షేపవశాదభావసంభావనయాశమప్ర
తీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్రతత్రకావ్యలక్షణలక్షితేషుతే
షుతేషువాక్యేష్విత్యర్థః ౯. తస్మాదితి॥ అస్యైవవివృతిర్విషయప్రయో

జనసద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అత్రప్రయోజనసద్భావాదిత్యే
నైనైవపురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేస్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య
మదుష్టం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ । ఇతిహే
తుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ
ద్ధరితగోత్రంతస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌ వారాణశీవంశపద్మా
కరప్రభాతభానుశ్చ తేన- పదవాక్యప్రమాణాని వ్యాకరణపూర్వమీమాం
సాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా
యాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితినశంకనీయం । తథాసతి
రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ ।-తస్మాద్విషయ
ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా
ణసద్భావాచ్చ కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస
ర్వమనవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస
వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర
మాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ
సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర
త్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి
భూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకుల
తిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకా
రశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనంనామప్రథమస్తరంగః॥****

పారీణః పారంగతః మహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతాచ యః పర్వ
తనాథసూరిస్సఇతిపండితమండలేశ్వరః పండితసార్వభౌమస్తస్యసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భప్రవరత్నాకరస్తస్మిన్పారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యాప
వవిభూషణానితాన్యస్యసంతీతితద్వతా - శ్రీధర్మఇతిసంఖ్యావాన్పండిత
స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితః కవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్య శ్రీరామ
స్యయశ ఏవఘనసారస్తేనసురభితేఽధివాసితేతత్ప్రతిపాదనప్రకాశితఇతి
యావత్ -ప్రథమస్తరంగః-సమాప్తఇతిశేషః ఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యం॥

ఆస్థానమందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థానమందిరంతత్ర తథా ప్రతిపాదకత్వా త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః-అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతఃప్ర కాశమానాస్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదవిశేషాస్తఏవచలదు న్నతతరంగాస్తేషాంరింగణభరైరాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతి శయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశ్యోఽనుప మానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థరచనాస్తాప వసోల్లాసకల్లోలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూత శ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౮ ॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ ౩౯॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్రసావయవరూపకాను ప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ వివరణంప్రసిద్ధం- గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన్యా ద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తైచతేఆగమాశ్శాస్త్రాణితేషాం - శిష్టంస్పష్టం- అత్రచకారఃపూరణార్థః॥ ****************************

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః — ౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితినిర్వాహ్య సంప్రతికథానాయకస్యరఘునాయకస్యగుణాన్కతిచిద్వివేక్తుకామస్తానుద్దిశతి- అథేతి-అథగ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయోమీసత్తనాయకస్యగుణాజాగ్రతిప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనేనైవ-మహాకులీనతానామకులేమహతిసంభవఇతిలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ఆవాసఇతి॥ ఆవాసఆశ్రయః - గోచరఇతి యావత్ -త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపిబ్రహ్మావిష్ణురుద్రస్వరూపధరః-త్రివేదీమయఃతద్దైవత్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-కూటస్థఇతి

అథకృతినాయకేరఘునాయకేనాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వముదారతా చతథామహాభాగ్యవి
దగ్ధభావౌ । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వమమీగుణాజా
గ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశోరఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్యతనయాంగాజగత్పావనీయత్రవ్యక్తిముపాగత
స్సభగవాన్ శ్రీమాత్మనాశ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

యావత్-స్యాజ్జన్మహేతుఃప్రభవఇత్యమరః-జగంతిస్వర్గమర్త్యపాతాళలోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైఃపావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరితఇతిస్మరణాత్ - వ్యక్తిమావిర్భావం-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ ॥౨॥ యద్వాశాలీనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యంతస్మిన్గద్యతఇతిలక్షితమౌదార్యముదాహరతి-ప్రత్యాసన్నేతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదౌన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకుర స్త స్మింత్సంలక్ష్యమాణానిసంద్రృశ్యమానాన్యాననానియాభిస్తాః- సర్వాసామప్యేకదాసందర్శనాసంభవాగ్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యంభవతితదాసాతస్మింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-ఔదార్యంకథయంతి-సంభ్రమస్స్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం । ఆచారఃకులమాఖ్యాతివిద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్తాసాంతాదృశైర్భవనైరేవ తదౌదార్యమనుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉదాత్తమృద్ధిశ్చరితంశ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్ - చంద్రబింబే సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౩॥ అథమహాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహాచసర్వసర్వంసహా

> త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురేసంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
> త్కాంచననూత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః । సుం
> దర్యోవిదుషాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసే సంసక్తాః కథ
> యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
> హైశ్వర్యంమహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
> సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
> నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాఈశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥ఆచక్రవాళేతి॥ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్రవాళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమరః- తచ్చతద్వసుధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు మండలమిత్యమరః- అత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యాచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రాఙ్శ్లేషేణాదిమస్యమర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బోధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితా ఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీరాజయంతిపాదపీఠస్యపురతోనమంతీత్యర్థః- ఏతేనలోకాంతరాధిపత్యప్రతీతే

ర్మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్ ॥౪॥ అథ వైదగ్ధ్యం లక్షయ
తి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యవస్తు[illegible]కర్తవ్యార్థేషు। ఉదాహరతి సీతేతి॥ ఆత్మనో లఘు
తాం దారాపహరణజన్యలాఘవం చ- శ్వేతాతపత్రాణాం రావణసంబం
ధి శ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్య ఛేత్తుః- సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనేప్యేకేషుణేత్యనువర్తతే- జిహ్మాయతే జిహ్మో మంద ఇవాచరతి -
జిహ్మస్తు కుటిలే మంద ఇతి విశ్వః- అన్యేషాం కా కథేత్యపిశబ్దార్థః- అత్ర పూ
ర్వార్ధే గమ్యమానస్య రావణసంహారస్య భంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తమలంకారః- పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయ
మితి లక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వం యత్తైజస్విత్వం తదు

త్సదీప్తైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే ॥ యథా॥ సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యం చ మం
దోదరీకంఠే మంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణా యో లు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతే శ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్య విదగ్ధతా వివరణే బ్రహ్మాపి జిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వం యథా ॥ తత్తాదృక్ప్రథి[illegible]షాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతో విజృంభమాణస్ఫురణరఘుపతిస్ఫారతే
జఃఖరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరవియన్నీరనీ
రంధ్రగర్భే బింబాపవస్ఫురంతి ప్రతిఫలితతనోర్యాన్నమేకైక

చ్యత ఇతి లక్షణం॥ ఉదాహరతి తత్తాదృగితి॥ తత్తాదృశోనుపమాః ప్రౌఢాః ప్ర
సిద్ధాశ్చ దోషాచరా రాక్షసాస్త ఏవ తత్తాదృశః ప్రౌఢాగాఢా దోషాసు రా
త్రిషు చరంతీతి దోషాచరాశ్చ యే తిమిరభరా అంధకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంఠనే హరణే అకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య- విమలతరం యద్వి
యత్తదేవ నీరం తేన నీరంధ్రః పరిపూర్ణో గర్భో యస్య తస్మిన్- తత్తద్బ్ర
హ్మాండభాండే- తేషు తేషు బ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర
తిఫలితా తనుర్యస్య తస్య- సర్వతో విజృంభమాణం స్ఫురణం యస్య తత్త
థోక్తం- తచ్చ తద్రఘుపతిస్ఫారతేజశ్చ తదేవ ఖరాంశుస్తస్య బింబాః ప్ర
తిబింబా ఏవ- బింబోఽస్త్రీ మండలం త్రిష్వితి పుంలింగతా- బింబం ఫలే బింబికా

యాః ప్రతిబింబేచమండలఇతివిశ్వః-ఏకైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతి॥అలం
కారాన్వృణోతిఅత్రైః॥అపహ్నవాలంకారభేదఇతి-తత్తద్బ్రహ్మాండస్థి
తేషుసూర్యేషుసూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్యప్రతిబింబత్వారోపా
త్ - అతిశయోక్తి రూపకశ్లేషాశ్చేతి- ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబం
ధేపిసంబంధోక్తేఃదోషాచరాదిషుతిమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తాదృ
క్ప్రథదోషాచరేశ్యత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-ఏతేషాంసంకరఇతిఅం
గాంగిభావలక్షణఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాదతిశ
యోక్త్యపహ్నవయోః-వియదాదిషునీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యు
పకారకత్వాద్రూపకాతిశయోక్త్యోః - తేజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్తా

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలక
ప్రతాపసూర్యస్యగగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్బ్రహ్మాండే ప్రతి
ఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న
తుతదితరేఽవితారస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశ
యోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాంసంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం
యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్యరాజ్యశ్రి
యంకైకేయ్యామవికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేప్యనావర్తినః ।
యాతాయాహితసోదరాయ శరణంలంకాశ్రియం యచ్ఛత
స్తస్యాగ్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వన్యోన్యధన్యోజనః ॥ ౭ ॥ఉ
జ్జ్వలత్వంసౌందర్యం-యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్యజీర్ణము
నయోవాతాంబుపర్ణాశనాధైర్యం నార్యఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాదిశ్లేషానుగ్రాహకత్వాద్రూపకశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం॥౬॥ అథ
ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వంధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్ష
ణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥కైకేయ్యాంవిషయే అవికారిణఃముఖసం
కోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః- భరతస్యఛందేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరా
గమనాభిప్రాయేసత్యపి- అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః - అనా
వర్తినః వనాదనివృత్తాత్- యచ్ఛతోదాతుః- అత్రతకారయకారాదే
రేకైకస్యాసకృదావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహ
త్వమాజ్జ్వల్యంపరికీర్త్యతఇతిలక్షితముజ్జ్వలత్వముదాహరతి॥యదితి॥ వా

తాంబుపర్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః - ఇతికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయోజరదృషయః- యదితిసౌందర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్త్వవేత్యత్రతచ్ఛబ్దస్యసౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్- సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషితమివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిఘాతాగతాప్సరస్సౌందర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవవ్రుఃకిల-అత్ర కిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతా వనునమేకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అత్రాననురూపయోరామమారరూపయోర్ఘటనోక్తేర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధే పౌరాణి
కైస్తత్త్వవాగావస్యక్వనుకామరూపవిభవస్త్రీస్త్రీమాత్ర
నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

నాయకస్వరూపనిరూపణం

రూప్యతే॥కీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం
ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః
ప్రాగేవప్రాదర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచా
హ్నామలినోదర్శనేనోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకిత త

త్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ - యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభ్రాంతింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥ ....

ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపః-సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్పూర్వోక్తమహాకులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్యుక్తః॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్త్వాదృగిత్యాదితేజస్వితోదాహరణేప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతి॥తమసారాహుణా- రాహౌధ్వాంతేగుణేతమఇత్యమరః-నగ్రస్తోనగృహీతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తురా

హుణాద్రశ్యతే-ఏవమగ్రేపియశశ్చంద్రేతత్తద్ధర్మనిషేధేనైవప్రసిద్ధచం
ద్రవ్యతిరేకేణతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాదిదో
షేభ్యోనిర్గతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయశ
శ్చంద్రమాః-అత్రప్రసిద్ధచంద్రాద్రామచంద్రకీర్తిచంద్రస్యాధిక్యప్రతి
పాదనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
యోః।ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯॥విచ్ఛి
త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ॥ఉద్వేలాదితి॥ ఉత్సృష్టవేలాకూల
కాలౌయేనతస్మాత్ ,ఏతేనకూలేన ఆకల్పస్థాయిత్వాత్కాలేనచనియంత్రి
తాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్య శ్రీరామగుణ

> నురోన్నపాతికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధానో
> పంగుభావంగతోనిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతోయశ
> శ్చంద్రమాః ॥ ౯ ॥ యథావా ॥ ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
> ఘుపతేర్నిర్ధూతదోషాకరాదాసీత్కోవ్యవిపల్లవశ్శుభయశో
> మందారభూమీరుహః। నానాభూధరబీజసాగరరసాన్గర్భేభి
> తోబిభ్రతిబ్రహ్మాండానిఫలానియత్రబహుశస్సంశ్లిష్యసం
> జాగ్రతి॥ వేలాశబ్దేనకూలకాలౌద్వావపివివక్షితౌ- తేనోద్వే
> లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రితాత్ప్రసిద్ధసాగరాద్రామగుణసా
> గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషాకరాదిత్యత్రాపితథై
> వ- అవిపల్లవః-వృక్షపక్షేపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః। కీర్తిపక్షేవి
> పల్లేశేనాపిరహితః- నానాభూధరాఏవబీజాని సాగరాఏవర

సాగరస్యవిశేషోదర్శితః-వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి
రత్నమాలా-నిర్ధూతాదోషాకరాదుష్టాయేనతస్మాత్ -తద్గుణకీర్తనేనదురి
తదూరీకరణాదితిభావః-ప్రసిద్ధసాగరస్తూదయాస్తమయయోరంగీకృత
దోషాకరఇత్యాశయః-కోపివిలక్షణః-ప్రాయేణవిలక్షణాదుత్పన్నోపివిల
క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా॥ బి
భ్రతిదధంతిబహుశోబహూనిబ్రహ్మాండాని ఫలానీతివ్యస్తరూపకం సం
జాగ్రతిప్రకాశంతే॥ తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారాన్వివృ
ణోతి వేలాశబ్దేనేతి॥ తథైవేతి వ్యతిరేకోదర్శితఇత్యర్థః॥ అత్రేతి॥యశ

సిమందారత్వారోపస్యవిశిష్టబ్రహ్మాండేషుఫలత్వారోపస్యచహేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకం-అవిపల్లవఇతిశ్లేషస్య యశోమందారేసపల్లవతాసంపాదకత్వాచ్ఛ్లేషరూపకయోరంగాంగిభావః- యశోమందారేబ్రహ్మాండానాంసంశ్లేషాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - సాచరూపకోత్థాపితేత్యనయోరంగాంగిభావశ్చేతిభావః- వ్యతిరేకాలంకారస్స్ఫుటవివేతి- తస్యశ్లేషాదీనాంచసంసృష్టిరితిబోధ్యం - బిభ్రతీతి- బిభ్రంతీత్యస్యాపివిద్యమానత్వాత్ ॥ ఏవంకీర్తిసంపత్తి ముదాహృత్యలాఘవార్థం పృథగుదాహరణమంతరేణత్రివర్గసమృద్ధిందర్శయతి ॥ ధార్మికత్వేతి ॥ తాతాజ్ఞైతిధార్మికత్వోదాహరణార్థమర్థం - తాదృగ్ధనసమృద్ధింవినాతాదృశౌదార్యస్యాసంభావితత్వాత్ప్రత్యాసన్నేత్యౌదార్యోదాహరణాదర్థంచసిద్ధవత్కృత్య తత్సద్భావాత్తస్యకామస్స్వతస్సిద్ధ్యతీత్యాశయేనాహ - తదుభయేతి-కోటిరుత్క-

> సః। అత్రశ్లేషరూపకాతిశయోక్తీనాంసంకరః। బిభ్రతీత్యత్ర-వానపుంసకస్యేతివైకల్పికోనుమభావః । ధార్మికత్వౌదార్యవర్ణనాదేవతదుభయతుల్యకోటికఃకామోప్యర్థసిద్ధఏవ॥
> ౧౦ ॥ ధురంధరత్వంయథా॥ ఆచార్యవాన్వరరుచిస్త్రిపురారిరాసీదాకల్పవాంచ్ఛయనవానపిదానవారిః। దిక్పాలకావిద

షః- కోటిఃప్రకర్షచాపాగ్రసంఖ్యాపభూంతరాశ్రిష్వితిరత్నమాలా॥ ౧౦॥ ధురంధరత్వముదాహరతి॥ ఆచార్యవానితి॥దోర్దండలేభుజదశే-స్యాన్మండలంద్వాదశరాజకేపిదేశేచబింబేచకదంబకేచ । కుష్ఠప్రభేదేప్యుపసూర్యకేపిభుజంగభేదేశునిమండనేస్యాదితివిశ్వః - వరరుచిర్వాక్యకారః-ఆచార్యవాంత్సద్గురులాభవాన్- పూర్వంశేషస్యసమస్తమస్తకవిధృతభూభారత్వాద్వరరుచేర్భాష్యోపదేష్టావాసీత్ - అధునాతుభుజభాగవిధృతవిశ్వవిశ్వంభరాభారేరఘువీరేససద్గురుసకాశాద్భాష్య సంప్రదాయాంత్సంగృహ్ణాతీతిభావః - త్రిపురారిస్త్రిపురాంతకః- ఆకల్పవాఙ్కంకణకేయూరహారాద్యాభరణధారణసమంచితవేషః - అథప్రయత్నోన్నమితానమత్ఫణైర్ధృతేకథంచిత్ఫణినాంగణైరధఇత్యుక్తత్వాద్భుజంగభూషణస్యతస్యతదసంభవాదాభరణాభావోభూత్ - అద్యతుభూభార

స్యాన్యాయత్తత్వాత్తత్సంభవేనతల్లాభో భవదితిభావః- ఉత్తమయానైగజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్రసంభూయధరిత్రీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో సహాయధురంధరస్యశ్రీరామస్యా ధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యతే- లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥ ....*

ఉదాహరణాంతరమాహ॥మృదుచందనేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకూర్మకర్పరస్యకూర్మపృష్ఠస్యాగ్రేఉపరిభాగే-అత్రవైపుల్యనైష్ఠుర్యాభ్యాం కటాహసాదృశ్యాత్కూర్మపృష్ఠస్యకర్పరత్వవ్యపదేశః-కపాలేచకటాహే చభైక్షపాత్రేచ కర్పరఇతిరత్నమాలా- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః॥ ధ్వనివిశేషంవివృణోతి - అత్రేతి ॥ ౧౨ ॥ గుణాఢ్యత్వముదాహరతి॥ శేషాఇతి॥ పురుషాశ్శేషాశ్చేత్సహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిస్తై

ధురుత్తమయానచర్యాందోర్మండలేరఘుపతౌధరణిందధానే॥
౧౧॥యధావా॥ మృదుచందనశీతరామబాహౌకలితాభూర్వి
జహౌనివాసఖేదం। అతినిష్ఠురకూర్మకర్పరాగ్రేవిషనిర్ఘాషిత
శేషభోగభాగే ॥ అత్రనిష్ఠురవిషనిర్ఘాషితపసమహిమ్నాభూ
దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనమహాన్సంతాపోజాతఇతివ
స్తువస్తునాధ్వన్యతే॥౧౨॥గుణాఢ్యత్వంయధా॥ శేషాశ్చేత్పురు
షాస్త్రివిష్టపజుషస్సర్వేప్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చచతుష్పదీ
పరిమితాంవాచంవదేయుస్సదా।శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాయదిస

శ్చేత్తైరపికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిష్టపజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయేత ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపపీలికామత్కుణమశకాదిస్థావరజంగమాశ్చేత్యర్థః ॥ నన్వేవమపిపరిమితాయుర్భిస్తైఃకింస్యాదిత్యతాహ-అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాం తేషాంతద్గుణాః కథంగోచరాభవేయురిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపివైఖరీమాత్రోచ్చారిభిస్తైఃకథంగణ్యన్తఇత్యత్రాహ-చతుష్పదీతి-చతుర్ణాంపదానాం సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామకపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయుర్యది ॥ నన్వేకదావిశిష్టవాగుచ్చారణక్షమత్వేపికింభవేదిత్యతాహ - సదేతి॥ ననుతాదృగ్గణయితృసంపత్సద్భావేపి శబ్దానాంలింగవిభక్తివచనానుసారివి

శేషణవిశేష్యభావరూపక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యా
శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితా ఇతి॥ నను తథాపి తేషాం వాచకలక్షక
వ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్కాలాతిపాతస్స్యాదిత్యత ఆహ - సమస్తేతి॥ అ
భిధాలక్షణావ్యక్తిప్రసక్తిం వినా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాఖ్యానశక్తాశ్చేది
త్యర్థః॥ నన్వేవమపి తేషాం ప్రకృతోపయుక్తార్థవివక్షానుసారేణ ప్రయోక్త
వ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యత ఆహ - నాక్రాంతాశ్చ వివక్షయేతి॥ వి
వక్షయా ఆకాంక్షయా ॥ నన్వేవం సామగ్ర్యస్యాపి నిఖిలగుణగణగణనా
స్స్యాద్వా న వేత్యత ఆహ - తత్రాపీతి॥ రఘుపతేస్సర్వేపి గుణా అగణ్యాః - కతి
చిద్గణితా భవేయురితి భావః ॥ అత్ర కతిపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

> సమస్తార్థాభిధానక్షమా నాక్రాంతాశ్చ వివక్షయా రఘుపతేస్త
> త్రాప్యగణ్యా గుణాః । అత్ర సర్వపదం యథాయథం సంబ
> ధ్యతే । తరుగుల్మలతాదయశ్చతుర్ముఖాంతా జీవాస్సర్వశబ్దా
> ర్థాః । చతుష్పదీపరిమితామితి । వాగ్ధేనోశ్చత్వారి పదాని । తత్ర పద
> త్రయం ప్రాణినో నోచ్చారయితుం క్షమంతే । కింతు తురీయమే
> వ పదం వదంతి । అయం చార్థశ్చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీత్యా
> దిశ్రుతిసిద్ధః । వదేయురితి సంభావనాయాం లిఙ్ । వదనం సంభావి
> తం చేదిత్యర్థః । సమస్తేతి - లక్షణాదివృత్త్యా అర్థబోధకత్వేపి విలం
> బాపత్తేరితి భావః । తత్రాపి తథాపీత్యర్థః । అతిశయోక్తయః ।
> గణనాసామగ్రీమేళనేపి కార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిశ్చ । సా

మలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథం యథాయోగం - పురు
షశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే - తస్య పురుషవిశేషణత్వే కో లాభ ఇత్యత ఆహ-
తరుగుల్మేతి॥ అయం చేతి । చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని । తాని విదుర్బ్రా
హ్మణా యే మనీషిణః । గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి । తురీయం వాచో
మనుష్యా వదంతీతి శ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి॥ లక్షణాయా వాచ్యార్థ
బాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చ శ
బ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతి భావః ॥ అతిశయోక్తయ ఇతి ॥ పురుషా
దీనాం శేషత్వాదిసంభావనాయాశ్శశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తయ ఇత్యర్థః - గణనాసామగ్రీతి - విశేషోక్తిశ్చేతి-

కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణ ఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి- అతిశయోక్తీనాంకారణపౌష్కల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః - సంకరః- అంగాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపం నిరూప్యతద్భేదప్రదర్శనపూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్తం లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నః శారీరబలాఢ్యః-సారోబలేస్థిరాంశే చేత్యమరః - కృపావాన్ పరదుఃఖాసహిష్ణుః - అవికత్థనఆత్మశ్లాఘావిముఖః- పరకీయాంచ్ఛత్రుసంబంధినోగుణాన్గృహ్ణాతీతితథోక్తః ॥ అన్యేషాంనుగ్రహత్వాద్గాంభీర్యమాత్రంవివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారాముఖవికాసతత్సంకోచాదయః॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యఃవక్త్రప్ర

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతితేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యన్తే

కశ్చతుర్విధః। ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చేతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నః కృపావానవికత్థనః। పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యంహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతిరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదఃకైలాసోద్ధారణాదీన్ప్రకటయతిగుణానద్భుతాన్రా
వణస్య। సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిగళవిపినేన్యస్తశస్త్రః కృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశఛత్రచామరాదిమహారాజలక్షణోపభోగసమయేకంటకాద్యావృతకాంతారభాగకందమూలాద్యన్వేషణవేలాయాంచావైలక్షణ్యముఖలక్షణ ఇత్యర్థః-ఏతేనలోకోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-కైలాసోద్ధారణాదీన్- పుష్పకాపహరణైరావణోత్క్షేపణాదయఆదిశబ్దార్థః- ప్రకటయతి - రావణదూషణప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురతో గుణదోషౌబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివేశ్వరః శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతీతిన్యాయమనుసృత్యప్రథయతీత్యర్థః- ఏతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్వంకైముత్యసిద్ధమితిభావః- సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి-అతిశీఘ్రచ్ఛేద్యేపీత్యపిశబ్దార్థః - న్యస్తశస్త్రః కృపావానిత్యనేనపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వంవ్యజ్యతే- కిన్నరైర్గీయమానస్స

స్సవనతవదనో భవతీత్యనేనాత్మశ్లాఘాశ్రవణేపిలజ్జితస్యావికత్థనత్వమర్థా
త్సిద్ధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమోరఘూత్తమఇతిభావః॥
౧౪॥అథధీరోద్ధతంలక్షయతి-చండఇతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్వత్యంత
కోపనఇత్యమరః-వికత్థనఃఆత్మశ్లాఘాపరః-దృప్తోగర్వితః,బలీశారీరబలాఢ్యః
ఉదాహరతి-రేరేఇతి॥రావణంప్రతిలక్ష్మణవాక్యం-రేరేఇతికోపాతిరేకవ
శాద్ద్విరుక్తిః-ఏతేనచండత్వందర్శితం- నీచసంబోధనేతురేఇత్యమరః- రా
మంకిమితిమృగయసేరేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామపర్యంతపర్యటనమనపేక్షిత
మితిభావః-ఏతేనదర్పస్సూచితః- బాలస్యతవమయాసహయోద్ధుంకుతశ్శ
క్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురాఇతి-నిష్ఠురాస్తీక్ష్ణాః-మేకాండాబాణాః-కాం
డోస్త్రీకాండబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః-పూర్వంప్రథమంప్రౌ
ఢప్రాయః ప్రౌఢతుల్యాః - ప్రాయస్త్వనశనేమృత్యౌతుల్యబాహుళ్య

న్లజ్జాసింధౌనిమజ్జత్యవనతవదనఃకిన్నరైర్గీయమానః॥౧౪॥చం
డోవికత్థనోదృప్తోబలీధీరోద్ధతోమతః॥ యథా॥ రేరేలంకేశరా
మంకిమితిమృగయసేతిష్ఠరేనిష్ఠురామెప్రౌఢప్రాయాతికా
యక్షతజరసఝరైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వం।నీత్వాప్రాణా
హుతీనాంపదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవాయూన్కాండా
స్త్వత్కాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావంభజంతే॥౧౫॥స

యోరపీతివిశ్వః-యోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోదకస్యఝరైః -
రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- శృంగారముఖ్యమ
ధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగగరళద్రవపారదేషు।ఆస్వాదనధ్వనిసు
ధాంబురసాఖ్యధాతుష్విష్టోరసఇతిరత్నమాలా - సమ్యగ్యథేచ్ఛమాచ
మ్య-ఏతత్పానస్యాప్యుపలక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచ
లసదృశమాంసవిశేషస్యకబళవిధౌభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమేఇమే
ఇత్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం- ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరమభ్య
వహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః- ఏతేనవికత్థనత్వంజ్ఞాపితం-అత్ర
బాణేష్వాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - విశే
షణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వంసాస
మాసోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౫

అథధీరలలితంలక్షయతి-సఇతి॥ నేతా నాయకః-ఉదాహరతి- రాజ్యేతి - రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ- రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః-శిష్టంస్పష్టం॥౧౬॥అథధీరశాంతంలక్షయతి - ధీరశాంతఇతి॥ ఉదాహరతి-గంగాదీనామితి॥మహితంపూజితం - అహితానాంశత్రూణామకో౽ర్థా దీనంతశ్శత్రూ౯స్మరతీతితథోక్తం- జాపంజాపంజప్త్వాజప్త్వా - అత్రాలంకారాన్వ్యృణోతి-అత్రేతి-సంతస్సంతో జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః- మహితమహితేత్యత్రస్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితోనేతానిశ్చింతోభోగలంపటః॥యథా॥ రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః॥శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖై రుపచర్యమాణ స్సామ్రాజ్య భోగనిరతోభరతోబభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యదిపో౽విపో౽నిగద్యతే॥యథా॥గంగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంససంసేవ్యమానేస్నాతాః పూతాఃప్రశాంతాశ్శుభసితభసితస్తత్రశస్త్రత్రిపుండ్రాః॥ సంతస్సంతోషవంతోమహితమహితహృద్రామనామాభిరామంజాపంజాపం దురాపంనిలయమకలయన్నాపురాభూసురేంద్రాః॥ అత్రశబ్దాలంకారాణాంసంసృష్టిః॥ఏతేనాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౭ ॥ అనుకూలో

శృంగారనాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

దక్షిణశ్చశఠోధృష్టఇతి స్మృతఇతిచత్వారశ్శృంగార రసనాయకాః॥ఏకాయత్తో౽నుకూలస్స్యాత్ ॥యథా॥ ధమ్మిల్లందరఫుల్లహల్లకదళైరుల్లాస్యఫాలస్థలేకస్తూరీతికలంకపోలకుచయోర్న్యాస్యాయపత్రాంకురాన్ । ఉత్సంగేవినివేశ్యభూషణగణై

వృత్త్యాఘ్రకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చేతిత్రయాణాంసంసృష్టిః॥ఏతఇతి॥ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరసేషుసాధారణాః- అనుకూలాదయస్తుశృంగారమాత్రవిషయాః ॥౧౭॥ అనుకూలంలక్షయతి-ఏకేతి॥ ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకానాందళైర్ధమ్మిల్లంకేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోః॥కపోలయోఃకుచయోశ్చేత్యర్థః-స్వయంస్వహస్తేనేత్యర్థః- కామకార్ముకలతా

మార్వ్యైవ విపంచీతస్స్వారవైః - అత్ర స్వయంభూషితాయాస్సీతాయా స్స్వోత్సంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణి శంబరద్వేషిణి ధనుర్లతామాస్ఫాల్య సంతర్జయతి సతి చుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితి భావః-అత్రాద్యపాదేవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదే రూపకం॥౧౮॥ అథ దక్షిణం లక్షయతి-తుల్య ఇతి॥ అనేకత్రానేకాసు నాయికాసు తుల్యస్సమస్నేహానువర్తీ దక్షిణనాయకః॥ ఉదాహరతి-విద్యేతి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః॥ అత్ర విద్యాదిషు ప్రౌఢాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణం తద్రూపకం మతమితి లక్ష

స్సీతాం స్వయంభూషితాం రామః క్రీడతి కామకాస్మకలతా
మార్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥ తుల్యోనేకత్ర దక్షిణః॥ యథా॥ వి
ద్యాప్రౌఢవిలాసినీభిరనిశం కంఠే గృహీతస్స్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజో రాజ్యశ్రియా రంజితః। కాంతైః కీ
ర్తివధూజనైః పరివృతస్సతాంతిసీమంతినీరత్నైశ్శ్లిష్టతను
ర్వైదేహతనయామంకే విధత్తే విభుః॥ ౧౯॥ నాయికామాత్ర వి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శఠ ఉచ్యతే॥ యథా॥ గూఢం త్వయా నాయక
గోపితాయామ్రాగేక్షణాసీన్ముకురే తదీయే। దృష్టా మయా సా
ద్యహి మత్సమానా శార్యం తవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥ ౨౦॥
వ్యక్తాపరాధోనిర్భీకో ధృష్ట ఇత్యభిధీయతే॥ యథా॥ వీరశ్రియో
వపుషి తే పరిభోగచిహ్నం సంలక్ష్యతే క్షమమిదం నహి సంవరీ
తుం। సర్వం మయా హి విదితం చరితం త్వదీయం తత్కిం ప్రతా
రయసి మాం వినయైరలీకైః॥ ౨౧॥ ఏతేషాం నాయికానుకూలనే

ణాత్॥౧౯॥ శఠం లక్షయతి-నాయికేతి॥ ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్య హి అద్యైవ-అత్రాదర్శదృష్టేస్వస్మిన్నేవ నాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః॥౨౦॥ ధృష్టం లక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి-వీరశ్రియ ఇతి॥ వీరశ్రియో వీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతి ప్రతీయతే- పరిభోగచిహ్నం పరశస్త్రప్రహారవ్రణం నఖక్షతాదికం చ - సంవరణం గోపనం-అలీకైరసత్యైః-అత్ర వీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః॥౨౧॥ ఏవం శృంగారనాయకాన్నిరూప్య తత్సహాయాన్నిరూపయతి-ఏతేషామితి॥ నాయికానామను

కూలనేప్రణయకలహాదినావ్యవధానే సతిపునస్సంయోజనఇత్యర్థః-కించిది తి - ప్రధానేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకఃకించిదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచరోభక్తఃకించిదూనస్తుతద్గుణైరితి-సచసుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసునాయకోపయోగిగీతాదిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః॥పీఠమర్దముదాహరతి-శ్రీరామేతి-కోపివిలక్షణః - అతఏవావ్యాహతః-వైలక్షణ్యాద్వ్యాహతత్వేదర్శయతి-యఇతి-శ్రోత్రభూమింశ్రోత్రప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గతఏవేత్యవధారణే-నకించిదపివక్తీతిసూచితం- లోకేతావత్పీఠమర్దోనాయికాసమీపేసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపివచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాస్సహకారిణః ॥ కించిదూనఃపీఠమర్దఃకళాసుకుశలోవిటః। సంధానకుశలశ్చేటోహాస్యప్రాయోవిదూషకః॥ తత్రాద్యోయథా॥శ్రీరామభూపతవచాపగుణస్యనాత్మ్యకోప్యవ్యాహతోజయతిసంయతపీఠమర్దః। యశ్శ్రోత్రభూమిగతఏవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్త్వ వచిరాయవశంవదత్వం॥౨౨॥ఇతరేషాంస్పష్టముదాహరణం॥ అథా

శృంగారనాయికాః

ష్టవిధాశృంగారనాయికానిరూప్యంతే॥స్వాధీనపతికాహ్యేకాతథావాసకసజ్జికా। విరహోత్కంఠితాచైవవిప్రలబ్ధాచఖండితా॥కలహాంతరితాచైవతథాప్రోషితభర్తృకా।తథా

జయతి-అస్యాచరణంత్వస్యధేతిబోధ్యం-అత్రప్రకృతేచాపగుణస్యనేఆరోప్యమాణస్యపీఠమర్దత్వస్యప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూపనాయికావశంవదత్వప్రాపణరూపకార్యోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్ ॥౨౨॥ విటాదీనామనుదాహరణేప్యుదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి।తల్లక్షణాదేవతత్స్వరూపంసుబోధమితిభావః ॥ అథసంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీనాయికేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాఃకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే॥అథేతి॥ స్వాధీనపతికాంలక్షయతి-స్వాధీనేతి ॥ స్వస్మిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభేనాయత్తః పతిర్యస్యా

స్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి-డోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధరణేనోపవేశ్య - మందపవనై రతిభిరుత్పాదితచ్ఛలనైః - ఆందోళయన్నధృత్త్వైవచాలయన్ - కేళీకాననే క్రీడోద్యానే యే మంజువంజులా రమ్యవకుళాస్తత్సంబంధిషు లతాకుంజేషు- అత్రలతాగ్రహణమతిసాంద్రతాద్యోతనార్థం- అథ కేసరో వకుళో వంజుళ ఇత్యమరః- లాలయతే క్రీడయతి- అత్రస్వభావోక్తిరర్థాలంకారః,వృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసౌ శబ్దాలంకారౌ చేతి తేషాంసంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథ వాసకసజ్జికాం లక్షయతి- కేళీగృహమితి ॥ వాసకే వాసవేశ్మని సంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవవా

భిసారికా చేతి నాయికాస్త్వష్టధా స్మృతాః॥స్వాధీనపతికా సా
స్యాద్యా పత్యా నిత్యలాలితా॥యథా॥ డోలాయామధిరోప్య
మందపవనై రాందోళయన్సాదరాత్ కేళీ కాననమంజువంజుల
లతాకుంజేషు సంచారయన్। స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం
ఛేదేన శాంతిం నయన్ ప్రేమ్ణా లాలయతే విదేహతనయా ము
త్సంగసంసంగినీం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహం తథాత్మానమలంకృత్య
స్మరాతురా। ప్రతీక్షతే యాం దయితం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
యథా ॥ కేళీసద్మని సజ్జితే స్థితవతీ స్వాంగం ముహుర్భూషితం
పశ్యంతీ ముకురే ఖవిష్కృతిరతే సంకల్పయంతీ క్రమం। పృచ్ఛంతీ
దివసావసానసమయస్యాసన్నభావం ముహుర్బాలా మే భవ
తః ప్రతీక్షణపరా మా రామ జాడ్యం కృథాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
కృతోత్కంఠా విరహోత్కంఠితా మతా॥ యథా ॥ హ స్త్రన్య

సకసజ్జికా- స్త్రీణాం వారస్తు వాసక ఇతి పఠ్యే వాసకే వారదివసే సజ్జయతి సజ్జీకరోతి హర్షేణ కేళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరతి॥ కేళీసద్మనీతి॥ శ్రీరామం ప్రతి సీతాసఖీవచనం - సజ్జితే సంభోగోపకరణైస్సజ్జీకృతే - ముహుః పశ్యంతీ క్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీ సమాలోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సఖీరితి శేషః- మే బాలేతి సముదాచారోక్తిః-జాడ్యమాలస్యం॥ ౨౪॥ అథ విరహోత్కంఠితాం లక్షయతి- విరహేణేతి॥ కృతా ఉత్కంఠా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యతః ప్రాప్తిస్త్యభిమన్యతే। తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం ససంకల్పాం తాముత్కంఠాం వినర్పభా ఇత్యుక్తలక్షణే

చ్ఛావిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥సాపితాత్వయ్యే
వవర్తతేతద్వర్తనంత్వన్మాతా౽నుబద్ధమితిభావః-అత్రస్వభావోక్తిరలం
కారః॥ ౫౫॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయావేదనామహతీచయా । సంశోషణీచగా
త్రాణాంతాముత్కంఠాంవిదుర్బుధాఇతిపక్షమనుసృత్యోదాహరణాంత
రమాహ - కందర్పఇతి॥ హేమమసఖీత్యార్తివశాత్సంబోధనం-త్వంవా
సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- చైతా౽నిలైర్మలయమారుతైః ఉ
ద్దీపయతిప్రజ్వాలయతి-ఇతఃపరంకింకరిష్యతి వేతిభావః-హంతేతిఖేదే-హం
తహర్షేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితివేద
నాతిశయోక్తిః-అత్రవిరహేఅనలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషుచందనేంధ

స్తముఖాంబుజానవరతంద్వారేవిధత్తేస్థితింత్వన్మార్గేచలితం స
ఖీజనముపిత్వామేవసామన్యతే । ఏకాంప్రేషితవత్యపిప్రియ
సఖీమన్యాంపునః ప్రేషయత్యాహోరాదిపరాఙ్ముఖీ రఘుపతే
త్వయ్యేవసావర్తతే ॥ ౫౫ ॥ యథావా॥ కందర్పోవిరహానలే
మమసఖి క్షిప్త్వాచకోరాంగనాచంచూఖండితచారు చంద్రకి
రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః । చంచన్మాతనచూతరేణు వికిరై
శ్చైతా౽నిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి
ర్నాయాతి కామేగతిః ॥౫౬ ॥ ప్రియేణవంచితాజ్ఞేయావిప్రల
బ్ధాస్మరాతురా॥యథా॥శ్వసితమృదితమేతత్పద్మసంకేతితంమే
శిశిరయతిహిచంద్రో౽నత్వహోరామచంద్రః। అజనిగజనికా
లస్సాంప్రతంయాతయామస్స్వభవనమయిసఖ్యాస్సత్వరం

నత్వారోపంప్రతిహేతుత్వాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౫౬ ॥ అథవి
ప్రలబ్ధాంలక్షయతి- ప్రియేణేతి॥ వంచితాఅనాగమనేనప్రతారితా॥ఉదా
హరతి-శ్వసితేతి॥శ్వసితైర్వేదనావశాత్సంతతప్రసర్పదుష్ణనిశ్వాసైర్మృ
దితంపరిభ్రమణాత్పరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్శిశిరయతిహిజాలమార్గ
ప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతిఖలు - విభావర్యాః ప్రభాత ప్రాయత్వాదితి
భావః- రామచంద్రస్తునశిశిరయతి-ఆగమనానందనేనేతిభావః-అహో
ఇతివిషాదే - అహోధిగర్థఆశ్చర్యేవిషాదకరుణార్థయోరితిరత్నమాలా
యాతాగతాయామాయస్యసతథోక్తః - సత్వరంయాతగచ్ఛత-స్వభావ

నంప్రతియామామోగచ్ఛావః- యాతేత్యనేనాద్యాప్యాగమనాభిలాషః కిం
చిదస్తీతిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదా
హరతి- నీతక్షపక్షతి॥ వివస్వాంత్సూర్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
రుత్తరభాగేనాయికాంతరసన్నిధౌచ- నీతక్షపో యాపితరాత్రిః - అతఏ
వాధఃకృతంజీవనంజల యస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంవ్యర్థీకృతం
జీవనంప్రాణధారణంయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఅరుణ్యాయుక్తః- అన్య
త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంముంచతీతితస్యాః - అ
న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్ముంచతీతితస్యాః - కించ లీనాపద్మ
సంకోచాత్తిరోహితా శ్రీర్యస్యాంతస్యాః- అన్యత్రవిలీనశోభాయాః- అ

యాతయామః॥ అహోబాః ఇతిఖదే॥ ౨౭॥ క్వచిన్నీతక్షపేకాంతే
ఖండితేర్ష్యాకషాయితా॥ యథా॥ మమైవవ్యాయోగే ॥ నీతక్ష
పః క్వచిదధః కృతజీవనాయారాగాన్వితస్తుహినబాష్పముచో
నలిన్యాః। లీనశ్రియోవిగళితాళిగిరోఽవస్వాన్పుష్ణాతిపాదపత
నేనపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౮ ॥ నిరస్యదయితంకోపాత్పశ్చాత్తా
పముపాగతా। కలహాంతరితానామకళావిద్భిరుదాహృతా॥ య
థా॥ ప్రాణాఃపంచవిరించినామమకృతాబాణాశ్చతన్మారణాః
పంచైవాత్మభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంకితం। షష్ఠం
ప్రాణమహంనరాఘవమయంయత్ప్రాగ్వినాసంస్థితాకోపా

తఏవవిగళితాఅళిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగళితాఆళిగిరస్సఖీసల్లా
పాయస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాఃపద్మిన్యానాయికాయాశ్చపాదపతనేనకిరణ
ప్రసారేణపాదయోఃపతనేనచ-పునఃప్రహర్షంవికాసంఆనందంచ-పుష్ణాతి
అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో
క్తిరలంకారః॥ ౨౮॥ అథకలహాంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం
ప్రణామాదినాప్రసాదనపరంప్రియం-కలహేసతిసుఖేనాంతరితా॥ఉదా
హరతి- ప్రాణాఇతి॥ తేషాంప్రాణానాంమారణాఅపహర్తారః - యద్య
స్మాత్ ప్రాగ్రాఘవమయంషష్ఠంప్రాణంవినానసంస్థితాతస్మాత్తేభ్యో
భయంనాశంకితం-పంచబాణస్యపంచభిర్బాణైఃపంచానాంప్రాణానామ

పహరణేపిరాఘవరూపపాత్రిణ సన్నిధౌ నమహిమాన్నభీతిరభూదితిభావః-
కోపాత్తంవిధూయాస్యస్మరశరా ఏవ(గ్రా)హాస్తైఃకథంనగృహ్యే గృహీ
తాకథంనభవేయం-తదధీనాభవిష్యామీతిభావః అత్ర రాఘవేఆరోప్యమా
ణస్యపాత్రిత్వస్యభయాభావోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః-స్మరశ
ర(గ్రా)హైరితిరూపకమితితయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథప్రోషితభర్తృ
కాంలక్షయతి- దేశాంతరేతి॥కాంతే కథాభిఃకమనీయాభిఃకాన్త్యైర్భో
గైశ్చసర్వదా । ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్సకాంతఇతీరితఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి-రామ ఇతి॥గచ్ఛతిసతి-నతుగతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దద్యావిధూయతంస్మరశర(గ్రా)హైర్నగృహ్యేకథం॥ ౨౯ ॥ దే
శాంతరగతేకాంతేఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా।యథా ॥ రామే
గచ్ఛత్యసురవిజయంకర్తుకామే వనాంతంభూనందిన్యాదినశశిక
ళాపాండురఃకాంతిపూరః।కందర్పాగ్నేర్దధతివపుషిస్పష్టమం
గారభంగీమంగీచక్రేభసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥అత్ర
కందర్పాగ్నేరితిపంచమీ।అనురాఃఖరాదయః॥ ౩౦॥అనురక్తాస్వ
యంకాంతంయాతియాసాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జాతత్ర రాఘవంమదనాతురా। ప్రతిపేదేనిదాఘార్తావ్యాళీవ
మలయద్రుమం ॥ ౩౧ ॥ యథావా॥ఘోటీతీక్ష్ణఖురక్షతక్షితిర
జస్సాన్ధ్రాంధకారావృతేసంయద్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
దూతీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరై
కభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీరభిసారికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీంకథతిదధానె - భసితపటల్యాభస్మపుంజస్య
రూపణాటోపఆచ్ఛాదనాతిశయస్తస్యముద్రాంచిహ్నం ॥ ౩౦ ॥ అథా
భిసారికాంలక్షయతి- అనురక్తేతి-స్మరార్తాభిసరేత్కాంతంసారయేద్వా
భిసారికేతిద్వివిధమభిసరణం - సారయేదితి-దూత్యాదిముఖేనేతి శేషః- త
త్రాద్యపక్షావలంబనేనోదాహరతి-రావణేతి॥ రావణస్యావరజాస్వసా-
అత్రోపమాలంకారః॥ ౩౧ ॥ ....*
ఉదాహరణాంతరమాహ-ఘోటీతి ॥ శుండాలానాంద్యుతిడంబరఃకాం
త్యాడంబరఏవాంబరమవగుంఠనపటంధరతీతితథోక్తా - శత్రుశ్రీరేవాభి

సారికా - అత్ర రూపకాలంకారః ॥ ఏవం నాయికాస్సామాన్యతోఽష్టవిధా నిరూప్య తాసామేవ ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యా భవతీత్యాహ-ఏతాశ్చేతి - ముగ్ధాస్స్వాధీనపతికా మధ్యాస్స్వాధీనపతికా ప్రౌఢాస్స్వాధీనపతికేత్యేవం ప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాకా భవంతీతి భావః- తాః పునరితి- తాః పునస్స్వాధీనపతికాద్యష్టవిధనాయికా ఏవ - పద్మిన్యాదీతి-పద్మిన్యా*దయో జాతిభేదాః - నావస్థాభేదా ఇతి భావః - తాసామితి- నేహ ప్రపంచ్యత ఇతి- తత్స్వరూపస్య బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రాన్యైరుక్తత్వాచ్చ నాత్రోచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవం నాయకస్వరూపం ని

ఏతాశ్చ ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భా భేదేన త్రివిధా భవంతి- తాసాం స్వరూపం రసతరంగే వ్యాఖ్యాస్యామః - తాః పునః పద్మిన్యాదిభేదేన చతుర్విధాః- తాసాం లక్షణం కామశాస్త్రప్రసిద్ధమితి నేహ ప్రపం

అథ కావ్యసామగ్రీ ప్రతిపాద్యతే.

చ్యతే ॥ ౩౨॥ అథైదానీముక్తగుణవిశిష్టస్య నాయకస్య కథాశరీరనిర్వర్తకం కావ్యం విలక్షయిష్యన్నాదౌ తత్సామగ్రీం దర్శయతి ॥

బీజం హి తస్యాః కవితాలతాయాః ప్రాంచో వదంతి ప్రతిభావిశేషం । సతాం చ శాస్త్రవ్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీరయంతి ॥ ప్రాంచ ఇతి నాంచేః పూజాయామిత్యుపధానకారస్య లోపప్రతిషేధః- ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కరణార్థతా ప్రతిభాంత్యనయేతి ప్రతిభా- స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్య కావ్యస్వరూపనిరూపణం చికీర్షుస్సంప్రతి తదుత్పత్తిహేతుం ప్రతిపాదయతి-అథేతి ॥ ఉక్తైర్గుణైర్మహాకులీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవ శరీరం తస్య నిర్వర్తకం నిష్పాదకం॥ బీజమితి-స్వయం వ్యాకృతం ॥ ప్రాంచ ఇతి- ప్రకర్షేణాంచ్యంతే పూజ్యంత ఇతి ప్రాంచః- ప్రతిభేతి- ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్-అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గే ఉపపదే సత్యాదంతాద్ధాతోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సన్ ఙ్పతిసంజ్ఞా చేత్ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయః-ఇతి కరణార్థతా-ప్రతిభాంత్యనయేతి భానం ప్రతి కరణత్వాత్- కారకాణి తు- *కర్తా చ కర్మ కరణం సంప్రదానం తథైవ చ । అపాదానాధికర

ణమిత్యాహుః కారకాణిషడితి - ప్రాచీనేతి-శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సం
స్కారవిశేషఇతికావ్యప్రకాశకృతః-ఏతేనప్రతిభాశబ్దోవ్యాకృతః - ప్ర
సృతావేతి అత్రయాంవినేత్యనువర్తతే- ఉద్బోధఃస్ఫూర్త్యున్ముఖత్వం -
యథేతి-అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౨ ॥ ఏవంకవితాకారణాదికము
క్త్వాసంప్రతికావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీఇతి॥కావ్యమి

తీక్ష్ణాయాప్రజ్ఞాత్రైకాల్యగోచరా। ప్రజ్ఞాంనవనవోన్మేషశాలి
నీంప్రతిభాంవిదురిత్యుక్తలక్షణాప్రాచీన జననకృతసుకృత వి
శేషసముత్పాదితాశక్తిః। యాంవినాకవితైవనప్రసరేత్।
ప్రసృతావాఽపహాసనీయాస్యాత్। తస్యావిశేషఉద్బోధః।
తంకవితాలతాయా బీజంప్రధానకారణంప్రాంచః ప్రా
హుః। కావ్యానిరామాయణాదీని।శాస్త్రాణికాణాదపాణిని
యాదీని। ఆదిశబ్దేనగజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాంపరిగ్రహః।
తేషామవబోధనంసమ్యగర్థపరిచ్ఛిత్తిః। ద్వితీయేనాదిశబ్దేన
కావ్యవిచ్ఛిక్షయాకావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం
వివక్ష్యతె।అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషుపా
కోదయదర్శనాత్। ఏతత్సర్వంతస్యాజలావసేకాదికంప్రా
హుః। అత్రాదిశబ్దేనదోహదాదిపరిగ్రహః। యథాహిక్షితి
పాథః పవనాదీనాంకారణత్వేప్యంకురోత్పత్తావంతరంగత్వా
త్ప్రాధాన్యంబీజస్య। ఏవంప్రతిభాశక్తేరపికవితోదయేంత
రంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభ
విష్ణుత్వాచ్చప్రాధాన్యమితిభావః ॥ ౩౩ ॥అధునాకావ్యసా

కావ్యలక్షణం.

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థౌదోషవ
ర్జితౌ ॥ గుణాదీనాంలక్షణానితత్తత్తరంగేషువక్ష్యామః। ప

తిలక్ష్యనిర్దేశః-శిష్టంలక్షణం- అత్రగుణాలంకారాదియుక్తస్యశబ్దార్థయుగ
ళస్యైవకావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావితిద్వంద్వనిర్దేశాచ్చ కమనీయ
శ్శబ్దఏవవాఅర్థఏవవాకావ్యమితిపక్షద్వయంనిరస్తమితిబోధ్యం - ననుగు
ణాదీనామబోధేతద్ఘటితలక్ష్యపరిజ్ఞానంకథమిత్యత్రాహ - గుణాదీనామి

తి-నిర్గుణయోరనలంకారయోస్సదోషయోశ్చాతి వ్యాప్తివారణాయవిశే
షణవైశిష్ట్యం- నన్విదంలక్షణమసంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిజంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
రాదివైశిష్ట్యాసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయుక్తిమాహ-తత్రైవేతి- వా
క్యఏవేత్యర్థః-పదంలక్షయతి-పదమితి - సుప్తిజన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిజంతమితి -
అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తేతిజంతేతివ్యాప్తిః- తిజంతంపదమిత్యు
క్తేసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేసతితిజంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తేఅసం
భవఇతి ౧. పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః-త్రి
ధేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యేసిద్ధేత్రిధేత్యనేనవ్యంగ్యజీవితకత్వాత్కావ్య
స్యవ్యంజకస్యావ్యత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంలక్షయతి-సాక్షా
దితి॥సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోర్థస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసందర్భాత్మకంవాక్యంలక్ష్యతే-తత్రైవకావ్య
లక్షణసంభవాత్ - పదంవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిజంతం
పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోరవ్యాప్త్య
సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదంవిభజతే ॥ వాచకంలక్ష
కంచైవవ్యంజకంచేతి తత్త్రిధా ॥ ఆద్యం లక్షయతి ॥ సా
క్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకంతేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం-లక్షణాయాంముఖ్యార్థ
బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి-
ముఖ్యార్థబాధాదిత్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశకారో
క్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యార్థబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం-యస్యశబ్దస్య
యత్రావ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సతస్యవాచక ఇతి మమ్మటపా
దాః-యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యేత్య
ర్థఇతివరదరాజార్యాః - తస్మాదవ్యవధానేనసంకేతితస్యార్థస్యబోధకం
వాచకమితినిష్కర్షః - ఏతేనసాక్షాదర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్ష
ణం సంకేతితార్థప్రతిపాదక శబ్దత్వంచాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
ణద్వయోతాత్పర్యమితిలక్షణద్వయపక్షమేవరోచయంతేతద్విదఇతిచ సం

ప్రదాయాపరిజ్ఞానా సంభావితార్థోపపాదనావశ్యకార్థప్రతిపాదనా యతసంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమప్రాప్తం సంకేతశబ్దార్థంపి వక్తుంసంకేతితశబ్దార్థమాహ- సంకేతితఇతి-సంకేతోస్యగృహీతస్సంకేతః-అతఏవగృహీతస్సంబంధోయస్యసఇత్యాశయేనగృహీతసంబంధఇత్యర్థఇత్యుక్తం - శబ్దార్థయోర్నిశ్చితసంబంధదార్ఢ్యోపపాదనాయకతిచిత్సంబంధాభావాన్ప్రతిపాద్యనిరాకరోతి నన్విత్యాదినాతస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇత్యంతేన- అయంసంకేతపదవాచ్యశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధఃకఃకిమభిధానఇత్యర్థః శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమగ్రే నతావదిత్యాదివాక్యేష్వనువర్తతే-ననుశబ్దార్థయోర్మిళితత్వశ్రవణాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యనిరాచష్టే నతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదఃనతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్రహేతుం దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాత్మకతయాఽర్థస్య ద్రవ్యాదిరూపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయోగస్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

> గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । ననుకోయం శబ్దార్థయో స్సంబంధః - నతావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయాప్రతీతేః- నాపి కార్యకారణభావః- శబ్దస్యనిత్యత్వే గగనకార్యత్వే చస్వార్థేనసహకార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావినాభావః- భిన్నదేశకాలత్వాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్యద్రవ్య

రతి-నాపీతి - తత్రకారణమాహ-శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యనిత్యత్వమితిమీమాంసకాః- గగనజన్యత్వమితినైయాయికాః- అయంభావః -కార్యమాత్రస్యానిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాద్గగనజన్యస్యతస్యగగనకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాయోగాచ్చఉభయథాపి శబ్దార్థయోఃకార్యకారణభావసద్భావసంభావనాశశవిషాణాస్తిత్వకల్పనాకల్పేతి - ననుయస్మిన్దేశేకాలేచశబ్దశ్శ్రూయతేతస్మిన్నేవార్థోపీతి దేశకాలావినాభావోభవత్విత్యాశంక్యసోపినసిధ్యతీత్యాహ -నాపీతి - తత్రహేతుమాహ భిన్నేతి॥ అయంభావః - లంకాయాంరావణోభవదితిరావణశబ్దస్యైతద్దేశేవర్తమానకాలేచశ్రూయమాణత్వా( )వణరూపద్రవ్యస్యలంకాదేశేభూతకాలేచభూతత్వాచ్చతయోర్దేశకాలావినాభావోపినసంభవతీతి-

ననువాగర్థావివసంపృక్తా విత్యభియుక్తోక్తేస్సంయోగోస్త్వితిత్యాశంక్య సోప్యయుక్తఇత్యాహ - నాపిసంయోగఇతి ॥ తత్రహేతుందర్శయతి-శబ్దస్యేతి- శబ్దోద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణఇతినైయాయికాః - ద్రవ్యత్వపక్షేస్వార్థేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్వార్థేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ - అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య గుణభూతస్యశుక్లాదిరూపతదర్థస్యచ - గుణత్వమితిమతేచగుణభూతస్య ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణినోస్సమవాయఇతిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనసిద్ధ్యతీతి ॥ ననుశబ్దోచ్చారణాదర్థస్మృతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్మృతిజననశక్తిరస్త్వితిత్యాశంక్యసాప్యయుక్తైవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్మృతిజననశక్తిరపిసంబంధోనైవ-నభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తోవాగృహీతోవేతిద్విధావికల్పంహృదినిధాయవికల్పద్వయపరిహారరూపేణతత్రహేతు

త్వేగుణత్వేవాస్వార్థేనగుణేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ । నాప్యర్థస్మృతి జననశక్తిరేవసంబంధః । అగృహీతస్య తస్యకార్యానుపయోగాత్ । అన్యథాఽవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దార్థప్రతీతిప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాంస్వజన్యార్థస్మృత్యైవస్వానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । నచపూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవవైరుధ్యందర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపికార్యోపయోగిత్వోక్తావిత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంస్కారరహితస్యాపి - గ్రహణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాద్గృహీతత్వపక్షాకాంక్షాయామిత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానజన్యయాఅర్థస్మృత్యాస్వస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యాను మానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాత్ -అయంభావః- సిసాధయిషితస్యసందిగ్ధదశాపన్నస్యవిశిష్టశక్తి సంబంధస్య యద్జ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయైవార్థస్మృత్యా నిర్వాహణేసత్యహమర్థస్మృతిమాన్ అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహమర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానవాన్ - అర్థస్మృతేరిత్యుభయథాప్యనుమానప్రసంగాదర్థస్మృతింప్రతివిశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్మృతిశ్చ సాధనమి

త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్గృహీతత్వపక్షేఽప్యనుపపన్నఇతి - నన్వర్థస్మృతిజననశక్తిగ్రహీతైవార్థస్మృతింజనయతీత్యత్రపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యుపపత్తికల్పనమప్యయుక్తమిత్యాశయేనాహ- నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమానాదిత్యర్థః - అయంభావః- శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనపదార్థస్మృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదార్థస్మృతావభ్యుపగతాయాం పూర్వస్మృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహారస్స్యాదిత్యుక్తిరప్యయుక్తేతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమాశయః - అన్యోన్యాశ్రయేపరిహృతేఽపిపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమానాంగీకారేపూర్వస్మృతేఃకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపునఃపూర్వస్మృతిరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితిపూర్వపూర్వమాకాంక్షాయామవిశ్రాంతేరనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః పూర్వస్మృత్యనుమితే

> ర్వాస్మృత్యాతదనుమానాదుత్తరోత్తరస్మృతిజన్మ । అనవస్థాప్రసంగాత్। కించ యత్రసంబంధిదర్శనాత్సంబంధ్యంతరస్మృతిస్తత్రసాదృశ్యవిరోధాదిరేవసంబంధోనియతః సచప్రకృతేనాస్తి। తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇతి ౫, అత్రోచ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలఏవ

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోత్తరస్మృతిర్భవతీత్యప్యసాంప్రతమితి- పదార్థానామనేకత్వాత్పూర్వపూర్వేతిద్విరుక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతవికల్పాసహత్వా దర్థస్మృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేరత్రానవకాశఏవేత్యాహ-కించేతి - సంబంధిదర్శనాద్గవయాదిదర్శనాత్సంబంధ్యంతరస్మృతిర్గవాదిస్మృతిః-గజాదిదర్శనాత్సింహాదిస్మృతిశ్చభవతితత్రసాదృశ్యంవిరోధశ్చసంబంధః - భటాదిదర్శనాద్రాజాదిస్మృతేస్స్వస్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః సచప్రకృతేశబ్దార్థస్థలేనాస్తి - తస్మాదితి - సంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్ఛబ్దార్థయోస్సంబంధఏవనాస్తీతిపూర్వఃపక్షః ౫. అథనిశ్చితసంబంధనిర్వహణాయ ప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యతఇతి॥ వివక్షితస్సంబంధఃకఇత్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధాపరపర్యాయాసంకేతపదవాచ్యాచ శక్తిస్సంబంధోభవతు - అత్రాస్తిస్వ

త్యనేనవిశిష్టశక్తివన్మాత్రదోషగంధఇతిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధ
స్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీత
స్యైవోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్ర
హణకాలేఅస్యపదస్యాయమర్థోనురూపఇతిసందర్భజ్ఞానసమయఏవ- య
దాసంగతిర్గృహ్యతేతదైవాస్మిన్పదఇదమర్థాభిధాయినీశక్తిరస్తీతిగృహ్య
తఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సఇతినిర్దేశః - అస్త్వేకదాశక్తిగ్రహ
స్తతఃకథంసమయాంతరేఽర్థస్మృతిరిత్యతఆహ- తదితి- తేనసంగతిగ్రహణ
కాలీనశక్తిగ్రహేణ జనితస్సంస్కారశ్శబ్దదర్శనేనసముద్బుద్ధస్సంస్సూ
త్తః - అత్రదర్శనంశ్రవణస్యాప్యుపలక్షణం- సతోభావస్సత్తావిద్యమాన
త్వం- తన్మాత్రేణస్వసత్తయైవేత్యర్థః- సంస్కారవశాదర్థస్మృతిర్భవ
తీతిసర్వానుభవః- ననుశక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థస్మృతౌ
కింపృథగ్భూతేనసంస్కారేణేత్యాశంక్యతత్సత్తాంవినానార్థస్మృతిరిత్యా

గృహ్యతే - తజ్జనితసంస్కారశ్శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధస్సత్తామా
త్రేణార్థస్మృతింజనయతి - నత్వర్థప్రతియోగికసంబంధవిశి
ష్టశబ్దజ్ఞానమర్థస్మృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే- తథాసతిసంబం
ధస్యాపికారణకోటినివేశేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసం
గాత్ -అర్థస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రథమమవగతత్వేన

శయేనాహ- నత్వితి- అర్థః ప్రతియోగీఆధేయోయస్యసోఽర్థ ప్రతియోగి
కః- అర్థాచ్ఛబ్దానుయోగికశ్చేతిలభ్యతే- తాదృశోయస్సంబంధశ్శక్తిరూ
పసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానంకర్తృ అర్థస్మృతేర్హేతురితినా
భ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తత్రహేతుందర్శయతి- తథేతి-సంబంధస్య
శక్తిరూపసంబంధస్యాపి కారణకోటౌనివేశేన కారణపరంపరాంతఃపాతి
త్వాత్సంబంధరూపంవిహాయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సం
బంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిరూపితస్యశక్తిరూపసంబం
ధస్యాన్యథాత్వేనశబ్దార్థయోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తేరిత్యర్థః-
అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అర్థస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయాకారణ
కోటౌ ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రథమం శబ్దజ్ఞానా
త్పూర్వమవగతత్వేనవిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియమాదాదావే

వజ్ఞాతత్వేనపునస్తస్యార్థస్యావగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింవినైవార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్యప్రసంగఇతిభావః - తతస్సంస్కారస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతీతిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృశ్యాదిసంబంధకోటింసింహావలోకనన్యాయేనవిమృశ్య తత్ర త్రేధావికల్ప్యతృతీయం ద్వేధా వికల్ప్యక్రమేణపరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదినా స్వవచనవ్యాఘాతాదిత్యంతేన - ఉతేతివితర్కే--శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరివ - అన్యత్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం-ఉతేత్యాదివికల్పద్వయేపివివక్షితమితిపదస్యాన్వయ పూర్వకంకాక్వనుసంధానేన ప్రశ్నస్సమున్నేయః ॥ తత్రాద్యంపరిహరతి - నాద్యఇతి॥తత్రనిమిత్తందర్శయతి-

> పునస్తదవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తమన్యత్ర సాదృశ్యాదిరేవసంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దార్థయోరపసాదృశ్యాదినాభావ్యమితివివక్షితం- ఉతశబ్దార్థవదన్యత్రాపితన్మాభూదితి- కింవాతదభావాత్ప్రకృతేపిస్మృత్యభావఇతి- నాద్యః-శబ్దార్థయోస్తదసంభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - తృతీయేపిశక్తిసంబంధమంగీకృత్యస్మృత్యభావఆపాద్యతేవా ఉతసంబంధఏవనాస్తీతివా - నద్వితీయః-కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య-నాద్యః - మాతామేవంధ్యేతివత్ స్మృతిజననశక్తిరస్తిస్మృతిర్నాస్తీతిస్వ

శబ్దార్థయోరితి॥ ద్వితీయంనిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్త్యంతరస్మృతిరిత్యన్వయేన తదభావాత్స్మృత్య భావఇతి వ్యతిరేకేణచసిద్ధత్వాదన్యత్రాపితన్మాభూదితినోపపద్యతఇతిజ్ఞేయం-తృతీయేపీతి-తదభావాదిత్యత్ర తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్సామగ్ర్యా భావాదిత్యేకోర్థః - తస్యైవాభావాదిత్యన్యోర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి- నద్వితీయఇతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి-కార్యేతి-అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - ఆద్యంనిరాకరోతి-నాద్యఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-మాతేతి- స్వోత్పత్తేర్వంధ్యాత్వదూరీకరణాన్మాతా మేవంధ్యేతివచనవద్వ్యాహతమితిభావః- నిగమయతి-

తస్మాదితి-అనవద్యమదుష్టమిత్యర్థః ౩, ఏవంవాచకంస్వరూపతద్భేదనిరూ
పణకర్తవ్యేవాచ్యభేదావగతివ్యంతరేణ తద్భేదస్య దుర్గ్రహత్వాత్ప్రథ
మంవాచ్యభేదనిరూపణాయావసరఇత్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-జాతిరితి-
సాంకేత్యంసంకేతార్హమితిసామాన్యేనపుంసకలింగనిర్దేశః-జాతిగుణక్రి
యాద్రవ్యభేదేనచతుర్విధస్సంకేతవిషయఇత్యర్థః- జాతిరేవ-వేతిపక్షాం
తరం - సాంకేత్యమిత్యనేనసూచితం సంకేతావశ్యకత్వంద్రఢయతి - త
త్రతావదితి-తత్రతావత్తథాసతీత్యర్థః-సమయగ్రహేసంకేతగ్రహేసం
కేతగ్రహసహకృతఃసంకేతగ్రహసహకారవిశిష్టః-ఏతేనసంకేతగ్రహ
విలంబాద్బోధవిలంబఇతిజ్ఞాపితం- యథాచక్షురాదీనాంస్వస్వవిషయబో
ధసామర్థ్యలక్షణశక్తౌసత్యామపిసన్నికర్షాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథాశ

వచనవ్యాఘాత్-తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధఇత్యనవద్యం ౩. వా
చ్యభేదముఖేనవాచకభేదంవివక్షుర్వాచ్యభేదమాహ ॥ జాతి
ర్గుణఃక్రియాద్రవ్యంసాంకేత్యంజాతిరేవవా ॥ తత్రతావత్స
త్యేవాస్యశబ్దస్యాయమర్థఇతిసమయగ్రహే శబ్దాదర్థవిశేష
ప్రతీతిరన్యథానేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంసంకేతగ్రహసహ
కృతఏవశబ్దోర్థంబోధయతీతి సర్వసంప్రతిపన్నం - సంకేత
గ్రహశ్చజాతిగుణక్రియాద్రవ్యేషుజాతావేవ జాత్యాలింగి
తవ్యక్తౌవా అన్యాపోహేవామతభేదేనభవతి ౪ , నను వ్యక్తీ
నామర్థక్రియాకారిత్వాత్తత్రైవసంకేతః కిం నస్యాదితి చేత్త

బ్దస్యాపిసంకేతగ్రహవ్యవధానాద్బోధవ్యవధానమితిభావః- సంకేతగ్ర
హశ్చేతి- చస్త్వర్థః- మతభేదేనేతి- వైయాకరణమీమాంసకనైయాయి
కసౌగతమతానాంభేదేన ౪
నన్విత్యాదినాచేదిత్యంతేనవ్యక్తిశక్తిపక్షముపన్యస్య పర్యాయత్వప్రసం
గఇత్యంతేనపరిహరతి - అర్థక్రియాకారిత్వాదానయనాదిక్రియాకారి
త్వాత్-ఆనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాదితియావత్-అయంభావః - గా
మానయసర్పోయంనివర్తస్వేత్యాది వాక్యముత్తమవృద్ధేనోదీరితే మ
ధ్యమవృద్ధస్యగవానయనాదికంపశ్యన్బాలోవ్యవహారవిషయీభూతా
యాంవ్యక్తావేవశక్తింగృహ్ణాతి నతుజాత్యాదావతద్విషయఇతి తత్రైవ

సంకేతస్సముచితఇతి।ఏవంచేత్తర్హిపృచ్ఛామఇత్యాలంకారికః పృచ్ఛతి - కిమితి-తత్రాద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యంవ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావఃసర్వాశ్చవ్యక్తయస్సర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాంవ్యక్తౌశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వాసువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహేవాచ్యే సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేనచ శక్తిగ్రహాసంభవాత్సామాన్య ప్రత్యాసత్తౌచమానాభావాచ్చసర్వాస్వితివికల్పోనావకల్పతఇతి । ద్వితీయంపరిహరతి- నేతరఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-ఇతరవ్యక్తావితి-అసంకేతితవ్యక్తావిత్యర్థః-అయమాశయః యద్యేవంతర్హిశక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

> త్రపృచ్ఛామః-కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉతైకదేశే - నాద్యః-ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తౌగోర్వ్యవహారదర్శనేనవ్యభిచారాత్ - కించవ్యక్తిసంకేతపక్షేగౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇత్యర్థభేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫. యాతువ్యక్తిస్స్వసమానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితాయథాఆకాశవ్యక్తిస్సాతాదృశీవ్యక్తిరేవశబ్దార్థోస్తు- ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావాత్-ఇతరాస్తువ్యక్తయోజాత్యాలింగితాఏవశబ్దార్థః - కేవలజాతేరర్థక్రియాశూన్యతయా పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాభావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోషగ్రస్తత్వాచ్చప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేపిమిళితయోః ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతే-ఉక్తవిధయావిశిష్టస్యైవశబ్దార్థత్వేప్రామా

ణ్యశక్తిగ్రహవిషయస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వసంభవాద్గోపదాదికాదశ్వాదిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ-కించేతి-అయంభావః - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేనవిషయవిభాగాభావాత్పాణిహస్తాది వత్పర్యాయతాచేతి-తస్మాద్వ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్నఇత్యాహూతం ౫, నైయాయికాస్సమాదధతే యాత్వితి- కేవలజాతేరితి-అర్థక్రియాభిరానయనాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశబ్దార్థః-మిళితయోర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యతేఉపపన్నంభవతి- జాతేరనుగత

త్వసంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాచ్చానంత్యాదిదోషగంధాభావాదితిభావః - నను విశేషణేవిశేష్యేవాశక్త్యాభావ్యం విశిష్టేతుగౌరవంభవేదిత్యాశంక్యాహ-ఉక్తవిధమేతి-విశిష్టస్యైవజాత్యాలింగితవ్యక్తేరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్యనవిశేష్యస్యవేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థత్వేసతి-ప్రామాణికేప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచితత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతఇతి - ఏతదగ్రేయదప్యుక్తంనైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతరమాహ-బాహ్యాఇతి-బాహ్యాఃపునర్బౌద్ధాస్తు - సర్వస్యసమస్తవస్తుజాతస్యక్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్-కల్ప్యమానస్యేతి - జాతిఃకల్పితేతితన్మతసమయః-తథాత్వేనక్షణికత్వేన అన్యాపోహఇతరవ్యావృత్తిః - శబ్దసం

ణికేగౌరవమపినదోషమావహతి,తతోజాత్యాలింగితావ్యక్తిశ్శబ్దార్థఇతినైయాయికాఃప్రాహుః౬. బాహ్యాఃపునఃక్షణికత్వాత్సర్వస్యసామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వేనాన్యాపోహశ్శబ్దసంకేతనికేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాస్తుజాత్యాదిచతుష్టయమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమాచక్షతే- ఉక్తంచభాష్యకారైః -గౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇతిచతుష్టయీహిశబ్దానాంప్రవృత్తిరితి-తత్రగవాదిశబ్దాజాతివాచకాఃజాతిర్నామభిన్నేష్వనుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకోవస్తునఃప్రాణప్రదో

కేతనికేతనంశబ్దశక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థఇతియావత్ - ఏతదపియదుక్తంబాహ్యైరిత్యాదినానూద్యపరిహరిష్యతి౭, వైయాకరణమతమాహ- శాబ్దికాస్త్వితి-యథాయథంజాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేనేత్యర్థః-ఏతన్మతస్యబహుసమ్మతత్వాద్భాష్యకృత్సంమతిమాహఉక్తంచేతి,గౌరితి-చతుష్టయీచతుర్విధా-తత్రేతి-చతుర్విధేషుశబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-అశ్వాదిరాదిశబ్దార్థః-జాతిస్వరూపంనిరూపయతి-జాతిర్నామేతి - భిన్నేష్వన్యోన్యవిలక్షణేషువ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధేరనుగతత్వబుద్ధేః- తత్ప్రమాణకోనుగతత్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునఃవ్యక్తిరూపపదార్థస్యప్రాణప్రదః ప్రాణప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్రహరిసంమతిమాహ-ఉక్తంహీతి-గౌరితి-స్వరూపేణవ్యక్త్యాత్మనాస్వలక్షణేన-నగౌఃగోత్వాజా

త్యనాక్రాంతత్వాత్సర్వస్యాపిగోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతిభావః- నాప్య
గౌః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితిభావః-కింతుగోత్వాభి
సంబంధాదేవగౌరితి-తస్యతత్త్వప్రదత్వాదితిభావః॥ఏవంజాతింనిరూ
ప్యగుణంనిరూపయతి-శుక్లాదయఇతి-నీలపీతాదయఆదిశబ్దార్థః - గుణఇతి-
లబ్ధాసత్తాసద్భావోయేనతస్య-విశేషాధాయకోవైలక్షణ్యసంపాదకః -
యతోజాత్యాలబ్ధసత్తాకంవస్తు శుక్లాదినావ్యావర్త్యతే తతోవిశేషా
ధాయకత్వంరూపస్యేతిభావః-క్రియాస్వరూపంనిరూపయతి- పాకాదయ
ఇతి-గమనాదయఆదిశబ్దార్థః- క్రియేతి- పూర్వాపరీభూతాఃపౌర్వాపర్యే
ణవర్తమానాఅవయవాస్స్వావయవకల్పాశ్చుల్లిసమ్మార్జనాద్యవస్రావ
ణాంతాయస్యసతథోక్తః ద్రవ్యస్వరూపంనిరూపయతి-డిత్థాదయఇతి- దే

> ధర్మః-ఉక్తంహివాక్యపదీయే-గౌస్స్వరూపేణనగౌర్నాప్యగౌః
> కింతుగోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి శుక్లాదయశ్శబ్దాగుణవాచకాః
> గుణోనామలబ్ధసత్తాకస్యవిశేషాధాయకోరూపాదిర్ధర్మః-పా
> కాదయశ్శబ్దాఃక్రియావాచకాః-క్రియానామపూర్వాపరీభూ
> తావయవోధర్మః-డిత్థాదయశ్శబ్దాద్రవ్యవాచకాః ద్రవ్యంనా
> మవక్త్రాయదృచ్ఛయాడిత్థాదిషూపాధిత్వేననివేశితం డిత్థాది
> శబ్దానామంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూ
> పం వా. నన్వానంత్యవ్యభిచారభియా వ్యక్తిసంకేతంవిహాయ

వదత్తయజ్ఞదత్తచైత్రమైత్రాదయఆదిశబ్దార్థః-ద్రవ్యమితి - వక్త్రావ్యవ
హర్త్రాయదృచ్ఛయానిర్నిర్బంధనతయా- డిత్థాదిషు-అర్థేష్వితిశేషః- ఉ
పాధిత్వేనశక్తిగ్రాహ్యోపాధిత్వేన-నివేశితంప్రయుక్తం - డిత్థాదిశబ్దా
నామంత్యవర్ణబుద్ధ్యానిర్గ్రాహ్యం- పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటగ్రాహ్య
మితిభావః - తచ్చాభివ్యంజకవర్ణానాం క్రమవత్త్వేపినస్వయంక్రమవది
త్యాహ - సంహృతక్రమమితి- సంహృతఉపసంహృతఃఅవిద్యమానఇతి
యావత్-క్రమోయస్యతత్ - స్వరూపండిత్థాదిస్వరూపం వా, ననుజా
తేరేకత్వాదనుగతత్వేపిగుణాదీనామనేకత్వేనానుగతత్వాభావాద్ఘట
స్యశుక్లఃపటస్యశుక్లః-గుడస్యపాకస్తండులానాంపాకః - డిత్థస్యయదృ
చ్ఛాడపిత్థస్యయదృచ్ఛేత్యానంత్యాదిదోషాపరిహారఇత్యాశయేనశంకతే

నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాంవ్యక్తిభిన్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తోదోషఆనంత్యాదిః - సాఅవస్థాయస్యసతథోక్తః-వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్మతేప్యానంత్యాదిదోషోఽపరిహారఇతిభావః - పరిహరతి - నైవమితి-గుణాదీనామపీతి - అయంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాద్గుణాదీనాంభేదఇవలక్ష్యతేవస్తుతోనభేదస్తేషామైకరూప్యమేవస్వభావోభేదస్త్వౌపాధికఇతి - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుణాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగుణస్యైకత్వందర్శయతి- శుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైకత్వాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌసంకేతస్స్వీకృతః-తత్రజాతేరనువృత్తత్వేపిగుణక్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్సదోషస్తదవస్థఇతిచేన్నైవం। గుణాదీనామప్యేకైకత్వాంగీకారాత్ । శుక్తిస్ఫటికాదిషుశుక్లగుణస్య భేదేనప్రతీతిస్తుభ్రాంతిరేవ। దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపితత్తదాశ్రయభేదేనభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవంజాత్యాది చతుష్టయమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమితిస్థితం ౯. అన్యేపునరుక్తపక్షేష్వపరితుష్యంతస్సర్వత్రాపి జాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిమన్యంతే।అపరితోషశ్చేత్థం। నతావజ్జాత్యాదిచతుష్టయంయథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమిత్తస్యవైవిధ్యాపత్తేః । ఏకస్యాఏవజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయాడిత్థాదినిష్ఠస్వరూపస్యచైకత్వమూహ్యం - నిగమయతి. తస్మాదితి-ఏవముక్తప్రకారేణ-స్థితంస్థిః ౯, సంప్రతిస్వాభిమతంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్మీమాంసకాస్త్విత్యర్థః- సర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్వివశుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకారందర్శయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమిత్తస్యేతి- వైవిధ్యంనానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్- ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తర్హితద్వైవిధ్యాపగమోపాయః కఇత్యత్రాహ - ఏకస్యాఇతి - సంభవతిసతి- తద్వైవిధ్యాభ్యుపగమస్య

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవస్తస్మాత్-సర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంసర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సమయోపపాదనపూర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బాహుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామైకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాంగీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడిత్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తత్రాపిద్రవ్యస్థలేపీత్యర్థః -డిత్థత్వాదావేవేతి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - మమ్మటపాదైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృద్ధశుకాద్యుదీరణ భేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయౌవనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధప

త్వే సంభవతితద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగవాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వాదౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంవైశేషికాదిమతేనాహరహశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తత్రాపిడిత్థత్వాదావేవేతి యుక్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యైస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాదన్యాపోహశ్శబ్దార్థఇతి । తదసత్ । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేమానాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ। నచాన్యాపోహస్యశబ్దార్థతా । ఘటప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతిః । తత్ప్రతీతౌతదప

రిమాణవైలక్షణ్యవశాద్ద్రవ్యభేదఇత్యర్థగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాంగీకృతా- ధర్మసూరిణాత్వర్థగత్యైవేతివేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసకమతంసర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగతమతమపాకర్తుమనువదతి-యదుక్తమితి॥ పరిహరతి- తదసదితి-అసత్త్వేహేతుంప్రతిపాదయతి-సర్వస్యాపీతి॥ మానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుతస్థాయిత్వంచ సిద్ధ్యతీత్యాహ- ప్రత్యభిజ్ఞయేతి-సోఽయమిత్యాకారయేత్యర్థః-అనిష్టాంతరమాహఘటప్రతీతావితి- ఘటస్యప్రతీతౌజ్ఞానేతదపోహస్తద్భేదోరూపంయస్యాస్సాతథోక్తా - అఘటస్యఘటేతరస్యప్రతీతిః - అపేక్షితేతిశేషః-తత్ప్రతీతౌచఘటేతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఘటేతరభేదరూపాఘటప్రతీతి

రపేక్షితేతి - అయంభావః- ఇతరభేదస్యశబ్దార్థత్వేనఘటజ్ఞానేఘటేతర
జ్ఞానస్యఘటేతరజ్ఞానేఘటజ్ఞానస్యచవిషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్యా
శ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతమపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అ
త్రాపిశబ్దేనైతదపిబాహ్యమతవదసమంజసమితిసూచితం- తత్రేతి-సర్వ
ఇతి - ప్రాతిస్వికేనవిశేషేణ - వేద్యతేజ్ఞాయతేహి- విశిష్టజ్ఞానంవిశే
షణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటిత స్సన్నేవధర్మీజ్ఞా
యతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుకింతతఇత్యాశంక్యవిశేషాకారే
ణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి- చస్త్వర్థః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గో
శబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్-గోవ్యక్తిః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానైల్యారు
ణ్యాదివిశేషధర్మసహితానప్రతీయతే- తత్రహేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

హరూపాఘటప్రతీతిరితి పరస్పరా శ్రయత్వ ప్రసంగాత్
౧౧, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితావ్యక్తి
శ్శబ్దార్థఇతి।తత్రబ్రూమః। సర్వోహిధర్మీప్రాతిస్వికేనసా
మాన్యేనవాకేనచిద్ధర్మేణఘటితోవేద్యతే। గోవ్యక్తిశ్చనగో
శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతే। నహిప్రత్యక్షేణే
వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంశబ్దాద్భవతి। కింత్వాకృతిధర్మికతయై
వ।తతశ్చ। విశేష్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇతి
న్యాయేనవిశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థః। నచజాతేరుపల

న్యవిలక్షణజ్ఞానంపరస్పరవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హిహేతౌ - యథావ్యక్తిదర్శ
నాన్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానంభవతితథా శబ్దోచ్చారణాన్న స్యాదిత్య
ర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానప్రతీయతఇతియోజ్యం-తర్హి
కథంప్రతీయతఇత్యత్రాహ - కింత్వితి-ఆకృతిర్జాతిర్ధర్మోయస్యాస్సా
తథోక్తాతస్యాభావస్తత్తాతయాజాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-గోవ్యక్తిశ్శబ్దా
త్ప్రతీయతఇతిపదత్రయమనువర్తతే - గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గోత్వ
ఘటితైవప్రతీయతఇత్యర్థః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్య
మితి - అభిధాముఖ్యార్థాభిధాయినీశక్తిః విశేషణేజాతౌక్షీణశక్తిఃసమా
ప్తసామర్థ్యాసతీవిశేష్యంనగచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాంవ్యక్తింస్ప్రష్టుంన
శక్నుయాత్ - ఇతితాంత్రికోక్తప్రక్రియయావిశేషణభూతా జాతిరేవ

శబ్దార్థోముఖ్యార్థ ఇత్యర్థః - అత్రావధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దార్థ ఇతిమతపక్షాస్తమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయా జాతేః కథం విశేషణత్వం కథం వా శబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావర్తకత్వసామ్యేపి తస్యాముపలక్షణలక్షణం న లక్ష్యత ఇత్యాహ- నచేతి- జాతేః- విశేషణభూతాయా ఇతిభావః- తర్హ్యుపలక్షణం కిం లక్షణమిత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యం లక్షయితుముపలక్షణం లక్షయతి-ధర్మిణీతి-ధర్మిణిధర్మవిశిష్టే కస్మింశ్చిత్పదార్థే ధర్మాంతరేణ ప్రతీయమానధర్మాపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ వ్యావృత్తతయా ధర్మ్యంతరభిన్నతయా ప్రతీత్తేజ్ఞాతేసతి ప్రతీయమానం ధర్మాంతరం వ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః - ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - నన్వేతాదృశలక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః క ఇత్యత్రాహ- యథేతి-కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్ర గృహే ధర్మిభూతే దేవదత్తగృహే స్వనిష్ఠాత్తృణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహాభి

క్షణత్వం శంకనీయం ధర్మిణిధర్మాంతరవ్యావృత్తతయా ప్రతీతే ధర్మాంతరం ప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహే ప్రతీతే కాకః। ఇహ తు న శబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణ పూర్వం వ్యావృత్తతయా ప్రతీతిః । కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

న్నతయా ప్రతీతే సతి కాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః ఏవం లక్షణలక్షితముపలక్షణం లక్షయిత్వా జాతావుపలక్షణత్వం న లక్ష్యత ఇత్యాశయేనాహ - ఇహత్వితి- అత్ర తుశబ్దేన వైలక్షణ్యం ద్యోత్యతే - ధర్మాంతరేణ జాత్యపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ - అయం భావః- శబ్దోచ్చారణాజ్జాతిం వినా కేనచిద్వ్యావర్తకధర్మేణ ప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్జాతిరుపలక్షణీభవితుమర్హతీతి - తర్హి కేనధర్మేణ వ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్యత్రాహ- కింత్వితి-ఆకృతిధర్మికతయైవ జాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-అత్ర వ్యక్తేః ప్రతీతిరిత్యనువర్తతే అస్తు కిం ఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి-విశేషణమేవ - నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వే సతి వ్యావర్తకస్య విశేషణస్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితిభావః - తస్మాద్విశేషణభూతా జాతిరేవ శబ్దార్థ ఇతిపర్యవసన్నం - నను గౌరనుబంధ్య ఇత్యాదావ్యక్తావేవ శ్రుతిచోదితానుబంధనక్రియాన్వయదర్శ

నాత్తస్యాపి వశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ - నన్వితి-వ్యక్తిమాత్ర
స్యవ్యక్తేరేవ- నజాతేరితిభావః- సమాధత్తే- ఆకృతీతి- ప్రాణిప్రదత్వా
జ్జాతిఘటితైవేత్యర్థః-అన్వయధీః క్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణా
కృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః
కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతానసంభవతీత్యాశంక్య కారణలక్షణస్యాన్య
థాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః
తజ్జన్యత్వే సతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయా ఇ
త్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యా
ప్యంనభవతీహి- అయంభావః- కారణమాత్రే వ్యాపారవత్త్వాభావేనయ
త్రకారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమ
నుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

షణమేవ। నను కార్యాన్వయో వ్యక్తిమాత్రస్యేతి సైవశబ్దార్థ ఇ
తిచేన్న।ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తి రన్వయినీత్యాకృతావేవాన్వ
యధీః । నచనిర్వ్యాపారాయాఆకృతేర్నక్రియాసాధనత్వ
యోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవ
త్త్వనియతం । వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగ
మేనానవస్థాపత్తేః।కింతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। త
జ్జాతావస్త్యేవ । బుద్ధయాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధీ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదు
త్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనత
త్రాపీతిప్రతీతాప్రతీతిక్రమేణానవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్య
త్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యనియతంవ్యాప్యం-కార్యని
యతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రని
యతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్
నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భావాదాకృతావేవా
న్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- ననుస్వరూపాయాజాతేః - కథంక్రియా
సాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధయేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధయాహివ్యక్త్యాజాతి
ఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్త్వామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః -

సాధ్యతే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సా
ధనత్వంక్రియాసాధనత్వం- నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యా
మేవకథంపక్షపాతఇత్యాశంక్యసమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ
ఉక్తోత్తరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశ్నస్యేతిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్మారయతి - శ
బ్దాదితి - వ్యక్త్యాధీః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పాసహత్వా
త్తస్యాంవ్యక్తిధీహేతుత్వంనసిద్ధ్యతీతిశంకతే - నన్వితి - ఏతత్-ఆకృతి
ర్వ్యక్తిధీహేతురితివచనం - కుతఇత్యత్రాహ-కిమితి-ఆద్యంపరిహరతి-నా
ద్యఇతి-తత్ర హేతుమాహ-ధీభేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాం
గీకారేఽనుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతతీతిభావః ....

ద్వారాప్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యోరేక
ధీవేద్యత్వేప్యాకృతేరేవశబ్దార్థతానవ్యక్తేరితిన । ఉక్తోత్తర
త్వాత్ ।శబ్దాద్వ్యక్త్యాధీరాకృతిధర్మైణైవజాయతే । నప్రాతి
స్వికేనధర్మాంతరేణాస్యాస్స్ఫూర్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతద
యుక్తం। కిమాకృతిఃప్రతీతావ్యక్తిధీహేతురుతాప్రతీతావా ।
నాద్యః । ధీభేదాపత్తేః।నద్వితీయః।హేతుత్వాసంభవాత్ ।త
థాచ।శబ్దధీవిషయత్వమపికథంవ్యక్తేః। అన్యవ్యావృత్తవిశేష
రూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాత్తథాప్రతీతిరితిచేన్నైవం । నహ్య
జ్ఞాతాజ్ఞాతా వాఆకృతిర్వ్యక్తిధీహేతుః। కింతుజ్ఞాయమానావ
స్థైవ। ద్వివిధాహిలోకేపదార్థాః స్వతంత్రాఃపరతంత్రాశ్చ

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసం
భవాదితి - బద్ధస్య పలాయన వదబుద్ధస్య హేతుత్వంనసంభవతీతిభావః-
నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యత్రాహ - తథాచేతి-
తథాచ జాతౌవికల్పాసహాయాంసత్యాం - వ్యక్తేరితి - అత్రాపిశబ్దే
నాకృతేర్వ్యక్తిధీహేతుత్వందూరాపాస్తమేవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తిస్వ
రూప నిరూపణపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వ మేవప్రతిపా
దయతి-అన్యేతి-నచేతి - తథాఅన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః-ప్రతీతి
ర్న-వ్యక్తేరితిపరిణామేనానువర్తతే-గోవ్యక్తేశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాతిస్వికధ
ర్మఘటితాప్రతీయతఇతిత్వయైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - మైవమి

త్యాదినాసమాధత్తే-నహీతి-కింత్వితి-ద్వివిధాఇతి - ద్వైవిధ్యందర్శయతి-స్వతంత్రాఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః-తత్రేతి-ప్రాతిస్వికంరూపంవిశేషాకారఇత్యర్థః-పరతంత్రంజాతేర్వ్యక్త్యవినాభూతత్వాదితిభావః,భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-పరతంత్రభూతగోత్వాదీత్యర్థః-కర్తృ-శబ్దాత్ స్ఫురంతీఅంతర్భావితాస్వస్ఫూర్త్యావంతర్భావంప్రాపితాచధర్మిభూతవ్యక్తిర్యస్మింస్తత్తథోక్తం - తథావిధమేవస్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యథావ్యక్తిస్ఫూర్తింవినా - అతఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితిశేషః - వ్యక్తేరితి- అత్రేత్యత ఇత్యనువర్తతే- నన్వాకృతేః ప్రాతిస్వికంరూపంపరతంత్రమిత్యుక్తం కింరూపంపారతంత్ర్యమిత్యాశంక్యతద్దర్శయతి- ఇదమితి - అపర్యవసానంపర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితియావత్ -తదపి - ఇసంవక్ష్యమాణ

తి। తత్రస్వతంత్రాణాంజ్ఞాతానామేవహేతుత్వం । పరతంత్రాణాంతుజ్ఞాయమానతయైవ । తత్రాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపంపరతంత్రం। తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తికమేవస్ఫురతి । నాన్యథా।అతోనధీభేదాపత్తిః। వ్యక్తేశ్శబ్దధీవిషయత్వంచసిద్ధం।ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భావితధర్మికాధర్మధీరితి।అతఏవాక్షేపాదనుమానాద్వాపత్తేర్వావ్యక్తిధీరితినిరస్తం । నన్వేవంవ్యక్తేరపిశబ్దజన్యధీవిషయత్వేత

మేవ-యదితి- ధర్మధీరాకృతిరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితోధర్మీయస్యాంసాతథోక్తా-తథావిధేతియత్ ఇదమేవేతిసంబంధః- జాతిస్ఫూర్తేస్స్వాంతర్వ్యక్తిస్ఫూర్తింవినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితి భావః-అతఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదేవ-అస్యనిరస్తమిత్యనేనసంబంధః - ఆక్షేపాదితి - వాచ్యభూతయాజాత్యావ్యక్తిరాక్షిప్యతఇతి కేచిత్ - అనుమీయతఇత్యన్యే - వ్యక్తింవినాజాత్యన్యథానుపపత్త్యావ్యక్తిఃకల్ప్యతఇత్యపరే - ఏవంమతభేదేనవ్యక్తిధీరితి నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణవాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్త్యావేవవ్యక్తిస్ఫూర్తేరపిజాయమానత్వాదితిభావః - తర్హి జాతేరివవ్యక్తేరపివాచ్యతాపతతీతిశంకతే-నన్వితి-వ్యక్తేరపిజాతేరివేత్యపిశబ్దార్థః- శబ్దజన్యధీవిష

యత్వేశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా పత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయేనపునర్జాత్యాలింగిత వ్యక్తేరేవవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతిరూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవినేత్యవధారణార్థః - వ్యక్తేరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యైసర్గికత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ ననూభయోరప్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోఽశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయోర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శబ్దాంతరాలభ్యోయఆకృత్యంశస్తస్యస్ఫూర్త్తౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్యత్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్తౌకల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం । యస్మాదేవమాకృతిధర్మస్యభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగవాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్త్తౌశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యంశా । ఆకృతిరేకోంఽశోవ్యక్తిరన్యః । అత్రానన్యలభ్యాకృత్యంశస్ఫూర్త్తౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశస్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీయతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః। ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణకస్స్యాదితిచోద్యంచనిరస్తం। నాంతరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్యవాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యోఃసత్యామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్య మాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభి యోగావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః - తత్ర హేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయస్య-యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణే శక్త్యనిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమాస్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్యపరిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతఇవ- అత్రోపహాసార్థ

మశాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినామిళి తయోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యత ఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియయోభయాపేక్షేతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్య శబ్దశక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చ న నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తైరితి-ఏవేతి-అత్రాపి సప్రవ హేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వంజాతాశక్తినిర్వాహకంయుక్తిజాలం- అవదాతంపరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావత్ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం- చతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృత్తిరితి వైయాకరణమతేచాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతిమీమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్ -వ్యవతిష్ఠతేవ్యవస్థితంభవతి- తద్వాచకఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతే వాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తైరనన్యలభ్యవిషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧౨, తదేవంమతభేదేన జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతేరేవవాసంకేతనికేతనత్వే స్థితే వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవా వ్యవతిష్ఠతేతద్వాచకశ్శబ్దోపితద్వైవవ్యవస్థితోభవతి ౧౩, అథాభిధాంలక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాపృతిఃకథ్యతేభిధా ॥తస్యవాచకస్య। ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపిపదార్థప్రతీతిజననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణో వ్యాపారోంగీక

మతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧౩, అథేతి - వాచ్యవాచకనిరూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్స గోచరోయస్యాస్సాతథోక్తా-శక్తైరేవాభిధేత్యభిధానం- సాక్షాదిత్యాదినానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- ననుశబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పందశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాంవిలక్షణః-చక్షురాదీనిపరిస్పందేనఘటపటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతీతింజనయంతీతికేచిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయాతత్ప్రతీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతద్విలక్షణఃకింరూపోయమిత్యత్రాహ-సచేతి-చస్త్వర్థః- కోష్ఠగత్యా అంతర్జ్ఞానేనని

శ్చలబ్ధిత్తైనేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయేకుక్షౌరంతర్గృహస్యచ। గతిర్నాగ్నేదశాయాంచజ్ఞానేయాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపివి శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్మాస్వ భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా రత్వనిశ్చయఇత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధ త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహారఇత్యాశయః - ఇతి ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పాన ర్హత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే- సేతి-ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪. ఆద్యాముదాహరతి-శ్రీరామేతి- అత్ర శ్రీరామయోఃక్వచిదంశేఽభేదా భిసంధిః-చరణపవారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధనసాధ

రణీయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ రణారవిందేరేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యద్రేణు నా మునిరవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః యద్యస్మాత్ - రేణునాఅర్థాత్పాదపద్మపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరందధారాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపిఃకళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశాపాచ్ఛిలారూపిణ్యాహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శవిధూతపాతకా పునర్భర్తారమాపేతిరామాయణీకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనిందయాస్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతిభ్యాంస్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్ -చరణేఽరవిందత్వారోపస్యతన్నిస్స్రుతాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావాదంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రరత్నానామాకరోరత్నాకరఇతియోగోస్తి తథాపిరూఢిర్యోగమపహరతీత్యుక్తత్వాత్ప్రౌఢఏవాయమపీత్యాశయేనా

హ-అత్రేతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరాబాణాప
వజలానివర్షతీతితథోక్తే-శరోదధ్యాద్యగ్రసారేబాణేకాండేతృణాంతరే-
శరంతునీరఇతిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభా
గస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయే స
మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోష
నీరంధ్రీగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూ
తం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకార్ముకాదీ
నాం కేషాంచిద్యోగరూఢత్వేపికకుదితిస్థతీతికకుత్స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యంపు

విందత్ ॥అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్స్థకార్ముకాంభోదేశరవర్షిణినాదిని । నృత్తవంతఃక్ర
తుభుజఃకలాపినఇవోన్ముఖాః॥అత్రసర్వేపియౌగికాః॥ ౩౫॥*
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- ******
ఆస్థానమందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః.

మాన్-కాకుత్స్థఇతి శరాన్బాణాంఛరాణిజలానివర్షతీతిచ ప్రాయో
యౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేనయౌగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియౌగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥౩౫॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం-
నామేతిప్రసిద్ధౌ - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనఇత్యమ
రః॥ఆస్థానమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానేద్వితీయఃప్రస్థః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - ౩

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాభిలక్షయిషురుత్తరతరంగప్రారంభాయసంగతింకర్శయతి-ఏవమితి॥ తౌ వాచ్యవాచకాభిధా మూలంయోస్సాంతాసాం భావస్తత్తాతయా-వాచ్యార్థమూలోలక్ష్యార్థః- వాచకమూలోలక్షకః- అభిధామూలాలక్షణేతివివేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యఇతి-లక్షణస్యలక్షకలక్షణస్యార్థఇత్యర్థః-వాచకాదీతి-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే ౧,
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరందర్శయతి - నన్వితి -

ఏవంవాచ్యవాచకతద్వృత్తీర్నిరూప్యసంప్రతితన్మూలకతయా లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞానపూర్వకత్వాత్పూర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోఽర్థంలక్షణయాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోహ్యసౌ। లక్షణయాఽర్థప్రతిపాదకశ్శబ్దోలాక్షణికఇతిలక్షణార్థః। లక్షణయేతివాచకాదివ్యావృత్తిః ౧, నను కేయంలక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్యలాక్షణికతేత్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వాచ్యార్థబాధేతద్యోగేరూఢితోవాప్రయోజనాత్ ।యయాన్యం బోధయేచ్ఛబ్దోవ్యాపృత్యాసాస్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అస్య

అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమనిరూప్యకథంలక్షణాయాలిలక్షయిషేతిచేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్యదుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యార్థబాధఇతి - వాచ్యార్థేముఖ్యార్థస్వీకారేబాధః ప్రమాణపరాహతత్వంతస్మింత్సతి-ఇమమేవార్థమగ్రే సిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యోగేతేనముఖ్యార్థేనలక్షయితుమభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యోగాసాధారణ్యేన-రూఢిః ప్రయోజనంవావికల్పేనలక్షణాబీజం - లక్షణాసం

గ్రహప్తూత్తరార్ధేనేతిజ్ఞేయం- ఏతేనరూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణాచేతి
ద్వైవిధ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨.
అర్థెపిలక్షకత్వంప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వితి - నాద్యఇత్యాద్యంపరి
హరతి-తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దైఽభిధయా
ఽభిధేయమభిధాయవిరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయ
మర్హతీతినిషేధాత్పునస్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యా నంగీకార్యత్వా
దితి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తత్రహేతుందర్శయతి- అర్థస్యేతి-
అయమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమప్యనుపప
న్నమితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోత్తరమితిశేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపితఇతి-
ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోఽర్థవ్యాపారశ్శబ్దేత్వారోపితఇతి భేదావగ

> శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
> న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షక
> త్వమర్థస్యవా । నాద్యః।తస్యస్వార్థప్రకాశసమాత్రేణోప
> రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ
> యః।అర్థస్యలక్షకత్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
> దితిచేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపారఏవలక్షణా వాచకేస
> మారోప్యతే। నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ్శ
> బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
> కథమజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధాభావః। కేవ

మాన్నవిరోధగంధఇతి ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకశ్చేత్క్వచిద్బాధతేతత్పరి
హారఃకథమితిశంకతే - నన్వితి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థ
స్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాఽన్యార్థప్రతిపాదకత్వేసతిఅ
జహత్స్వార్థాయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ- స్వస్యకుంతశ
బ్దస్యయోఽర్థస్తద్రూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి
ద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
భావఃపరిహారఃకథమితిపూర్వపక్షః-అయంభావః - తథాసతిలక్షకస్య
కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుషరూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ
కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్వృత్తి

విరోధప్రాప్తైతత్పరిహారఃకథంభవతీతి।సమాధత్తే- కేవలేతి-అయంభావః - కేవలస్యార్థస్యలక్షకత్వంతత్సహితస్యాన్యస్యలక్ష్యత్వంచేతిలక్ష్యలక్షకభేదస్యసద్భావాద్వృత్తివిరోధోఽప్రసజతీతిజానీహీతి - ప్రతిపాదకతాసంబంధేనలక్షకేవిషయతాసంబంధేనలక్ష్యేచలక్షణాయాస్థితిరితివివేకః - కేచిత్తువృత్తివిరోధఇత్యత్రాభిధాలక్షణయోర్విరోధఇత్యామనంతి-తదసత్ - అత్రార్థస్యలక్షకత్వేనశబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయాఅభిధాయాస్తత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాదివిరోధపరిహారవాక్యేచలక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యనేనకేవలస్యలక్షకత్వంసముదాయస్యలక్ష్యత్వమితిలక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థేలక్షణాద్వయాపత్తిరితిపూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- ననుయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయ్యా

లసముదాయభేదేనలక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి।నస్వార్థధర్మస్యశబ్దాధ్యారోపేకింనిమిత్తమితిచేచ్ఛబ్దప్రతిపాదిత స్యైవార్థస్యలక్షకత్వాదితివదామః।నహిశబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమంతరేణార్థోఽర్థాంతరంలక్షయితుమీష్టే।అన్యథాప్రమాణాంతరోపనీతానామర్థానాంలక్షకత్వప్రసంగాత్ । అతోఽర్థవ్యాపారోపిశబ్దమహిమ్నాప్రాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపారఇత్యుచ్యతే-అతఏవసాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యాశ్రీయతే ౪ .

వాచ్యార్థబాధఇత్యనేనవాచ్యార్థస్వీకారేవాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవలక్షకత్వముపపద్యతే-తథాసత్యర్థవ్యాపారభూతాయాలక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యారోపోఽనుపపన్నఇత్యాశంక్యసమాధత్తే-నస్వితి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతిఅవధారణేనప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాంప్రవాహాదిరూపార్థానాంలక్షకత్వంనసంభవతీతిజ్ఞాప్యతే-ఇతినిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితార్థమేవప్రకటయతి-నహీత్యాదినా- ననులక్షణాయాఉభయవ్యాపారత్వేసిద్ధేకింవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణవ్యవధానేనసహితస్యాంతరస్యచాసావర్థశ్చసాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తస్మిన్నిష్ఠాతాత్పర్యంయస్యసతథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠాభిధావ్యాపారోపీతిసూచ్యతే ౪ ఏవంలక్షణాంవిమృశ్యసంప్రతితల్లక్షణంవిమృశ

తి - వాచ్యార్థబాధ ఇతి। వివక్షితార్థమాహ-వాచ్యార్థస్వీకార ఇతి-అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-నత్విత్యాదినా- వాచ్యస్యముఖ్యార్థస్య అర్థేనవాక్యార్థేనబాధస్సంబంధానుపపత్తిః-అర్థాంతరమాహ-నాపీతి- న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితి భావః ౫, అవ్యాపకమేకంలక్షణాలక్షణందర్శయతి-వాచ్యస్యేతి- తత్సంబంధవశేనవాచ్యార్థసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితి శేషః - క్వచిదవ్యాప్తిందర్శయతి-నహీతి-హియస్మాత్ -తల్లక్షణాయా నాస్తీతిసంబంధః - అత్రాపిశబ్దేం గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదావస్తీతిసూచ్యతే-ద్విషద్గృహే భోక్తుం ప్రవృత్తం ప్రతి సుహృదా విషంభుజ్క్ష్వేతిప్రయుక్తత్వాద్విషపదస్యద్విషదన్నెభుజ్క్ష్వేత్యస్య మాభుంక్థా ఇత్యర్థేచ వాచ్యార్థ హానప్రా

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతు వాచ్యస్య వాచ్యేన వాక్యార్థేన సంబంధానుపపత్తిః। నాపి ముఖ్యార్థస్వీకారే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణవిరోధో వా వివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదుభయ వివక్షయా ప్రవృత్తం కైశ్చిదుక్తం లక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిదూషితం। తథాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తితః। తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యత ఇతియల్లక్షణం తదవ్యాపకం। నహి విషంభుజ్క్ష్వేత్యాదావపి తల్లక్షణమస్తి। సర్వేషాంపదానాంలక్షకత్వేన వాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

ర్వకంప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా-అత్రాదిశబ్దేన-ఉపకృతం బహుయత్ర కిముచ్యత ఇత్యాదిగృహ్యతే-అవ్యాప్తిహేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్షకత్వేన హేతునా-వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్యతన్మతే సంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేన సంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః-అయంభావః- గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌతు సర్వపదానామలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థేసంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్రతుసర్వపదానాంలక్షకత్వేనవాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్మత్పక్షావలంబనేతు వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరక్షతేతి వ్యజ్యతే-సుహృద్వచనే విషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౭, ద్వితీయమవ్యాపకంలక్షణమాహ యదపీతి- ఏతత్పదద్వయమగ్రేచ్ఛబ్దేనా

న్వేతి- మానాంతరేతి- మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధే సతి- ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయకప్రతీతిః - ఇతియదపిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం - కుతోఽవ్యాప్తిరిత్యతోఽహ- కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుశూన్యాశ్చమసాస్తైస్సోమంపిబంతీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేషే-మాసం కృత్స్నమపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అగ్నిహోత్రంజుహోతికరోతి- సుబంతతిజంతయోరేకార్థత్వేతిజంతస్యకరోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదప్యవ్యాపకమితిపూర్వేణసంబంధః- అగ్నిహోత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి - తథాహీతి-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర- విషయవాక్యఇతిశేషః - నిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంనిత్యాగ్నిహోత్రనామపరత్వ

> యదపి।మానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహే।ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రైతల్లక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి। యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్యనిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంతత్ప్రఖ్యనయేనసిద్ధం- అయంచాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మాంతరేనిత్యాగ్నిహోత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యనయేనతత్ప్రఖ్యాధికరణన్యాయేన- తద్విచారేణేత్యర్థః- తదుక్తం-విషయోవిశయశ్చైవపూర్వపక్షస్తథోత్తరః । తయోఃఫలంచపంచైతేశాస్త్రేఽధికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యంచాన్యశాస్త్ర మిత్యస్య యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిషయవాక్యం- విషయవాక్యస్థాగ్నిహోత్రపదమగ్నౌహూయతేఽనేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాఽగ్నిర్హూయతేఽస్మిన్నితికర్మనామపరంవేతివిశయః - గుణవిధాయకమితిపూర్వఃపక్షః-తందధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యం- అన్యశాస్త్రంశాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్నిహోత్రరూపకర్మనామపరం భవతీత్యుత్తరఃపక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫలంతుతదర్థప్రతిపాదనేనైవప్రవ్యక్తం-అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యన్యా

యానుగృహీతఇత్యర్థః-చస్త్వర్థః-కర్మాంతరే నిత్యాగ్నిహోత్రసదృశే సత్రయాగాంగభూతేకస్మింశ్చిత్కర్మణి - సాధ్యవసానలక్షణమాసాదృశ్యమూలత్వాద్గౌణ్యేతిశేషః-ప్రకరణాంతరఇతి-ప్రకరణాంతరే అగ్నిహోత్రప్రకరణాద్భిన్నే సత్రయాగప్రకరణే-ప్రయోజనాన్యత్వం ఫలభేదః-ఇత్యత్రనిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహోత్రశబ్దార్థముక్త్వాఅవ్యాప్తింద ర్శయతి-నహీతి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్యకర్మరూపస్యాగ్నిహోత్రశబ్దార్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనామివప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిస్తు మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్య ని

సాధర్మ్యాత్సాధ్యవసానలక్షణయాప్రవర్తత ఇతిప్రకరణాంతరేప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్రనిర్ణీతం। నహ్యత్రమానాంతరవిరోధః। తదర్థస్యప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్।తస్మాన్ముఖ్యార్థపరిగ్రహే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీజం ౨, ఉక్తంహి॥ వాక్యప్రామాణ్యభంగస్స్యాత్సాభిధేయపరేపదే। లక్షణాతత్రవిజ్ఞేయావాక్యేలౌకికవైదికఇతి।అస్తిచగంగాయాంఘోషఃప్రతివసతి ఆదిత్యోయూపఇత్యాది లౌకికవైదికవాక్యేషు। ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిః। యద్యపితత్రవాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరప్యస్తి। తథాపిలోకే।సువర్ణపుష్పాంపృథివీంచిన్వంతిపురుషా

త్యాగ్నిహోత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్యతత్ప్రఖ్యాధికరణేన యావజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యేవిహితస్యసత్రయాగేపునర్విధానాయోగాద్దుర్నివారేతితత్వం।తస్మాత్ -ప్రకారాంతరప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యాపకత్వాదిత్యర్థః ౨. ఏవంప్రతిపాద్యవాచ్యార్థబాధఇత్యత్రస్వాభిమతార్థంవిస్రంభాయకారికారూపేణనిశ్చినోతి-వాక్యేతి - ఉక్తమర్థంక్రమేణలోకవేదయోఃప్రదర్శయతి-అస్తిచేతి-అస్యవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యనేనసంబంధః- కైశ్చిద్వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాంనిరాకర్తుమాహ- యద్యపీతి-తత్రవాచ్యార్థబాధఇత్యత్రేత్యర్థః- తథాపి వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపాద్వైవిధ్యమానేసత్యపీత్యర్థః- తస్యా

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యుక్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయనరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-జ్యేష్ఠాశీఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనైకాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం చ. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమాహ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్యా

ర్థయోః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యాదౌ పదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యాసంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వాక్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూచ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యేవవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణయా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీతం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి సూక్తం చ, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షితం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అత్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శిష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమయంహిత్వాఽగృహ్ణాద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇత్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్బాధితః ప్రసిద్ధా

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యంతఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రాప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గపిధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి-ప్రకృష్టా వీణాయస్యసప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయోగా

న్ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయో రేకపదోపాత్తత్వో
పాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వేవిరోధాద్వివక్షి
తార్థమాహ-ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- నను ప్రవీ
ణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వాత్ తదర్థంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్య
తే- యద్యపిప్రవీణశబ్దేప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణా
శాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వ రూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగ
రూఢిః- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్ర
థమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా । తత్రాద్యా
జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రి
విధా।ఇతరేతుప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధే।ఇతిఫలతోలక్ష
ణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణో
దాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థం
హిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్ ॥ యదాగంగాది
శబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వ సిద్ధయేస్వార్థంహి
త్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగా
జ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్ర
యస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయు
తాభరతేనదాతాః । రామేణతూన్నతధనాశ్శతశోమహోగ్రాః
ప్రేక్ష్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశా
స్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యైవరూఢ్యర్థవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్ష
ణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః -
సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా
శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసా
నాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణంవ్యాకరోతి-య
దేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦, ఉదాహరతి - గ్రామాఇ
తి ॥ స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రసా

తత్కారణమేవశోధనం- స్వైరితి-స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిష్వాత్మీయేస్వో
ఽస్త్రియాంధనఇత్యమరః- సంప్రదానేప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి-
స్వరహితాఇత్యత్రజతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దస్యైవశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః - అ
న్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయోః

ణాంసందోహోగ్రామఇత్యభిధీయతఇత్యుక్తత్వాత్। దా
తాశ్శోభితాః - దైప్ శోధనఇతిధాతోరూపం। అత్రశ్లేషమహి
మ్నాభరతేనరాజవిశేషేణజనపదవిశేషావితీర్ణాఇత్యపిధ్వన్యతే।
తేచత్రయఏవ। షడ్జగ్రామస్తథైవైకోమధ్యమగ్రామఏవచ।
గాంధారగ్రామఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమిత్యుక్త
త్వాత్। నాపరిమితాఇత్యపిధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్ని
షాదాదిభిస్సంఘీభూతైర్హితాఃప్రియాఇతి స్వరూపకథనం।
స్వైర్ధనైరహితాఇతినిందాచవ్యజ్యతే। క్వధృతాః క్వాపిధృ
తాః। స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వాన్నైకత్రధృతాఇ
తిస్వభావోక్తిః। యత్రక్వచన దేశేసంప్రదానేచనిహితాఇ
తినిందాచవ్యజ్యతే। సదైవశ్రావ్యానిత్యంశ్రోత్రగ్రాహ్యాఇతి
స్వభావోక్తిః। అన్యత్రగ్రామాదత్తాఇతినిత్యంవాఙ్మాత్రసి
ద్ధాఃనతుదర్శనయోగ్యాఇతివ్యజ్యతే। కించ। మధ్యమయుతా
మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః। అన్యత్ర నత్రయోఽప్యు
త్కృష్టాఇతిధ్వన్యతే। ఏవంభరతదత్తగ్రామేభ్యోరామదత్త
గ్రామాణామతిశయఉత్తరార్ధేప్రతిపాదితస్స్ఫుటఏవ। అతఏ
వాత్రశబ్దార్థశ్లేష ప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణి
తోవ్యతిరేకాలంకారః। అత్రనదీనాం స్రోతోరూపాణాం
గ్రామాధికరణతానసంభవతీతినదీశబ్దస్తస్మిన్ముఖ్యార్థేగృ
హీతేవాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తంత్యక్త్వాఽధికతరశైత్య

ప్రతిభయాశక్త్యోత్థాపితయాఽసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్త్యా
ఽనుప్రాణితః॥ అత్రేతి॥ వాచకశబ్దప్రయోగేఫలప్రతిపాదనాభావం
లాక్షణికపదేతత్ప్రతిపాదనంచదర్శయన్నాహ- నదీశబ్దఇతి - తత్సంబంధి
నితీరేస్వాత్మానమర్పయతీతి - అయంభావః-స్వాయత్తేశబ్దప్రయోగేస్వ

వాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేషు నిహితా ఇతి ప్రయోక్తవ్యే నదీషు నిహితా ఇతి ప్రయోక్తుర్నదీగతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాస్తదవినాభావసంబంధేన తీరేష్వపి ప్రతీయంతామిత్యాశయ ఇతి - ఇతి హేతోః - అలంకారాః కేచిదభిధామూలాః- కేచిల్లక్షణామూలాః- కేచిద్వ్యంజనామూలాశ్చ - ఇయం కస్యాలంకారస్య మూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్రస్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తత్సంబంధిని తీరే స్వాత్మానమర్పయతీతీయం జహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలంకారస్య మూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామన్యతమస్యాప్రస్తుతస్య కథనాత్తేషామేవాన్యతమస్య ప్రతియోగినః ప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే హ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవ కథనమనుపపన్నం సత్స్వార్థత్యాగేన ప్రస్తుతమాక్షిపతీతి యుక్తమస్యా జహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥

యదా పునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థం లక్షయతి తదా సా జహత్స్వార్థైవ విపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సురాసురమరాసదదుర్గవర్తీ దైత్యః పరార్ధచతురంగచమూసహాయః। జయ్యః కథం వద విభీషణ రావణోస్థానచ్యుతేన మనుజేన పదాతినా చ ॥ ఇదమింద్రజిద్వచనమభిధేయవిపరీతమర్థం లక్షయతి। రామరావణయోర్ముఖ్యార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః। విరోధస్సంబంధః। రామస్య సుజయత్వం రావణస్య దుర్జయత్వం ప్రయోజనం। ఇయం తు వ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్ర వాచ్యయా నిందయా స్తుతిస్స్తుత్యా వా వాచ్యయా నిందా చ గమ్యతే సా హి వ్యాజస్తుతిః। తత్ర విపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినః ఆధేయభూతస్య - తత్ర అప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహత్స్వార్థాయాః ప్రకారాంతరం ప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామ ఇతి ॥ పరార్ధసంఖ్యాకాశ్చతురంగచమ్వస్సహాయా యస్యాసః - జయ్యః జేతుం శక్యః - లక్షణాప్రయోజకాని వాచ్యార్థబాధాదీని దర్శయతి- అనుపపత్తిరితి- వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధ ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయో

రితి శేషః ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాం లక్షయతి- శబ్దఇతి॥ వ్యాకరోతి - యత్రేతి ౧౧ ఉదాహరతి-దయేతి॥ దాక్షిణ్యంమిత్రశాత్రవసమభావః-ధర్మో-విధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం-వైదుష్యాదయఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణంలగయతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేవమపివృత్తివిరోధస్సంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి-తత్ర-స్వార్థఇత్యర్థః- శబ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశేలక్షణాచేత్యేకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితి- పరిహరతి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వార్థాయామివేతి జ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాంలక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా
సిద్ధ్యైస్వార్థాత్యాగేనలక్షయేత్ । అర్థాంతరంస్వార్థయుతమ
జహత్స్వార్థికాభవేత్ ॥యత్రశబ్దేనస్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే
స్వార్థాత్యాగేనైవతద్విశిష్టమర్థాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుం
తాః ప్రవిశంతీత్యత్ర కుంతప్రవేశాయతద్వంతఃపురుషాః-సా
అజహత్స్వార్థాలక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥దయాదాక్షిణ్య
దాతృత్వధైర్యధర్మాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామ
సుధర్మాసన్నిభాంసభాం ॥ అత్రదయాదిగుణానాంస్వత
స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయేదయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపా
దానేనైవతత్సంబంధినఃపురుషాన్లక్షయంతి । నచస్వార్థాప
రిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా అంశాంతరేలక్షణాచేత్యేకశబ్ద
స్యైకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వార్థం
హిత్వైవస్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే సృష్టిన్యాయేనలక్షణాస్వీ

న్యాయేనలక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్య కేవలసృష్టిష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థ బాధేసతి ఏకయాస్తువత ప్రజాఅధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టిష్టకాసముదాయేయథాలక్షణాస్వీక్రియతేతథాత్రాపివాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషులక్షణేతి- ననుస్వార్థత్యాగేకథమజహత్స్వార్థేత్యాశంక్యసమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతిహర్షే- స్వవచ

నవ్యాఘాతోత్రహర్ష కారణం- నహీతి- అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్య లక్ష్య
త్వాదభిధాయాంపవత్యాగోనత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థేతిభావః-న
నుకథమభిధాయాస్త్యాగో నాభిధేయస్యే త్యాశంకాంపరిహరతి - గంగా
యామితి- వికృత్యవికృతింనీత్వాలక్షణాయాంలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్ -
సమాసోక్త్యాదేరితి- ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిందర్శయతి
తత్రేతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగనేతి
యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోఃప్రయోజనలక్షణయోర్మతాంతరేసం
జ్ఞాంతరమిత్యాహ- అనయోరితి-జహదజహత్స్వార్థేఇతిలక్షణేతయోః-
జహత్స్వార్థాయాంలక్షణలక్షణేతి- అజహత్స్వార్థాయాంఉపాదానలక్ష

కారాత్ -హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్। నహ్యా
భిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషఇ
త్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేనస్వాభిహితార్థమేవార్థాంతరవైశిష్ట్యే
నవికృత్యపునర్లక్షణాయాస్స్వీకారాదితిసంతోష్టవ్యం।సభాస
దాముత్కర్షద్యోతనంప్రయోజనం। ఇయమజహల్లక్షణాస
మాసోక్త్యాదేర్బీజం। ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాఽప్రస్తుతస్య గ
మ్యత్వేహిసమాసోక్తిః। తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దనై
వవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ
హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి
చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారకావ్యప్రకాశకారః ౧-౨ జ
హదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహా

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యాభిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యాహారప్రకార
స్తు॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః- పరార్థంస్వసమర్పణం- ఉపాదానం లక్షణం
చేతి ॥ ఆద్యాస్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా- ద్వి
తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో
గ్యమర్థంతత్సంబంధినంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతఇతితద్వ్యాకర్తా
రః- ఉపాదానలక్షణాయాంఅజహల్లక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాంజహల్లక్షణే
తిచతాంత్రిక వ్యవహారః ౧-౨, జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి అంశభే
దమితి ॥ ఉపాదాయావలంబ్యస్వార్థంజహాతితద్వైవనజహాతిచయది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాకృతం॥అత్రేతి-యయోర్దేశకాలయోర్వైశిష్ట్యం-నజహాతి-ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యవిద్యమానత్వాదితి భావః॥ ౫॥ నను శబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వనియమాదత్రపదద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయా ఇవ-నాపీతి- అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యం పరిహరతి -

తినజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహతా స్వార్థలక్షణా॥ యథా ॥ సముద్రకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవనతింపితేనే। సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధివసత్యయోధ్యాం॥ అత్ర యద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేః పూర్వమభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర తత్తాంశేస్వార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహదజహత్స్వార్థాలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపదద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేకపదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాత్ అతఏవకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహార నాప్యన్యః పరీక్షక ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తీతిపివక్షయాపరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపవాంతర్భవతీతివా। నాద్యః। విచారాసహత్వాత్। తథాహి । యావతాశబ్దేనయావానర్థః ప్రతీయతే తావానేవతస్యార్థోనన్యూనోనాధికశ్చేతిస్థితిః। సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తేదంతావిశిష్టం దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశబాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్య ఇతి- తతోఽపపత్తిందర్శయతి విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమానత్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్న ఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్పష్టం- సోయమితి-తత్తేదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహితం ఇదందేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోఽయంశబ్దస్యార్థోనభవతి - ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్స్వార్థమభిదధాతి-

అస్యార్థంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోఽయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటి
తంచ దేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం -
ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం
చ దేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః- తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభి
ధాయాఃకుంఠనాదైవయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్యతత్తాంశస్యబాధా
దభిధాయాఃకుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయఇతి-
తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థానతావ
త్ -జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుందర్శయతి - ఇ
యంహీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపినాంతర్భవతీ

మానంచతద్యయాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనత
త్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుం
ఠనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి
కథమత్ర నాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహ
త్స్వార్థా। ఇయంహితత్తాంశమాత్రమేవజహాతి। నతులక్షణ
లక్షణావత్పరార్థంస్వార్థంసకలమపిసమర్పయతి। నాప్యజహ
త్స్వార్థా।స్వసిద్ధమేవరాత్ముపాభావాత్ -కింతుస్వార్థస్యై
వాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయసైలక్షణ్యాత్కోట్యం
తరమిత్యన్యైవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలో
కవేదయోః।అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేది। విషంభుజ్క్ష్వే

త్యర్థః-తతోఽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయఇతి - కోట్యంతరంపరాంత
రం ౧౩, ఏవంతదావశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాకా
వ్యదర్శనాదిత్యతోఽత్తరమాహ- దృశ్యతేచేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాత
స్థితింవేదేదర్శయతి-అర్థమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖతి-
అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్యయూపస్యయతాఽర్థ
మంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః-అత్రఘటత్వప
టత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యాగా
దవిరుద్ధప్రదేశమాత్రాఽపరిత్యాగాచ్చభాగత్యాగలక్షణా-లోకేపిదర్శయ
తి-విషంభుజ్క్ష్వేతి- సుహృద్వాక్యేవిషభక్షణోపదేశరూపవాచ్యార్థస్య

భాథాజ్జహద్వాచ్యా - లక్షణాయామాలోకవేదయోఃపదసంఘాతస్థితిందర్శయిత్వాజహదజహత్స్వార్థాయాఆవశ్యకతాంప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీకారమాహ-బ్రహ్మవాదినఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్యతత్త్వమసీత్యస్యార్థం-వ్యవస్థాపయంతినిశ్చిన్వతే- పరంతూభయేషామభిప్రాయభేదోస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్మతభేదమేవప్రతిపాదయతి-ఆలంకారికాఇతి-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి -తుశబ్దోత్రవైలక్షణ్యంద్యోతయతి - దృష్టాంతేతి-సోయందేవదత్తఇతిదృ

త్యాదౌపదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్యమహావాక్యార్థంవ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తువిశేషః। ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవహాన
మిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహానమితిజహదజహత్స్వా
ర్థామాచక్షతే। వెదాంతినస్తుదృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైక
రూప్యాయసోయందేవదత్తఇత్యత్రాపితత్తేదంతాంశయోర
న్యోన్యవిరుద్ధయోరపిత్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రా పరి
త్యాగేనచ ద్వయోపలక్షితంస్వరూపమాత్రంలక్ష్యత ఇతిజ
హదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
క్యేపితత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రో
పాదానేనచోభయోపలక్షితమేకమఖండంవస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతి వర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
కోక్తమార్గేణపూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేపసంభవత్యేవతయోరభేదప్రతిపాదనమితిచేన్నైవం। కిం

ష్టాంతః-తత్త్వమసీతిదార్ష్టాంతికం అవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం-ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్ర తత్పదేనసర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ - త్వంపదేనకించిజ్జ్ఞత్వవిశిష్టోజీవశ్చప్రతిపాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉభయోపలక్షితంసర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయాజహదజహల్లక్షణయా ౧౪ వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతమపాకర్తుంశంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య - తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శుద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయాత్సంభవత్యేవేతిచేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్యస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి-తతోఽపపత్తిందర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయోరిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయస్యౌత్సర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసంగేనపథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్నఇతి - కించానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్- వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతే। కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవైశిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిధ్యతీతి। నాద్యః। విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్ । తథాసతివర్తమానకాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్। నాపిద్వితీయః। సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయాతత్ప్రతిపాదనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । ఉభయపదలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రీయతఇతిచేన్నైవం। పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధిలాఘవస్యవ

వైశిష్ట్యేనవిద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదోనసంభవతీతినిష్కర్షః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతిసతి - తత్రైదంతాంశయోస్త్యాగేనేతిభావః - పరంపరయావ్యవధానేన - నను వేదాంతిమతావలంబనేశక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకార ఏవోపపన్నఇత్యాశంక్యపరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోఽయంపదయోరభిధయోః కుంతనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవంస్యాదితి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- నను శక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాం పక్షద్వయే తుల్యబలేప వైదాంతిమతేకః పక్షపాత ఇత్యాశంక్య తన్నిమిత్తం దర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయే తుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనాయాం వైదాంతిమతావలంబనమేవ-ఏకత్ర పక్షపాతినీ యుక్తిర్వినిగమనేత్యుక్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్య బోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేదరూపస్య- ఇతి హేతురితి బ్రూమః-ఏవమితి - పరేషాం కావ్యప్రకాశకారాదీనాం-అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథా కథం నోదాహరేయురితి భావః ౧౫. ఏతా ఇతి। ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారో నామేతి-ఉపచారస్త్విత్యర్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః- అన్యథా ప్రతిపాదనే

ర్శితత్వాత్ । తథాపి వినిగమనాయాం కో హేతురితి చేద్బుభుత్సితార్థస్య సాక్షాత్ప్రతిపాదనలాభ ఏవేతి బ్రూమః । ఏవం వేదాంతివర్ణితమార్గేణ పదద్వయ లక్షణాపక్షావలంబనేప్యాలంకారికమతే జహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్వే వేతి పరేషాం తదనుదాహరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్తిస్రోపి శుద్ధా ఏవ। ఉపచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారో నామ గుణయోగః। తదభావాదేవాసాం శుద్ధత్వం। భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయోరైక్యారోపణముపచార ఇత్యుక్తే సింహోబాయమితి వక్ష్యమాణసాధ్యవసానాప్రభేదే గౌణవిషయస్య విషయిణి గీర్ణత్వేన భిన్నత్వేన ప్రతీత్యభావాత్తత్రాపి శుద్ధత్వమేవ స్యాత్ ౧౬ నను ప్రాభాకరాస్సర్వత్ర జాతిశబ్దార్థవాదినో వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యాదావుద్దేశ్యస్థలే వ్యక్తిలక్షణామాహుః సా కుత్రాంతర్భవతీతి చేదజ్ఞాన ఏవాంతర్భవతీతి వదామః । న హ్యత్ర లక్షణాప్ర

దోషం దర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వప్రయుక్తమితి శేషః- తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచార ఇతి యుక్తం ౧౬. నను ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావ ఇత్యాశంక్య సోపహాసం పరిహరతి-నన్వితి- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి జాతిరేవ శబ్దార్థః వ్యక్తిస్తు లక్ష్యత ఇతి తన్మతసమయః-ఉద్దేశ్యస్థలే ప్రోక్షణసంస్కారస్థలే-అజ్ఞాన ఏవేతి-న లక్షణాస్వీత్యవధారణార్థః-తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణేతి వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః -వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్రాపూర్వవిధిః -

వ్రీహ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యాకాఙ్క్ష్యస్యదృష్టత్వాత్ - వ్రీహీనవహంతీత్యత్ర నియమవిధిః - నఖవిదళనావహననయోరవహననస్య పాక్షికత్వాత్ - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్ర పరిసంఖ్యావిధిః - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యపూర్వ ఆయుషీత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమనాత్ - తదుక్తం - విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి । తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతి కథ్యత ఇతి - నను వ్రీహిత్వస్య ప్రోక్షణాసంబంధాద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి శ్రుతేః కా గతిరిత్యాశంక్య సమాధత్తే - తర్హీతి - అవినాభావినీ వ్యక్తిః - జాత్యా వాచ్యభూతయా - అయం భావః - అస్మత్ప్రతిపాదితదిశా జాతిస్ఫూర్త్యంతర్భూతవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం - పక్షాంతరావలంబ

యోజకం రూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభతి। తర్హి ప్రోక్షణశ్రుతేః కా గతిరితి చేత్తత్ర జాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వయానుపపత్త్యా వ్యక్తిరవినాభావిన్యాక్షిప్యతే జాత్యా। యథా భూయతామిత్యత్ర కర్తా పశ్యతీత్యత్ర కర్మ క్రియయాక్షిప్యతే। యథా వా గ్రామమిత్యత్ర కర్మకారకేణ గచ్ఛేతి క్రియాక్షిప్యతే। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్ర తత్ర పదార్థప్రతీతిర్ద్రష్టవ్యా। రూఢిప్రయోజనే వినా కుత్రాపి లక్షణాయా అప్రవృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసంగాదితి సంతోష్టవ్యం॥ అత్రాయం లక్షణాసంగ్రహః॥ స్వార్థత్యాగే సమానేపి సహతే నాన్యల

నేనాపి వ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి - వ్యక్తేరాక్షేపలభ్యత్వే దృష్టాంతం దర్శయతి - యథేతి - ఆక్షిప్యత ఇత్యనువర్తతే - వాక్యత్రయేపి క్రమేణ కర్తృకర్మక్రియా ఆక్షేపాద్ద్రష్టవ్యాః - కించార్థాపత్తేరపి వ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవతీత్యాహ - ఏవమితి - అనుపపద్యమానార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః - ఆపత్తిః కల్పనమిత్యర్థః - తన్మహిమ్నాపి - తత్ర తత్ర పీనో దేవదత్తో దివా న భుఙ్క్తే - ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివద్వ్యక్తిలక్షణాప్యంగీక్రియతామిత్యత్రాహ - రూఢీతి - వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్టం దర్శయతి - అన్యథేతి - అతిప్రసంగాదితి - బహ్వ్యో వృత్తయః కల్ప్యా భవేయురితి భావః - ఏవం జహదాదిశబ్దాస్తేష్వపి పృథఙ్నిరూప్య బోధసౌకర్యాయ లక్ష

ణాత్రితయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేతుల్యేపి - ద్వయోరితిశేషః - యత్రతేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్ స్వార్థ విశిష్టార్థాంతరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్రతంస్వార్థం-వినాహిత్వా అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థాచ॥ స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారోపాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్షణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతోవైలక్షణ్యందర్శయతి- ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేన

క్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థా జహత్స్వార్థా చ తంవినా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతే యత్ర। సాజహదజహత్స్వార్థా తత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాం త్రివిధాం నిరూప్య సారోపాయా లక్షణంవిభాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేన భేదస్యాపహ్నవంవినా। విషయారోప్యయోరుక్తా సారోపా సా ద్విధా మతా॥ ఆరోప్యమాణారోపవిషయౌ యదాఽనపహ్నుతభేదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతే తదా సారోపేత్యర్థః। ఏతేన సాధ్యవసానాతో భేద ఉక్తః। ఇయంతు ద్వివిధా। శుద్ధా గౌణీ చేతి। తత్ర గౌణీ గుణసాదృశ్యనిమిత్తా। శుద్ధా తు సాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనా। ఏతేన లక్షణాయాః పృథగ్భూతా గౌణీవృత్తిరితి తాంత్రికసమయః పరాస్తో వేదితవ్యః ౧౮ తథాహి। ప్రాభాకరాస్త్వేవాహుః। లక్షణాతో గౌణస్యాయం భేదః। గౌణేహి పదప్రయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భేదప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః - తాంత్రికసమయః భాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్ ౧౮. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్షణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి- గౌణేఅగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

యోగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్పర్యం హి - అత్రావధారణేన లక్షణాయాం తీరపదప్రయోగం వినా తీరప్రతిపత్తిర్భవతీతి జ్ఞాప్యతే - లక్షణాయాం తు పదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే ప్రాప్తే - పదప్రయోగం వినైవేతి భావః - సంబంధిని కేవలే తీరే పదస్య గంగాపదస్య తాత్పర్యం - ఇత్యాహురితి పూర్వేణ సంబంధః - అయం భావః - పదప్రయోగతః ప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాం గౌణీలక్షణయోర్వైలక్షణ్యస్య లక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేద ఇతి ౧౯, నను ఏవ ఊౌవశేన సమత్వాదభేదోఽస్త్విత్యాశంక్య మైవమిత్యాదినా భేదం ప్రతిపాదయిష్యతి - నన్వితి - నోపపద్యత ఏవ తదనుపపత్తిమేవ దర్శయతి - యథేతి - సంబంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః - సంబంధిమాత్రే కేవలే తీరే - అ

> గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాం తు పదార్థోపలబ్ధే సంబంధిని పదతాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవ భేదో నోపపద్యతే। యథా లక్షణాయాం సంబంధిసంబంధయోః స్మృతయోరపి సంబంధిమాత్రేఽన్వితేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా గౌణేఽపి ముఖ్యస్యానన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయోరపి సదృశమాత్ర ఏవ తాత్పర్యమవగమ్యతామితి చేన్నైవం - అగ్నిశబ్దాత్స్వార్థస్మృతిః - తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వార్థాత్సదృశేఽర్థాంతరే స్మృతిః - సదృశస్మృతిశ్చ సాదృశ్యవ్యతిరేకేణ నాస్తీతి సాదృశ్యస్మృతిశ్చాస్త్యేవ - తత్ర న తావత్సదృశ

న్వితే అధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే - అర్థే - వాక్యతాత్పర్యం గంగాయామిత్యాదివాక్యతాత్పర్యం యథాఽవధార్యతే - తథా ముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థస్యానన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమాత్ర ఏవ కేవలసదృశ ఏవ - తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్య తాత్పర్యమవగమ్యతాం - అయం భావః - యథా లక్షణాయాం కేవలే తీరే తాత్పర్యం - తథా గౌణ్యాం కేవలే సదృశే తాత్పర్యమిత్యభేద ఇతి - ఇతి చేన్నైవం - అభేదో న సిధ్యతీతి భావః - అభేదాసిద్ధిమేవాహ - అగ్నిశబ్దాదితి - తస్మాత్స్వార్థాత్ - తం స్వార్థం విహాయేత్యర్థః - సదృశస్మృతిశ్చేతి - నను సదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కిం సాదృశ్యేనేత్యాశంక్యాహ - తత్రేతి - తత్ర హేతుమాహ - పదాంతరేణేతి - అయం భా

వః-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సదృశమాత్రార్థకత్వే సదృశస్య మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతిపౌనరుక్త్యంస్యాదితి-తర్హి యథాలక్షణాయాం కేవలేసంబంధిని తాత్పర్యం తథా గౌణ్యాం కేవలేసాదృశ్యే తాత్పర్య మిత్యేవంరూపేణ తయోరభేదోస్త్వి త్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస్య సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర ధర్మివాచకపదప్రయోగం నకుర్యాదితిభావః-ఫలితమాహ- అతఇతి-తత్రైవసాదృశ్యవిశిష్టసదృశఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ-సాత్వితి - సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతోవహద్వైలక్షణ్యమస్యేత్యాశయే నాహ-అతఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతేరిత్యర్థః- గౌణేసాదృశ్యవిశిష్టేసాదృశ్యవిశిష్టరూపేఅస్మి

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాపత్తేః నాపిసాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృత్యాతత్రైవవాక్యతాత్పర్యం-సాతుసమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అతోగౌణెసాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయఏవపదస్యోపయోగః-లక్షణాయాంత్వపేక్షాక్రమవశేన సంబంధిమాత్రేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

తెఽర్థేవాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః- అత్రావధారణేనలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబంధిమాత్రేన్వితేర్థేపదస్యోపయోగఇతిసూచ్యతే-అయంభావః- గౌణేపదతాత్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్య నిశ్చయాత్తదైవాగ్ని పదస్యసాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాంతద్వైలక్షణ్యమిత్యాహ లక్షణాయాంత్వితి-తుశబ్దోత్ర భేదంప్రతిపాదయతి - అపేక్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్ప్రోతోరూపముఖ్యార్థస్ఫూర్తిః- తతస్తద్బాధాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశేనేత్యర్థః-సంబంధిమాత్ర ఇతి-అయంభావః - లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయపూర్వకంపదతాత్పర్యావధారణ నియమాద్వాక్యతాత్పర్యానురో

థేనసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్యక్రియాయోగాద్విమృశతి- ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణేమాణవకపదప్రయోగవశాదగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే నాపిససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనఃశిష్టతీరప్రతీతిర్నాభవదేవేతిసూచితం,తత్రహేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతిస్తీరప్రతీతిరర్థఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణఇత్యర్థః-తస్యప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్రతీతిరర్థోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్యర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిపదతాత్పర్యాణితేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివసతిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - ససంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
యోగోపినసంబంధవిశిష్టే।సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరధీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతాత్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేఽన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వేణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్రయోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యాప్రవిష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్యస్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాన్నస్యాదిత్యాదిపూర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధికరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయోగరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లక్షణాయాం కేవలసంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి నయోర్భేదోస్తీత్యాకూతేనా

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తద్దైవసాదృశ్యోపేత పరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితా త్పర్యతౌల్యేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్శయతి- యథేతి - కా మ్యే-జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత - రాజాస్వారాజ్యకామోరాజ సూయేనయజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామీత్తత్తత్కర్మఫలాభిలాషీయోని యోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నన్వయఃఅర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వే కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేనలో డాదిగృహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - యజ మానే తత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూప మదృష్టాపరపర్యాయమ పూర్వముత్పద్యతఇతిలిఙాదేస్తాత్పర్యమితితాంత్రికసమయేసతి కామ్యస్థ

> దాతతాऽపిసాదృశ్యోపేతఏవపదతాత్పర్యం।పదప్రయోగస
> హితస్థలేతథైవతాత్పర్యావధారణాత్।యథాకామ్యేకామి
> నియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వేలిఙాదేస్తాత్పర్యమితినిత్యేపిత
> థా ౨౨. ననుయదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
> యేనపదప్రయోగాపేక్షా కథంతర్హి-తత్ర పదప్రయోగధీ
> రితిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రతీత్యైవహిపశ్చాత్తత్ర పదప్ర
> యోగధీస్సంభూయకారితావ్యుత్పత్తేః । యతఏవంగౌణేపద
> ప్రయోగతాత్పర్య నిరూపణపూర్వకమేవవిశిష్టేఽర్థే వాక్య
> తాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వంపదస్య । లక్షణాయాంతుప

లేనియోజ్యస్యశబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వేయథా తా త్పర్యమవధార్యతేతథాఅహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపిశ బ్దోపాత్తస్యకర్తురభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠాతర్యపూర్వ ముత్పద్యత ఇ తి-౨౨, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయోపేక్షితస్యతీరపదప్రయోగస్య కదాతదాకాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి-ప్రతీత్య జ్ఞాత్వైవ- పదప్రయో గధీః- తీరాధికరణకోఘోషఇతితీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారి తారూపాయావ్యుత్పత్తిస్తస్యాః తాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమాసా దితసామర్థ్యాదిత్యర్థః-భవతీతిశేషః-ఫలితార్థముక్త్వానిగమయతి - యతఇ తి-పదార్థేషుపరత్వేనవాక్యద్వయేప్యన్వేతి-ఏవంపూర్వోక్తప్రకారేణ - అ

తపవేతి- జఘన్యత్వంన్యూనత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితిభావః- వృత్తిత్రయం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రోవృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవం ప్రాభాకరమతం ప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతంగతమావిష్కరోతి - ఆచార్యా ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాదిగుణానాంసామ్యాత్ -తత్కారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్పైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితిశేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవవాక్యతాత్పర్యేజ్ఞాతే పశ్చాత్తత్రపదప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణాల్లక్షణాయాఇతివృత్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్రవృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే।తథాచోక్తం॥ అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్పైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవకేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. తాః ఖల్వపృచ్ఛామః సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖలులక్షణాబీజాని। తానీహాపిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవహారేణ। నద్వితీయః। తేషాందురపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసంబంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభావోఽనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి । నహిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్బంధః । కార్యకారణభావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాదిసామ్యాత్ - మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీతివృత్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యాణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంపృచ్ఛతి - తాన్పృచ్ఛామఇత్యాదినా-సాదృశ్యంత్వితి॥అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యాత్సమవాయతః । వైపరీత్యాత్క్రియాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేతిసాదృశ్యస్యాపి సంబంధత్వేనాభ్యుపగతత్వాదితిభావః - ఏవంచసతి - సంబంధప్రయోజనయో

స్సతోరిత్యర్థః - అన్వయానుపపత్త్యాముఖ్యార్థాన్వయానుపయోగేన -
పరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథాతీరేగంగాపదప్రయోగస్తథా
సదృశేఽగ్నిపదప్రయోగ ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్ద ప్రయో
గతాల్యేవిద్యమానేపి - యత్కించిదవాంతర వైషమ్యావలంబనేన- ల
క్షణాయాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాంతత్సద్భావః తత్ర కేవల
సంబంధిప్రతీతిరత్రసాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిః తత్ర వాక్యతాత్పర్య
జ్ఞానానంతరంపదప్రయోగజ్ఞానమత్రతువాక్యతాత్పర్య జ్ఞాన సమయప
వతమపయోగఇత్యాదిసూక్ష్మాంశన్యూనాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః- గౌణీ
తిపదార్థః- గౌణీత్వమితిజాతిః - గౌణ్యాఖ్యోవృత్తిభేదఇతిపదార్థజాతిభే
దానామంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమీషద్వైషమ్యాశ్రయణేనబ

తాద్రూప్యప్రతిపత్తిః। ఏవంచసత్యన్వయానుపపత్త్యాపరత్ర
పరశబ్దప్రయోగసామ్యేవిద్యమానేపియత్కించిదవాంతరవైష
మ్యావలంబనేనపదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాది
తియత్కించిదేతదితి అ౫. ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥ ఛి
న్నేంద్రారిశిరోరసాగ్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైరసస్రగ్ధా
రాంశైలఘృతైస్తవా సిరగదంకారస్స వృద్ధోబభౌ।కింబ్రూ
మోరఘురామవీరశుచినాదక్షేణయేనాద్భుతందుర్వారోదశ
కంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః ॥ అత్రఘూర్ణార్థేఅ

హావఃపదార్థాదయఃకల్పాభవేయురితిభావః-ఇతిహేతోః-ఏతత్ - లక్ష
ణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితివచనమిత్యర్థః - యత్కించిత్ అసమా
లోచ్యోక్తిత్వాదనాదరణీయం-ఇతిపరిహృత్యేతిశేషః అ౫. ద్వయీందివి
విధాంసారోపాం॥ఛిన్నేతి ॥ ఛిన్నానీంద్రారీణాంరక్షసాంశిరాంస్యేవర
సాద్రిపటకాస్సద్యఃకృతవటకాస్తైః- తేషామింద్రారీణాంకంధరాసంబం
ధినోయేఽఉచ్చైరసస్రగ్ధారాస్తాఏవతైలానిఘృతానిచతైస్సగ్ధః - త
వాసిరసిరూపఃఅగదంకారః - రోగహార్యగదంకార భిషగ్వైద్యచికిత్సకా
ఇత్యమరః - కింబ్రూమః- అస్యగదంకారసామర్థ్యంకింవర్ణయామః-
త్రైలోక్యస్యతాపజ్వరస్తాపహేతురిత్యర్థః - నను విసదృశయోరస్యాగ
దంకారయోర్విషయ విషయిభావా భావాత్కథం సారోపాత్వమిత్యా

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదం
కారశబ్దేన అసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః -
లక్ష్యమాణాసాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాంసద్యః
కృతవటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వరనివర్తక
త్వంచాదౌయేషాంతేతేచతేవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయ
స్యాస్సాతథోక్తా-లక్షణాసారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్ర
వృత్తా-అత్రసమ్మతిందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవా
చ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠేఅభి
ధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణ
తాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్ర
సంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తి
జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణాగౌ
ణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే।
లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వ
పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః। అన్యథాస్వార్థగతానామర్థాం
తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః । పరగతానాం
తుస్వార్థాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః। సాధారణ్యేతున

దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావా న్మంచాః క్రోశంతీత్యా
దౌలక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి - లక్ష
ణీయాద్రష్టవ్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఏ
వసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాప
క్షద్వయాన్యతరావలంబనేత్విత్యర్థః- స్వార్థగతానాంతల్లక్షితానాంచగు
ణానామితిలభ్యతే-అర్థాంతరస్యపరార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్పక్షావ
లంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తద్రూపోదోషః - స్వార్థగతానాంగు
ణానాంపరార్థేఅవిద్యమానానామపి పరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వో
క్తావన్యగుణానామన్యనిష్ఠత్వాపాతాత్ -ద్వితీయపక్షేపిదోషందర్శయతి -
పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః ప్రాథమికపక్షాద్భేదంద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తేః తాదృశేషు లక్షణాయా అప్రవృత్తేః సాధారణ్యేతు సాధారణగుణాశ్రయణపక్షేత్విత్యర్థః-అత్ర మమ్మటపాదాః-గౌర్వాహీకో గౌరయమిత్యత్ర చేత్యుదాహృత్య-అత్ర హి స్వార్థసహచారిణో గుణా జాడ్యమాంద్యాదయో లక్ష్యమాణా అపి గోశబ్దస్య పరార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపయాంతీతి కేచిత్ - స్వార్థసహచారిగుణాభేదేన పరార్థగతా గుణా ఏవ లక్ష్యంతే నతు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణేన పరార్థ ఏవ లక్ష్యత ఇత్యపరే-ఇతి- తద్వ్యాఖ్యాతారో వరదార్యాస్తు-గౌర్వాహీక ఇత్యత్ర గోశబ్దో గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాది గుణాన్ లక్షణయా ప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వాహీకమభిధత్తే - నతు వాహీకం లక్షయతీత్యేకం మతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేన వాహీక గతజాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యంతే - నతు వాహీకోఽభిధీయత ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానా మాశ్రయణేన పరార్థోఽలక్ష్యత ఇతి తృతీయం - తత్ర ప్రథమపక్షే గోశబ్దస్యైవ జ

> కశ్చిద్దోషః। ఉత్తరార్ధే తాపహేతౌ దశకంధరే తాపజ్వరశబ్ద
> స్య ప్రవృత్తినిమిత్తం కార్యకారణభావసంబంధ ఇతి శుద్ధా లక్ష

డిమాదిగుణేషు లక్షణా- వాహీకశబ్దార్థే పునరభిధేతి యత్న గౌరవమసంకేతితార్థే పునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితి చాస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ లక్ష్యమాణా అపీత్యపి శబ్దేన పరార్థాభిధాన ఇత్యనేన చ ద్యోతితం- ద్వితీయేతు పక్షే జడిమాదిగుణపరార్థప్రతీతిరనిబంధనా స్యాదిత్యస్వారస్యం బోధ్యం - ఇదం చ గుణా ఏవ లక్ష్యంతే నతు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యనేన ద్యోతితం - స్వార్థో గోత్వం తేన సహచరితుం శీలమేషామితి తాచ్ఛీలికో ణినిః - పరో వాహీకశబ్దస్తదర్థో వాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యో యోఽభేదస్సజాతీయత్వాదభేదోపచారస్తేన- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-నతు పరార్థ ఇతి - సాధారణేతి- గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయణేన పరార్థ ఏవేతి నతు జడిమాదయో గుణాః-లక్ష్యత ఏవేతి న కదాచిదభిధీయత ఇత్యుభయతో ముఖస్సవధారణం - ఏవం చ పూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశ ఇతి ధ్వనితమితి- ఏవం పూర్వార్ధే గౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధే శుద్ధసారోపాం దర్శయతి-ఉత్తరార్ధ ఇతి-శుద్ధత్వహేతుమాహ- తాపహేతావి

తి-సారోపతాంప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి-ప్రయోజనంప్రతిపాదయతి-ఖడ్గఇతి-ఇయంకస్యాలంకారస్యోపయుజ్యతఇత్యత్రాహ - ఇయమితి-రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయాఅపిరూపకోపకారకత్వందర్శయతి-ముఖమితి- ముఖంచంద్రఇత్యత్రముఖనిష్ఠానాంచంద్రనిష్ఠానాంచవర్తులత్వాదీనాంసాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానందశ్చంద్రఇత్యత్రకార్యకారణభావఇతిశుద్ధసారోపాత్వమితిబోధ్యం ।౬॥ నను నేత్రానందహేతౌచంద్రే నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి కార్యకారణయోరభేదోపచారఃకుతఃకృతఇత్యాశంక్యతదాదినిమిత్తవశాదుపచారాఃపంచధాభవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి- త్రైలోక్యతాపజ్వరోదశకంధరఇత్యత్రకార్యకారణభావాదభేదోపచారఉదాహృతఇతిభావః- ద్వితీయ

> ణా । ఉభయత్రాపివిషయనిగరణాభావాత్సారోపతా। ఖడ్గే రావణే చక్రమాద్వైద్యత్వేనతాపజ్వరత్వేనచప్రతీతిః ప్రయోజనం।ఇయంద్వివిధాపిరూపకాదేర్బీజం । ముఖంచంద్రో నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపిరూపకస్య స్థితేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వస్వామిభావావయవావయవిభావతాత్కర్మ్యరూప నిమిత్తానాంపంచవిధ్యేనపంచధాభవతి । తత్రాద్యఉదాహృతః తాదర్థ్యేనయథా ॥ ఇంద్రార్థాస్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామిభావేనయథా। రాజకీయఃపురుషోరాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్రఅర్థఃప్రయోజనంయస్యాస్సాతథోక్తా స్థూణా స్తంభః- ఇంద్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవంకర్తుంనిఖాతే స్తంభవిశేషేతాదర్థ్యనిమిత్తవశాదింద్రఇత్యుపచారఃకృతః అత్రతాద్రూప్యప్రతీతిస్తయాచేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి-స్వేతి-స్వంపురుషస్స్వామీ రాజాతయోర్భావస్తద్రూపస్సంబంధస్తేన రాజకీయఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయాచానతిలంఘనీయశాసనత్వధీశ్చప్రయోజనం॥తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తోవద్యతీత్యత్రావదానస్యహస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్తఏవహస్తఇత్యుపచారః కృతః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సామర్థ్యాతిశయధీశ్చప్రయోజనం॥ అంతిమము

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మయస్య సతత్కర్మాతస్య
భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్షేతి- మూలత స్తక్షాయూపమస్తా క్రింకరోతీ
త్యత్రతత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపితా
ద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చప్రయోజనం ౨౬, ఏవం ప్రాసంగి
కముపచారనిరూపణంకృత్వా ప్రకృతంసాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీ
తే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి-అన్యేనారోప్యేణవిషయోనిగీర్ణః కబళి
తో యదిసాధ్యవసానికా-సాసాధ్యవసానాపూర్వవత్ సారోపెవద్విధా -
గౌణసాధ్యవసానాశుద్ధసాధ్యవసానా చేతి ద్వేధాభవతి- తేనహేతునా -

భావేనయథా। అగ్రహస్తోహస్తః॥ తాత్కర్మ్యేణయథా। అ
తక్షాతక్షా॥ ఏషుక్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్య
కౌశలవిశేషాః ప్రయోజనానివ్యంగ్యాని ౨౬ సాధ్యవసా
నాంలక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయోన్యేన యదిసాధ్యవసా
నికా । సాపూర్వవద్ద్విధాతేన లక్షణాస్సప్తలక్షితాః ॥ అ
న్యేనవిషయిణా - విషయనిగరణేనా భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసా
యః - తేనసహితా సాధ్యవసానా। తత్రాద్యా యథా ॥ అ
యం కామధేను రిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వ గుణసాదృ
శ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వదైవాభిన్న
త్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయాయథా ॥ అయమభ్యుద
యోలోకానామిత్యత్రాభ్యుదయ హేతుత్వాద్రామేఽభ్యు
దయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణకార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి
ప్రయోజనం।అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దోనరామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి-అయంకామధేనురితి - శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్యవ
సానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితిగుణసాదృశ్య
స్యసిద్ధాంతితత్వాదితిభావః - కామధేనురూపతయాఽధ్యవసానమభేద
ప్రతిపాదనం-ఫలందర్శయతి-సర్వదైవేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అయ
మితి-అవ్యభిచారేణనియమేన - ననూభయత్రాప్యయమితీదమ్శబ్దేనవిష
యోపాదానాత్కథంసాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-అత్రే
తి-కింత్వితి- అత్రాయమిత్యనువర్తతే-విషయిణీశబ్దార్థమాహ - అరోప్య

మాణామితి పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా
యస్తేన - ఇదంతయావిశినష్టీ ఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం
చేత్కేమిత్యతఆహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగీర్ణ
విషయతయాహేతునా- స్వేనతాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే- స్వతా
దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః- శుద్ధసాధ్యవసానా
యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాలంకారస్యకారణమి
త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా
న్యేత్యుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్యేత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యపరామర్శః। తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతద్గతే
దంతామాత్రంపరామృశతీ విషయిణీమారోప్యమాణాంకామ
ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయావిశినష్టి। త
ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగీర్ణవిషయతయాస్వతాదా
త్మ్యేనప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ
యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తి
రితిలక్షణం॥సప్తేతి॥జహల్లక్షణాఅజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్ష
ణాశుద్ధసారోపాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతి పంచశుద్ధాః । గౌణ
సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతిద్వేగౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో
గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః। శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ ।
ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్మిథోభేదః । సారోపా
ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

ధానాఖ్యానపూర్వకంవైలక్షణ్యందర్శయతి-సప్తేతీతి॥ జహల్లక్షణేతి-పం
చశుద్ధాఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితిభావః - ద్వేగౌణ్యావి
తి-సప్తాప్యభిహితాఇతిభావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోః- శుద్ధాభ్యఃజహదాదిభ్యఃపంచభ్యఇత్యర్థః- కింరూపంశుద్ధత్వమి
త్యతాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణత్వంగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ
సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి- తా
భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః- జహదాదిశుద్ధాభ్యః కథమిత
రయోశ్శుద్ధయోర్భేదఇత్యతాహ- జహదాదీతి - కార్యకారణభావాదీ

తి-తాదర్థ్యాదిరాదిశబ్దార్థః- జహదాదిశుద్ధాసు తిసృషు యథాక్రమ మవి
నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధా బోధ్యాః - ఏవం నిరూ
పితాయా లక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యా
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికా ఇతి శేషః- సంకరేణేతి-అలం
కారైర్ధ్వనిభేదైశ్చ స్వమూలైరితి శేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి ౨౭

దాదిశుద్ధాభ్యస్తు కార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాచ్ఛేద ఇతి న కుత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవం ఫల
తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయా అపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ
సంసృష్ట్యా చ మేళనే ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా
భవంతి। శుద్ధభేదైరపి మేళనే సప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ
త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చ సంకలనే తు సంఖ్యాతుమేవ న శ
క్యంతే। తత్ప్రకారాః। యథాహుః॥ సంకరేణ త్రిరూపేణ సం
సృష్ట్యా చైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేऽన్యోన్యమష్టావింశతిరీ
రితాః॥ పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమం పునః। స్వైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చ సంగతాః ॥ వితన్వంతి చమ
త్కారం సంఖ్యామత్సరిణీమతేతి। శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
స్వైః ప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీ అసంఖ్యేత్య
ర్థః ౨౭ సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షణాను
ప్రవేశేన చేతి త్రిరూపః। తత్రాద్యో యథా॥ సంవర్ధయంతం నిజ
జీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం। వినాశ్య రామస్య శ
రస్త్రప్రతాపాన్నిషంగగర్భం నిభృతోऽధిశేతే॥ జీవనేన జలేన ప్రా
ణేన చ - శుచిం బాడబం బడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణం చ। అ
త్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రదర్శనార్థం కతిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోऽంగాంగిభావసం
కరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్ర శుచిం
పరిశుద్ధం- నిభృతో నిశ్చలః॥ కతిపయశబ్దవ్యాకరణపూర్వక మలంకారా
న్ప్రతిపాద్య లక్షణయోరంగాంగిభావం దర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రేతి -
శ్లేషేతి- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదతిశయోక్తేశ్శ్లేషోऽంగం -

ఉత్ప్రేక్షాయా అతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి వివేకః - లజ్జాయా ఇతి- తచ్ఛేషతయా శయనాంగతయా తదంగత్వం నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతు కిమిత్యత ఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కార్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణావన్యసముద్రాణాం శోషణరూపం యదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతోఽపపత్తిం దర్శయతి-లజ్జిత ఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తద్వినాశనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగకోటరశయనే హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సా చ వాచకపదాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాం సంకరః। లజ్జాయాః క్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేన తచ్ఛేషతయా తదంగత్వం। లజ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనే రామబాణేఽసంభవాల్లజ్జాశబ్దేన తత్కార్యభూతా సముద్రాంతరశోషణరూపానుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోఽపి హి నివర్తతే। శయనశబ్దేన చ తత్కార్యం నిర్వ్యాపారత్వం లక్ష్యతే। శయితో న వ్యాప్రియత ఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేన యథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్రికా వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా। సౌదామినీ స్థైర్యవతీ కిమేషా కా వా నజానే రఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచనపుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతిగుణయోగాత్సాదృశ్యగుణనిమిత్తా గౌణీ లక్షణేతి తావదవివాదం। తత్రైషేతి సర్వనామ్నా పతత్తా విశిష్టసీతారూపవిశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయిత ఇతి- ఇతీతి-అత్ర త్రపాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయా అనుచితకర్మాంతరాచరణనివృత్తేశ్శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతం నిర్వ్యాపారత్వం ప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి భావః॥ ౭ ॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥ అత్ర సందేహసంకరం వివృణోతి, అత్రేతి-తావత్తావత్పర్యంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్తావితి యావత్ -అవి

వాదంవివాదోనాస్తి- సందేహసంకరఇతి-గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసానయోరితిభావః॥౮॥ఏకలత్కుకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి॥సంవర్తేతి॥సంవర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్య తేజస్సమృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అలౌ

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతన్మామాత్రనిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానావాస్యాత్ ।అత్రాన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషేత్యేకస్మింత్సందేహజ్ఞానేవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః ॥ ౮॥ ఏకలత్కుకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతపనోరామస్యకోప్యద్భుతః । భూమింద్యామపికౌశికోత్సవవతీంచక్రేద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీంశ్రియమథాత్వౌరస్త్యదేశేతవః॥ కోప్యలౌకికః - అలౌకికత్వమేవాహత్రిభిర్విశేషణైః। భూమింకౌశికోత్సవవతీంవిశ్వామిత్రోన్నతయజ్ఞవతీం-ద్యాంస్వర్గం - కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవతీం-ప్రసిద్ధతపనోదయేకౌశికానాంఘూకానాముత్సవోనాస్తి- అస్మింస్తునతథేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్రసిద్ధతపనస్తారాపతౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి - ప్రసిద్ధసూర్యస్తుపౌరస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయంతురలయోరభేదాత్పౌలస్త్యదేశేతత్కరోతీతి సర్వత్రశ్లేషానుప్రాణితౌవ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ - అత్రపాటచ్చరఃప్రతాపతపనఇతివిషయనిగరణంవినాప్రతాపేచోరత్వారోపణాత్సారోపేయంలత్కుణాగౌణీ-సర్వస్వపదేనచాత్రతత్తేజస్సమృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భీకారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అనయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

కికత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్థస్థైరితిభావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకారేణేతి- తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షుణయోః గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి-ఆమ్రేడితమితి -

ఆమ్రేడితమామ్రేడనం పౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అతౌదార్యగుణయోగాదాత్మస్సురతరోరామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయోస్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా-ఏవముత్తరతాఽపి తత్తద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్రసప్తానాంగౌణసారోపాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకరినతావక్రతానాంజడ

నైకలతుకానుప్రవేశేనాయంసంకరః॥౯ ॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
ఆమేఽడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సుపర్వసుర
భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయుధస్య
మూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
వా ॥ శిష్టానాంపారిజాతోజడిమకరినతావక్రతాస్పర్శశూ
న్యో దుష్టానాం కాలవహ్నిర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
మూర్తిః । సీతాయాఃపంచబాణోహరనయనశిఖాప్లోషశూ
న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతివిజయతే రామ
చంద్రోఽమహీంద్రః॥అతోఽభయత్రాపిగౌణసారోపాణాం
సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా
రోపాణాంయథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూ
హలంకిమపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుకులో
ద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రకళ్యా
ణాదిపదానాంతద్ధితౌరామేవిషయనిగరణంవినాసాదృశ్యేతర

త్వకారిస్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయేనభసితాచ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః - అతాఽప్యౌదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతఇతి గౌణసారోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్గౌణసారోపాత్వ మూహ్యం - అత్ర చతసౄణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అముమేవార్థమాహ- అత్రేతి॥ ౧౧॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- కళ్యాణేతి॥ కళ్యాణానాం కేళయోలీలాస్తాసాంకలనా ప్రాప్తిః-శిష్టంస్పష్టం॥ సజాతీయసంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి-తద్ధితావితి-కళ్యాణాదిహే

తావిత్యర్థః॥ ౧౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి- సతామితి॥ అత్రౌ
ష్ఠ్యాదార్యగుణయోగాదాశ్రితస్సురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర
ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్సుపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాక్షసా
నాంవిపదితిచతద్ధేతౌతదుపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి చతసృణాంసంకల
నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ
మూహ్యానీత్యాశయేనాహ-ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థామందిరమితి॥తాదృశో
న్నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాంవేల్లనైః

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో
పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧౨॥ సజాతీయవిజా
తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ
హీధరః।సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥
ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీద్రష్టవ్యే॥ .... *
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార
శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః । తాదృఙ్నిర్మలధ
ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణః కర్ణమనోహరోవిజయ
తేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే
వారణాశ్యన్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ
లంపర్వతేశస్యభాగ్యం । కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో
న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ
యంతృతీయస్తరంగః ॥ ....*

మేళనైః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ
నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతకస్య
ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వంసా
దివ్యాయోగాదీనాంచప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ******************
ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రస్థః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—ర

ఏవంలక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్రవ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తినిరూపణాయసంగతిందర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాః ప్రయోజనశూన్యాయాలక్షణాయాఅభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్వితిశేషః తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః సఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకిమిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్ఛబ్దస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రయోజనలక్షణాభావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిత్యపేక్షాయాంతస్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోఽర్థంయశ్శబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదార్థేషుయోఽస్యార్థాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్క్రియాయైసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్ ।వ్యంజనవ్యాపారవాన్ శబ్దోవ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు
వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యుచ్యతే।సత్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన।శబ్దశ
క్తిమూలోద్వివిధః।అభిధామూలోలక్షణామూలశ్చేతి। తత్ర

ణమాహ - అన్వితేష్వితి ॥ అన్వితేషుపదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణావ్యావృత్తిః- అర్థాంతరగోచరఇత్యనేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యార్థోపస్క్రియాయాఇత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి-వ్యంజనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదార్థేష్వితి- వాక్యార్థస్యోపస్కారార్థంశోభార్థం-ఇదముత్తమమతిశయినివ్యంగ్యేవాచ్యాదితి-అవ్యంగ్యమధమంస్మృతమితిచమమ్మటపాదోక్తైస్తేనతదుపస్కారస్సముచితఏవేతిభావః - తంవిభజతే-సఇతి-త్రైవిధ్యందర్శయతి- శబ్దేతి - తత్రే

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రేషువాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్రయోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వర్తనీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి।ఇదంతావత్ -వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగాయామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రేతి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయోజనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయేత్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిఃప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ- అస్తుకింత

> యఃపూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీతికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇదం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌతీరగతాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । తత్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీత్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహీయంకంచనవ్యాపారమనవలంబ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే।తత్రకిమభిధయాబోధయతి లక్షణయావా కింవాతాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । తస్యాస్సంకేతితార్థైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపావనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః।నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి-తత్రతేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి-నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నాపీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతఇత్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి-అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యేతే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతిప్రకరణాల్లభ్యతే- తటంముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిర్గమ్యోఽభవేదితిభావః

తుష్యతు దుర్జన ఇతి న్యాయేన గంగాపదస్య తటం ముఖ్యార్థోఽప్యస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యార్థస్య బాధః-నవా నైవ-ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితి భావః
వా స్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థే చ సముచ్చయ ఇత్యమరః - అస్తు కశ్చి
ద్బాధోఽపి- నాపీతి - తస్య తటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినా త
ద్రూపలక్ష్యార్థేన సంబంధః అవినాభావసంబంధోఽపి న-అస్తు యః కశ్చిత్సం
బంధోఽపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్య పావనత్వాదిరూపస్య లక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపి నాస్తి - అస్తు స్వమేవ ప్రయోజనమపీత్యాశంక్య ల
క్ష్యభూతస్య స్వస్య ప్రయోజనత్వం న సంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్య లక్ష్యభూతస్య పావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతా ఆత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తర్హి ప్రయోజనాంతరం ప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యే
తి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజన లక్ష్యతావశాల్లక్షణైకాశ్రయత యె

> నాపి తస్యాత్యంతపావనత్వాదినా సంబంధః। నాపి ప్రయోజనల
> క్ష్యతాయాం కించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవ ప్రయోజనత్వే
> ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్య ప్రయోజనత్వే తస్యాపి లక్షణామా
> త్రశరణతయా ప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేన ప్రాచీనప్ర
> యోజనాపేక్షాయాం పరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే
> తు తస్యాపి లక్ష్యత్వేన ప్రథమాపేక్షణే చక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

యస్యార్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్య పావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంక్షాయాం-అయం భావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్య పావనత్వాదిః పావ
నత్వాదిరూపస్య లక్ష్యస్యాన్యచ్చ ప్రయోజనమిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
ర్హి తతోఽప్యన్యస్య ప్రయోజనత్వం ప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
త ఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణే ప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం తు -
ప్రథమస్య పావనత్వాదేరపేక్షణే ప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్య ద్వితీయమతిక్రమ్య ప్రథమా
కాంక్షణే తస్యాపి తాదృశత్వేనాభిస్థానీయం ద్వితీయం చక్రభ్రమణేనా
తీత్య తృతీయాకాంక్షిత్వేన చక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తర్హి ద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్య తత్రాపి దోషాపత్తిర్భవతీత్యాహ-ద్వితీయేతి - అ
న్యోన్యాశ్రయతా - అవ్యవహితయోస్తయోస్తథావిధత్వేన పరస్పరా

కాంక్షిత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హి స్వస్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః - పావనత్వాపేక్షయాతృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వస్యైవప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచేత్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హి చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమపేక్ష్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణేప్రయోజనత్వేనాకాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయోజనస్యపావనత్వాదేఃప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరాసంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేఃప్రథమప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికాప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణేఆత్మాశ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరాకాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచిదప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమ ప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తిప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవతటంలక్ష్యతాం - మైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్రయోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః- ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తిః ౩. తర్హి లక్షణయైవపావనత్వాదివిశిష్టతటప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణయాప్రతిపాద్యతాం-కిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-మైవమితి - విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణవిషయాభ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్రమాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్పార్థక్యేనభావ్యమితిభావః- తదేవద్రఢయతి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థంప్రయోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోనుమానగచనా- గంగాయామితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాధ్యః - ఫలత్వంహేతుః - యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావఇతి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణీయఽనయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యస్యఃఫలమస్యముదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్షణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాత్తు మల్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవా తాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వరూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థసమూహ

> ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తైనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయుక్తమేవేతికేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయంభావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - ననుకైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యాతాత్పర్యతత్త్వజ్ఞానాంకేషాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తైనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వంసర్వానభ్యుపగతంతద్వైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతితస్యతత్క

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి- తదితి॥ ఏవంప్రతిపాదితప్రకారేణ తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపద- ధ్వననేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనరూపం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్శాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః। విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యాసా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రోద్యమే- చిరాన్నిద్రాణా- చిరాదున్నిద్రా జాగ్రతీ-ముద్రణంసంకోచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి-అత్రేతి

తేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్తనీయత్వేన తదర్థం వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతాపి - వయం తు తత్రైవ ధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరామః ౫, తచ్చవ్యంగ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం చ॥ గూఢంయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతో ధాటీసమాటీకనే భేరీభూరివిరావడంబరభరై రాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితం దైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రా కథమాశుముద్రణమగాదయుగ్రనిద్రాకృతం॥ అత్ర నిద్రాజాగరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసంభవాత్తాత్పర్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే- తేన సకలసురాసురరక్షణశిక్షణే వ్యజ్యేతే॥౧॥ అగూఢంయథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండం రామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్టపస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనే కోదండే చేతనధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయా తాత్పర్యం జ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమాహ తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్ర వ్యంగ్యయోర్విదగ్ధమాత్ర వేద్యత్వాద్గూఢత్వం-లక్షణాతుశుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ త్రుట్యదితి॥ త్రుట్యత్ భంగేనద్విధాభవత్ -చండీశస్యకోదండంకర్తృ- వ్యాచష్ట వ్యాఖ్యాతిస్మ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదః పదార్థశ్చ సమాసో విగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం పంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అత్రా

పిశుద్ధసాధ్యవసానాలక్షణా ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలాలక్షణామూలశ్చేత్యుద్దిశ్యతత్క్రమోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూలస్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యేత్యాశయేనాహ- అథునేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసంబంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వక్ష్యమాణైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వే కృతఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపారః - అయంభావః-అనేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తైఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే- తేనచపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వ్యాఖ్యాయమానతయాఽగూఢం తదేవంలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అథునాఽభిధామూలాని రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే।సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సంయోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రథితాః॥ సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః॥సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః।శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి ౬, తత్ర సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకౌస్తుభభూషితఇతి।కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే।నార్జునే।కృష్ణఃకౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేనాన్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవతత్రప్రమాణమితి- సంయోగాదీనాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సంయోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేసర్వస్యాప్యవిశేషేణస్మరణేసతిసంయోగాదయః విశేషస్యైకార్థమాత్రస్యస్మృతేర్హేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమనంక్రమేణోదాహరతి- కృష్ణఇతి॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్యకౌస్తుభసంబంధేనవాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవఇతి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నాగ్జః ఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణఇతి॥ అయంభావః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభభూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి॥ సాహచర్యేణాహ - రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్యరామశబ్దస్య సౌమిత్రిసాహచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావితి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావోవా-ద్వితీయస్యోదాహరణమిదం - దినంనిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణస్యనిశాశబ్దస్యాత్రరాత్రావభిధానియమనం॥అర్థేనాహ- అర్థఃప్రయోజనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్మోక్షరూపాత్॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రకరణంశ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవఇతి॥లింగేనాహ లింగం నామస్వవాచ్యా

> వర్జితఇతివిప్రయోగాత్తత్రైవ। రామలక్ష్మణావితి సాహచర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ। రామం మోక్షాయచింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ। దేవఃప్రమాణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే।కుపితోగరుడధ్వజఇతి కోపచిహ్నాస్యాచేతనేధ్వజభేదేఽసంభవాద్విష్ణౌ।దేవస్యరమాపతేరితి శబ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ। మధునామత్తఃకోకిలఇతి సామర్థ్యాద్వసంతే। పాతువోదయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సామ్ముఖ్యే।భాత్యత్రపరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి।వి

ధాంతరవ్యావర్తకమాత్రనిష్ఠోధర్మః- కుపితఇతి॥ శబ్దాంతరసన్నిధినాహ- దేవస్యేతి॥సామర్థ్యేనాహ-సామర్థ్యమత్రకారణత్వం-మధునేతిమకరందాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యేనవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ -అత్రౌచిత్యన్వయయోగ్యతా- పాత్వితి-పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదుభయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖరూపేణసుఖసమర్పకత్వయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సామ్ముఖ్యరూపే సమభివ్యాహృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనాహ- అత్రదేశోనగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణః॥ కాలేనాహ- అత్రకాలోఽహరాదిః - విరోచనఇతి-అత్రదినరూపేణ కా

లేనచంద్రాదిసాధారణస్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రాత్రావితి- చంద్రాగ్న్యర్కా-విరోచనాఇత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్యక్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రనపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యభిధానియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదపవన లౌకికఇతిసంయోగాద్యపెక్షుయాఽవిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకాక్వాదిః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి తస్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయిత్రర్థకః - తథాచేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహువ్రీహింత్రేంద్రస్యశాతయితృత్వం - యద్యుకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్రవృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతిధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌప్రకృ

రోచనోభాతిదివేతిదివాకరే।రాత్రౌచంద్రేవహ్నౌవా।మిత్రం
దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపయావ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో
దృశ్యతామితిరవౌ ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృ
తిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః । ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర
ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశ
బ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాత్పూర్వపదమితీంద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్రస్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య- అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషాభావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ద్వాదశేతి- తిస్రఏవసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశాహీనస్యయజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్తత్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదంప్రకృత్యాద్వంద్వఇతిద్విశబ్దస్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వేచదశచేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - సద్విరావృత్తాశ్చతాదశచేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖఇతివిహితస్యఖస్యాయనిత్యాదినాఈనాదేశే - ఆద్యుదాత్తశ్చేతి ప్రత్యయాదేరీకారస్యోదాత్తత్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతురహీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతినఞ్తత్పురుషార్థఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదపవేత్యవధారణార్థమాహ- నకా

వ్యఇతి॥ స్వరాదయఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రాపదేశనిర్దేశాదయఆదిశబ్దార్థాః ౮

ఏవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవార్థాంతరప్రతీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - నను కథంవ్యంజనవ్యాపారఏవేతిలక్షణాతాత్పర్యయోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాదిత్యాశంక్య తయోర్నాత్రావకాశ

యోర్వేదఏవ నకావ్యే।ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

౮. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనేకార్థస్యశబ్దస్యార్థాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి తత్రవ్యంజనవ్యాపారఏవప్రగల్భతే । లక్షణాతాత్పర్యయోస్సామగ్ర్యభావే చాన్యోన్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృతేఽనవకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోఽపతాపశ్చ రామోరాజతి రాజఘః॥ అత్ర దాశరథివదత్యర్జునోఽతిధవళో యశోరాశిర్యస్యేతివిగ్రహః-జామదగ్న్యపక్షేత్వర్జునఃకార్తవీర్యస్తస్యయశోరాశిమతిక్రాంతవాన్నాశితవానితివిగ్రహః। కృతసంరక్తతర్పణః।కృతంసంరక్తానాంస్వస్మింత్సమ్యగనురాగవతాంతర్పణంప్రీణనంయేనేతిప్రకృతే।అన్యత్రకృతంసంరక్తతర్పణంశోణితేననివాపోయేనేతి। సమ్యక్త్వంచయథాశాస్త్రంయథాప్రతిజ్ఞంవానుష్ఠితత్వం। ఏకవీరఃఅపతాపఇతి పదద్వయంప్రకృతే।అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీతి।రాజ్ఞోహంతీతిరాజఘః।రాజఘశ్చేతినిపాతనాత్సాధుః।అత్ర దాశరథిరామఏవాభిధాయాఃప్రకరణాదినానియంత్రితత్వాదప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనరూపసామగ్ర్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనంతరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్యభావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అతీతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి- వృత్త్యర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతి న ప్రకృతాప్రకృతయోరిత్యలంకారతరంగే వక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజనవ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషేణయి

త్త్వైవ। నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న। శ్లేషస్య ప్రాకరణికగతత్వేన వాఽప్రాకరణికగతత్వేన వా నియమనాత్। తదేవం ద్వివిధోపి శబ్దశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో నిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలో యథా ॥ అభిషేణయిషౌ రఘుపుంగవే ముదమవిందత దేవవరూథినీ। క్షితిసుతా భయమంబుధిమేఖలా కలశసింధుసుతే తు తదోభయం॥ అభిషేణయిషౌ సైన్యేన సహ శత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతి సతి। యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్ర సురసేనామోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారణభూతో దైత్యానామత్యయో భవిష్యతీతి ద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యా తు తద్ధేతుభూతా రామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజనన్యా భావిన్యార్తిరితి వ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలాక్షీరాబ్ధిసుతయోః ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాం రామచమూచరణరజసా సాగరశోషణే సతి భువో భూషణహానిస్స్వపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేదమోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తు ఖేదమోదహేతూ నిజపితృహానిస్సపత్న్యా భువో భూషణహానిశ్చేతి ద్వే భవిష్యత ఇతి ధ్వన్యత ఇత్యర్థశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో దర్శితః ॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలో యథా॥ పరశుగతిభీషణాత్మా సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం। సోఢా రామో రేమే పితృభక్తో విప్రకృత్తభూవలయః ॥ అత్ర ప్రకృతే దాశరథిరామే పరశుగతిభీషణాత్మా- పరేషాం శిష్టానాం శుచో దుఃఖస్యాతిభయంకరం స్వరూపం యస్యేతి విగ్రహః। సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం సోఢా యుద్ధకేళ్యాంసు

షావితి॥ దేవవరూథినీ దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యాని వివృణోతి- అత్రేతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయో నాశః- శిష్టం స్పష్టం॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతీతి॥ వ్యాః రోః- అత్రేతి॥ అత్ర ప్రా

ర్వార్ధఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం బ్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-ఏక నాళావలంబిఫలవత్పదభంగ మంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వా దర్థశక్తి మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ ర్వతాఽభిధామూలోదాహరణేచ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్యు చ్చయఇత్యాశయః,౫॥నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావివశబ్దశక్తిమూలధ్వనావ పృథగస్యైవవ్యంజకత్వోక్తౌలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి. నచేతి॥అ

బాహుజక్షోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోఢా- శమితవానిత్యర్థః।అత్రసోఢేత్యస్యతృన్నంతత్వాన్నలోకేత్యా దినాషష్ఠీప్రతిషేధేకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం।జామదగ్న్యరామ పక్షే।పరశుగత్యాకుఠారవ్యవహారేణభీషణాత్మా।సంగరలీలా స్వితిసప్తమ్యంతంభిన్నంపదం।బాహుజాఃక్షత్రియాః।ఉత్త రార్ధముభయత్రాప్యవిశేషం।అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశక్తిమూలః ఉత్తరార్ధేఽర్థశక్తిమూలఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనా వ్యాపారః। అత్రపూర్వత్ర చరామోరామఇవేత్యుపమాలం కారోవ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్యార్థ వ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవవ్యంజకత్వమస్త్వితివాచ్యం । త త్రశబ్దస్యైవప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ । యథాహుః ॥ అర్థోపివ్యంజకస్తత్ర సహకారితయామతఇతి। ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్య సహకారి మాత్ర త్వంద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిద్వయమర్హతీ తినిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభి ధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిందర్శయతి-యథాహు రితి-మమ్మటపాదా ఇతిశేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్తిమూ లధ్వనౌశబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతథైవార్థశక్తి మూలధ్వ నావర్థస్యప్రాధాన్యంశబ్దస్యసహకారిత్వమితి - నను తత్రతత్రోదాహ రణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చకథమేకత్ర సమావేశ ఇత్యాశంక్యతయోస్తయోశ్చనవిరోధఇత్యాహ- సకృదితి-కుతఇత్యతాఽ

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి -అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయ
త్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వము
పపాదితత్వాత్ -ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వ
ర్తనీయత్వేనేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాయాత్యర్జునేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషు
వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వా
త్ -తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతాని
రూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయ
స్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి -బోద్ధవ్యో

ర్వాభవతి। సత్వభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వా
స్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షక
యోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వా
త్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపా(స్త్రి)విధాశ్శబ్దా స్త
ద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యం
గ్యరూపా స్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకార
స్తుపూర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశ
కాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోర్థస్యాన్యార్థధీహే
తుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజ
కత్వేశబ్దోపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా
మానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- (శ్లో) తేతియావత్- అయంసార్థకారికార్థః - వాక్యార్థ
జ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీ
తిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సావ్య
క్తిర్వ్యంజనైవ-అత్రావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదిని రా
సః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హివాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాం
తరధీర్నస్యాత్ -తత స్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః-శబ్దస్యాపి
వ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మా
నాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాం,నావగతచరంనహ్య

తపూర్వమేవ - కింతు శబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితి శబ్ద
స్యాపి వ్యంజకత్వమస్త్యేవేతి భావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వం కావ్యప్రకాశే ద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపి తృప్యతీత్యస్మాభిస్తాన్య
త్ర క్రమేణ విలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య సహకారిత్వం యథా॥ అ
ఇపిహులం జలకుంభం ఘేత్తూణ సమాఅదమ్హి సహి తురిఅం । సమసేఅసలి
లణీసాసణీసహా వీసమామి ఖణం॥ ఛాయా॥ అతిపృథులం జలకుంభం గృహీ
త్వా సమాగతాస్మి సఖి త్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రా
మామి క్షణం॥ ఇదముపపతినా నదీతీరే సద్యోభుక్తముక్తాయాః కస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర వాచ్యార్థేన తాదృశవక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం ప్రతిభావ
తాం చౌర్యరతగోపనం వ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య యథా ॥ ఉణ్ణి
ద్దదోబ్బల్లం చిందా అలసత్తణం సణీససిఅం। మహమందభాఇణీఏ కేరం సహి తుహవి
అహహ పరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యం దౌర్బల్యం చింతాలసత్వం సనిశ్వసి

రం। ప్రపంచితం చైతదుదాహరణముపనతే నైవ స్వగ్రంథే।

తం। మమ మందభాగ్యాయాః కృతే సఖి త్వామప్యహహ పరిభవతి॥ ఇదం స్వ
నాయకాభిలాషిణీం దూతీం ప్రతి నాయికావచనం- అత్ర తాదృగ్దూతీరూపబో
ద్ధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం దూత్యా నాయకోపభోగో వ్యజ్యతే॥ కాకువైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్య యథా॥ తథాభూతాం దృష్ట్వా నృపసదసి పాంచాలతనయాం వనే
వ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషితం వల్కలధరైః। విరాటస్యావాసే స్థితమనుచితా
రంభనిభృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు॥ ఇదం సహదే
వం ప్రతి సంరబ్ధస్య భీమస్య వచనం- ఖిద్యతే వేనేతి ఖేదో మన్యుస్తం॥ అత్ర
మయీతి కురుష్వితి చ పదద్వయం కాకుస్థానం- తతశ్చోభయత్ర ప్రశ్న మ
భివ్యజ్య కాకావిశ్రాంతాయాం తద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం ఖిన్నే కోపస్యాయు
క్తత్వాత్ ఖిన్న ఇతి పదార్థేన మయి కోపో న యుక్త ఇత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషు కురుషు కోపో యుక్త ఇత్యయమర్థశ్చ వ్యజ్యతే ॥ వాక్యవైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్య యథా॥ తఇఆ మహ గండత్థలణిమిఅం దిట్ఠిం ణాణేసి అణ్ణత్తో। ఏహ్ణిం స

చ్ఛేఅహం దేఅకవోలేణసాదిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాందృష్టిం
నానైషీరన్యతః। ఇదానీంసైవాహంతౌచకపోలౌనసాదృష్టిః॥ఇదంప్రత్యా
తుదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యంనాయకంప్రతి నా
యికావచనం । అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన
మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలి
తాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహో ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం త
వేతివ్యజ్యతే ॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉద్దేశోయంసరస కదలీ
శ్రేణిశోభాతిశాయీకుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమోనర్మదాయాః।
కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వితేవాంతివాతాయెషామగ్రెసరతి కలి
తాకాండకోపోమనోభూః ॥ ఇదంనాయికాంప్రతిసౌందర్యాభిమానినో
నాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాద్రతార్థంప్రవిశేతి వ్య
జ్యతే ॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ణోపఇఅణద్దమణాఅత్తా
మఘురబరమ్మిసఅళమ్మి।ఖణమేత్తజఇసఝాపకేవళీహోఇణహోఇ
విస్సామో॥నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వశ్రూర్గృహభరేసకలే।క్షణమా
త్రంయదిసంధ్యాయాంకేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ఇదంతటస్థంకాము
కముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞా
నవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే॥ప్రకరణజ్ఞా
నస్యయథా ॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుజ్ఝప్పిఓఅజ్జప్పహారమేత్తేణ। ఏ
వ్వఅకిత్తిచిట్ఠసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జ ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతిత
వప్రియోత్ర ప్రహరమాత్రేణ।ఏవమేవకిమితితిష్ఠసితస్మాత్సఖి సజ్జయకర
ణీయం॥ఇదంసఖీంప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞాన
వతాంప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతింప్రత్యభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే ॥
దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥అన్యత్రయూయంకుసుమావచాయంకురుధ్వ
మత్రాస్మికరోమిసఖ్యః । నాహంహిదూరంభ్రమితుంసమర్థా ప్రసీద
తాయంరచితోంజలిర్వః ॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాత్రస్థితేతిస
మాశ్వస్తాంసఖీంప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం-అత్రవా
క్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవసఖ్యఇతిబహువచననిర్దేశః-వ్యంగ్యా

ర్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః- తథాచైవంవిధేనవాక్యార్థేన వివిక్త
దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయఇతివ్యజ్యతే॥ కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుఅణపరవసప్పిఅకింబణామి తుహామందబా
ఇణీఅఅహం।అజ్జప్పవాసంపచ్చసివచ్చసంఅఽఆముణాసికరణిజ్జ॥ గురుజనపర
వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం। అద్యప్రవాసంవ్రజసి
వ్రజస్వయమేవజానాసికరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
తతశ్చతత్పారవశ్యాభావేప్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం సభ
వామితవక్షునజానామిగతిమితివ్యజ్యతే॥ ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయి తయాసౌందర్యసారశ్రి
యాప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆనీతంపుర
తశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనేవాచస్తత్రనివారితంప్రసరణం సం
కోచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయోవాచామగో
చరోఽనురాగోవ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవవక్త్రాదీనాంమిథోద్వయోర్యోగేద్విక
వైశిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవైశిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్తాతత్థణిమజ్జదిఏత్థఅహందివసఏవ్వపులోఏసు। మాప
హిఅరత్తిఅంధఅసిజ్జాఏమహణిమజ్జసిహి॥ ఛా ॥ శ్వశ్రూస్తత్రనిషీదతిఅ
త్రాహందివసమేవవిలోకయ। మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయాంమావయో
శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాఃప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజా
తకామాంశయనప్రదేశంప్రార్థయమానంపథికంప్రతివచనం - అత్రవా
చ్యార్థేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంనిశ్శం
కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతే॥

వక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥దృష్టింహే ప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహేదాస్యసి ప్రాయేణాస్యశిశోఃపితానవిరసాఃకాపీరపఃపాస్యతి।
ఏకాకిన్యపియామితద్వనమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమాలి
ఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యార్థేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్ర్యాః క్షణమితికాలస్యఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకేతదేశకాలజి

జ్ఞాసుంకాముకం ప్రతీదానీమేవతస్మిన్వనేసమాగంతవ్యం తత్రనలగ్రంథిలేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యదేచ్ఛముపభోక్తుంశక్యతఇతివ్యజ్యతే ॥ ఏవంలక్ష్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకత్వముదాహార్యం-తత్రలక్ష్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహయోయథా ॥ వత్సమాగచ్ఛసహసాహాలికస్యనివేశనం । తత్రదృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్తఇతిశ్రుతం॥ అత్ర హాలికబాలికాయాంఫణినీతిలక్షణయానిర్దేశః- తతశ్చమాతుర్వక్త్రాఃపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సర్వథాతస్యాఃపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహయోయథా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివేశ్యమణిబంధనే । బింబోష్ఠిచుంబనైరేవమాళిలాలయమాశుకం॥ అత్రబింబఫల

అస్మాభిస్తుతత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతినపృథక్సంభ్రమఃక్రియతే ౧౧. ....*

ఇతిశ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర.. శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘ
నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే
వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ... *
ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి...రఘుపతివిభుకేఽయంతురీయస్తరంగః॥

భ్రాంత్యాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తేనసఖ్యావక్త్రీనాయికాయాబోధయితవ్యాయాశ్శుకలాలనప్రస్తావస్యబింబోష్ఠీతి వాచ్యస్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేపత్యురన్యథాప్రతీతిర్నభవిష్యతీతివ్యజ్యతే ॥ నన్వత్రార్థవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్తప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్యతత్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరిష్యమాణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్రమఃపృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥..................*

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానేచతుర్థఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

గుణతరంగప్రారంభః—౫

ఇత్థంశబ్దార్థౌనిరూప్యసంగతిప్రతిపాదనపూర్వకంగుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే-తతేతి॥తత్రతస్మిన్-న్యరూపిషాతాంనిరూపితావభూతాం- తతాఽపీతి-ఉపస్కారకాణాంశోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రధానత్వాత్ ౧ నను కేషాంచిన్మతేరమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్యత్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కథంగుణా

తత్ర। సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థౌదోషవర్జితావితికావ్య
సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయాప్రధానత్వాత్త
రంగత్రయేణపదార్థౌన్యరూపిషాతాం - తదనంతరంతద్విశేష
ణానాంగుణాలంకారదోషాభావరూపాణాంత్రయాణాం మ
ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావ రూపత్వాదాదౌతయోరుపా
దానం- తత్రాపిరసేసమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాంగు
ణానాంసంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోఽంత
రంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృతఇత్యుద్దేశానుసారేణ గు
ణాస్తావదాదౌనిరూప్యంతే ౧, ననుసగుణాలంకృతీతివిశేషణమ
నుపాదేయమితిచేత్కుతోనుపాదేయతా - తత్కిమవ్యావ
ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా-నా
ద్యః।నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యోవ్యావర్తకత్వాత్-నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేనశంకతే॥నన్వితి॥ నన్విత్యాదినాచేదిత్యంతేనశంకాగ్రంథః - కుతఇత్యాదినాకృతకరత్వాభావేనద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధమిత్యం తేనపరిహారగ్రంథః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి - కుతఇత్యతాఽహ-నిర్గుణేతి-అయంభావః-తస్యగుణాలంకారరహితయోశ్శబ్దార్థయోఃకావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి- ద్వితీయంపరిహర

తి-నద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తత్రా లంకారికసమ్మతిందర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధగుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యంయువతేస్తరుణ్యారూపం కర్ణపత్రకంకణహారకేయూరాద్యలంకారరాహిత్యేపి మనోహరంసౌందర్య మివస్వదతే- సహృదయేభ్య ఇతిశేషః- తత్సగుణంకావ్యంనిరంతరాభిరలంకారవికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యుక్తంసదతీవస్వదత ఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివాక్యంవపురివభవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితానీష్టాన్యపిఅలంకరణాన్యుపమాద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతిభావః - మర్మగత్వమశోభావహ

తీయః। తేషాముభయేషామపికవితాకామినీకామనీయకకారణతయోపాదేయత్వేవివాదాభావాత్। ఉక్తంహి। యువతేరివరూపమంగకావ్యంస్వదతేశుద్ధగుణంతదప్యతీవ। విహితప్రణయంనిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥యదిభవతివచశ్చ్యుతంగుణేభ్యోవపురివయౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అపిజనదయితానిదుర్భగత్వంనియతమలంకరణానిసంశ్రయంత ఇతి ౨. తృతీయేపికిముభయోరభేదాదన్యతరవైయర్థ్యం।కృతకరత్వాద్వా।ఆద్యేపిచారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదః। పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః।యత్కించిద్ధర్మసామ్యేనాభేదేసర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః।నద్వితీయః।అసిద్ధేః। తథాహి।అత్ర కేచనభోజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తంహీతిపూర్వేణసంబంధః ౨ తృతీయంద్వేధావికల్ప్యతత్రాద్యమపితథావికల్ప్యపరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించిదితి-అభేదే-అభేదాంగీకారేసతీత్యర్థః-అయంభావః- గుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదాభ్యుపగమేపార్థివత్వసామ్యాద్ఘటపటయోః శృంగిత్వసామ్యాద్గోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తాదాత్మ్యంనసిధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోరన్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదోనసంభవతీతి - తర్హి తయోః కింవ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ-తథాహీతి తదితి- తద్భోజాదివచ

నం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతతోఽనుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తర్హీ
త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకంహే
తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతంతేషాంభోజరాజాదీనాంమతం- అస్తు
కింతతఇత్యతాఽహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాక
ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్త
కాశ్చేత్కావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచాల్యో
స్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్నఇ
తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి- తఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతో
తివ్యాప్తిరిత్యతాఽహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదాఽవత్రప్రజ్వ

> కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మ
> మాహుః। తన్నోపపద్యతే। తత్కింసర్వేగుణాస్తత్ప్రవర్త
> కాః కతిపయేవా। నాద్యః। రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం।
> రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః। తాశ్చతిస్రః। గౌడీవైద
> ర్భీపాంచాలీచేతి। తత్ర సమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ
> గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః।
> తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాం
> చాల్యోరవ్యాప్తిః। నద్వితీయః। అతివ్యాప్తేః। యత్కించిద్గుణస
> త్త్వమాత్రేఽపియత్రకుత్రాఽపికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్। ఏవ
> మలంకారలక్షణమపిదూషణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। స
> మవాయవృత్త్యారసోపస్కారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం।

ఽత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమఇత్యాదావోజఃప్ర
భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహార ప్రసంగాత్కతిపయానాం తత్ప్రవ
ర్తకత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వేప్య
లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః-తత్రతత్రకతిప
యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః- నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స్ఫు
లింగఇవభానురయంచకాస్తి-చండాలైరివయుష్మాభిస్సాహసంపరమంకృ
తమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. తర్హి
కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ-వయమితి సమవాయవృత్త్యేతి-

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః। ఉత్కర్షహేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః॥ ఆత్మనఏవశౌర్యాదయో నాకారస్య యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వంతితంసంతంయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః।యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసంసంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శరీరిణోఽప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్తతోఽక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమవాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపకారకత్వమిత్యుపకారకత్వతౌల్యేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాంవ్యావృత్తేస్సిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతి ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతి ౨ నన్వస్తురసోపకారకత్వం తేకతికిం

సంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వమలంకారసామాన్య లక్షణం।సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పరస్పరవ్యావృత్తిస్సిద్ధా ౨, రసాశ్శృంగారాదయోవక్ష్యమాణలక్షణాఃతద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపకారకత్వ మిహలక్షణద్వయేవివక్షితం।నన్వత్రసర్వేషాంగుణానాంరసోపకార

స్వరూపాఇత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్షణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావస్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోపకారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి- తేభ్యశ్శృంగారాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిరిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయస్తదుపకారకత్వమితిభావోపకారకత్వ వారణాయతద్భిన్నభిన్నోపకారకత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుపకారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్-నద్వితీయః- అతివ్యాప్తేరిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోవీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్య వక్ష్యమాణత్వాదాద్యవికల్పేఽసం భవః-కతిపయానాం రసోపస్కారకత్వోక్త్యా చిత్రకావ్యగతేష్వపి తేషు తదుపస్కారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతి భవతా ప్రదర్శితః కుమార్గో భవంతం బాధత ఇతి చేదితి-పరిహరతి- నైవమితి-తత్ర హేతుమాహ- రసాతిరిక్తే ఇతి-అయంభావః-నీరసకావ్యే గుణాభిసత్వాద్రసోపస్కారకాశ్చేదతివ్యాప్తిర్భవేత్ర రసరహితస్థలే గుణానామవర్తనాన్నాతివ్యాప్తిరితి-తతోఽపపత్తిమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోః సమవాయ ఇతి నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినో రసాన్విసృజ్యాన్యత్ర సమవాయో న దృష్ట ఇతి-ఏతేన తత్తద్గుణానాం తత్ర రసప్రతీతినియమాదేవా

కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాం తత్ర రసప్రతీతినియతేర్వక్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాం త్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయ ఏవ బాణో భవంతం ప్రహరతీతి చేన్నైవం। రసాతిరిక్తే గుణానామవర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్ । న హి గుణా గుణినం విహాయాన్యత్ర సమవయంతీతి దృష్టం ౫. నను మాధుర్యాదయో గుణా వర్ణేషు ప్రతీయంతే యత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్ర మాధుర్యప్రతీతిరన్యత్ర నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మత్వావగమాత్ అతోఽసంభవ ఇతి చేన్నైవం । తత్ర మాధుర్యవిశిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకే సమారోప్యత్వప్రతీతేః । తత్పరిశీలనశాలినాం తు రసికానాం రససమవాయితయా చమత్కారాధాయినో మాధుర్యాదయో

ఽసంభవపరిహారస్సిద్ధ ఏవేత్యూహ్యం ౫ నను మాధుర్యాదయో రసధర్మా ఇత్యనుపపన్నం తేషాం వర్ణమాత్రధర్మత్వాత్సమవాయసంబంధేన రసోపస్కారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శంకతే-నన్వితి - పరిహరతి-నైవమితి - కుత ఇత్యత ఆహ - తత్రేతి - యత్ర వర్ణధర్మతాప్రతీతిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః - విశిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వర్ణానాం వ్యంజకత్వేన చ వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకే వర్ణసమూహే సమారోపః వస్తుతస్తు రసధర్మత్వమేవేత్యతో నాసంభవ ఇతి-తత్రానుభవ ఏవ ప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీలనే

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయాతదుత్కర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః మాధుర్యాదీనాంవర్ణధర్మత్వభ్రాంతింవారయతి- యదీతి-గుణాఃగుణ శబ్దవాచ్యాఃకావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాంగుణత్వవ్యవహార ఇతి భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యంవిశదయతి- నహీతి అయంభావః - యథాత్మధర్మాణాంశౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోఽనురూపోన శరీరమాత్రసంసర్గిణాంహారాదీనాంతద్వైవ రసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామేవగుణత్వవ్యపదేశస్సముచితోనవాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి- ననుకథంతర్హి రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాంవ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అతఏవై తేషాంగుణత్వవ్యవహారః । యద్యేతేరసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మాపవస్యుస్తర్హి నగుణాస్స్యుః। నహ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవశరీరమాత్రసంసర్గిణోఽలంకారాగుణత్వేనవ్యపదిశ్యంతే। తేహారాదయఇవ కంఠాదిషుసంయోగితయైవశబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్కర్షాధానద్వారాఽఽత్మనఇవరసస్యోపకారిణః ౬, ననుగుణాస్సమవాయవృత్త్యాఽంగినిరసేస్థితాః। అలంకారాస్తుసంయోగవృత్త్యాఽంగమాత్రగతాఇత్యయంవిభాగః కుతఇతిచేత్ । ఆత్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాంతథానుభవవ్యవస్థాపితత్వాదితిబ్రూమః। మాధుర్యాదీనాంవర్ణైర్వ్యజ్యమానానాంయదేవావ్యవధానేనరసపోషకత్వంతదేవ తేషాంరసేసమవాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాంతువాచ్యవాచకోపకారకాణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవతేషాంసం

నాంరసోపకారకత్వమిత్యత్రాహ-తఇతి- తేఉపమాదయః-అయంభావః యథాకంఠాద్యవయవస్థితానాంహారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయ సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వంతథావాచ్యవాచకగతానాముపమాదీనాంతదుత్కర్షాధానముఖేనరసోపకారకత్వమితి, ౬

నను కేయంవిభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మ భూతరసమిత్యాదినా అనుభవ సిద్ధేయమితిసమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగఇతీత్యర్థః- నన్వుభయేషామపి తేషాంరసేషుసమవాయ వృత్తిత్వంసంయోగవృత్తిత్వంచ కింరూపమి

త్యత్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారికాకూతమిత్యర్థః ౭. ననుః ధంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాం మాధుర్యాదీనాం సగుణాలంకృతీ ఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోఽయం వ్యవహార ఇతి సమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాం సహ సంబంధాభావాత్ - అత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతే హీతి - అన్యేషామచాంధర్మాణాన్తేషాం- వర్ణవిశేషణత్వం కకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థో వాస్తవికో యోవ్యవహారః కకారస్య దీర్ఘో గకారస్య దీర్ఘ ఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వం తత్సం

యోగవృత్తిత్వమితి రహస్యం ౭, నను యది గుణా రసధర్మా ఏవ న శబ్దధర్మాః కథం తర్హి తద్విశేషణత్వమసంబంధాదితి చేద్రసధర్మాణామపి తేషాం శబ్దేష్వారోపేణ సంబంధోపపత్తేః। దృశ్యతే హ్యన్యధర్మాణామేవ హ్రస్వత్వాదీనామారోపిత సంసర్గేణ వర్ణవిశేషణత్వం యథార్థవ్యవహారజనకత్వం చ । అతోఽన్యధర్మాణామపి గుణానాం వర్ణవిశేషణత్వం న విరుధ్యతే। కించ లోకే పృథులభుజత్వ విపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ కస్యాపి శౌర్యమవగమ్యాన్యత్రాశూరేపి తమేవాకారమవలోకయంతస్తత్రైవ శౌర్యం వ్యవహరంతి సరసా స్సోయమాకారశ్శూర ఇతి। అతో వ్యంజకే వ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యాదేర్వర్ణనిష్ఠతా ప్రతీతేరౌపాధికత్వాదుక్తం రససమవేతా గుణా ఇతి ౮ నాపి కృతకరత్వాదితి తృతీయే ద్వితీయః గుణకృతచారుతాయా అలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వే న కృతకరత్వాభావాత్ ।తథాహి।అలంకారా హ్యంగినిరసేవిద్యమానేత

పాదకత్వం చ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అత ఇతి - వ్యంజకే ఆకారే - వ్యంగ్యభూతస్య ధర్మస్య శౌర్యస్యారోపదర్శనాత్ -ఔపాధికత్వాత్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకారాణామేవం వ్యావృత్తిసద్భావాత్పరస్పరవ్యావర్తక ధర్మాభావాదభేద ఇతి ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్న ఇతి పూర్వేణ సంబంధః ౮, తృతీయే ద్వితీయం పరిహరతి-నాపీతి-కృతం కరోతీతి కృతకరస్తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాత్- కుత ఇత్యత ఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థం విశదయతి-తథాహీత్యాది

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-
హారాదయః- కంఠాద్యవయవశోభావహాఇతిశేషః- తథేతిపూర్వేణసం
బంధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్-నన్వవిద్యమానేపరసేశబ్దార్థనై చిత్రీ
జననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేష్వసంయోగసంబం
ధేనరసోపస్కారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యా
దిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యోరసః-
వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యగతాలం

> దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోప
> స్కారకాః।యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశ
> యాధానద్వారేణాంగినోతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానే
> రసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచి
> త్రేప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచై
> తావతాసంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వరూపస్యాలంకార
> సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా
> శంకనీయా । తథావిధస్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ
> యోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్య
> మానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే ।
> రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇత్థంగుణాలంకారయో
> శ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్ప్రతకరత్వాభావేన
> ద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపస్కారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపస్కారకత్వస్యాపివిద్యమా
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వనైవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమి
తి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేనా
న్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యక
త్వేననిరూపణీయత్వేసత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయిత్వంమత
భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌకా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపి క్రమేణ లక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్యప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః -తత్కేన వ్యజ్యత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి కిమాశ్రయం తదిత్యత్రాహ-ఇదం చేతి-ఓజో లక్షయతి-ఓజ ఇతి-దీప్త్యాత్మకస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపోయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీన్గుణాన్పర్యజీగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్సప్తభోజాద్యాస్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యోజః ప్రసాదాస్త్రయ ఏవ గుణా ఇతి కావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపి శ్లేషసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్సప్తభోజరాజాదయః। తాన్దశ చాన్యాంశ్చతుర్దశ విద్యానాథాదయః॥ శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదాత్తత్వం తథా కాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతా ప్రేయ ఔర్జిత్యమథ విస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా॥ సమ్మితత్వం తథా ప్రౌఢిరుక్తిరీతిస్తథా గతిరితి। తత్ర మాధుర్యాదయస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః। ఆనందనిష్యందిత్వం మాధుర్యం-తస్య ప్రాచుర్యేణాపృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మో వ్యంజకః। ఇదం చ సంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజః పునర్దీప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః। తద్వ్యంజకం సమాసభూయస్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషు చైతత్ప్రయోజ్యం॥ యశ్చిత్తం హ్యాశ్నుతేహ్నాయ శుష్కేంధనమివానలః। స ప్రసాదో మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః। తస్య ప్రసిద్ధార్థత్వం వ్యంజకం ౧౦. మాధుర్యం యథా॥ రామేభిముఖసీతా వ్రీడాద్విముఖీ తమేవ మణిభిత్తౌ। దృష్ట్వా తతోపి విముఖీ సమందహాసం ప్రియేణ పరిరేభే ॥ ౧ ॥ ఓజో యథా॥ శుంభచ్ఛుండాలశైలావిరళపరిగళద్దా

స్యహేతుః - ప్రసాదం లక్షయతి - య ఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యముదాహరతి॥ రామ ఇతి॥ పరిరేభే పరిరబ్ధా-అత్ర సంభోగశృంగారో రసః- పృథక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వం చాస్తీతి మాధుర్యం॥ ౧ ॥ ఓజ ఉదాహరతి శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టాశ్చాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడితరా ఉచ్చండాశ్చయే

కాండప్రకాండా బాణశ్రేణ్యస్తప్తవజ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయంకరః రఘూరాఘవ ఏవ శిఖీదావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా ఏవ శైలాస్తేభ్యః అవిరళంయథాతథాపరగళంతో్యదానధారా ఏవ ఝరాః ప్రవాహాయేషు తాని- భ్రామ్యంతి భ్రాజంతి చరథాంగాని చక్రాణ్యేవ భ్రామ్యత్ప్రాజద్రథాంగాస్తాదృగ్విధచక్రవాకాయేషుతాని - అసురా ఏవ హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాః ఖడ్గినః ఖడ్గధరా ఏవ తాదృశామృగవిశేషాస్తైరావృతాని- వైరిసేనా రావణసైన్యాన్యేవ వనానిదహతి - అత్ర సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకం- రౌద్రో రసః- సమాసభూయస్త్వం చాస్తీతి సమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగా ఇత్యమరః- అహీనా మహాంతః వైరిణశ్శత్రవః- అహో బాణదర్శనమాత్రేణ తే స్వపురాణి పరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

> నధారాఝరాణి భ్రామ్యత్ప్రాజద్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదో యథా॥ చరంతమంబరే దృష్ట్వా రామేణ ప్రేరితం ఖగం। అహీనా వైరిణో భీత్యా ముంచంతి నగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతే త్రయో భావరూపాః-ఇతరేషు కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః-ఉభయేషామపి గుణ

ఆకాశే భ్రమంతం గరుడం దృష్ట్వా మహోరగా గరళాని న ముంచంతీతి వ్యజ్యతే- అత్ర కేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరంపరితం-భయానకో రసః-ప్రసిద్ధార్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతి ప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథ గుణానాం భావాభావరూపతాప్రతిపాదనపూర్వకం కేషాంచిత్కేషుచిదంతర్భావం దర్శయతి - ఏత ఇతి- త్రయో మాధుర్యౌజః ప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి- కేచిద్గాంభీర్యాదయః భావరూపాః-స్వతఏవోత్కర్ష హేతుత్వాదితి భావః- కేచిదితి- కేచిత్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపా దోషాభావస్వరూపా ఇత్యర్థః - యథాహ విద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం- కేషాంచిత్స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యం సమ్మతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృ

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణా
యసమ్మితత్వం మతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతా స్వీకృతా -
విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యం మతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయ రీతిరిష్టా-క్లి
ష్టపరిహారాయ ప్రసాదో మతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యు
తసంస్కారపరిహారార్థం సౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయ
సమతా మతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయో మతమితి చ॥ నన్వస్తు భా
వరూపాణాం గుణత్వం దోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపా
ణామిత్యాశంక్య ద్వయానామపి గుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగతమిత్యా
హ- ఉభయేషామితి॥ నను కాణాద్యైర్భావరూపాణాం రూపాదీనామేవ గుణ

> త్వం యుక్తం। నహి కాణాదతంత్ర ఇవ గుణత్వం భావత్వనియత
> మలంకారశాస్త్రే సర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమా
> త్రేణ గుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనే వాక్యస్య
> నిరాకాంక్షత్వేన పరిపూర్త్యా ఝడిత్యవబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః।
> ఇయం ప్రసిద్ధార్థవత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- విక
> టాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగ ఉదాత్త
> తా- గాఢబంధత్వమౌర్జిత్యం। ఏతే త్రయ ఓజస్యంతర్భూతాః
> పరిపాకవత్యుక్తిః ప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణా
> ర్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సౌక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమ
> ర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తం నాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం
భావత్వవ్యాప్యం సర్వసంప్రతిపన్నం నహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపా
ణాం కుతో గుణత్వమిత్యతాహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థోప
స్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథ గుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తుం
శ్లేషాదీనాం పంచదశగుణానాం కేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి ॥ ప్ర
సాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేఽంతర్భవతీతి భావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌఢి
రుక్తేః పరీపాక ఇతి విద్యానాథః- పరిపాకో వైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థే
తి- యావంతోఽర్థా యావదర్థమితి తద్ధితాంతేన విగ్రహః - తదుక్తం హరద
త్తేన- యావదిత్యవ్యయం చాస్తి తద్ధితాంతశ్చ విద్యతే। అతో నిత్యసమాసే

పితద్ధితాం తేనవిగ్రహఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావ
దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా
య్యతిరేకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రా
ఖ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఅంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణాముదా

స్త్వాక్తిః ప్రేయః - ఆరోహావరోహాభ్యామతిరమ్యోక్తిర్గతిః అ
వైషమ్యేనపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా
ముక్తిరూపత్వాద్వైదగ్ధ్యముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టా
నామేకత్వం- అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అ
స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనే
కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లే
షేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతాకాంతిః - శబ్దసా
ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావా
ర్వ్యక్తిస్స్వాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి
పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇ
యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాదమాధుర్యా
ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావికంరీతిమూచుఃకేచి
ద్గుణాన్నవ ౧౨. తత్ర కాంతిర్యథా ॥ తారాహారహరాచ
లాంబరసరిత్సీహారహీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరి
న్యక్కారభారోద్ధురా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తిః విజయి
స్ఫూర్తిస్త్వదీయాగుణారామశ్రీరఘురామరామమకరోద్ది
ప్రాదిశఃప్రాయశః॥ ౮॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాక
విపుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాంషడవ్యయధాక్రమముదాహర్తుకామఃప్రథమంకాం
తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరఃసచాసౌకరీచసౌవరకరీచ
తేషాంన్యక్కారేన్యక్కారరూపేభారేఉద్ధురాఅనర్గళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ తద్వదతిధవళేతియావత్- గుణావా
మారామాశ్రయభూత- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౮॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి - అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ త్రికోణ్యానగ్నంకరణః అంబరభూతస్యార్ణవస్యాపహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకోయః త్రిపురప్రభాణవిశేషస్తేనదీప్రా ప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యా-కలావ్యక్తిః॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్వ

ర్గమః కమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రప్రకాంతస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్కటవృష్టిపూర్వదిగ్వ్యాత్యా ।త్రికోణీనగ్నంకరణత్రిపురప్రదీప్రాప్రభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్రత్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవత్యుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయథా ॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభబహుళం మమభ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం।మహోదారేధీరే భువనభరధౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థప్రవర్తనీయేచేతసిప్రియరూపభావనావశాద్భాంతిరితివాగ్వృత్తిరితిభావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గణైరామోనామరారీనమీమరత్। ఛిత్వాంగాన్యకరోత్ర్యంతుపలాయనపరాయణాన్॥ అత్రనిజకులకూటస్థస్యమార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండలభేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్మకస్యామరద్విషదమారణకారణస్యార్థస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యేవశౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిద్రష్టవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాంమార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంమయా । మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః ॥ గుణాశ్చత్వారఏవైతే మమసూ

ష్టం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ నమారయామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘువార్థముదాహరణమంతరేణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌజఃప్రసాదైస్సహైతేషడపిమిళితాస్సనవగుణానిరూపితాః॥ అథస్వమతం

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి॥ త్రయపి వేతిమతంవాఅత్యర్థంమన సేరోచతఇతిసంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ ………………… *

ష్మతరేక్షితుః। త్రయపి వేతి వాత్యర్థంవ నసేరోచ తేమతం౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రవతంస వారాణశీ వంశపద్మాకరప్రభాత భానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే గుణనిరూపణం నామ పంచమస్తరంగః ॥ ……… ……………………… *

ఆస్థామందిరమిందిరా…విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే।కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో న్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతివిభుకే పంచమోయంతరంగః ॥ ……… *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంగుణాన్నిరూప్యానంతర్యాదలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం॥తత్రేతి॥ తత్రనిరూపణే- ప్రాగ్గుణతరంగఏవ॥ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణేయుక్తిమాహ- తత్రేతి॥తత్రద్వివిధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌశబ్దపౌనరుక్త్యమూలంఛేకానుప్రాసంలక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుగ్మయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరాఅవ్యవహితా- రసాద్యనుగతఃప్రకృష్టోన్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోపియః। సోఽనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృ

అథాలంకారానిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్షణంప్రాగేవావాదిష్మ- తేచాలంకారాద్వివిధాః - శబ్దగతాఅర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ

ఛేకానుప్రాసః

మంశబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యానిరంతరా। ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోయం ఛేకానుప్రాసఈరితః ॥ ఛేకావిదగ్ధాస్తదభిమతోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥రాజరాజసమైశ్వర్యశ్శస్త్రభాసురధీరధీః।రాజరాజద్యశారేజేరామోదాశర

త్త్యుపాధిగతోద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనకుబేరేణసమమైశ్వర్యంయస్యసతథోక్తః- అత్రరాజరాజశబ్దేన*భోభానోభణవారిధేభజసికింపూర్వాపరౌ వారిధీసప్తార్వాహమతోనుకిం హరిహయోరుంధైర్వతస్సర్వతః। శతృస్త్వంనహితద్రిపుక్షితిపతేర్వారంనభీరంగతేపుత్రాస్తస్మిన్కటేమనుర్హృదికరేకర్ణః కృపాణాంతకఇత్యత్రమనాకర్ణాంతకశబ్దైర్ధర్మివాచకైస్తద్ధర్మభూతానినీత్యౌదార్యశాసనానీవధర్మభూతమైశ్వర్యముచ్యతే- శాస్త్రేషుభాసురాధీరాచధీర్యస్యసతథోక్తః-

రాజా చంద్రస్తద్వద్రాజద్యశో యస్య స తథోక్తః- అత్ర పాదచతుష్టయే
పి నైరంతర్యేణ వ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతి బోధ్యం॥ ౧॥ అథ
సంఖ్యానియమరహితం వృత్త్యనుప్రాసం లక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్య వ్యం
జనస్య సకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభావాత్ సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్య
తే- ద్వయోస్తు సకృదేవ- అన్యథా ఛేకానుప్రాసత్వ ప్రసంగాత్ -వ్యవ
ధానేత్వ సకృదావృత్తావపి న విరోధః- త్ర్యాదీనాం తు సకృదసకృద్వావ్య
వధానేనావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాం దర్శయతి-
తత్తదితి॥ వృత్త్యా కైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజ రాజేత్యాదౌ ఛేకాను
ప్రాసే కృష్ణాముష్ణాత్విత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యస్యా
పి విద్యమానత్వాత్ కథం వ్యంజనమాత్ర పౌనరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్య పరిహ

వృత్త్యనుప్రాసః

ధీరధీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది। సం
ఖ్యానియమముల్లంఘ్య వృత్త్యనుప్రాస ఈరితః॥ తత్తద్రసస
ముచితవర్ణ విన్యాసాత్మికయా వృత్త్యోపలక్షితత్వాద్వృత్త్య
నుప్రాసత్వం। అత్ర పూర్వత్ర చ స్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్య తు యమకప్రయోజకత్వం వక్ష్యతే॥
యథా॥ మమైవ కృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతు సిష్ణాస్వభిజనవ్ర
జినా న్యాశు దుర్వారవారాంవారా శేరాదిదారా రుచిర రుచిర
హీ భేన భేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

రతి- అత్రేతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తద్రహితముభయసాదృ
శ్యం కుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్ణేతి॥ వారాం జలానాం సమూహో వారం దుర్వారం వారం
యస్యాః సా తథోక్తా- అహాయశ్చ భాశ్చ హీభాస్తేషామినౌ శేషైరావతౌ
తౌ చ భేనశ్చంద్రశ్చ తే తద్వదచ్ఛః ఫేనో యస్యాః సా తథోక్తా-శుభ్రా ని
ర్మలా- ఆశు శీఘ్రం భ్రామ్యంత ఊర్మిభ్రమకరాశ్చ యే మకరగ్రామ
ణ్యస్తేషాం గ్రామస్య సమూహస్య నీడం నివాసస్థానభూతమగాధం గాం
భీర్యం యస్యాః సా తథోక్తా-గాధమున్నతమరమత్రిర్యస్య తత్తథోక్తం తా
దృశం యద్రోధః కూలం తస్య వివరభువి ప్రవాహప్రతీరయోరంతరావకా

కేవలంతస్సంచరమాణాద్ధీవరౌఘాదాశసంఘాయస్యాస్సాతథోక్తా- వగః శ్రేష్ఠఓఘః ప్రవాహోయస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ణాసూనాంస్నాతుముద్యుంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపాపానిఆశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్రపాదచతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణానామావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధేతి॥ యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమవిగణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబోధాభాధానభిజ్ఞాః- రాక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతిహ

మకరగ్రామణీగ్రామనీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధాబాధావిబోధారఘు
ధరణిభుజాఛిన్నదోస్స్కంధబంధాః। లంకాలంకారభూతాది
విజవిజయినో రాక్షసా రాక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సఙ్గరసమరసాఃప్రీతతాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్రప్రథమార్ధేఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నంస్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా।తయోర్యాపునరుక్తిస్సాస్యా
ల్లాటానుప్రాసఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చమేరురపిమేరుః। ఔదార్యగాంభీర్యధైర్యైశ్చనరా
ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

షే-శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌనరుక్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥తాత్పర్యమేవభిన్నమిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోర్నభిదేత్యనేనయమకవ్యావృత్తిః-లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధర్మవిశిష్టపరాశ్శ్రీరామాదపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లక్షణసమన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశదీకరణాయోదాహరణాంతరమాహ ॥

దిక్పాలా ఇతి॥ రావణే నిహతే సతి - దిక్పాలా ఇంద్రాదయః దిశః పాలయంతీ
తి దిక్పాలా ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా జాతా ఇతి తాత్పర్యభేదః - ఏవం భూపాలా ఇ
త్యత్రాపి బోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారం లక్షయతి - పున
రుక్తవదితి॥ యత్రార్థః పునరుక్తవదాభాతి - అన్వయ వేళాయామన్యథా భ
వతి యది స పునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః - అర్థాలంకారత్వేప్యస్య శ
బ్దపౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావే లక్షణం కృతం - ఆమ్రేడితశబ్ద
వత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపౌనరుక్త్యం
బోధ్యం॥ తత్రాద్యముదాహరతి - కృష్ణేతి॥ చతురాణ్యాననాని వచనాని యస్య

లాస్సాంప్రతం హి భూపాలాః। త్రైలోక్యహృదయశల్యేర

పునరుక్తవదాభాసః -

ఘుకులతిలకేన రావణే నిహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతి యత్రా
ర్థో న తు తత్త్వతః। పునరుక్తవదాభాసస్స నామాఖ్యాతగో ద్వి
ధా॥ నామగో యథా॥ కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమ చతురానన వా
గధీశ లోకేశ। సర్వజ్ఞేశ్వర శంకర రామ శ్రీరామ పాలయ క్షో
ణీం॥ శ్రీః రామా యస్య తస్య సంబుద్ధిః - శ్రీరామ॥౬॥ యథా
వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశో దాశరథిర్భాతి భువనజీవనదః। సా
యకశరేష్వభిజ్ఞో హరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ
ఖ్యాతగో యథా॥ రాజతే ద్రౌ సుధాబ్ధౌ చ శ్రియమాహృత్య రాజ
తే। రాజతేజో నిధే కీర్తిస్త్రైలోక్యే రఘురాజ తే॥౮॥ అవర్త్యతేర్థ
భేదేన సస్వరా వ్యంజనావళిః। యదా తదాస్యాద్యమకం బహు

తస్య సంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్ర పాదత్రయేప్యాదౌ తత్తత్పదార్థపౌనరు
క్త్యప్రతీతౌ శ్రీరామపరత్వే నాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ ఉ
దాహరణాంతరమాహ - భ్రమరేతి ॥ అత్రాపి పర్యాయపదప్రయోగేణ ప్ర
థమం భాసమానస్య పౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్య
థా పర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ ద్వితీయముదాహరతి - రా
జత ఇతి - రాజతే ద్రౌ కైలాసే సుధాబ్ధౌ క్షీరసింధౌ చ - స్థితామితి శేషః - శ్రి
యం శోభామాహృత్య స్వీకృత్య త్రైలోక్యే రాజతే - అత్ర రాజత ఇత్యా
ఖ్యాతస్యాపాతతః పునరుక్తవదవభాసనాదాఖ్యాతగతత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి-ఆవర్త్యత ఇతి॥ యదాయతేరిత్యర్థః- ఆవర్త్యతే ఆవృత్తిమతీ
క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషు యమకభేదాః ప్రపంచి
తాఃఅస్మాభిస్తు విస్తరభయాన్నేహ ప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-త
త్ర దిఙ్మాత్రమితి॥ ఉదాహరతి॥ అర్థిన ఇతి॥ ప్రాప్తా అనేకపానాం ద్విపా
నాం రాజయః పఙ్క్తయో యైస్తే తథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తా అనేక
పరాజయా యేన స తథోక్తః- అత్ర యమ్యమానయోరుభయోరపి సార్థ
త్వం-సమరసమరస ఇత్యత్రైకస్య సార్థత్వమన్యస్యానర్థత్వం-దుహి
తరోహితరోపితమార్గణమిత్యత్ర ద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

యమకమ్

థాద్యంతమధ్యగం॥ స్వరవ్యంజనసముదాయస్యసాదృశ్యేనగ్ర
థనే యమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్ధశ్లోకగతత్వే
న చ బహువిధం। తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ అర్థినో రామ
భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః। ప్రత్యర్థీ చాభవద్యుద్ధే ప్రాప్తానే
కపరాజయః॥ ౯॥ జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం। రా
జ్యం చక్రే స్థితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం॥ అత్ర రాజ్యపక్షే ఖరే
ష్వత్ర రలయోరభేదాత్ ఖలాః పిశునాః। పూర్వశ్లోకే ప్రథమైకవ
చనబహువచనయోః శ్లేషః॥ ౧౦॥ దధత్సరామో యుధి భూరి
పౌరుషం చకార భూమేరధి భూరి పౌరుషం। విహాయ గోష్ఠీమిత
రాం రసాదరం వ్యధత్త తస్మిన్నితరాం రసాదరం॥ అత్ర పూర్వో
త్తరార్ధయోః షట్ షడక్షరాణామావృత్తిః॥ భూమేరధిభూరాన్న

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం॥ ౯॥ ఇదమేవ భంగ్యంతరే
ణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామః వనే స్థితస్సన్ జనస్థానం ఖరదూషణవ
ర్జితం చక్రే-రాజ్యే స్థితస్సన్ రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర జ్ఞే
యాంశం వివృణోతి-అత్రేతి- పూర్వోదాహరణే వైలక్షణ్యం దర్శయతి-
పూర్వశ్లోక ఇతి-అత్ర తు ద్వితీయైకవచనయోరితి భావః॥ ౧౦॥ భేదాంతర
ముదాహరతి- దధదితి॥ అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్య ద్వితీయపాద
ద్వితీయార్ధే యమనాదేకం - తథా తృతీయపాదద్వితీయార్ధస్య చతుర్థ
పాదద్వితీయార్ధే యమనాదేకమితి యమకద్వయస్యోదాహరణమిత్యా

శమేనాహ-అత్రేతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకో నేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాన్ లిలక్షయిషుస్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషు తత్రతత్ర వర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదా ఇతి- నిష్కంఠ్యాదీనాం వర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపి తన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావ ఇతి భావః-నన్వ
స్య శబ్దాలంకారత్వైవ నయుజ్యత ఇత్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధి రిపౌ
రుషం చకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీం విహాయ-అరం శీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాం వ్యధత్తేతి సంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నా వర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాఏవ నిష్కంఠ్యనిస్తాల
వ్యాదయో మతాః॥అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేన గోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేన నిర్దంత్యనిరూష్మాంత
స్థాపికాదయః॥ననుకథమస్య శబ్దాలంకారతా।చక్రాద్యాకార
తాయా రేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ ।సత్యం। వర్ణానుమాపకరేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయం శబ్దాలంకారతావాచోయుక్తిరితి వదామః॥ తత్ర చ

చక్రబంధః

క్రబంధో యథా॥ దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియో విష్ణుర్మన్మథమన్మథస్థైరశివం భానుక్షపాకృత్త్రి
భాః । దత్తాంసూనృతగుర్విపద్ధరవిధస్ఫాతిః ప్రహేతిః పరం ర

ధత్తే-వర్ణేతి-అయంభావః- కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖానాంచక్రాది
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేన చక్రాద్యాకారాణాంవర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణ రే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణీయంశబ్దాలంకారతేతియాయుక్తికో
యంవ్యవహార ఇతి॥ చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధా అవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారా యేషాం తేషామసురాణాంస్థిరమదం ప్రాణంశక్తించప్ర

కర్ణైణహారతీతిప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్మథమన్మథో
తిసుందరః-భానుక్షపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః- శి
ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాస్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః- ఉ
ద్ధారస్తు॥బధ్యతేపడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం। త్రయాణామపి
పాదానాందశమంకర్ణికాక్షరం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయఃపా
దాశ్చతుర్థగాః॥వర్ణాష్షష్ఠాంత్యతూరభ్యసంవదంతేంతిమాక్షరైః। మ
ధ్యేద్వౌద్వావిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణై

ర్మ్యామేదయయాఽవిరాధదమనోయోగీంద్రభావ్యశ్చిరం॥భా
నుక్షపాకృత్ప్రభాఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం। సూనృత
గుస్సత్యవాక్ ।విపద్ధరవిధాఆపన్నివర్తకప్రకారాస్ఫాతిస్స్ఫు
రణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగీంద్రైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయి
మంగళం। విరాధాసురహంతామేదత్తామిత్యన్వయః । అత్ర
తృతీయేవలయేధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమే
రథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్ । అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *—

త్రికాబంధోయథా॥ సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాప
తిః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః ॥ మణీశబ్దఈ
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్॥౧౩॥నాగబంధ

—* నాగబంధః *—

స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకేబింబవర్ణనప్రస్తావేకథితః ॥ బింబం
ధ్వాంతవ్యథాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణమ్యదాత్తం పద్మా

త్యర్ణనంకవివర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥ తత్త
ద్బంధలక్షణాన్యన్యతో గ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ గో
మూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్రం
థాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ఉదా
హరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్తం

శోణద్యుదాత్తం శోణప్రభం అర్చిషాం కదంబో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ఆమయాధానకల్ప్యం రోగావాప్తిజన్యం- క్షీణతాం కార్శ్యం-ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేదితి స్మరణాదితి భావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణి చతుష్కోష్ఠాని కల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరాళే స్యాద్యథా కోష్ఠగృహాష్టకం।విదిక్షు కుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రాణి బాహ్యాని యోజయేద్దిక్ష్విమే మిథః।ఏకత్ర తు ఫణాపుచ్ఛమేళనం కల్పయేత్తథా।అంతరాణ్యత్రయాకుర్యాత్సందంశాస్స్యుర్యథా మిథః। వర్ణావృత్తిస్థలాన్యత్ర కోష్ఠకోణాని షోడశ। సందంశానాం చతుష్కం చ కంఠశ్చైత్యేక

ధిప్రేమసోమః కుతదముదురుముదః కర్తృకవ్యూహహారి । శేము
ష్యాదాత్ర్యద్వైత్యాధిపతుదతులకర్మా మయాధానకల్ప్యంక
స్యాహ క్షీణతాముత్త్రిపతు పటుపరం ద్వైవమర్చిః కదంబం॥ పద్మే
ష్వధికం ప్రేమ యస్య తత్తథా । కవ్యూహం జలవ్యూహం హర
తీతి తత్తథా । దైత్యాధిపాన్ తుదతీతి తత్తథా। అతులం కర్మ
యస్య తత్తథా। కస్య సూర్యస్య। శిష్టం స్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః-

ళపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణానేకధితః॥ యాదాసతాత్రిణర
క్తాతతిరినహరితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాస
భిజ్ఞానవతు మరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాజేరశ్రీసమ
గాత్రియదరితతిరసక్తాసరచ్ఛాజరాయా యారాజచ్ఛారసక్తా

వింశతిః।ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాం నేతరేషామిహ క్వచిత్ । అరేష్కశానదశ బ్రహ్మవర్ణాః పాదచతుష్కగాః। ఆవర్తేన నైరృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం। యద్వైవం స్యాత్తథా వర్ణాన్ఫణాతో విన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశదష్టావింశతిశ్చ షడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయే వర్ణాస్సమాప్తిస్తు గళాంతరే।సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతం మహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే కుండలితం స్వాఙ్గం స్వేన త్రిరావేష్ట్య విభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళే పుచ్ఛమహేస్స్థితస్య పార్శ్వః ఫణాతః ఫణిబంధః ఇతి॥ ౧౪

అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి-యేతి॥ యాతతిః ఆజేర్యుద్ధాత్ -అజేయా జేతుమశక్యా-అసక్తా అప్రతిబద్ధా-అఘునదుఃఖేన ముక్తా సంతతగమనేష్వాశ్రే

మేత్యర్థః-దుఃఖైనో వ్యసనేష్వఘమిత్యమరః - ఉద్ధారస్తు॥ కర్ణికాదిలిఖేద్వ
ర్ణాన్ క్రమాద్దిక్షు విదిక్షు చ। సకర్ణికాంతస్తదిక్షు విదిక్షు తు వికర్ణికాన్-
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాం చ దిక్షు తేష్వశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేన తానాద్యేదళే
ష్వత్ర త్వనంతరానితి॥౧౫॥ షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి॥
మనామ ధ్యాయేమ॥౧౬॥ మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭॥

నిశమియమఘముక్తారణతా౽సదాయా॥ అత్ర యేతి ప్రతివిశే
షణం సంబధ్యతే। జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యా అభి
ష్టోతుమర్హా। అస్తమాయా-అస్తా నిరస్తా మాయా౽ పరకీయా
యయా సా తథోక్తా। మాస్తవ్యా శ్రీస్తుత్యా। యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీసమగ్రా అశివపూర్ణా-భవతీతి శేషః। రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తా చ అసరదిత్యన్వయః। ఇనహ
రితాం సూర్యాశ్వానాం తతిః పఙ్క్తిరనభిజ్ఞాన్మందానవత్వి
త్యన్వయః। శిష్టం స్పష్టం॥ ౧౫॥ షోడశదళపద్మబంధో యథా॥
మలీమసమతిం మర్త్యమవమత్యమహామతిమ్। మనామ రామమ
మలం మహామయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధో యథా॥

—* మురజబంధః -*—

రామభాసురభావర్ణ్యం నామ భాతి స్వభావతః। తవ భాస్వర
భావస్థం దేవ భాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిర్మలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యం భాస్వరభావేషు శుద్ధమనస్సు తిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం. ముముక్షుభిః స్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టం స్పష్టం॥ ౧౭॥ ఛురికాబంధో యథా॥హా

—* ఛురికాబంధః *—

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభోగభా। భాసతే విభురామే
శశమే రాభువి తే సభా॥ శమేరా శాంతైర్భూమిః- సంసారసం

ఛురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥ హే ఈశ- హారవదతిధవళాః హీరవర
స్తంభా యస్యాం సా - భూరయో భూభాగభోగాశ్చ భాః ప్రకాశాశ్చ య
స్యాం సా తథోక్తా-విభుభీ రామా మనోహరా-రామః పరశౌ జామదగ్న్యే హ
రి రాఘవయోశ్చ నా। సితాసితమనోజ్ఞేష్వితి రత్నమాలా- అత్ర తృతీయ

పాదమేవప్రతీపోచ్చారణేచతుర్థపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అతేతి॥
౧౭॥పాదార్ధభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తాపనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అతోత్తరార్థేపాదభ్రమకం ॥
౧౭॥ పాదార్ధభ్రమకంయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః ।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి
మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్- పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధినానావభాసోనవ్యక్తఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణఊనైః
శూన్యైర్నతః - సరామోమమాధీశఃస్వామీ-యద్వాధియి
బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ । సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభామా తాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్భావిధః॥ప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ర్థః- విధశ్ విధావితికవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః- తస్మాద్ఘఞ
ర్థేకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్మమాణాం నామేమునమసా-రేషు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥ఖ
తి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధీయేతి॥౨౦
ఖడ్గబంధముదాహరతి-శ్యామమితి॥శ్యామంనీలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమా అతిశయో యస్య తత్ - సారసస్య పద్మస్య దాస్యం దాసత్వం ప్రద
మాస్యం ముఖం యస్య తత్ -ఆశ్రయత్సు దయా యస్య తత్ - ఆశ్రయంతీద
యాయ త్తదితివా-యంత్రృజగన్నియంత్రృ - మంత్రితం నిఖిలలోకధ్యాతం-
త్రిలోచనస్య శస్యం స్తుత్యం-ధామ తేజః-వయి మంజసా శీఘ్రమామనామ
ధ్యాయేమ- అత్ర భీమభూమధామేతి సామస్త్యేన విశేషణతయా రామనా
మేతి విశేష్యతయా చ యోజయిత్వా రామనామేత్యత్ర శ్రీరామమితి సం
జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితి చ కశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ॥ ౨౧॥ హలబం
ధముదాహరతి-వితథేతి॥ వితథేతరనారాచ అమోఘబాణ- హేరఘుపతే-
త్వం-నవిద్యతే భ్రమో యస్య సః అభ్రమః-భ్రాంతిం నివారయంత్సన్ - అ

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

ఖడ్గబంధో యథా॥ శ్యామమామనామభీమ భూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయద్దయం వయం యంత్రమంత్రితం త్రిలోచ
నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధో యథా ॥ వితథేతరనా
రాచ చరానారతమభ్రమః। మన్మానసే రఘుపతే ధీరసారరసా
రధీః॥ అభ్రమో భ్రాంతిరహితః॥ ౨౨॥ చాపబంధో యథా॥ సీ
తాపతియశో లేశో జిత్వాదిత్యోస్థితోష్టసు। కుందచందననీహారసీ
రపాణిద్యుపాటపాన్॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధో యథా॥ హారహీర
హారస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధో యథా॥ రాఘవాగ్నిభిర్యాభి

చంచలస్సన్నితి యావత్ - అభ్రమో భ్రాంతిరహిత ఇత్యత్రాప్యయమే
వార్థః - అనారతం సతతం-మన్మానసే చర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదా
హరతి-సీతాపతీతి-స్పష్టం॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధముదాహరతి- హారేతి ॥ హార
హీరహారాణాం స్ఫూర్తిరివ మూర్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా-తద్వదతిధవళేత్య
ర్థః-తాదృశీయా కీర్తిః సా పురస్సరా యస్య తస్య సంబుద్ధిః- హారహీరహా
రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర- క్రూరా యే దానవాస్తేషాం - యద్వా -
క్రూరాణాం చ దానవానాం చ అనవనం సంహారః అవక్రమో యస్య తస్య
సంబుద్ధిః- హే వీరవర-చర సర్వోత్కర్షేణ వర్తస్వ॥ ౨౪॥ మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాపలాయితా-సింధుబంధుం సముద్రం- జీవనం-జలంప్రాణధారణంచ ॥-౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోక్తరార్థానుసారేణో దాహర్తుమాహ-ఏకాచక్రమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవా ఓష్ఠ్యాః ఉపూపధ్మానీయాఓదౌతౌవకారశ్చేత్యేతే-తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణయుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాపవగహానవరణ్యాంతస్యదహనభూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిరచిత్తాయే నతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తవప్యజీవనవతీపరవీరచమూరభూ

నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచక్రంసర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహరణచరణరణచణదశగళగళగహానదహనసరళశర । అతరళనతరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ నిస్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండధరపాణౌ। గౌతమసుభగంకరణాచ్యుతపదరేణౌమనోస్తుపురుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిష్కంఠ్యంయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్మూర్తిశ్శ్రుతిస్మృతినిధిశ్శుచిః । నిరీతిర్వ్యధిర్నిర్భీతిర్విష్ణుశూలివిభూతిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యంనిరూష్మగన్యంనిరంతస్థంనిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాంతాలిస్యత్యుక్తత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్ ॥ఉదాహరతి॥వసుధేతి॥వసుధాయాంనగ్నంకరణాఃఅంబరభూతాగ్నవాపహరణేననగ్నత్వాపాదకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరతఇతితథోక్తౌతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅచ్యుతాశ్చపదరేణవఃపాదపంకజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥-౨౭॥నిష్కంఠ్యమితి॥విసర్జనీయవ్యతిరిక్తకంఠ్యశూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనిధిఃతత్ప్రతిపాదితేత్యర్థః-నిరీతిః ఈతిబాధాపరిహారిణీ- విష్ణోశ్శూలినశ్చవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతి శేషః॥౨౮॥ నిర్దంత్యమితి-ౡతులసానాందంతాః- ఋటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః-శషసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి-కేకీతి॥ కేకినఃకలాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాంకస్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఏవ పంకజంగచ్ఛతిప్రాప్నోతీతితథోక్తా-కాప్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా-సౌందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్ప్రీతాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యప

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా॥౨౯॥

ద్వ్యక్షరైకాక్షరాదయః

ద్వ్యక్షరంయథా॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః। నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే॥ ౩౦ ॥ ఏకా
క్షరంయథా॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా। కో
కాంకకాంకాంకికాకుఃకాకుకేకాంకకేకికా॥ కోకీనాంచక్ర
వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓకఃఆశ్రయభూతా - ఇదంకొకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామప్యుపలక్షణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః
కుత్సితవాయవః- తత్కృతమకందుఃఖంకుకాకం-తద్యస్యాం
నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్స్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా
దిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః।కోకాంకకాంకా- కస్సూ
ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకొకేతాభ్యాంకొకా

దేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యుక్తత్వేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదఇత్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్॥ ౩౦ ॥ఏకాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకారఃక్షత్రియేనేత్రేహరమాళౌహరేహ

రావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదా
హరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేపియ
మనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంనిర్గళితం-అంకగతిలక్ష్మణోరితిధాతుః క
వికల్పక్రమకారేణోక్తోద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకాంకకాంకా ।
కాకుకేకాంకకేకికా।కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాధ్వనివికారాః।
తైస్తద్వ్యక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకావే
షాంతేకేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కా
కుకేకాంకకేకికా । ఏవంవిధాకాచిత్క్షితిఃపృథివీ - అంకిఅగ
మి । అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోక
యమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసం
పన్నతమోహితేషు । ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమఃపదోఃపాదయోర్నతా
మాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స
రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారయాసబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహి
తామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామ
దాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు। ససారతమైస్సత్త్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితాస్తర్కితాశ్లాఘ్యమానా
ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు । సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశ
త్రుషు । సారసం-అరసంరాగాభావఃతేనసహితంసరోషం

సారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహి
తేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏ
వంపదవిభాగః - నతాఉత్కటాఇత్యత్రవిపరీతలక్షణా ॥ ఏవంవిధానిచి

తాన్యంతరాణియథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩౨ ॥
ఇతీత్యాది ॥ .... *

యథాతథాససారశతూన్జేతుంయయావిత్యర్థః । ఏవమ
న్యేపిశబ్దాలంకారభేదాద్రష్టవ్యాః॥ ౩౨॥ .... *
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేశబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః ॥ .... *
ఆస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయస్సం
జాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కా
వ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేషష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥.......... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు

అర్థాలంకారతరంగప్రారంభః - ౨

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్యమితి ॥ నన్వుపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేష లక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్య సర్వత్ర విశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజన నిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-ఏష్వితి ॥ సజాతీయేభ్యో విజాతీయేభ్యశ్చ వ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్య చ సిద్ధేః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యా రసోపస్కారకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాం లక్షయతి॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యం లోకసిద్ధేన భిన్నేన కవిసమ్మతం। యద్వైకవాక్య వాచ్యం స్యాత్ప్రకృతస్య తదోపమా॥ ఏషు శబ్దాలంకారేషు చ ప్రాతిస్వికలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహార సిద్ధేర్న సామాన్యలక్షణాపేక్షేతి విశేషలక్షణానామేవోక్తిః। ఇహ కేచిదుత్ప్రేక్షాదయోలంకారా అధ్యవసాయమూలాః। విభావనాదయో విరోధమూలాః। పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్తద్విశేష లక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయోస్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్య లక్షణమిత్యాద్యవాంతర సామాన్యలక్షణాపేక్షా నాస్తీతి। ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమిత్తం ప్రదర్శయితుం పే
టికాః ప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ ఉత్ప్రేక్షాదయ ఇతి- అతిశయోక్తి
రాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయ ఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతతద్గుణభావికవిశేషా ఆదిశబ్దార్థః - పరిసంఖ్యాదయ ఇతి -

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థాః- న్యాయమూలా వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయ ఇతి- ప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయ ఇతి-అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏకావలీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తిమీలనే ఆదిశబ్దార్థః-పరికరాదయ ఇతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాదయ ఇతి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయోప

లాః॥ పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్క-న్యాయమూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కారణమాలాదయః। అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశేషణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః। సాధర్మ్యమూలా ఉపమాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం। భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి । తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః। అత ఏవోపమామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయప్రధానత్వాచ్చోపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగత్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం నదోషమావహతి విధౌ

మేయోపమాస్మరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమిత్తమాహ-అత ఏవేతి-అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వయం॥ ననూత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూపణస్యానుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుత ఇత్యత ఆహ- విధావితి-అయం భావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతాన్నిఖిలాలంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంక్షాభావాద్గౌరవావహమితి జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తయైవ తత్తల్లక్షణవిశేషణవ్యావృత్త్యాదివశాన్నిరూపణే లాఘవమితి చ - ఏవం

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూరయన్నుపమాలక్షణం వ్యాచష్టే-ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజనాన్యాహ-అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆహ-తత్రేతి-తత్రోత్ప్రేక్షాయాం- అయంభావః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమానోత్ప్రేక్ష్యయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేన తస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్య వదనాదేస్తతో భిన్నేన రాకాసుధాకరాదినా లోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయసమ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసంబంధస్సోపమా । అత్ర లోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే। తత్రోపమానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ ।భిన్నపదేనానన్వయాలంకారనిరాసః । తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావాలింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేన గమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవచ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివ వదనం కారణమివ కార్యమిత్యాదీనాం హీనోపమాదీనాం చ నిరాసః । న హి తత్రోపమానోపమేయభావః కవిసమ్మతః । న చ కార్యకారణయోస్సాధర్మ్యమేవ నాస్తీతి శంకనీయం - కారణగుణా హి కార్యగుణానారభంత ఇతి న్యాయేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ । తచ్చ సాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవ కాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీయం॥ అభిధేయతయా విభాతి కాంతే వదనం తే శరదీవ శుభ్రభానుః॥ అపి సుందరి చంద్రికేవ ధత్తే దరహాసస్తవ సత్తయా ప్రకర్షం ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావో న సహృదయహృదయాహ్లా

తి। వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యాశ్చ తే రూపకాదయశ్చ తేషాం వ్యవచ్ఛేదో నిరాసః-సందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవతుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతసహోక్తివ్యతిరేకనిదర్శనాదిశబ్దార్థః-కవిసమ్మతమితి-హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాదయ ఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయ తదసమ్మతముదాహరతి॥ అభిధేయతయేతి॥ స్పష్టం॥ అత్రోపమానోపమేయయోశ్చంద్రవద

సయోరభిధేయత్వరూపశ్చన్ద్రికామన్ద హాసయోస్సత్తారూపశ్చ సాధారణధర్మోనసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిపదార్థవృత్తిత్వాత్సత్తాయాద్రవ్యాదిత్రికనిష్ఠత్వాచ్చ॥నను తస్యశ్లిష్టపదేన స్వీకారే శ్లేషశంకాస్యాదిత్యతాహ-శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతఇత్యతఆహ స్వతఇతి॥ఏకత్వధీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభయానుగత ఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసౌధర్మశ్చ-తత్త్వేన ౧. ఏవముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ -

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకారవ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తచ్చైకేనైవ శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్టశంకాతంకః । స్వతోభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపాదానేన భేదేసత్యభేదరూపాతిశయోక్తి లాభాదేకత్వధీపథపాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వాత్ । తథాచైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, తాంవిభజతే॥పూర్ణాలుప్తాప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్వివిధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాంప్రయోగే పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంవిభజతే ॥ శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా॥సాక్షాత్సాదృశ్య వాచకయథేవవావతీనాంప్రయోగేశ్రౌతీ। ధర్మివ్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకానాంనిభసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్వర్థేచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమానం చంద్రాది-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధారణోధర్మోగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయథేవాదయః - ఏతేషాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాత్ర్యయస్వారసికశ్చ॥తత్రాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనాచ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ॥శ్రౌతీంలక్షయతి-సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి - ధర్మివ్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥ననుయ

థేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతేస్తేషాంసాదృశ్యవిశిష్ట పరత్వమేవేత్యాశంక్యసమాధత్తే-మైవమితి-కుతఇత్యతాఽహ-శబ్దశక్తేరి తి-యథేవాదిశబ్దశక్తేస్సాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వా దిత్యర్థః-తత్రదృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయంభావః - రాజ్ఞఃపురుషఇత్య త్రగుణభూతస్యరాజ్ఞోవిశేషణభూతాషష్ఠీ యథాఽనుశాసనబలాత్ప్ర ధానభూతంసంబంధినంపురుషమాక్షిపంత్యుభయనిష్ఠంసంబంధమపిజ్ఞాప యతితద్వదేవోపమానవిశేషణత్వేనసదృశపరాఅపియథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తి స్వాభావ్యాత్సాదృశ్యమపిబోధయంతీతి- ఏవంచయథేవాదిశబ్దానాంసా

> జ్ఞై। ననుయథేవాదిశబ్దానాముపమానవిశేషణతయానసాదృశ్య
> ప్రతిపాదనపటీయస్త్వమితిచేన్నైవం।శబ్దశక్తేస్సాదృశత్వాత్।
> యథారాజశిరోగతాషష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తముభయనిష్ఠ
> సంబంధబోధనేహినపర్యనుయోగార్హా। తథాయథాదయో
> పి।వతౌతువిశేషః। తత్రతస్యేవేతిసూత్రోక్తవతిస్సాక్షాత్సా
> దృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్। తేనతత్రైవశ్రౌతీ। తే
> నతుల్యమిత్యత్రవతిస్తుతుల్యంప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయసా
> దృశ్యమాక్షిపతీతి తతాఽర్థ్యేవ। తాంపునర్విభజతే। ద్వి
> విధాసాపునస్త్రిధా। ద్వివిధాపిసావాక్యసమాసతద్ధితగత
> త్వేనత్రిధాసతీపూర్ణోపమాశ్రౌతీఆర్థీచభవతీతిషట్ప్రకారా
> ః. క్రమేణోదాహరణాని॥ వక్షావద్బహువాహినీజుషిరణ
> క్షౌణౌరఘూణాంప్రభోర్మూర్తిస్సంభృతసర్వతోముఖబలా

క్షాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సా దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగేత్వార్థీతివివేకః - ఉక్తంచమమ్మటపా దైః-యథేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతిరితి-యద్యప్యు పమానవిశేషణాన్యేతే - తథాపిశబ్దశక్తిమహిమ్నాశ్రుత్యైవషష్ఠీవత్సం బంధంప్రతిపాదయంతీతితత్సద్భావేశ్రౌత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదాదు పమాభేదఇత్యాహ-వతౌతువిశేషఇత్యాదినా-తస్యాఃపునర్విభాగమాహ తామితి॥తయోఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి-ః, క్రమేణేతి-ప్రథ మంశ్రౌత్యాస్తతఆర్థ్యాఇత్యేవంరూపేణేత్యర్థః-వక్షావదితి - జ్ఞేయాం

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్యఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ఇవే నసిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తికబ లేన - హరిభిరితి-అత్రయథాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్రౌతీచ- అ త్ర పూర్వార్ధే-సంకరోభ్యుచ్చయఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥ దో

విభాతిజతిస్మాభటివత్ । తస్మింహాధ్వనిరస్యగర్జితమివపాటిమ ర్భభూవోర్జితందైత్యేందైర్హరిభిర్యథాపృథుబలైః పోతాస హిభిశ్శత్రువే ॥వాహిన్యోనన్యసైనాశ్చ।సంభృతసర్వతో ముఖబలా । రామమూర్తిపక్షే సంభృతంసర్వతోముఖంస ర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మేఘప క్షే । సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసా తథోక్తా।వష్టావద్వష్టాస్యేవ।అభ్రువదభ్రిస్యేవ।ఉభయతాటి పితద్ధితగాశ్రౌతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యేవేతివిభక్తిద్వ యార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం । గర్జితమివేత్య త్ర సమాసగతా। ఇవేనసహానిత్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసి ద్ధత్వాత్। హరిభిర్యథేత్యత్ర వాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగత యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థా పితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧ ॥ దోర్దండస్తవకుండలిప్రభునిభఃపాటిచండ్యవాఙ్హిండతే శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతితన్నిర్మోకవన్నిర్మలా । తత్కౌ క్షేయకవల్లరీచతరళశ్యామాతిభీమాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ తద్రసనయాసంశోభతేసన్నిభా ॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యత్ర సమాసగతాఆర్థీపూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్రతద్ధిత గతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యార్థవతేర్విధానాత్। తద్ర సనయాసన్నిభేత్యత్ర వాక్యగతా । ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ర్దండఇతి॥హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికాచందనచర్చా- కౌక్షే యకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం ॥ అతోపమావివృణోతి- కుండలిప్రభు నిభఇత్యాదినా-ఆర్థీ తి-ధర్మివ్యవధానేనసాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధిత గతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్రచార్థీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమనువర్తతే - ఏ

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు
ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి
భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా
దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తేత్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః
పూర్వవద్ద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య
ర్థః-తత్రార్థీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్ద్వై
విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- ననుసా
క్షాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ
తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్టధాప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి
త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధాచ
సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా
చకలోపేధర్మోపమానలోపెవాచకోపమెయ లోపేధర్మవా
చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ
లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా
త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ
వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా
త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను
పాత్తధర్మాపంచప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ
రాజసిరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌతతిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేః ప్రయోగేధర్మోపాదానమేవాన్వయసౌక
ర్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ
స్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమమ్మటపాదాః - హేత్వంతరమా
హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య
దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య
చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మివ్యవధానేనైవసాదృశ్య
ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః ౩. ధర్మలుప్తాముదాహరతి॥త్వమితి॥ కాండస
దృశౌశాఖాతుల్యౌ- ప్రతతోఽయథాలతాఇవ - అత్రధర్మలోపందర్శయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దైర్ఘ్యాదిరాదిశబ్దార్థః-కుత్ర శ్రౌతీ కుత్ర వార్థీ-
త్యత్రాహ॥అత్రేతి॥సమాసగతా-ఇవేన సహ సమాసవిధానాత్ - వాక్య
గతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథలుప్తోపమానాం విభజతే లుప్తోప
మానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణవతేః కల్పబాదీనాంచ ప్రయోగా
భావాదుపమానలుప్తా తద్ధితగా న సంభవతీతి తథైవ యథేవాదీనాం తదర్థే

తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతా స్మితము
దంచతి పుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్తేరియం ధర్మ
లుప్తా। అత్ర పారిజాత ఇవేత్యత్ర శ్రౌతీ సమాసగతా। యథా
వ్రతత్య ఇత్యత్ర వాక్యగతా చ దర్శితా। ఆర్థీ తు కాండసదృశా
విత్యత్ర సమాసగతా। ప్రవాళపటలేన తుల్యేత్యత్ర వాక్యగ
తా। పుష్పకల్పమిత్యత్ర తద్ధితగతేతి విభాగః॥ ౩॥ లుప్తోపమానా
ద్వివిధా వాక్యగా చ సమాసగా॥ యథా॥ వీరాః పరే పరివృతా
శ్చతురంగసైన్యైః శత్రూన్ జయంతి న జయంత్యథవా మ్రి
యంతే। ఏకస్త్వమేవ సుబహూనవధీః ఖరాదీన్ వీర రఘూద్వ
హ సమం భవతా న విద్మః॥ లోకే వీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరి
వృతాః శత్రూన్ జయంతి। అన్యే పరాజయంతే। అపరే స్వయ
మేవ మ్రియంతే। త్వం త్వలౌకికః। యత ఏకోऽసహాయోऽవధీరే
వ। త్వమేవ న త్వాదృశోన్య ఇతి త్రివిధవీరేభ్యః ప్రాగుక్తేభ్యోతి
శయో దర్శితః। శత్రవశ్చ సుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యా
కాస్తే చ ఖరాదయః। ఆదిశబ్దేన ప్రకారవాచినా ఖరతుల్యాపౌ
రుషా ఏవ సర్వే పురుషాదా ఇతి ధ్వనితం। ఇయం లుప్తా లుప్తో
పమానా వాక్యగతా। న త్వియం లుప్తగుణా। వీరపదేన గుణోపా
దానాత్। వీరం రఘూద్వహ భవత్సదృశం న విద్మ ఇతి పాఠే త్వే
షైవ సమాసగా భవిష్యతి। అనయోశ్చ నోపమానస్వరూపప్ర

విహితస్యవతేశ్చ ప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతీరపి న సిద్ధ్యతీతి చ బోధ్యం ॥ ఉప
మానలుప్తాముదాహరతి॥ వీరా ఇతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి। లోక ఇత్యాదినా॥
లుప్తః గుణో ధర్మో యస్యాం సా లుప్తగుణా॥ లాఘవార్థం తత్రైవ పాఠ
భేదావలంబనేన సమాసగాం చ దర్శయతి॥ వీరమితి॥ సన్నన్నయాదుపమాన

లుప్తాయాః కో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలుప్తయోః- ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో న క్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ కింత్వితి॥ అయం భావః- భవతా సమం న విద్మ ఇత్యత్ర సమోస్త్యేవ వయం న విద్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః- ఇందురిందురివ శ్రీమానిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య నాన్యస్సదృశోస్తీత్యుపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధ ఇతి మహతో వైలక్షణ్యస్య విద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్యశంకా న కార్యేతి॥ ౪॥ వాచకలుప్తాం విభజతే॥ భవేదితి॥ షడ్విధ్యం దర్శయతి సమాస ఇత్యాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనుర్దేవధారాధరో మేఘస్తస్మాదుదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిష్పతన్ యః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భయంకరా- అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే

తిషేధః క్రియతే। కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నానన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥ ౪ ॥ భవేద్వాచకలోపే యా లుప్తా సా షడ్విధా మతా। సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్యచి కర్తృక్యజి కర్మణముళి కర్తృణముళి చ భవంతీ లుప్తా వాచకలుప్తా షోఢా భవతి ॥ యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావకధనుర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్పర్జన్యభీమా తవ। క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాలజాలాయయతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనై

వాసవే గర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా- కాండమయీ బాణమయీ జలమయీ చ వృష్టిః- తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి - ప్రాగ్వాతానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః- కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం గణే అంగారీయతి అంగారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతి తథా శరవృష్టిస్తాన్నిస్తేజస్కాన్ కరోతీతి భావః- మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశః - అనంతం సురవర్త్మ ఖమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివాచరతి - శ్రీరామశరాసారనిపాతితే శత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదస్త్రజ్వాలస్యాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యం భవతీతి భావః॥ అత్రోపమా వివృణోతి -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సామాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమాసేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్మక్యచివాచకలోపః। ఉపమానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థేక్యచ్స్యాత్ - అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి- అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి। ఇంగాలజాలాయతఇత్యత్రకర్తృక్యఙివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితివిహితేసమాసేపజన్యఇవోదారేతివాచకలోపవతీ।పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచకలోపవతీ। అంగారీయతీత్య (త్రా) ంగారేష్వివాచరతీ తివివక్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్యచి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాలజాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతివిహితేక్యఙి వాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిక్షుకాండభంజం బభంజాద్భుతబాహుదండః। రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీచారంచచారేంద్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేక్షుకాండవద్బభంజేతి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరిత్వేతిచవివక్షితేణములివాచకలోపవతీ॥ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణ కర్మార్థే చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మవాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్వాసమాసగా। ధర్మోపమానలోపేతువాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ పశ్యంతియేరామముఖేం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారార్థేక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం సమాసాదిషుచతుర్షువాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణములోరుదాహరతి - చండీశేతి॥చండీశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం ॥ వాచకలోపంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేకర్మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్ స్యాత్॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలుప్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

ర్మేతి॥ చతస్రోఽప్యుదాహరతి-పశ్యంతీతి॥ నసంప్రతీమోనజానీమః ॥ సమాసేక్విపిచధర్మవాచకలోపం దర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వప్రాతిపదికేభ్యః పరమాచారార్థే వా పర్యాయాంతరేణ క్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతి ప్రాతిపదికాని - క్విపిసతి-తస్యక్విపః-విశేషతః పార్థక్యాదిస్యర్థః - ధర్మస్యనాశరూపస్యా

దుబింబందుఃఖాని తేషాం తిమిరంతి సఖ్యః। చిరంచరంతోఽపినతే నతుల్యాంకుత్రాప్యహోసంప్రతిసంప్రతీమః॥ అత్రరామముఖేందుబింబమిత్యత్ర రామముఖమిందుబింబమివానందకరమిత్యుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమితసమాసేధర్మవాచకలోపవతీ। తిమిరంతీత్యత్ర తిమిరాణీవాచరంతీత్యుపమానాదాచార ఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్య ఇతివచనాత్క్విపి తస్య సర్వాపహారిణిలోపే సతిసమానధర్మస్యాచారస్య వాచకస్యైవశబ్దస్య చలోపాదియం లుప్తాధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషతో ధర్మానుపాదానాచ్చ। నను లుప్తప్రత్యయా ప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపిబ్రూత ఇతిన్యాయేన క్విబ్లోపేఽపిప్రకృతిమహిమ్నైవాచారస్య గమ్యమానత్వాత్సతిసదృశధర్మేకథం లుప్తధర్మేతిచేత్సత్యం-తథాపివాచకప్రత్యయలోపాద్వావ్యలోపఇత్యుపచర్యతే।అథవా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్యధర్మవాచినో లోపాద్ధర్మలోపఇత్యదోషం। ఉత్తరార్ధే సమానధర్మాణాముపమానస్య చానుపాదానాల్లుప్తధర్మోపమానావాక్యగతా । నతత్సదృశమితి పాదే సైవసమాసగా॥ ౭॥ వాచకేవోపమేయే చలుప్తాయా సైకధా మతా। సర్వేష్వపిచలుప్తేషుయాసాప్యేకవిధామతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్ర న్యాయానుగృహీతే ధర్మే సతి కథం ధర్మలోప ఇత్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమాధత్తే- ఉపచర్యతే గౌణేనవ్యవహ్రియతే - కింగౌణవ్యవహారేణ ముఖ్యవ్యవహార ఏవ సంభవతీత్యాహ- అథవేతి-అదోషం దోషో నాస్తి- ఉత్తరార్ధే ధర్మోపమానలుప్తే దర్శయతి - ఉత్తరార్ధ ఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తా త్రిలోపలుప్తా చైకైకేత్యా

హ-వాచకఇతి॥ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంత స్మిన్ - గహనేమత్తగజాన్మృగేంద్రఇవసంయుగేరాతుసైన్యానిమబాణ స్తత్ప్రాణాన్వాహంతీతిభావః। లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ హిర్వాచ్యః- వాపదాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివార్తికార్థః- ఫలితా ర్థస్తు- సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద స్యచలోపఇతి-అయంభావః-అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య ద్విరదేంద్రసారఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

యథా ॥ యదాతుసంయద్గహనేకుమారాదితేర్భ్రమంతిద్విర
దేంద్రసారాః। తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణాఃకంఠీరవీయత్య
పివాక్ప్రాణాః ॥ అత్రద్విరదేంద్రస్యసారఇవభూరిస్సారోయే
షామితిసప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవా
చోత్తరపదలోపశ్చేతివచనేనసమాసేసతిలుప్తవాచకధర్మోప
మానా। కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచారఇతి
క్యచిఆత్మనస్స్వరూపస్యలోపాల్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా।
ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహాషడ్భిఃపంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసారఇవభూరిస్సారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూతసారశబ్దస్యలోపఇతి-లుప్త వాచకధర్మోపమానేతి - అత్రసారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మ స్యవాచకేనసహలోపాత్ ॥ నన్వుపమాఃకతీత్యతఆహ॥ఏవమితి॥ ఉదా హృతాఇతి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా। శ్రౌత్యార్థీచభవేద్వాక్యేసమాసేతద్ధితేతథా॥తద్వద్ధర్మస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీ తద్ధితేపునః। ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాధసమాసగా ॥ వాదేర్లోపే సమాసేసాకర్మాధారక్యచిక్యజి । కర్మకర్త్రోర్ణములివాతల్లోపేక్విప్స మాసగా॥ధర్మోపమానయోర్లోపేవృత్తౌవాక్యేచదృశ్యతే।క్యచివాద్యు పమేయాసేత్రిలోపేచసమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదితప్రక్రియ

యాప్రదర్శితా ఇతి బోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి॥ నద్య ఇతి॥ గుణానాం చాక్షిణ్యాదీనా మోఘాస్సమూహాః॥ ౯॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ। ఇయమితి॥ అత్ర వా శబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రం ఖడ్గః కరవాలశ్రేష్ఠేనమం

శతిరుదాహృతాః॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానోపాదానే మాలోపమా॥యథా॥నద్యస్సముద్రమివరశ్మిగణా ఇవార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం। రామం త్రిలోకజనతానయనాభిరామం కాకుం భజంతి పవనీయతరా గుణౌఘాః॥౯॥ ఇయం చోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేన వా బింబప్రతిబింబభావేన వా సంభవతి। ఏకస్యైవ ధర్మస్యోపమానోపమేయగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః। ఏకేనైవ పదేనైకస్యైవ ధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తు భిన్నయోరేవ ధర్మయోర్ద్విరుపాదానం॥యథా॥భాతి రామభుజో భీమమండలాగ్రశ్యమండితః।ఉచ్చండకుండలిక్రాంత శ్రీఖండతరుకాండవత్॥ అత్ర భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయతా క్రిష్యైకస్యైవ ధర్మస్యోపాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥౧౦॥ చక్రీకృతధనుష్మధ్య లక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాశ్లిష్టం బింబమివైందవం॥అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యతయా రఘునందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభావేనోపమా॥౧౧॥పునరస్యా ద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవస్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి॥ ఆద్యా యథా। త్వం పారిజాత ఇవ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగులీనాం।

డితః॥౧౦॥బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥స్పష్టం॥ ౧౧ ॥ తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥సమస్తాని వస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశే వర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీతి॥ ఆద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైస్స్వచ్ఛహారైః-తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తరళే శుద్ధమౌక్తిక ఇత్యమరః॥ అత్రైకదేశవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం ప్రస్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపా సతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూపత్వమేవ వర్ణయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రమదాయ సోపసర్గా ఉపేత్యుపసర్గయుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితా సతీ - ననూపమాయాస్సో

> తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితముదంచతి పుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయా యథా॥ జ్యోత్స్నాలేశైరివ పరిచితా ప్రస్తపాటీరపత్రైస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తారహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్లాంఛితాలక్తకాంకైరేజే సేతా రఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥ అత్ర కేళిశయ్యాంబరస్థలీ వేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తినీ॥ ౧౩॥ ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదా స్సూక్ష్మాః ప్రేక్షావద్భిర్వివక్షణీయాః॥ విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రమదాయ సోపసర్గా గరుడాంకస్య ముదే గతోపసర్గా । అపకారవతీ ప్రియాయ శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ అథోపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

> లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వరూపం నిరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయో యః ప్రకృతస్య గుణాదినా। ఉత్ప్రేక్షా కథితా సా స్యాద్ద్రవ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వే ఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేన వా భావ్యం- తథా సత్యసమంజసం స్యాదితి చేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవదనేకార్థసమర్పకత్వాదతోఽపసర్గశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్యస్యైవాభిప్రేతత్వాద్గతోపసర్గేత్యత్ర తస్యైవోపసర్గత్వమవలంబ్య తత్పరిత్యాగేన శ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥ అథ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః- లోకసిద్ధేనేత్యాద్యవిశేషణవ్యావర్త్యాయా ఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥ లక్షణం

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥ తత్ర సమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసాయోయస్సోత్ప్రేక్షేత్యర్థః । సంభావనమధ్యవసాయస్తర్కోభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః । గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా । తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి । ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి । తేచ ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే ష్వష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి ॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః।సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరిష్యతఇతి। తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వైరాశ్యేప్రత్యేకంద్విధాభూత్వాషోడశ సంపద్యంతే । నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యాద్ద్వాత్రింశద్భవంతి । హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః।అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః। తద్వాచకాస్తు। మన్యే శంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః। ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః। ఏతచ్ఛబ్దాప్రయోగేతుగమ్యాః ॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి- సత్యమద్ధాదయఆదిశబ్దార్థాః॥ననూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకింవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాత్తయో

ర్భేద ఇతి వస్తుపధ్యవసాయం లక్షయతి- ఇత్థమితి-ఇత్థమేవం సతీత్యర్థః-తం విభజతే- స ఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయం లక్షయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య ధర్మాః-గుణక్రియాన్యతర స్తత్సంబంధా త్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ సంభావనం ॥ ఉత్ప్రేక్షాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయ మూలత్వే సమ్మతిం దర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అప్రకృతత్వేనేతి॥ యదా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృతస్య వదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయం లక్షయతి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధనైరపేక్ష్యేణేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యత్రాహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదితి- విప్రౌఢోక్తైరేవ-విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేన వదనాదిగతత్వేనారోపణే విషయస్య స్వశబ్దోల్లేఖనం వినా విషయివాచకేనైవ గ్రహణే సతీత్యర్థః

త్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః కథం భేదః। ఇత్థం విషయవిషయిణోరన్యతరనిగరణేనాభిన్నత్వేన ప్రతిభానమధ్యవసాయః। స ద్వివిధః। సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి। యత్ర ప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మ సంబంధాత్తదధ్యవసాయస్సాధ్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా। తదుక్తం॥ అప్రకృతత్వేనాధ్యవసాయో ధగుణాదిసంబంధాత్ । సాధ్యః ప్రకృతస్య యదా కథితోత్ప్రేక్షా తదా తద్జ్ఞైః॥ యత్ర పునర్గుణసంబంధానాస్థయా ప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోపణే భిన్నస్యాపి విషయనిగరణేన ప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతే ర

ననువిషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యత్రాహ - భిన్నస్యాపీతి- విషయిణ ఇత్యనువర్తతే- విషయస్యనిగరణేనకబళనేన- అత్రేత్థం విభాగః - యదా విషయిణోऽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- యదా విషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి- తథాహి- యదా చంద్రాదివిషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధం ముఖం ముఖత్వేన జానన్నేవ నూనమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుక్తే-తదా విషయీ చంద్రో ముఖత్వేనాసత్యో నిగీర్ణః ప్రతిభాతి-విషయస్తు పరమార్థతస్సత్య ఏవ- ఏవంచ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్నానమాదిశబ్దైర్విషయిణోపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయప్రాధాన్యం - యదా తు ముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయుక్తే-

తదావస్తుతోఽసత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతాప్రతీయతే - అధ్యవసాయనిమి
త్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాప్య
త్యంతాపలాపాదసత్యాభిన్నతస్యనిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధఇత్యత్రా
ధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రేతి ॥ కియంతఃకతిప
యే- విస్తరభయాదితిభావః ॥ త్వదితి ॥ హేరామ-క్షోణిపతేతవనాసీరే
సేనాముఖేయేవసుంధరాధరాస్సపత్నభూపతయస్తేషాంమిథశ్శ్లిష్యద్భ్యోభ్యః
భుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలఃపద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపశైలా

ధ్యవసాయస్సిద్ధ స్తత్రాతిశయోక్తిరితివివేకః ౪, అత్రచ
మత్కారాతిశయశాలినః కియంతోభేదాఉదాహ్రియంతే ॥
తత్రోపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా య
థా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకే
యూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షో
ణిపతేప్రతాపతపనాద్యుద్ధేతవోదేష్యతః పూర్వోదంచదనూ
రుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతే॥ అత్రసుషమాశబ్దోజా
తివచనః।ఆరుణ్యగుణోనిమిత్తం। ప్రతాపతపనప్రాచీనానూ
రుదేహదీప్తేరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా।అత్రప్రవాళా
రుణఇతిగుణవాచకపదస్థానేస్ఫురన్నంబరఇతిక్రియావాచిప
దప్రక్షేపేత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షాయాఉదాహరణంద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితిప
దోపాదానేత్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షోదాహరణంద్రష్టవ్యం। అతోఽప్రేక్షాత్రయేపి
సుషమేతిప్రాతిపదికార్థమాత్రతయాహేతుఫలభావోల్లే

ధరాధరావితిరత్నమాలా-యుద్ధేఉదేష్యతః-తవత్వత్సంబంధినఃప్రతాపత
పనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహ సంబంధినీనాం సుషమా
ణాంసందోహవత్సందోహఇవద్యోతతేప్రకాశతే॥ అతోఽప్యుపమానస్యాప్ర
సిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థంపాఠభేదావలంబనే
నభేదాంతరోదాహరణత్వందర్శయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వే
సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయేపీతి- హేతుఫలభావాభ్యాముల్లే

క్షస్యాప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవతీర్త్రీతి॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యానీవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ - శూన్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః ౧౬ ॥ నిర్మలయేతి॥ అత్ర-ఇవమిత్యర్థః-సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సురసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ-అత్రేవశబ్దస్సంభావనాపరః-తదుక్తం-యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి - తదోపమైవ యేనేవశబ్దస్సాధర్మ్యవాచకః। యదాపునరయం లోకాదసిద్ధేః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

క్షాభావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం॥౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్త జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ భవతీర్త్రిప్రతాపాభ్యాం రఘురాజన్యపుంగవ । భువనాని విభావ్యంతే ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ ఉత్ప్రేక్షితః ॥౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్మలయాఽనర్గళయా శీతలయా రామభద్ర తవ కీర్త్యా । పరితస్సురసరితేవ త్రయమత్ర పవిత్రితం జగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జాతిహేతుత్వం ॥౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా। కరాళః కరవాలస్తే సత్యం రావణరణాంగణే । జహౌ చర్మమయం కోశం రత్నకోశాయ వైరిణాం॥ కోశత్వం జాతిః॥౧౮ ॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ యే చింతయంతి రఘునందనపాదపద్మం తేషాం మనస్సు చిరస్థిరపవరాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతి నూనమనైమినో చేదేవం క్వ తేష్వనుగతో గళితోపి రాగః॥ అత్ర రాగగుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా య

క్షైవ యేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ అత్ర హేతూత్ప్రేక్షాయాం లోకత్రయపవిత్రీకరణరూపం ఫలం నిమిత్తం॥౧౭॥ కరాళ ఇతి॥ కోశం ఖడ్గపిధానం-రత్నకోశాయ రత్నరూపధనాయ - రామస్యారాతిసంహారమాత్రాసక్తత్వేనాఫలేరత్నకోశే ఫలత్వసంభావనాత్ఫలోత్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ య ఇతి ॥ రాగో విషయాభిలాషోరక్తిమా చ - తయోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే - ఏవం నో చేత్ - తేషు మనస్సు అనుగతో రాగః క్వ గళితోపి - అత్రాపి సంభావనాయాం ॥ ౧౯॥ ఆలిం

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాంహారాణామప్యే వముత్సాశ్రితాజాతా కృశంవలగ్నమాశ్రితాయా మమకావాస్తేతి సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానా మసురసంబంధి నాం కుంభినాంకుంభేభ్యోవిగళంతీసంసక్తాచయాముక్తావలీమౌక్తికసం హతిస్సైవగంగాతత్సంగీ భవతఃకృపాణఃఖడ్గస్సఏవయమునాధారాజల స్రోతోయస్యాంతస్యాం- సంగరకంఠసీమని రణరంగే - కంఠో వాచకశ బ్దేస్యాత్సన్నిధానేగళేధ్వనావితిరత్నమాలా- నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

ధా ॥ ఆలింగనాగ్రఘుపతేరవనీసుతాయాహారేషుభూరికుచ మండలమాశ్రితేషు । ఉత్సాశ్రితాముపగతేషుభయేననూ నంక్షీణంవలగ్నమముచత్స్వతఏవనీవీ॥ అత్రనీవీగళనేభయగు ణస్యహేతుత్వం॥౨౦॥గుణఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥నిర్భిన్నాసు రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావలీగంగాసంగిభవత్కృపా ణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యంసంగరకంఠసీమనిజ హుర్దేహాన్ప్రతీపానృపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమేశరీరత్యా గస్య సితాసితేసరితావిత్యస్యాం స్మృతిప్రసిద్ధం ముక్తిహేతు త్వం। అత్ర సౌఖ్యగుణస్యఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో త్ప్రేక్షాయథా॥ ఖడ్గేన్యస్తాత్వయారామత్వంగతాసమరాం గణే।రిపుక్షోణీభృద్వేణీదృగ్దృశాంతరళతాధ్రువం॥ అత్రతా రళ్యంక్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షాయ థా॥పునఃపునఃకృతారాతితరళప్రాణపారణైః। నూనంరా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగా స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి- సితాసితేసరితౌయత్రసంగతేత త్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి, యేవైతన్వాంవిసృజంతిధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వంభజంతఇత్యస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గఇతి॥ హేరామత్వయాసమరాం గణేఖడ్గేన్యస్తాత్వంగతాచంచలతారిపుక్షోణీభృద్వేణీదృశాంయాదృశస్తా సాంతరళతాచాంచల్యమేవ- నోచేత్కుతస్త్వత్ప్రకాశేతారళ్యగంధోపేతి భావః- ఏతేనబహవశ్శత్రవోవ్యాపాదితా ఇతివ్యజ్యతే॥౨౨॥పునఃపునరితి॥

మండలాగ్రప్రవమ హోరగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ॥కుసుమేఉ
హేతి॥ఛాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥ యోజయతి॥అ త్రేతి-సాధ్యవ
సానలక్షణయా-గౌణ్యేతి శేషః॥౨౪॥నిపిశ్యేతి॥మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్॥
౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలాగ్రమహోరగః॥ అత్ర తారళ్యక్రి
యాయా హేతుత్వం॥౨౩॥యథా వా॥ కుసుమేఉహంతుహాక
ణిమ్నుత్వా సత్త్రీహారిణోహి అపసత్తా। మారసుహారసహఆఖు
ఇదో జీవతస్సాణసాహరదితదో॥ ఛా॥ కుసుమాయుధశవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయే సక్తా।మారసుధారససహజాంశులు యతో
జీవంతస్యనసాహరతితతః॥ అత్ర శక్తిపదం సాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్మ్యం ప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజననక్రియా
యాజీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా -
మత్కృతేబాలభాగవతే మహాకావ్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజమ
ధ్యమానమీసమీరాస్సహసాసుసంభ్రమాః॥ నశక్నువంతీహపు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం ॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాః ఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥ పాతా
ళకోటరకుటీరతలే పిలీయ భూమీమహంబతవహన్నపి భోగభాగే
కేనాప్యనాకలిత ఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషో రఘూద్వహభుజాకృ
తిమూపనూనం॥ ఇహ రఘుపతిభుజస్య శేషత్వేనాధ్యవసాయా
ద్ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ అ
స్య తాగ్ర్యాదివాహీనాభీతాస్సితాపతేశ్మరాత్ । నగరాణివి
ముంచంతి నాకులీనాః రోధినః॥ శత్రుపక్షే అకులీనా నభవంతీతి
నాకులీనాః సత్కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షే నాకుష్ఠవ
ల్మీకేషులీనాః। శ్లేషోత్థాపి తేయం హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౭ ॥

తాళేతి॥ పాతాళకోటరం పాతాళగర్భస్థదేవకుటీరం తస్యతలే - భోగ
భాగే ఫణాగ్రే- అనాకలితః అనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥అహీనామహాం
తస్సర్పశ్రేష్ఠాశ్చ-నగరాణి స్వపురాణి-అన్యత్ర గరాణి గరళాని-గరో వ్యా
ధేప్యుపవిషేవిషే చ కరణే గరమితి విశ్వః ॥౨౭ ॥ యథేతి॥బింబం మూర్తిం॥

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతిఏవమితి॥౨౮॥ఇత్థంసాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం నిరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశ
యోక్తింససంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥యత్సాంకర్యా

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ యేశృణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతదీయంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులసీంజి
ఘ్రంతినాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యా
యంతివాతత్తనుంసంజ్ఞాయైజననీజనస్యజరరాజ్ఞాతాజనాస్తే
ధ్రువం ॥ పాపత్రయేషడింద్రియాణాంవైఫల్యముక్తం। అ
త్రసంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర
యేపిశేషతాగ్రసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమన్యేపిభేదాఊహ్యాః। విస్తర
భయాద్విరమ్యతే ॥౨౮॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్సాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్త
తాబోధదార్ఢ్యాయాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాంని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా। అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలస్యైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ। షడ్విధాతిశయోక్తిర్హి స
మ్మతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితికేచిత్ప్రభాషిరే। కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుగంనిహ్నువ
తే।అభినవగుప్తాస్తుతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవకవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః।అతోర్వాచీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోః కా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయః పౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదితి- కేచిద్విద్యా
నాథాదయః - నిహ్నువతేఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీచక్రురిత్యర్థః ౫. అ

ద్యముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహోన్న తాః - యద్వా మహాంతశ్చ తే ఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః - ఉత్తాలః కర్మణసువ్యగ్ర ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే షుభటేషు చ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాక్కాలీనా స్సర్వే భుజాదయః గ తాః- ఇమే ఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమేరామే విషయే ధ్రువం నిశ్చి తం పూర్వే ఆభవన్ నాభవన్- అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ఇహేతి- అసమస్తం- అస్యైవ పదద్వయమితి వివరణం-సమస్తత్వే త్వపూ ర్వా ఇతి స్యాత్ - అతాద్యతనానాం ప్రాక్తనానాం చ భుజాదీనామభేదే పి మమపునరపూర్వా ఇత్యాదినా భేదః కల్పిత ఇత్యాహ- అత్ర భుజాదీనామి తి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌ

నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీనప్రబంధ్యభావాపరిజ్ఞాననిబం ధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహో త్తాలా హేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః। గతాః పూర్వే సర్వే మమపు నరపూర్వే ధ్రువమిమేఽభవన్ రామే భీమే రణశిరసి కామే జయ కథా॥ ఇహాపూర్వా ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం। ఇదం రా వణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదః కల్పితః ॥ ౨౯ ॥ భే దేఽభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్న స్త్వం నహి న చపలాశప్ర

థోక్తిసిద్ధయోస్సామర్థ్యయోః ఫలభూతయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో త్ర వివక్షితః- నపునః ఫలినాం- తేషాం వాస్తవిక భేదే సత్య భేదాధ్యవసా యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం-అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే తిశయనా దిహ। నపునః ఫలినోస్తత్ర భేదేఽభేదో న సిధ్యతీతి ॥ ౨౯ ॥ భేదేఽభేదో క్తిముదాహరతి॥ జడధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హే రఘుప త్వం జడధియో మందబు ద్ధేరుత్పన్నో న హి- సురతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరంతు లడయోరభేదాజ్జ లధ్యుత్పన్న ఇతి- తథా త్వం చపలా ఆశా యస్యాం సా సా చ సా ప్రకృతి ర్య స్య స తథోక్తః- తాదృగ్విధశ్చ న- సతు తాదృశః- కింతు పలాశాని పత్రా ణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య స తథోక్తః- తే భిద్రాణ్యపాయా న సంతి-త స్య తు సంతి - పరంతు ఛిద్రాణి కోటరాణి- అపి కించ-భవతః వక్రిమగుణః

కౌటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వాస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో
గస్సంబంధోనాస్తి- తస్యత్వాస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగోనాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వం న-త
స్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయాసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫ
లభూతవదాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్య ప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాప్యపినభవతోవక్రిమాగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్న వాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో
ర్భేదేఽవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేత్కామంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం
డ ప్రకాండై ర్దైర్ఘ్యతేయైః ఖండితాంగై ర్విదళిత మసకృ
న్మూర్ఛితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రైఃప్రచండైః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానా శ్శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
దుద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥........ ౩౧
సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవ
దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుప్ల

గాత్॥ నన్వత్రాలంకారాంతరప్రతీతేర్నోదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
భ్యుచ్ఛ్రాయఇతిసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మాంశానాంగణైః-అత్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥ స్పష్టం॥ అత్రాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయడూహ్యాః- స
్వస్వపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వాత్తౌల్యేప్యుదాహృతానాం చతస్యాణా
మేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ॥
౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవపు
షాఽతిపుష్టాత్ - అత్రయదాతదైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా
౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహారవా

ధః॥తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం పికుంభభవనే
స్థితింవితనుతేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీపతేస్సింధుబంధుసంబం
ధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥ ౩౨॥కార్యకారణయోరేకకాలతా
యథా ॥ తవదాశరథేశరధిగళితాస్తులితా నలాయదావిశి
ఖాః। అతివిభవపుషోవపుషోనిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥
౩౩॥కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
టహారవాత్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రభ గోచరీచరికరీతిభూ
భృద్దరీః॥బుధేషుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
దధతేధతేన్నృపదృశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥సంప్రత్యుపమా

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేతిపిశేషణవ్యావర్త్యమనన్వయాలంకారం ల
క్షయతి॥ఐక్యేప్యనన్వయఃప్రోక్తఉపమానోపమేయయోః।
యత్రసదృశవస్త్వంతర నిషేధద్యోతనాయైకస్యైవోపమా
నోపమేయభావఃప్రతిపాద్యతే తత్రానన్వయాలంకారః।
ద్వయోఃఖలూపమానోపమేయభావయోర్యైక్యేనాన్వయఃస
నాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వర్థం॥యథా॥ఉన్మూలనేచదుష్టానాం
శిష్టానాంపరిపాలనే। రామోరామఇవక్షోణీమండలాఖండ

ప్పరాజైత్రయాత్రాభేరీనదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీక
రోతి-పశ్యతీతియావత్ - హేనృపఅధకృపాసంస్పృశస్సదయాస్తైదృశః
పదంవిదధతఇతిపదద్వయమనువర్తతే - అత్రపూర్వోత్తరార్ధయోరవ్య
లోకయోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకమన
న్వయంలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మూలనఇతి॥ నిగదవ్యా

ఖ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకంలక్షయతి-అథాస్యేత్యాదినా॥ లక్షణంవ్యాకరో
తి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్క్రియతఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరి
త్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయ
సాంకర్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తత్వాదితిభావః- తహిఃఽక

రూపకాలంకారః

లోబభౌ॥ ౩౫॥ అథాస్యవిషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకేత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యఽతయాచరూపకంలక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాన్యస్యారోపేరూపకంమతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య।
ప్రకృతంవిషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూప
కం । రూపయతివిషయింతదన్యమాత్మనారూపవంతంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్రం। వ
స్తుతోఽత్రాస్త్యేవభేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః। అతఏవౌప
పమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ । అత్రవిషయానపహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్త
త్వంవివక్షితం । తథాచవిషయాతిరోధానాంశేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాంవ్యావృత్తిః। తేషాంవిషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ । ఆరోప్యేణేత్యనే
నోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాంచవ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరా
రోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్ । అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వా
త్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః। త

థమతౌపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అతఏవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః
ఔపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయిణోఃపృథక్ఛబ్దో
పాత్తత్వేనౌపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేప్యభేదప్రధాన సాధర్మ్యఽ
వశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సిద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ - అత్రవిష

యానిహ్నవేపేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్రావ దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ ర్తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవినో

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోవిప్లిష్టపవాస్యాలంకారస్యవిషయః।
తత్రావత్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిశ్లోకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం।సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం।కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశబ్దైర్వోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛబ్దాత్కించిదర్థాచ్చోపనీ
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా॥భిన్నేందాగ్రిశిరో
రసార్ద్రపటకైస్తత్కంధరోచ్చైర్ధ్వర స్కృద్ధారాత్తైలఘ్నతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘునాథవీరశు
చినాదయేనయేనాద్భుతందుర్వారశ్శమితోమహోన్నహబహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

రేకదేశస్యశాబ్దత్వార్థత్వాఖ్యామేకదేశేవర్తతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం - అతఏవమస్మత్పాదాః॥ శౌరితాఆర్థాశ్చతేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితదితి ఏకదేశవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తిత్వ ఉ. సమస్తవస్తువిషయము దాహరతి॥ భిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్।బహుముఖఇత్యేతత్ద్వయంవ్యా కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి॥ వ్యాకృతమేతత్॥౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదాహరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి - ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి॥ రూపకేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యుత్వంనిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్సమస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయంయథా ॥ శుంభచ్చుండాలశైలావిరళపరిగళద్దాన ధారాఝరాణిభ్రామ్యత్తూర్యోజద్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గాద్యావృతాని।ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూపణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం ౩౭॥కేవలనిరవయవంయథా॥ముఖేందుంరామచంద్రస్యయేధ్యాయంతినిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంతరంతితే ॥ అత్రముఖస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచనిరూప్యతే । నతుతదవయవాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥౩౮॥ మాలయాయథా॥ఆమ్రేడితంసురతరోఃప్రతిబింబమిందోర్భేదస్సువర్వసురభేర్ద్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయుధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః॥ ఇదంనిరవయవంమాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్॥౩౯॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరితం । తత్రశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవలంపరంపరితంయథా॥చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణప్రేరితంఖగం।అహీనావైరిణోభీత్యాముంచంతినగరాణ్యహో॥ అత్రబాణస్యతార్క్ష్యత్వేననిరూపణంశత్రూణాంసర్పత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాదనేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహవిద్యానాథః- రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్తవస్తువిషయేంతర్భావఇతి॥శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ చరంతమితి॥వ్యాఖ్యాతమేత

త్ ॥ ౪౦॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి॥ కబంధః కబంధాసురఏవకబంధముదకంతదాడంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీసఏవచంద్రస్తస్యదివాకరః-తుభ్యంతో భూధరారాజానఏవతాదృశాః పర్వతాః తేషాంజంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥౪౧॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥స్పష్టం ॥౪౨॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచ హేతుహేతుమద్భావాపన్నే ఇతిపరంపరితం। ఉభయత్రాపి శ్లేషోల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం ఏకవారమేవరూపణాత్కేవలత్వం చ॥౪౦॥ ఇదంమాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మస్తారాపతిదివాకరః। తుభ్యద్భూధరజంభారిర్భాసతే భరతాగ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతిభూభృతాంకబంధాసురవాలిన్నృపాణాంజలచంద్రగిరిత్వేన రూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం। శ్లేషసముల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। ఏకస్యరామస్యానేకధారూపణాన్మాలారూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవలంపరంపరితం యథా॥ శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నేత్రచకోరాణాంవితనోతికుతూహలం ॥ అత్రరామముఖస్యచంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణే హేతురితిపరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। సకృదేవరూపణాత్కేవలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యేణవైధర్మ్యేణాపి సంభవతి ॥ యథా ॥ వాత్యావైత్యాంబుదానాంవిబుధగణవిపద్భోగినాంవైనతేయాః పాపాగ్నీనాంపయోదాః ప్రతిభటకరిణాం ప్రక్రమాః పాకలానాం। కుల్యాలక్ష్మీలతానాం కవికుముదరుచాంకందళాః కౌముదీనాంకల్యాః కల్యాత్మకానాం పటుతర

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాముదాహరతి-వాత్యేతి॥ పాకలో గజరోగవిశేషః-కల్యాత్మకానాంపాపరూపాణాంపటుతరతమసామంధతమసానాం- కల్యా ఉషఃకాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్యప్రత్యూషపరత్వే నపుంసకత్వమేవ- తథాపినిఖిలవిద్యానిష్ణాతఃకవిరేవాత్రప్రమాణం - అత్రకేళీనాంవా

త్వాత్వాద్యారోపణం ద్వైత్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం ఏతత్త్వం వా త్యాదీనామంబుదాదినివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదే పునర్వైధర్మ్యం ॥౪౩॥ పరిణామంలక్షయతి-ఆరోప్యేతి।లక్షణంవ్యాకరోతి - యత్రేతి॥ నాపిసమాసోక్తా-వతఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాంకేళయోరామకీర్తేః॥ అత్ర పూర్వార్ధే వైధర్మ్యేణోత్తరార్ధే సాధర్మ్యేణ చ ప్రవృత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధమపి రూపకం నిరూపితం । అన్యేఽప్యష్టౌ భేదాః పృథగ్వైచిత్ర్యాభావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అథైతల్లక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *—

పరిణామాదీనాం క్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్త్వవిషయః పరిణామం భజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయ పరిణామస్స తు ద్విధా ॥ యత్ర విషయః ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాకారేణ పరిణమతే తత్ర పరిణామాలంకారః। నచాయం రూపకేంతర్భవతి । తత్ర హ్యారోప్యస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాత్ర విశ్రాంతత్వాత్ । ఇదముదితం భవతి। యత్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రం తత్ర రూపకం । యత్ర ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాత్మనా విషయస్య పరిణతిస్తత్ర పరిణామ ఇతి। నాపి సమాసోక్తౌ। ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేపి వాచ్యత్వాభావాత్। అయం సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాం ద్విధా భవతి ॥ యథా॥ బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యనష్టాయా దశముఖాహిందష్టాయాః। భవతో గారుడమంత్రా విజయంతే రామచాపటంకారాః ॥ అత్ర ధనుర్గుణధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్ఛాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

గః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేప్యపి భవద్బాహుమంథాచలేత్యాదిసమాసోక్త్యుదాహరణేష్వారోప్యమాణానాం చంద్రాదీనాం వాచ్యత్వాభావాద్వైలక్షణ్యమితి॥ ఉదాహరతి - బోధాయేతి॥ దశముఖ ఏవాహిస్తేన దష్టాయాః ॥ లాఘవాత్ క్షణం పాఠభేదావలంబనేన

వై యధికరణ్యమస్యాత్రైవదర్శయతి-భవతఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్షయతి-నిషేధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామేననీలవర్ణేనక్షౌమేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్రకృతారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌ బోధ్యౌ-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండలమైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః- దాన

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో గారుడమంత్రాశ్చాపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధికరణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నుత్యలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్త్రిధాపరికీర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్దప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామక్షౌమసమాస్తృతారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమత్రజాతికలికాఃక్షిప్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమరజఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యేమృగనాభిక్లృప్తవటకస్తోమోన చాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యంగనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జిగమిషోస్సోపానహీరోపలః। నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహాసంచారాంచితపంకఏవచరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేద్దేవం రామతత్సంగమేన । స్వర్వాహిన్యాజీవనానాంకథంస్యాద్వృద్ధిస్సూర్యానందహేతుశ్చనస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సర్గజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయాం సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకఏవ ॥౪౬॥ కాళిందీతి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజీవనానాంజలానాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహేతుస్సూరిణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవిస

ష్మృతేతి ॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మస్యస్థౌల్యాదేర్యోవబోధస్తస్యసధ్రీచీనేనసహచరేణసహితేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారిత్వాత్ ॥ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రకమనీయకాంత్యాదిగుణసాదృశ్యాత్సీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥౮౯॥ అసావితి॥అసౌరామః అంభోధిఃకిం-సోంభోధిఃగంభీరోపివితరణిభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్విగతా

సందేహాలంకారః

విషయీయదా । సందిగ్ధౌభవతస్తత్రసందేహాలంకృతిస్త్రిధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్యాదిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహిసాధారణధర్మావబోధసధ్రీచీనేనవివేచకధర్మాగ్రహేణ సందేహస్య స్వరసవాహిత్వాత్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్స్వప్రతిభాతిశయేనవర్ణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపనిబధ్నాతి।సాత్రివిధా।శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్మథచాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధత్వం॥౮౯॥అసావంభోధిః కింసవితరణిభావంనభజతేమహాదేవోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం। విధాతాకింవాయంసహికలితవాన్నాభిజననంవిచింత్యేత్థంరామందధతికవయస్సంశయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

స్తరణయో యస్మాత్సవితరణిస్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాంభీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యవితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్త్వాదృక్సం శయోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవఃశివైః కళ్యాణైరమిశ్రితాంతనుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతు మహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సవిధాతాఅభిజననం సతుకూలప్రసూతింనకలితవాన్- అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భౌజనసం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుః భోగమార్గచతురోన- అయం తుభోగమార్గచతురః- కింతుసభానుః భోగానాం ఖచరాణాం మార్గేచతురః - తంపావకంసర్వత్రసమస్తకార్యేష్వనలమసమర్థం-ఏనంత్వలం సమర్థం- అన్యత్రానలశబ్దవాచ్యం - జడేనమందబుద్ధినా- జలేనచ - స చంద్రః వసుధాయాస్సమ్మోగం నాంకూరయతి- అయమంకూరయతి- స

న్నిశ్చయగర్భత్వం ౪౯॥ భానుః కింసనభోగమార్గచతురః
కింపావకోయంజనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహురపిచ తు
ర్యోజడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోదయైర్నవసుధాస
మ్మోదమంకూరయత్యేవంరామమవేక్ష్యనిర్మలగుణైః పశ్చా
ద్వినిశ్చీయతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రాతిరేకేణాం తేగు
ణైర్నిశ్చీయతఇతినిశ్చయోపరికారాదయం నిశ్చయాంతస్సం
దేహః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా
నాంభేదేసత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః।సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటఏ
వ । కించనిరతిశయతేజస్విత్వాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప
తాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్యశ్రీ
రామచంద్రవిషయేఽనిర్వచనీయాతిశాయితారూపవిశేషాక్షే
పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః।అపిచప్రసిద్ధేష్వరవిశశికృశా
నుష్వేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూదిత్యముతాన్యేషు తేజ
స్విష్వితికైముత్యవశేన దండాపూపికాస్ఫూర్తే రర్థాప
త్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలంప్రపంచే

భ్రాంతిమదలంకారః

న॥౫౦॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

తునవయాసుదయాసమ్మోదమానంవం॥ అత్రనిశ్చయాంతత్వందర్శయతి అత్రేతి ॥ అపచాత్రసంకరసంసృష్ట్యాద్యలంకారసద్భావోభ్యూహ్యఇత్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయే శ్రీరామచంద్రరూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంతద్వశేన- దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితమితిదండాపూపికాతస్యాస్సంస్ఫూర్తేః ॥ ౫౦ ॥ భ్రాం

తిమదలంకారం లక్షయతి - కవిసమ్మతేతి ॥ ఉదాహరతి- ద్రుతేతి॥ ద్రు
తస్యావర్తితస్యకనకస్యరుగివరుగ్యస్య తేన-స్వర్ణాగభ్రాంతిః మేరుపర్వ
తభ్రాంతిః- అత్ర శైలాంతరాణాం విషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమి
తి జ్ఞేయం - అత్ర కవిసమ్మత సాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధ
నాయాశ్శుక్తిగజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి
౫౧ ॥ స్మరణాలంకారం లక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరార్థశ్చేత్తస్యద్భ్రాంతిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్ర
హరూపాభ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్॥యథా॥ ద్రుతకనకరు
చారాన్ప్రతాపతపనే సరూపితాక్ష్మేషు । స్వర్ణాగభ్రాం
తిరభూత్సర్వారీణాం సమస్తశైలేషు॥ అత్రకవిసమ్మతసా
దృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాంతినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్ర భ్రాంతిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలసర్వాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ
నసందేహాంతర్భావః। కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య
తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౧॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణే స్మరణంమతం ॥
సదృశపదేనాదృష్టాదిజనితస్మరణవ్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ ద్రుతక
నకోజ్జ్వలకాంత్యారామభుజం వీక్ష్యసీతయాశ్లిష్టం । చంపక
లతయాకలితం స్మరంతిమునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥
ననుభవతు భ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః। ఉల్లేఖాత్క

ఉల్లేఖాలంకారః

థం భేద ఇతి చేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖో బహుధైకస్యబహుభిస్స్వ

స్మృతిబీజస్యబోధకా ఇతి న్యాయేన సదృశానుభవాత్ప్రాగ్వానుభవ జనిత
సంస్కారోద్బోధే సతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిస్స్మరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వే నాయమలంకార ఇత్యాశయేనాహ -సదృ
శపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-ద్రుతేతి॥తమాలతరోః కాండం శాఖాం॥ ౫౨॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారం లక్షయతి- ఉల్లేఖ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- ఏకపవేతి ॥ అయంభా

వః- గ్రహీతృగత్రైర్లిప్సాదిభిరేకస్యవస్తునో నానాధర్మయోగా దనేకధో ల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మఇతి ॥ కూటేనక పటేనమాయయా వాకరో రాణికృత్యాని యేషాం తేతథోక్తాః-కూటంయం త్రేనృతేరాశౌనిశ్చలేలోహముద్గరే। మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛేసీరా

న్నిరూపణం ॥ ఏకఏవార్థో నేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యతఇతి యతోఽయముల్లేఖాలంకారః॥యథా ॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి తిధర్మనిష్ఠామూర్తోఽనయోయమితిమంత్రకళాధురీణాః। కాలోద్వితీయఇతికూటకరోరకృత్యాః కైవల్యమిత్యుపరతాః కలయంతిరామం॥ఉపరతాముముక్షవః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత ఇత్యనేనభ్రాంతిమద్వ్యావృత్తిః। భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖాభావాత్। అనేకైర్గ్రహీతృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపోహః।తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్। నచప్రకృతేఽప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః। తస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్।వస్తునస్తాద్రూప్యేపునరస్యప్రవృత్తిః ॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన భిన్నేనేతిచ విశేషణద్వయంవ్యావర్త్యోత్ప్రేక్షా ద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముఖేనవ్యాఖ్యాతం।అథనాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యాదితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యావర్త్యోపమేయోపమాంలక్షయతి॥ ద్వయోఃక్రమాద్భవేత్తాంచేదుపమానోపమేయతే। వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా ॥ అత్రవాక్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమేయయోర్మిథఃపర్యాయేణతాదృక్తాకల్పన ముభయాతిరిక్తసదృశవస్త్వభావధ్వననాయ। ఇయంద్విధాప్రవర్తతే। ధర్మస్య వస్తుప్రతివస్తుతయానిర్దేశేన సాధారణ్యేనచేతి ।

వయవదంభయోరితివిశ్వః - కైవల్యంమోక్షః॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయోపమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధానంవస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ఉదాహరతి-కులిశేతి॥స్వయంవ్యాకుర్వన్ యో

జయతి - ఇహేతి ॥ నన్వత్రవిశేషణద్వయేపిసమాసభేదేనప్రత్యేకమర్థ
ద్వయోపపాదనాత్కథంవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యాశంక్యసమాధత్తే - త
తశ్చాత్రేతి ॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్యసమా
సభేదభిన్నస్యాప్యర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమాత్ యథా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
షకరః । ఇంద్రఇవరామచంద్రోఽపిరాజతీంద్రోఽపిరామచం
ద్రఇవ॥ ఇహరామస్యోపమేయత్వేకరవాలఃకులిశమివేత్యుప
మితసమాసాశ్రయణేనబాహువిశేషణతా। రామకరేకులిశా
సంభవాత్। ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాల ఇవేత్యుప
మితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వేతూత్తరవిశేషణమేవం
ద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్రభిన్నయోరపిధర్మయోరతిశయోక్తి
మహిమ్నైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుధ్యతే। వారద్వయోపాదానంచా
త్రసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ ॥౫౪॥ శ్రీరామచంద్రభవ
తఃకరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్తిగ్మస్సూర్యోభా
తిప్రతాపవత్॥అత్రతిగ్మత్వంసాధారణధర్మఇతిసాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా ॥౫౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యేనా
స్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంకితాంలక్షయతి ॥ య

ప్రతివస్తూపమాలంకారః

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ । సామాన్యధర్మ
నిర్దేశఃప్రతివస్తూపమామతా ॥ యత్రహ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కథితపదస్యపునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యంగమయతిసాప్రతివస్తూపమా।ఇయంసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోర్భిన్నపదోపాత్తత్వంసిద్ధ్యత్యేవేతివస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యనక్షతిరితి ॥ ౫౪ ॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి॥స్పష్టం॥౫౫
ప్రతివస్తూపమాంలక్షయతి-యత్రేతి ॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥యో

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాంసంహరణరూపః ప్రభుపటుపదాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రామస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణాఏవ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసింహ

వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తతే సాధర్మ్యేణయథా॥జామదగ్న్య ప్రతాపాగ్నిగ్రసనే రాఘవః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వాలాగిళనే ధూర్జటిః పటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయవర్తిభ్యాం గ్రసనగిళన పదాభ్యాం ప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభిన్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపౌ ధర్మౌ స్వీక్రియమాణౌ ప్రకృతాప్రకృతయోరామహరయోరౌపమ్యంగమయతః। ఉపమేయోపమానయోస్తత్రౌపమ్యస్య వాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్వతోభిన్నయోరేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతుతదుభయవైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్ భేదః । అస్యవస్తుప్రతివస్తుభావోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోదృష్టాంతాలంకారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥౫౮॥ వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్య కేవలమకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవోవిపాటాః। భేత్తుంహిరణ్యకశిపూగ్రభుజాంతరాళంకోన్యోనృసింహనఖరాన్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాపివైధర్మ్యేణరఘుసింహనరసింహయోరౌపమ్యంగమ్యతే॥౫౯॥బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్ఛేదుపమానోపమేయయోః।సాధర్మ్యంపృథగాదిష్టంసదృష్టాంతోద్విధామతః ॥ అత్రపృథక్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోపమాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయోరేవధర్మయోర్వాక్యద్వయే వారద్వయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యావగతౌదృష్టాంతాలంకారః। దృష్టాంతోనిశ్చయోత్రేతిదృష్టాంతోన్వర్థః॥సోపిపూర్వవద్ద్విధా॥యథా॥రఘునాథఏవశక్తోయుగపద్దారిద్ర్యదారణేవిదుషాం। రవిరేకఏవ

నఖాన్వినా - అన్యఃకోలంకస్సమర్థః-విభజ వివిచ్యనిర్దిశ ॥ ౫౯॥ దృష్టాంతంలక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావాత్॥

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథఇతి॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహర
తి- రేరాక్షసా ఇతి॥౫౯॥అథతుల్యయోగితాంలక్షయతి-ప్రకృతానామితి॥

దక్షస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్రరఘునాథదిననా
థయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే । దారి
ద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబిం
బభావః॥౫౮ ॥ రేరాక్షసాః పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘ
వః। తావదుద్యంతిఖద్యోతాయావన్నద్యుమణిద్యుతిః ॥ అత్ర
యధారవేరుదయా త్ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసు
రనిరాస ఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణగమ్యతే ॥౫౯ ॥ ఏవంగమ్యౌ

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాంతుల్యయోగితాదీనాం భేదోబోద్ధవ్యఇతి తల్లక్షణా
న్యాహ ॥ ప్రకృతానాంతథాన్యేషాంతుల్యధర్మానుబంధతః ।
ఔపమ్యంయదిగమ్యేతసామతా తుల్యయోగితా ॥ యత్రప్ర
కృతానామప్రకృతానాంవాతుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతేసాతుల్యయోగితా । ఇహప్రకృతాప్రకృతానాంవ్య
స్తానామేవప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతా ప్రకృతసము
దాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యందర్శితం । ధర్మస్య
క్రియాగుణరూపతయాద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకా
రస్యకేచిదూచుః । అపరేతుద్రవ్యగుణకర్మణాంతదభావా
నాంచషణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన
ద్వాదశవిధత్వే సర్వస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ య
థా ॥ డిండీరపాండురారామకీర్తయశ్చగుణాశ్చతే । అంత
ర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతినిరర్గళాః ॥ అత్రప్రకృ
తానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభా
వరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యంగమ్యతే । పాండురత్వం
గుణః। బ్రహ్మాండానిద్రవ్యాణి। సంచరణంక్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥తదభావాఅపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనానిజలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

శ్రా ఇతిప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వంచద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపిసంభవతీతితదభావా అపిత్రయ ఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ।౬౦ ॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః ప్రాయోనిస్సృతజీవనాహృదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనపాండురముఖాడిండీరపిండచ్ఛ
లాత్కంపంతే సతతం మనాగపిధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥ అతోఽపమానత్వేనాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైః పరస్పరమౌపమ్యంగమ్యతే। తత్రనిస్సృ
తజీవనాఇత్యనేనద్రవ్యాభావరూపో ధర్మఃకథితః। హృదివివృ
ద్ధేత్యాదినాద్రవ్యరూపః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనేతిగుణాభావరూ
పః। పాండురముఖాఇతిగుణరూపః। కంపంతఇతిక్రియారూపః।
ధృతింనవిందంతీతిక్రియాభావరూపఇతిషణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౧॥ ప్రకృతానాంచేతరేషామౌపమ్యంగమ్యతేయది। సమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాద్దీపకంతత్తుషడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయత్రైవ్యం దీపయతి తత్రదీప
కం। తత్రసమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యగుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యచషడ్విధత్వం కేచిదూచుః। తద్విచా
రచారుచేతసాంనాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాంవిశేషాదర్శనాత్। అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపికి
మితినాజీగణన్। తస్మాన్నప్రాథమికంత్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరంద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేనధర్మస్యషాడ్విధ్యో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధిసమానధ

ర్మేత్యాదినా॥ ౬౧॥ దీపకంలక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి -
ప్రకృతేతి॥ తత్ షడ్విధత్వం॥ ఉదాహరతి- వికటేతి॥ వికటముద్వేలంయ

ధాతధానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటినీగంగాతస్యాజల భరపవరంగస్తస్మిన్తరంగంతో విచలంతఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యద్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్యదీప కస్యాపిషాడ్విధ్యంవక్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటమ్మహానటజ టాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః। తవ చగిరోరఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచ రంతిపటీరహిమాః॥అత్రవర్ణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచం ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా ణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతే।అత్రసుధారసోద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః। చరణం క్రియా । నిరర్గళత్వంపూర్వవదభావత్రయమితి షణ్ణాము దాహరణం॥అన్యేత్వాహుః॥ యఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ ర్ణైకుతాఽపిసంగతః। సమానోధర్మపకోన్యద్దీపయేత్తత్తుదీపక మితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః। ప్రకృతాప్రకృతపదసము దాయెయస్యైకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మ సంబంధిత్వేనద్యోతయతితద్దీపకమితి। కేచిత్త్వేకస్యకారక స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరీ క్షాక్షమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౨॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతౌవస్తునోర్ద్వయోః। ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయత్రతత్ర నిదర్శనా॥యతోఽపమానోపమేయయోర్మధ్యేఅన్యధర్మస్యా న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఉక్షిప్యతేతత్ర నిదర్శనా । సాద్విధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సం బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీకతేరఘుకిరీటమణేశ్చటు

స్తేషాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥ ౬౨ ॥ నిదర్శనాంలక్షయతి- అన్యధర్మేతి ॥ వ్యాకరోతి-యతఇతి॥ఉదా

హరతి- పరిటీకత ఇతి॥ రఘూణాంకిరీటమణేశ్శేఖరస్యరామస్య - శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్య చఉత్కటమహఃపటలే- పరిటీకతే ప్రవర్తతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- ఆహిండతేప్రాప్నోతి ౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖినఃపటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనోత్కటమహఃపటలే॥అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నో దంభోళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోళ్యాద్యుపమాన ప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలాగ్రలతికా రామక్షమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగతం పాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిషజ్వాలాశ్రియం సంశ్రయత్యాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభుజాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్ర ప్రకృతస్య రామభుజఖడ్గస్య శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధాసంభవేనతద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతి ప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥౬౪॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షేపః॥ కాంతారాంతరచారిణ్యాః కాంతారామవిరోధినాం। సరోవారిషు నేత్రాభ్యాం ముంచతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥౬౫॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాముపమేయాతిశాయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసా నచాహ్నిమలినోదర్శనో కర్శితో నైవాస్తంగతి మాన్నచాంకితతనుర్నోపాక్షికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధానోపంసుభావంగతో నిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో యశశ్చంద్రమాః ॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

తిబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి-కాంతారేతి॥ నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రియాంముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోఃప్రాగిందీవరశ్రీసద్భావమంతరేణతన్మోచనాసంభవాదితిభావః - ఇందీవరశ్రీవశ్రీరితి ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥౬౫॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి-వ్యతిరేకస్త్వితి॥ఉదా

హరతి-నగ్రస్తఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౬౬॥సహోక్తింలక్షయతి- ఏక స్యేతి॥భావేనోదాహరతి-త్వత్ఖడ్గేతి ॥౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దామేతి॥కార్ముకంధనురింద్రచాపంచ-శరవర్షంబాణవర్షంజలవర్షంచ॥విద్యానాథమతేసహోక్తిలక్షణస్యవ్యాప్తిమాషితమిత్యాహ-విద్యానాథస్త్వితి॥ఉత్క్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకైస్సాకంముఖైర్నామితం భూపానాం

దాత్రిదుపమానాదాధిక్యోపనిబంధనేనభేదప్రధానమౌపమ్యం

—* సహోక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యస్యాన్సహార్థతః। ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసహోక్తిస్తత్రకథ్యతే॥యతోఽపమానోపమేయభావేవివక్షితఏకస్యప్రాధాన్యేననిర్దేశఅన్యస్యచసహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యంగమ్యతేతత్రసహోక్తిః। ఇయంభావాభావాభ్యాంప్రవర్తతే॥ యథా ॥ త్వత్ఖడ్గభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థలోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం । సంఖ్యైస్సమంసమరరాత్రిముఖవితందాత్రింప్రోద్యంతిరాఘవమణేతవకీర్తిచంద్రాః॥ ౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరావభద్రధారాధరోగ్రశరవర్షపరంపరాభిః । కా రాజుషాం ... ... హిన్నద్వైత్యప్రతాపదహనేనసమంశశామ ॥ విద్యానా ... కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి మూలాభేదేసత్యభేదాతిశయోక్తిమూలాచసహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। తన్మతేఉత్క్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకైరిత్యాదౌసహోక్తిర్నస్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయావినోక్తింలక్షయతి ॥

——— వినోక్త్యలంకారః ———

వినోక్తిస్స్యాద్వినార్థోక్తేర్యాస్యాద్వావన్యగమ్యతా॥ యథా॥ వినాంజనకస్యసంశయధియాసార్ధంసమాస్ఫాలితం। వైదేహ్యా ... సమంచసహసాకృష్టం తతోభార్గవప్రాధాన్యంకృతికందలేనవ ... తద్భగ్నమైశంధను రిత్యత్రసహోక్త్యభావప్రసంగాన్నతన్మతమాదరణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తింలక్షయతి-వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరతి-

వినేతి॥యత్రత్విపతి- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యౌపమ్యప
ర్యవసానాభావాన్న వినోక్త్యలంకారతా-ఏవం సమాసోక్తావప్యూహ్య
మిత్యాహ-సమాసోక్తావితి॥౭౯॥సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి-ప
రమప్రకృతం-అవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశవ
ర్తిరూపకాత్కథంసమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వాది
త్యాశయేనాశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకంతత్సాంక

నాశేషేణపాతాళంవినేంద్రేణత్రిపిష్టపం॥ వినా శ్రీరామ
చంద్రేణనరాజతిధరాతలం॥ అత్రస్వర్గపాతాళయోస్సు
రేంద్రభుజగేంద్రాభ్యాంతరేణ యథానశోభాతథాభూతధా
త్రీతలమపిరామం వినానశోభతఇతివచోభంగ్యాగమ్యమౌప
మ్యం।యత్రత్వేవమౌపమ్యపర్యవసానంనాస్తినతత్రాయమలం
కారః । వినావత్సంరామఃకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యా
ద్యౌ-సమాసోక్తావప్యేవమేవవేద్యం॥౭౯॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవపరమర్థంగమయితుంయదా।ప్రకృతస్యసమర్థానిసమా
సోక్తిస్తదాభవేత్॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థంయ
దాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః।స
మాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా । విశేషణ
విశేష్యాభ్యామర్థాంతరాప్రతీతేర్నశ్లేషతా। ననుసమాసో
క్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం
కాపుర్నివారేతిచేన్నైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోప
యోగాదప్రస్తుతస్య। నచపరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

ర్యశంకా-పరిహరతి-నైవమితి- ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- నిరీక్ష్యవిద్యున్న
యనైః పయోదఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోపరం
జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అత్రతువ్యవహారసమారోపఏవేతి మ
హాద్వైలక్షణ్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు
తంస్వయం।సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యాద్వి
శేష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతంవేద్యారూ

పకాలంకృతిస్తదేతి॥ఉదాహరతి-భవదితి॥సర్వజ్ఞానాంమహాత్మనాం శిరసా-సర్వజ్ఞస్యహరస్యశిరసాచ - తమః పాపతిమిరంచ-కోర్యామేర్ముదం కుముదంకైరవంచ॥౭౦॥ శ్లేషంలక్షయతి-శ్లేషఇతి - విశేష్యయోశ్చ

యస్యారోప్యమాణరూపతయాపరిణామేఆరోప్యమాణప్రాధాన్యేనారోపవిషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్రయోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామాత్రేణారోప్యమాణగమ్యతానుపపద్ధాచారోప విషయస్యైవప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతిరహస్యం॥ యథా ॥ భవద్బాహోమంధాచలమథితనక్తంచరచమూసముద్రాత్సంభూతాసహవిజయలక్ష్మ్యారఘుపతే। భవత్కీర్తిః ర్ధార్యాజయతిభువిసర్వజ్ఞశిరసా తమోహంత్రీనిత్యంకుముదముదయంప్రాపితవతీ॥ ఇహకీర్తేశ్చంద్రత్వంధ్వన్యం। తదపి విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

శ్లేషాలంకారః

పూర్వంసమాసోక్తిలక్షణేవిశేషణాన్యేవేత్యనేనవ్యవచ్ఛేద్యతయాశ్లేషఉపస్థితిస్తన్నిరూపయతి॥శ్లేషస్సామ్యేసమాదిష్టో విశేషణవిశేష్యయోః॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశేషణమాత్రసామ్యమేవనపునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం। అత్రతువిశేషణవిశేష్యోభయసామ్యంప్రయోజకం।విశేష్యయోశ్చాత్ర కేవలప్రస్తుతయోర్వాకేవలాప్రస్తుతయోర్వాశ్లేషోభవతి।న తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రహ్యభిధాయాఃప్రస్తుతైకార్థప్రత్యాయనశృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యవ్యంజనైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః॥ ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజఘుః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషేకేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వయస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠితసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌచార్థౌవాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

స్తమనోభవేనబలిజిత్కాయఃపురాస్త్రీకృతోయశ్చోద్వృత్తభుజంగహా రవలయోగంగాంచయోఽధారయత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతిస్తు త్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదో మాధవఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేష్వర్థస్యప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్న భేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వాద్ద్విధావకేతిమూర్ధ్న ఇత్యాదావివనశ్లిష్టత్వమి త్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- నన్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీత్య ర్థః- జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయంభావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి శబ్దయోః పాఠసమయేతనుతరజతుశలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశాచ్ఛ బ్దగతత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయతనానీతి-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాద్రామస్యాప్రకృతత్వాజ్జామదగ్న్యస్య నశ్లేషావకాశః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోఽర్థశ్లేషశ్చేతి।నను శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటమేవశబ్దభేద ఇతిచేత్సత్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దగతత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణుతా । అర్థశ్లేషేతుప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశబ్దైక్యనిశ్చయేసత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థయోరితి।శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంభంగాసహిష్ణుత్వంచేత్యాలంకారికరహస్యం। అతః కేవలప్రస్తుతగతత్వేనకేవలాప్రస్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా ॥

మహాపదోపస్థితయస్సదారామావియోగినః। అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదీని-ప్రయత్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంశబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేష ఇతివివేకః- అతఇతి- యతః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేషముదాహరతి- మహాపదఇతి ॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహత్యాఆపదోయేషాం తేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాం తేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిర్వియోగఏషామస్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయఆవాసస్థానంయేషాంతేతథోక్తాః-హితాస్తు మహాపదానాం మహాన్న

తథా నానాముపస్థితిఃప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః-సంతః ప్రశస్తాయేఆరా
మాఉపవనానితైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభర
ణభూషితా ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షేత్వే
కపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అ
పగతఃవిక్రమేవిశేషగమనేసంకోచోయస్యతం - నవిద్యతేపవిక్రమస్యప
ప్రప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వర్గంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపక్షే । మహోపదః ।
అపస్థితయః।సదా।రామావియోగినః। అలం।కారాశ్రయాః।
భవతః।అహితాః। మిత్రపక్షే త్వేకపదత్వం। అత్రరామచం
ద్రదానవయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితా
నాంచప్రాకరణికత్వం ॥౭౧॥ అపవిక్రమసంకోచంగోసహ
స్రోల్లసత్తనుం । నాకోల్లాసినమత్యేతిరామోహర్యశ్వమోజ
సా॥అత్రహర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందర యోరుపమాన
త్వేనాప్రాకరణికయో రేవ శ్లేషః ॥౭౨॥ అత్రవిశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావే కేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలఃపరికరాలంకారఏకదేశసామ్యాద్బుద్ధిస్థః। కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాఅప్రస్తుతప్రశంసాదయోలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః। తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణాళీ
సాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ ఐశంశైశవచేష్టయావి
దళితంయేనాద్భుతంకార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్ర లవ

తీతితథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమిం
ద్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరిత్కపిలవర్ణయోరితివిశ్వః॥ ౭౨ ॥
పరికరంలక్షయతి- విశేషణాళీతి॥ ఉదాహరతి - ఐశమితి ॥ ఇదంరావణం
ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనతవవరప్రదాతామహేశోపిశ్రీ
రామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవనఇత్యనేనత్వజ్జేతృకా
ర్తవీర్యస్మయాపహారీతి సఇత్యనేనయేనత్వంకక్షసంరుద్ధ ఇతిచవ్యజ్యతే

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాం లక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యనిబంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-భానామితి ॥ రవౌ స్వైస్స్వకీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంరఃకురారోభవత్ । యస్మాత్తైకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేభేకపిః కింతస్మిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్ర

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయతితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చయత్కించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోప్యంగీకాకార్యః। సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్యకారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే। సామాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యాత్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీయయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్॥క్రమేణయథా॥ భృంగపుంగవమరందనిర్ఝరీసద్మపద్మముపహాయసాంప్రతం। జాల్మశాల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రాప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యపదేశేనసర్వానర్వాచీనాన్పురుషాధమాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధీయాంసేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥౭౪॥యథావా॥భానాంభానాంతరిక్షేవిలసతినచసంరాజతేరాజతేజో వహ్నేవహ్నేయరోచీరజనిషుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః । స్వైరంస్వైరంశుజాలైస్సహచరతిరవౌకాంతికేకాంతికేళిస్సంవాసంవాసిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం॥అత్రరేరావణరా

మండంయథా తథాచరతిసతి - అంతికేతదంశూపకంఠే కాంతికేళిస్త్వత్కాంతివిలాసః- కా నకాపీత్యర్థః- తిమిరసఖస్తమస్సహచరోద్యోతః ప్రకాశోయస్యతస్యసంబుద్ధిః తిమిరసఖద్యోత హేఖద్యోత - త్వంసం

వాసంకర్తుంతదంతికే స్థైర్యమవలంబ్యస్థాతుంవాశక్తోసికిం॥ ౨౫॥ సామా
న్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూత
స్తిరస్కృతః కౌశికశ్శకో ్యైస్తైతథోక్తాః*అధకౌశికాః । గుగ్గులూలూ
కనకులమునిశక్రాహితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిద్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజోభిభావినిసమశుంతవావస్థాన
మేవదుష్కరం పౌరుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్ర
స్తుతఖద్యోతవృత్తాంతకధనేనవ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనే
దముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥ ౨౫ ॥ సామాన్యాద్విశేష
ధీర్యథా॥ రామవిక్రమవిధూతకౌశికా కౌశికాధ్వరవిరోధినో
సురాః। పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కతినఖండితాస్త్వ
యా ॥ ఇహామహాదిదమద్భుతంయద్రామశిశునైవత్వయా
కౌశికమఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖా స్సురవిరోధినః ఖండి
తాఇతిప్రస్తుతేకతినఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తే
నాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతోవిశేషోవ్యజ్యతే॥ ౨౬ ॥
విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రేసతతమశేషాభీ
ష్టదాయిని। దారిద్ర్యంవిదుషాంలేభే స్థైర్యంమధ్యేషుయోషి
తాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రౌదార్యేణసర్వేషామర్థినాం
దారిద్ర్యంహతమితివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యాప్రస్తుత
స్యోపాదానాత్ప్రస్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౨౭ ॥ య
థావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమిందిరేణేవామరావతీ। స
మాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యం
వస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్ర
స్తుతేవిశేషోభిహితః। తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥ ౨౮॥ కార్యా
త్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరివిభువేశ్మవిలాసశైలకా

త్రీత్వరావేగోయేషాంతేతథోక్తాస్తైః ॥ ౨౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్య
క్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంశూన్యత్వం ॥ ౨౭ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదంసంతోషం॥ ౨౮ ॥
కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసకృదుల్లలతడు

చ్ఛలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥ ప

సారగర్తసరకాసరసారసంఘే । కోఽత్రిఖోత్కటానసకృదు
ల్లలితోవిమార్గసంచారిణోరుణహయానరుణోరుణాద్ధి ॥ అ
త్రశ్రీరామభద్రభయేనస్వగృహాన్విహాయ శత్రవఃకుత్రా
పిచిరాయలీనాఇతికారణేప్రస్తుతేతత్కార్యముపవర్ణ్యమా
నసప్రస్తుతమేవప్రస్తుతంస్వకారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯ ॥
కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యంరామభద్రస్యవిస్ప
ష్టంవిష్టపత్రయే । కథంవిస్మయసేదృష్ట్వాకామధేనుసురద్రు
మాన్॥అహోకథమేతత్కామధేను కల్పద్రుమాణా మర్థి
జనేషుదానవైముఖ్యమితివిస్మయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవ
చనం । తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణకారణే
నవాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

అథాన్యేనాన్యగమనసామ్యేనబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్య
లంకారంలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేనకార్యేణప్రస్తు
తంయది । కారణంగమ్యతేతత్రస్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృ
తిః॥ప్రస్తుతేనేతివిశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః। కా
ర్యోక్త్యాకారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యాయో
క్తిపదప్రవృత్తిః । కార్యాభిధానభంగినైపుణ్యేనకారణస్యో
క్తప్రాయత్వమేవేతినవ్యంగ్యత్వం । ననుతర్హిసాక్షాత్కా
రణమేవకింనోచ్యతఇతిచేత్ కార్యాభిధానముఖేనతస్యప్ర
త్యాయనేయావతీచమత్కృతిస్తావత్యాస్తదాఽభావాత్ ॥
యథా॥ఖడ్గస్యతేయుధివిరోధినరాధిపేషు క్షాప్రక్రియారఘు
పతేయమీసమేతాః । దుష్ప్రాపదివ్యరమణీరమణీయహై
మవద్భ్రాజశైలశిఖరేషుచిరంచరంతి ॥ అత్రశత్రునరాధిపా

పర్యాయోక్తింలక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥సంగతాఃఖడ్గేనసమ్మిళితాస్సంతః-దుష్ప్రాపాణాందివ్యరమణీనాంరమణీయా

హైమాస్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చయేవత్కౌజాస్తపవశైలశిఖరాణితేషు- అత్ర శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥ ఉదాహరతి- తద్ధాటీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటీ జైత్రయాత్రా-హేసుతను- తదన్వితివాపారః-తస్యనరకస్య-పయోధిం- వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వతఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

నాందుష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళిరూపకా
ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవణనాముఖేన తత్కారణ భూతం
యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧ ॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి ॥ క్రమాదేకమ
నేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయా
లంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థా
నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నప
రివృత్తితా ॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణంమద్వ్యాఘ్రాగేవరు
ణభంగనిరూపకంపద్యం ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీ
పాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరద్ధా సపదిచులుకితేతస్ప్రి
తాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్ఛా
భిమానాంబురాశౌ ప్రావిక్షత్త్వద్యయాబ్ధిం సుతను విగళితోప
ప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధి
ష్వవృత్తిఃకథితా॥౮౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరి
పోస్సంయతిగర్వితస్య। తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరాసం
ప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

ష్ఠోత్కారం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తత్రభాజీవిను మష్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తత్రతాదృశ్యసా మర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాదాత్మంశరణం తస్యతస్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥౮౩॥ పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీటేతి॥ఉత్సృజ్యదత్వా- అత్రాధికవ స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ప్రాజ్యంప్రభూతం॥౮౫ వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏకస్యేతి॥ ఆధారంవి నాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥తృతీయస్యైకతోత్రోదాహరతి- భేరీ

పరివృత్త్యలంకారః

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్ర వ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరి వృత్తింతావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమజస్త్రి ధా॥ వినిమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్త్వంతరస్వీకా రః।సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదా నేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥ కిరీటశస్త్రాంబరదివ్యభోజ్యాన్యుత్సృజ్యతేరిర్జగృహేస్మరామ కాష్ఠోత్కరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబళేచకందం॥ ౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతేప్రతిపాద్యవిభీషణః । లం కారాజ్యంస్వయంప్రాజ్యంత్వత్తోజగ్రాహరాఘవ ॥౮౫॥ వితీర్యహృదయంస్వీయంసీతాయైరఘునందనః । తదీయం హృదయంలేభేకుసుమాయుధసాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే। వినాధారంత దాధేయంఘటనాదుర్ఘటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్ర త్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా ॥ భేరీభూరివిరావడం బరభరోధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి యుగపచ్ఛాశాదశవ్యానశే। త్యక్త్వాతాన్పరిధావతోగుణయ శోరత్నానిసంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చిం తాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయాగపద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాత్రోద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్యస్యో దాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతివే ద్యం॥ ౮౭॥పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్ప్రా ప్తావన్యతోనివృత్త్యర్థమేకత్రైవనియమనంపరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరత్యం

తమప్రాప్తేనియమః పాక్షికేసతి। తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి కథ్యతఇతి మీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృతఇతిద్రష్టవ్యం॥ క్రమేణోదాహరతి-సితా ఇతి॥ హితానాకంఠితార్థా

పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తాన్పరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్వేకమనేకేషుప్రాప్తంయత్రనియమ్యతే। ఏకత్రైవభవేత్తత్రపరిసంఖ్యాచతుర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వికాఽప్రశ్నపూర్వికా చేతిద్వివిధాపునఃప్రత్యేకంవర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాంద్వివిధేతిసంభూయచతుర్విధా॥ పరిసంపూర్వస్యఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥ సితాశ్శీతాఃపూతాః కథయభువికే రాఘవగుణా నగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతఝరాః॥ హితాన్దైత్యేత్తే క్షితిమపిచకఃకోసలపతేర్భుజాదండశ్చండీపతికరినకోదండదళనః॥ ఇదంప్రశ్నపూర్వికయోశ్శాబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహద్వితీయార్ధేరామభుజఏవార్థినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షితించధత్తే ఇత్యుక్తేరర్థాన్నచింతామణిసంతానకాదయోవితరంతి తథాభుజంగపుంగవదిఙ్మాతంగాదయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వం వేద్యం॥౮౮॥ స్మితజ్యోత్స్నాపూరశ్శిశిరమధురస్తేరఘుపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపిచనసితానాపిచసుధా। ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తేమహీంలోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపిద్వితీయార్ధే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవపృథివీప్రకాశకత్వోక్తేరర్థాన్నసూర్యాచంద్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం। ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౮౯॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టాపరిసంఖ్యావిశేషతః । చమత్కారోతీతి

అత్ర పూర్వార్ధమాద్యాయాఉత్తరార్ధంద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౮౮ ॥ స్మితేతి॥ గోస్తనీమృద్వీకా॥ అత్రపూర్వార్ధంతృతీయాయాఉత్తరార్ధంతురీయాయాశ్చేత్యాహ- ఇదమితరయోరితి॥౮౯॥ భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ రామేక్షితింరక్షతిసతిదా నాంబూపశమః దానోదకోపరమఃరిపుద్విపకరే నప్రజాసు - రిపుద్విపా నాంనిమజ్జనతా ప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతిభావః - నప్రజాస్వితి పదద్వయముత్తరత్రవాక్యేషుయోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ తిరాహిత్యంప్రజానాంనీతియుక్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే తాఈతయస్స్మృతాఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ ర్తనంచ- పంకయోగఃకర్దమసంబంధఃకిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతాశైతల్యం మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రమాఃజలనిర్గమాః భ్రాంతయశ్చ-సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఆపల్లేశస్థితి

దృశ్యాంకవయఃశ్లేషలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్విపకరేసస్యేష్వనీతిః పరంనీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రమాస్సింధుషు । స్థాణుష్వేవవిపల్లవస్థితిరభూద్వా
యావిమార్గభ్రమోనైతత్కించిదపిప్రజాసుదదృశేరామే

—* సముచ్చయాలంకారః *—

క్షితింరక్షతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయతి॥ క్రియాణాంవా
గుణానాంవాయుగపద్యదిమేళనం। ఏకత్రవర్ణ్యతేతత్రద్వివి
ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా ॥ వధూవహానభూనభశ్చతుర
తూర్ణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిద్రుతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమార్గభ్రమఃఆకాశసంచారఃదురధ్వగామిత్వంచ- ఏతత్పూర్వో క్తదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వితి వర్ణనీయార్థస్యశాబ్దత్వాదియ మప్రశ్నపూర్వికాశబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహానేతి॥ హేరఘూ రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతిసతి- ద్రుతఃకాందిశీకోరిపుః-వధూవహానక్ర మేణతురంగతితురంగఇవాచరతి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యాతి రయేణ యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభఃక్రమేణ

విహంగతి- వేగేనోత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్యయాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురతూర్ణవక్రక్రమేణభుజంగతి-వనేభృంగతివృక్షాద్వృక్షంకుంజాత్కుంజంచాశ్రయతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ॥ ౯౧॥గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషఃకోణేక్షణేఅపాంగవీక్షణే- అణిమాకార్శ్యం॥౯౨॥వయంత్వితి॥ద్రవ్యాణాంజాతీనాంచసమవాయయోస్సముదాయయోః-సమవాయశ్చయోగఇత్యమరః-తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం॥తతోఽపపత్తిందర్శయతి-క్రమేతి॥చమ

భుజంగతి తరంగతి ప్రాదగతౌవనేభృంగతి స్ఫులింగతితమస్య
పిత్వయిరణేరఘోత్వంగతి॥ అత్రక్రియాణాంసముచ్చయః ॥
౯౧ ॥ గుణసముచ్చయోయథా॥ రామస్యచక్షుషఃకోణేక్షు
ణేశోణేరుషాద్విషాం। పాండిమాజడిమాచాంగేజజ్ఞేచలినిమా
ణిమా ।౯౨॥ ఏవంక్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలం
కారస్యవిధాద్వయమేవోచుఃప్రాంచః । వయంతుద్రవ్యజా
తిసమవాయయోరపితద్భేదతాంబ్రూమః । క్రియాగుణస
ముచ్చయయోరివానయోరపచమత్కారకారితాయాః ప్రాగు
క్తాలంకారసామాన్యలక్షణస్యదురపలాపత్వాత్ । తత్రద్ర
వ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంతృణా
నాంవైరీకరేకలయతేత్వయిరామరుష్టే । తుష్టేతుకల్పతరు
కాండసుధాంకభాండచింతాశ్మనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మాన్ ॥
అత్రపూర్వోత్తరార్ధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

త్వాకారకారితాయాశ్చమత్కారకరణాత్ - ప్రాగుక్తస్యగుణతరంగోక్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనరసోపస్కారకత్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥త్వయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షస్కంధం- సుధాంకభాండమమృతకలశం- చింతాశ్మానంచింతామణిం-నీలాదినిధీంశ్చయుగపత్ కరేధత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజోరాజరాజోవాభవతీతిభావః- కాండంనాళేతరుస్కంధేబాణేవసరనీరయోః । కుత్సితేరహసిస్తంభఇతివిశ్వః - అత్రైకస్యైవోదాహరణద్వయమిత్యాశయే

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిందర్శయతి-తద భేద ఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్ర పర్యాయాలంకారతా సముచ్చాయకశ్చకారః- తపిః- కోపదశాయాం కాష్ఠాదిద్రవ్యరాశింతోషదశాయాంకల్పతరుకాం డాదిద్రవ్యరాశించైకపవకాలభేదాత్- దయతీతివక్తవ్యమిత్యాశంక్యత తాదృశ్యనిష్టం ప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాపకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా తిసముచ్చయంనిరోద్ధుమాహ-పరాపరేతి॥ పరం సత్తా-అపరం ద్రవ్యత్వా ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తు సత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నాతుయాజాతి స్సైవాపరతయోచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్ - తద్రూపేణభావేనధర్మేణశూ న్యానాం విరుద్ధసామాన్యానాం ఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదేనైకైకస్మిన్నపరేయు గపత్సంభవాద్ద్వివారముదాహరణం బోద్ధవ్యం । తదభేదే యుగపదేకకర్తేవిరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్య మేళనా సంభవా ద్విరోధశ్చ । తత్ప్రాపకయోరోషతోషయోర్యుగపదుద యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపిక్రమమేళన వివక్షాయాంతుప ర్యాయాలంకారతాస్యాత్ ॥ ౯౩॥ పరాపరభావశూన్యానాం విరుద్ధసామాన్యానాంయద్యప్యేకత్ర సమవాయో నసంపద్యతే తథాపికవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥ యథా॥ శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః। భూధర త్వాదయశ్చాన్యజాతయోరాఘవేబభుః॥ ఏవంద్రవ్యగుణక్రి యాసామాన్యానాం ప్రత్యేకం మిథశ్చ మేళనే ఏకాదశభేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథంతర్హి జాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యతాహ- తథాపీతి॥ ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥ శుచిత్వం వహ్నిత్వం శుద్ధత్వంచ - నరసింహత్వం నృకేసరిత్వం పురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వంహంసశ్రేష్ఠత్వం రాజోత్తమత్వంచ-భోగితా సర్పత్వం సంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం పర్వతత్వం భూపతిత్వంచ- చతురాననత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయ ఆదిశబ్దార్థః - అన్యే సప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥ అత్రేత్థం గణనా-ద్రవ్యసముచ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

చ్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥౯౪॥తత్కారం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్ఖలే కేనచిజ్జంతువిహింసకేనవిస్తారితేజాలేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్యనిపతితఃపరస్పరంమంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనసహోడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నోమూషక రాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాం మనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ఉదాహరతి-ముగ్ధా ఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య । విస్తరభయాన్నోదా
హ్రియంతే॥౯౪॥తత్కారంలక్షయతి॥ఖలేకపోతన్యాయేనమిళి

—* తత్కారాలంకారః *—

తైర్బహుకారణైః స్వాతంత్ర్యైః క్రియతేకార్యంయత్రైకంత
త్రతత్కారః॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావా
భావాశ్చ మంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః । కందర్పవై
భవపుషా వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచ
యంతి॥ అత్ర ఖలేకపోతన్యాయేనమిళితైరితివిశేషణాత్సమా
ధేర్వ్యవచ్ఛేదః । తత్ర కారణమేళనస్యకాకతాళీయన్యాయ
సిద్ధత్వాత్ ॥౯౫॥ సమాధింలక్షయతి ॥ కాకతాళనయాయా

—* సమాధ్యలంకారః *—

తద్ధేతోరన్యేనహేతునా । ప్రక్రాంతకార్యసౌకర్యేసమా
ధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళనయేతివిశేషణాత్తత్కారా

మధురాః-హావభావాశ్శృంగారచేష్టావిశేషాః-తత్స్వరూపంరసతరంగేకవిరేవవివరీవరిష్యతి - మంజిమ్నామార్దవస్యధూరతిశయోమంజిమధురా- ఋక్ష్వారిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- తయామధురాస్స్వాదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాముద్యమస్తథా మధురవచనాదీనాంతన్మానసోల్లాసోదంచనేపీతిబోధ్యం।౯౫॥ సమాధ్యలంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్యకాకతాళీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాళీయంనామ

తత్కృతోపనతం చిత్రీకరణం - ఏవం చానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధే స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్కరాద్భేదఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి - అంధానితి॥ హేరఘురామ భయేనాంధాన్ దిగ్భ్రాంతాన్-విద్రవతః పలాయమానాన్॥ ౯౬॥ వికల్పం లక్షయతి-తుల్యప్రమాణేతి॥ వ్యాచష్టే - తు

ద్భేదః॥ యథా॥ అంధాన్భయేన రఘురామచమూసముద్ధధూళీ
భరేంధయతి విద్రవతో ద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతి
తం పునస్తానంధీకారహతమేవ విధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

వికల్పాలంకారః

జల్పతి॥ తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యాద్యౌగపత్యాప్తయోః క్వచిత్ ।
విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్పస్తత్ర జల్ప్యతే॥ తుల్యం హి విరు
ద్ధద్వయం యుగపదుపస్థితం వికల్పార్హం తేన యత్ర తుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్యాత్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రా
ప్తావిరోధస్స్ఫురతి తత్ర వికల్పాలంకారః ॥యథా॥ దివి వా భు
వి వాస్థలే జలే వా భుజదండైరథవా ప్రచండకాండైః । తవరా
మ యథాస్తి యాత్ర శిక్షా వదత త్రైవ మృధం తథా విధాస్యే॥ ఇ
దం రావణవచనం ॥౯౭॥ అథ యథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

యథాసంఖ్యాలంకారః

బంధః ప్రథమోక్తానాం చరమోక్తైః క్రమాద్యది । కథయంతి
యథాసంఖ్యాలంకారం స భవేద్ద్విధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతి ద్వి
విధో యథాసంఖ్యాలంకారః। తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వ
యే శాబ్దతా। సమస్తానాం మిథస్సంబంధేర్థతా। సమస్తయో
ర్మిథస్సంబంధే శబ్దతః ప్రతీఘన్నేపి తదంతర్వర్తిపదానాం క్ర
మసంబంధస్యార్థేనోపలభ్యత్వాత్ ॥యథా॥ రవికవిపవిన్విజిగ్యే
రామోద్యతినీతిభూభృదుద్ధృతిభిః । తస్య చ నేత్రం వక్త్రం

ల్యం హీతి॥ ఉదాహరతి-దివీతి॥ మృధం యుద్ధం॥౯౭॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి- సంబంధ ఇతి॥ ఉదాహరతి-రవీతి॥ వ్యతినీతిభ్యాం భూభృతాం రాజ్ఞాము ద్ధృత్యా నిషాద-సనేన చ-అన్యత్ర పర్వతోద్ధరణేన చ-నేత్రం కర్తృ-కమలం కర్మ-చకారాద్విజిగ్య ఇత్యనువర్తతే - ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం॥ అ

తేతీతి పూర్వార్ధమార్థస్యోత్తరార్ధంశాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౮॥ కారణమాలాంలక్షయతి- పూర్వపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి- ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచతస్రః॥ఆద్యాముదాహరతి - లంకేతి॥అజనయన్నుత్పాదయామాసుః రావణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అత్రార్థశాబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోత్తరార్ధయోర్ద్వయోః ॥౯౮॥ అథక్రమాలంబవేన శృంఖలాన్యాయమూలాన్కారణ మాలాదీన

కారణమాలాలంకారః

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్తరహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥ కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్త్యాపోషణేవాకారణత్వస్యానపాయాదితితేషామభిప్రాయః । తేనాస్యచత్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాద్రవ్యద్విపవరఘటాకర్ణతాళావిలోలాస్స్వర్గస్త్రీణాం భృశమజనయన్దీర్ఘనిశ్వాసవాతాన్ । ఇంథాంచక్రూరఘుకులపతేస్త్వత్ప్రతాపానలంతే తేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్య

మాలాదీపకాలంకారః

రణ్యం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్చేదుత్తరోత్తరం । తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥ యథా ॥ భూతింయౌవనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగారయోస్తాభ్యాంకాచనచాతురీవచనదృగ్భంగీభిరంగీకృతా। కందర్పోపవృథేచతాభిరమునాబాణైర్బుభూషేధనుస్తేనాప్యస్యవిదార్యధైర్యకవచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వస్మా

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూతిమితి॥ యౌవనం కర్తృ - జనకజాయాః లావణ్యశృంగారయోః కాంతివిశేషనేపథ్యయోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బుభూషేభూషితం॥ ౧౦౧॥ సారాలంకారంలక్షయతి- పూర్వస్మాదితి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారంశ్రే

ష్ఠంసత్ - యత్ర వావర్ణ్యేతచేత్॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥స్పష్టం॥ ౧౦౧ ॥ ఏకావళింలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహురితి॥ తచ్ఛౌర్యం॥౧౦౨॥కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి-హేతోరితి॥ వ్యాక

సారాలంకారః

దపిపూర్వస్మాత్సారంచేదుత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతతత్రాహుర్బుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారోభువనానిసప్తభూమండలీ తేషుచసారభూతా।తత్సారభూతానిపురాణి తేషుసారంపురంరాఘవబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణంపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళిమలంకారమూచిరేతత్రపండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్యధుర్యస్తస్మిన్త్యాగనిత్యమన్వితమ్। నీతిర్విత్తేనసంపన్నా విత్తంసత్పాత్రసాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్కన్యాయమూలానాం

కావ్యలింగాలంకారః,

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్రహేతుర్వాక్యార్థోవాపదార్థోవాభవన్నుక్తార్థసమర్థకస్స్యాత్తత్రకావ్యలింగం। తచ్చోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వంకార్యం । యత్రపునస్తృతీయాదినాహేతుత్వధీర్నతత్రాసావలంకారః।కింతుహేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ । నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్। వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశంకా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భావస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

ర్థితే-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రేతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్షయోరితి- ఉత్థితాకాంక్షాయాఅభావేపీతిభావః ॥ పదార్థహేతుకముదాహరతి

మూర్ధాఇతి॥ ద్విషఃఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి-లంకేశేతి॥రింగద్భిస్తరంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్య సింధుబం
ధోస్సముద్రస్యనిశ్శేషశోషణేనవిభీషణోభయంకరోదృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థస్య సమర్థకవాక్యార్థయోగాకాంక్షాభావాత్। కథంతర్హి
సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయాపితముపపత్తేః ॥ పదగతం
యథా ॥ మూర్ధాస్త్వమేవమన్వా నారాయమఘ్నంతిద్విషోమి
థః। పలాయంతేస్మనక్వాపిపశ్యంతశ్చసమంతతః॥అత్ర భాస్విం
తత్వంహేతుః।సచవిశేషణత్వేనైవరిపూన్వశినష్టి ॥ ౧౦౩ ॥
వాక్యగతంయథా ॥ లంకేశకింకరగణైస్సహయూహమారం
దండోయమాపతతిరాఘవకాండవహ్నిః। రింగత్తరంగగణబం
ధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః ॥ అత్రలం
కేశపలాయనరూపస్యార్థస్యప్రథమపాదవాక్యార్థేతదుత్తరవా
క్యేనహేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪ ॥ అత్రవ్యావర్త్యతయాబు

—* అర్థాంతరన్యాసాలంకారః *—

ద్ధిస్థయో రర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయో రర్థాంతర
రన్యాసంలక్షయతి ॥ సామాన్యంవావిశేషేణవిశేషోవాతద
న్యతః । సమర్థ్యతేయత్రతతార్థాంతరన్యాసఈరితః॥ అ
త్రసామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం।దృష్టాంతాలంకారేతుసా
మాన్యయోరేవవావిశేషయోరేవవావాచ్యత్వమిత్యనయో
ర్భేదః । అయంద్వివిధోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్త
మానశ్చతుర్విధోభవతి॥ తత్రసాధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేష
సమర్థనంయథా॥ ॥ రామత్వత్తరిడంబరాత్తవభుజావ్యో
త్రిప్తకోత్కేయకాత్సంత్రస్తానకులాచలానపి సమారోఢుం
యతంతేద్విషః॥ వీక్షంతేచనకుండలీంద్రఘటితశ్రీఖండకాం
డాంస్తథాప్రాయస్త్రాసముపైతి వైరిసదృశాత్త్రాసిన్నస

అర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి- సామాన్యమితి ॥ సామాన్యేనవిశేషసమర్థ
నముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వత్తరిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రాసిన్నిర్భీ
రుః- అధికాతరత్రస్నుభీరుభీరుకభీలుకా ఇత్యమరః - అత్రచతుర్థపాద

వాక్యార్థేన సామాన్యరూపేణ పూర్వవాక్యార్థస్య విశేషరూపస్య సమర్థనం కృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణ సామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥ అయాదగచ్ఛత్- కాందిశీకోఽభూదితియావత్ - అతోఽత్రోత్తరవాక్యార్థేన విశేషరూపేణ సమర్థనం కృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవం సాధర్మ్యేణోదాహృత్య వైధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజా అనిలాహారేణ-జాతిస్వభావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినా పరిశుద్ధేన ధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణ నిశ్చల

వస్త్రాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం
యథా॥ జగత్త్రితయజిత్వరోఽప్యపజయాకుతశ్చిద్ధ్రువేదవశ్యమి
తినిశ్చయాదనుమిమీమహేమీవయం। సతాదృగపి రావణోఽసు
రవరోప్యయాగ్ఛంగవాన్రఘుక్షితిపపుంగవాదహహాసం గర
(ప్రా)ంగణే॥ ౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేన విశేషసమర్థనం
యథా ॥ శేషేణ దుర్గభరఘూర్ద్వహబాహుసామ్యసిద్ధ్యైస
మీరణభుజా శుచినా స్థిరేణ। కూర్మాసనేన చ తపః క్రియతే వి
రేణ కోవా న దుర్లభతమేపికరోతి వాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధ
ర్మ్యాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం యథా॥ అన్యద్వస్త్వ
న్యవస్తు ప్రకృతిమనుభవత్యేవ హేతోః కుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తు
పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవ హేతోః పరస్మాత్। యోషాపా
షాణభావం నకిము గతవతీ గౌతమోద్భూత రోషాత్పాషాణో
వానయోషా పునరపికిమభూదాశ్రిమపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారం లక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాతోక్త్వావను
మానముదీరితం। తర్కానుమానరూపాభ్యాం తత్ప్రవృత్తిర్ద్వ

చిత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేన కూర్మాసనోపవిష్టేన ఆదికూర్మోపరిభాగస్థితేనచ- అత్ర చతుర్థపాదే సామాన్యస్య వైధర్మ్యేణ ప్రవృత్తిః॥ ౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోద్భూతరోషాదధికామర్షాత్ - అతోఽత్రోత్తరార్ధవిశేషస్య వైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారం లక్షయతి - సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం- పక్షధర్మత్వం సపక్షసత్త్వం విపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతత్త్రితయసహితో హేతుస్సాధనం -

యత్రసాధ్యప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః- ద్వయీద్వివిధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తర్హీతరానుమానాదస్యకింవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కించేతి॥కించకింత్విత్యర్థః॥ఉదాహరతి-సీతేతి॥ హే రాఘవ-తవాసిలతాసీతైవ-నోచేత్ -అయోనిజాతనుర్యస్యాస్సాతథోక్తా పక్షే- అయఃనిజతనుర్యస్యా ఇతి - దనుజానామార్తిహేతుశ్చ కథంస్యాత్- యద్వా-ఉరగీఫణినీ- హియస్మాత్- పృథుభుజంగతయామహాసన్వయీభవేత్॥

యత్రకించిత్ జ్ఞాప్యంనిర్దిశ్యతస్యజ్ఞాపకతయాఽన్యన్నిర్దిశ్యతేతత్రానుమానాలంకారః॥ అత్రమాత్రచావ్యాప్తిపక్షధర్మతయోఃప్రదర్శనంనిరస్యతే। తయోఃప్రదర్శనేతరానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తుతాభ్యాముత్రభవితవ్యమేవ। తదభావేకావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించాత్రకవినిర్మితచాతురీ మహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశయోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీకళంకఇతిచమత్కారకారితాప్యస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభేదంతత్రైవవక్ష్యామః। ఇదంతర్కరూపేణానుమానరూపేణచద్వేధాప్రవర్తతే॥ యథా॥సీతైవరాఘవతవాసిలతాకథంస్యాన్నోచేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః।యద్వోరగీపృథుభుజంగతయాఽనయాహినిర్ముక్తయాముహురపాయి పరాసువాయుః॥అత్రపూర్వార్ధేతర్కరూపేణోత్తరార్ధేహిశబ్దేనహేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణచప్రవృత్తిరితివేద్యం। పూర్వార్ధేఅసిలతాయాస్సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భుజంగీత్వంచవ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశ వైశి

ష్ట్యేనోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయాముక్తకంచుకయా- అనయాపరేషామున్యేషామసువాయుఃప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయిపీతః- పక్షే-పృథుందీర్ఘంభుజం-గతయా-నిర్ముక్తయాకోశాన్నిర్గతయా-పరేషాంశత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణవ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- నన్వత్రకింవ్యాపకంకింవావ్యాప్యమిత్యత్రాహ- పూర్వార్ధఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః -

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూతాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం- సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితి భావః-గమయతి-అయంభావః-యథా పర్వతే ధూమో వహ్నిం జ్ఞాపయతి తథైవా సిలతాయామయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశిష్ట్యరూపం వ్యాప్యమపి సీతారూపత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞాపయతీతి-తథా చ పూర్వార్ధేతరరూపతా॥ లాఘవార్థమన్యత్స్వయమూహ్యామిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీ సపక్షః-ఖడ్గలతా పక్షః-ఉరగీత్వం

ష్ట్యం వ్యాప్యం। ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖడ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూపత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥౧౦౭॥ అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥ కస్మింశ్చిదర్థే నిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ । దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్ర హ్యలంకృతిః॥ న చ కేనచిదర్థేన కస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భావశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। న చ సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానం తు వ్యాప్తిముపజీవ్య ప్రవర్తతే। తతో న తత్రాస్యాంతర్భావః। ఆక్షేపాంతర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవ నిరసనీయః। అయమలంకారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేపశ్చేతి ద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరం కిల దశాననం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముత దైత్యమాత్రం విభుః । స పీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం నిపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిర్ముక్తత్వాసుహారణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥౧౦౭॥ అర్థాపత్తిం లక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతతి తం తద్వత్కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయాదర్థాంతరమాపతతి యది సోఽయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అనుమానాంతర్భావం వారయతి-న చేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- సమానేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిముత

కిముపక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దానవంవిద్విషన్మునిరగస్త్యః-వల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యోజయతి- అతేత్రితి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహైణరాక్షసక్షపణక్షమోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యాస్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్సన్-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంపల్వలం ॥ అత్రప్రాకరణికోరావణజయోఽప్రాకరణికమసురమాత్రజయం కైముతికన్యాయేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబరభరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమకుటోబుధ్వాభవత్ఖండితం। అస్తౌషీత్కిల-హర్షకంపితశిరోగంగాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజగన్నాయకాః॥ అత్రప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతాస్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మర్థా దాపాదయతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

—*ఆక్షేపాలంకారః*—

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కంచిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రాక్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధానార్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవన్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయాస్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తత్రోక్తవిషయోద్విధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోపిద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతుర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వీతథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తౌషీత్కిల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయతి-ఉక్తమితి॥ యతోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా(ప్రా)కరణికత్వేనవిధాతుమిష్టస్యాతఏవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోవిశేష బోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షేపః- తస్యచతుర్ధావిభాగమాహ -తత్రోక్తేష

షయ ఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయే వస్తునిషేధముదాహరతి- రామ ఇతి॥ అయం రామః ధన్వీ ధనురానమయంత్సన్- ఉదన్వంతముదధిం- ధన్వానం మరుప్రదేశం విదధే- సమానౌ మరుధన్వానావిత్యమరః- వస్తునిషేధం విశేషం చా

షేణశోణదృక్కోణః। విదధే ధన్వానమయన్ధన్వా నమయంస్తు
ణాముదన్వంతం॥ అత్ర రామో ధన్వీ న భవతీతి ప్రలపతో రావణ
స్య ప్రతివచనే మాల్యవద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూప
స్య వస్తునః ప్రకృతస్య ప్రతిషేధో బాధాదాభాసీభవం స్తము
ద్రస్యాపి నియమనాద్రామ ఏవ ధనుర్ధరధురంధరో నేతర ఇతి ప్ర
తిపాదనపురస్సరం సత్వరం సీతాం రామాయ సమర్ప్య కుశలీ
భవేతి విశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధో యథా॥ బ్రహ్మా
స్మి భృగూద్వహ రఘూద్వహమండనస్య దోర్దండచండిమభరం న
వయం భణామః। తద్భుగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషః కిం నా
భ్యధత్త దళితద్రుహిణాండభాండః॥ ఇదం కథయ కీదృక్తే భుజసా
రః మమ చాపమారోపయేతి రామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం
ప్రతి లక్ష్మణస్య ప్రతివచనం। అత్ర న భణామ ఇతి క్రియమాణే
న భణననిషేధాభాసేన తాదృక్ప్రచండీశకోదండం ఖండితవతో
రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణమ
తో స్మాద్దుర్వ్యసనాద్విరమేతి విశేషో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వ
క్ష్యమాణవిషయే సామాన్యప్రతిజ్ఞాయాం విశేష నిషేధో య
థా॥ రామభద్రవిముఖీ మహాం సఖి త్వాం వచః కిమపి వక్తుమా
గతా। న బ్రవీమి నను వేత్సి జానకి త్వం చ పంచశరబాణసంచ
యం॥ ఇదం సీతాం ప్రతి సఖీవచనం। ఇహ కిమపి వచో వక్తుమా
గతేతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషస్య వక్ష్యమాణస్య కథనని
షేధాభాసేన సఖి వైముఖ్యం జహీహి పాదప్రణతే రఘుపతౌ
ప్రసీద నో చేద్దుస్సహం స్మరశరసంతాపమేష్యసీతి విశేషో ధ్వ

హ- అత్రేత్యాదినా॥౧౧౨॥ కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మాస్మీతి॥ తేన రామేణ భుగ్నస్యాకృష్టస్య సతో భగ్నస్య శశిభూషణచాపస్య ఘోషః॥ యోజయతి- అత్ర న భణామ ఇతీతి॥౧౧౩॥ తృతీయముదాహరతి- రామభ

త్రేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చం
ద్ర ఇతి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చంద్రోఽభవతీత్యర్థః- తత్ర యుక్తిమా
హ- సచంద్రః స్ఫాటికకాంతిం- అయం తు సార్వకాలికీమితి భావః-ఏవము
త్తరత్రాఽపి యోజ్యం- జలేనోదకేన మందేన చ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥

స్యతే॥౧౧౪॥ అంశోక్త్వాంశాంతరనిషేధో యథా॥ చంద్రః కి
మేవ న స స్ఫాటికకాంతిమేతి పూషా కిమేవ న స యాతి నభోగ
మార్గం। వహ్నిః కిమేవ న జలేన సహానిమేతీత్యావృశ్యరామ
సుగుణైస్త్వయి నిశ్చయస్స్యాత్॥ అత్ర నిరతిశయతేజశ్శాలి
తయా శీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశభంగీకృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపి తేజస్విభి
స్సోమాదిభిరపి తత్సామ్యం దుర్లభమభూత్కిముతేతరైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానసపదవిషయతా వ్యజ్యతే॥

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి॥ యత్ర
వాచ్యా స్తుతిర్నిందా నిందా వా స్తుతిం సమర్పయేత్। తత్ర వ్యా
జస్తుతిం నామాలంకారం కవయో జగుః॥ యత్రాఽభిధీయమా
నా నిందా ప్రకృతే స్తుత్యే ప్రమాణబాధితా సతీ స్తుతిం సమర్పయ
తి స్తుతిర్వా నింద్యే తాదృశీ నిందాం తత్ర వ్యాజస్తుత్యలంకా
రః। వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చ స్తుతేర్వాచ్యత్వే నిందాయా వ్యంగ్య
త్వే వ్యాజరూపా స్తుతిః। తథా తద్వైపరీత్యే వ్యాజేన స్తుతిరితి
చ ప్రవర్తతే। నను స్తుత్యే నిందాయా అప్రకృతాయాః క్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతే
ర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతి చేత్సత్యం।
స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేన పృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి-యత్రేతి॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి
తాదృశీ ప్రమాణబాధితా సతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే
ద్వివిధాపి వ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥ నన్వస్యాః కథమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతో వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభేదేన తయోర్భేదాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారిద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మసంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కలితాన్యక్త్వా ॥ ౧౧౬ ॥ స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥అతోఽభయేషాం మార్గణానామ భేదాభిసంధిః-త్వయాఉజ్ఝితానాంత్యక్తానాంనిరాకృతానాంచ - గుణచ్యుతానాంమౌర్వీగళితానాంసద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

షాంచ। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్రనిందయాస్తుతిధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యాహ్వయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభిర్దుస్త్యజైస్త్వంవిశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్కృత్వా విపశ్చిద్గణాన్ । బధ్వాగాఢమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే కృపాకూపారేవినిమజ్జయన్రఘుపతేదీనేదయాళుఃకథం ॥ అత్రశ్లేషరూపకమహిమ్నానిందయాపరమకృపాళుత్వరూపాస్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఝితానాంరఘుసింహసంఘాన్గుణచ్యుతానామపిమార్గణానాం । ప్రాణామిషైఃప్రీణయతాంరిపూణాంవిశ్రాణనంవర్ణయితుంనశక్యం॥ అత్రస్తుత్యానిందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥అత్రాక్షేపాలంకారేఇష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ధేబాధితతయావిరోధానుప్రవేశేనతత్ప్రస్తావాదితః పరంవిరోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్షయతి॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥యత్రాపాతతోవిరోధఃప్రతీతః పర్యవసానేపరిహ్రియతే తత్రవిరోధాలంకారః । పర్యవసానేపియదివిరోధస్తదైవావతిష్ఠతే తదాదోషఏవ । తత్రజాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధేచత్వారోభేదాః। క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

ణానాంసాయకానాంయాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైమాంసైశ్చ ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారంలక్షయతి- ఆభాసత్వఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ విభాగమాహ-తత్రజాతేరిత్యాదినా॥ అత్రాయంసంగ్రహశ్లోకః॥క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియాణాంతత్తదాదిభిః। విరోధేదశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదతఇతి॥ఏక

త్ర దశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్ప ఇతి విరోధః- భుజంగచ్ఛవీత్యాభాసః- సోఽపిసర్పోఽపి ఉగ్రశ్శంభురితి విరోధః -

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సంభూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజగస్సోఽప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః। సశుచిస్సపర ప్రాణానిలభోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశ విరోధా అపి సంగృహీతాః। అత్రాఽసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః। అసిభుజగశబ్దయోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్। ఏవం ప్రథమవిరోధస్స్ఫురతి స చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారేస్ఫురతో విరోధస్యార్థాంతరస్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దార్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః। ఉగ్రోఽపి కామపూరకః కాలశ్చేత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదాహకత్వేన కామపాలనక్రియా విరోధాత్। ఉగ్రశబ్దస్య దారుణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియావిరోధః। దారుణతాగుణస్య దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్రవ్యకాళిమగుణవాచకత్వేన శంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః। కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమశుద్ధిగుణానాం వాచకత్వేన యమద్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః। యమస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్। తథా శుక్లిమకాళిమగుణయోర్విరోధః। కాళిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా సశుచిః ప్రాణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేరనిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః। వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భుజిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్య విరోధాత్। తథాఽనిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయంకర ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్ర విరోధాభాసా బోధ్యాః। దశవిరోధా అప్యయథాక్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

పస్థాపితఃశ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౧౮॥ అశ్లేషమూలముదాహరతి - శతమఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగత్వావృతూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతి చశ్రుతిప్రామాణ్యాత్ - యద్వాత్రద్రవ్యవిరోధో వా బోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః। క్రియాద్వయస్యాపి భుజగవరుణయోః ప్రతినియతత్వాత్ ।తదేవం దశవిధోపి విరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లేషోపస్థాపితః॥౧౧౮॥అయమశ్లేషమూలోపి సంభవతి॥యథా॥

శతమఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః।
అచ్యుతమసురముఖాంబుజనిమీలనే రామ శీతభానుస్త్వం॥

అత్రైకస్యైవ రామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరోధః ప్రతీతస్స చాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్యైతదుభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనౌపచారికత్వాత్॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే లక్షయతి॥ సతి కారణసాకల్యే విశేషోక్తిః ఫలం న చేత్। తస్మిన్నవిద్యమానేపి కార్యం స్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహ లోకమర్యాదాతిక్రమేణ కారణసద్భావేపి కార్యానుదయరూపస్య విశేషస్యోక్తేర్విశేషోక్తితా। తథా కారణం వినైవ కార్యస్యోద్భావనముత్పాదనం వా విభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అత ఏవ విరోధఘటికాసంగతిః ॥ ద్వయం యథా॥

శ్రీరామ వీర తవ వైరివరాంగనానాం వృష్టిర్బభూవ నయనేషు వినా పయోదైః। చిత్రం న సా శమయతి స్మ నిరంతరాళధారాళతాముపగతాపి తదంగతాపం

అత్ర ప్రసిద్ధకారణం మేఘం నిషిధ్య కార్యం నిక్షిప్యతే ।అప్రసిద్ధకారణం దుఃఖమస్త్యేవ। తథా ప్రసిద్ధజలధారాకారణేపి తాపశాంత్యభావో నిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణం నైశ్చింత్యం నాస్త్యేవ ।

లక్షయతి సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉభే అప్యుదాహరతి-శ్రీరామేతి ॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం-నిరంతరాళమవిచ్ఛేదం యథా తథా ధారాళతాం ధారావాహిత్వం - అత్ర పూర్వార్ధం విభావనాయా ఉత్తరార్ధం విశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్తే ఉదాహృతే ఇ

త్యర్థః- అనుపాత్తనిమిత్తేతూదాహరణమంతరేణ సుబోధమిత్యాహ - ఇతరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి॥ విలక్షణస్య విసదృశ కార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విషతాముస్మిషద్విజృంభమాణం యద్బలం సైన్యం తదేవ సముద్రస్తస్య జీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర వైరిసంబంధరూపస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేద ఉదాహృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వ్యపరీత్యేనోదాహరణేసు

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణోత్పత్తౌ ఘటనేచ విరూపయోః। అనిష్టజననేచస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాంత్రయాణామపభేదానాం వైషమ్యాగర్భత్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః । కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌ పరస్పరవిరూపఘటనేఇష్టప్రాప్తయే వ్యాప్రియమాణస్యానిష్టనిష్పత్తౌచ విరోధస్య జాగరూకత్వాత్పేటికాసంగతిః। తత్ర కారణవిరుద్ధకార్యోదయోయథా,॥ రఘురాట్ప్రతాపబడబానలాద హోవిద్విషదుస్మిషద్బలసముద్రజీవనం। రభసేనశోషయితుముద్యతాదభూద్రణరంగభూర్ఘనకబంధబంధురా ॥ అత్రజలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణ కార్యోదయః। రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయంప్రభేదః ॥౧౨౧ ॥ కాకుత్స్థకర్కటకకోమలమర్కటైస్త్వమస్మాదృశోగ్రసమరేకిమరేప్రవృత్తః । బద్ధుంవృథంవ్యవసితోబిసతంతుపాశైస్సంవర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదంరామంప్రతిరావణవచనం । అత్రవిరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్యుద్ధఘటనా॥ ౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితానిశస్త్రాణ్యాదాయ

మేవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానితైర్బంధురా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రేకాకుత్స్థ-కర్కటకాఃకుళీరాఇవకోమలామర్కటాస్తైస్సాకం - అస్మాదృశామహావీరేణేతిభావః - సంవర్తసాగరతరంగాఇవమన్నిరోధాయేషు

తంగజేంద్రాన్ప్రస్థాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి- యానీతి॥ సంకటపదే సఙ్కటస్థానేముక్తైస్తైః ప్రాసాస్త్రశక్తైస్సైశ్శస్త్రైరేవవినేశుర్వినాశమాపుః ॥ ౧౨౩॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకం సమంలక్షయతి- సమానయోరితి॥ వి

యోద్ధుమభిజగ్మురరాతివీరాః । రామం వినేశురవనీశమవే త్యముక్తైస్తైరేవ సంకటపదే చకితాద్రవంతః ॥ అత్రరిపూణాం నిశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియత్తత్తావజ్జాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవాభూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపి విషమాలంకారద్వితీయప్రభేదవిపర్యయరూపతయా తత్ప్రస్తావాత్సమాలంకారం లక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ఘటనా సమాలంకృతిరుచ్యతే ॥ అస్య విషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్య చ త్రివిధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనాన్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపక్షస్సమాలంకారస్య ప్రభేదః పరిగణితః ప్రాచీనైః । అపరేతు విసదృశకార్యోత్పత్తివైధర్మ్యేణాపి సమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖేనావతారయంతి । అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచిత్ర్యాత్సర్వైరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అన్యోన్యానుగుణో యోగో జానకీరఘురామయోః । రేజే ప్రత్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪ ॥ అనుగుణకార్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామతవఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః । ఉదితం మలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం ॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యం చేదాధేయస్యాధికం భవేత్ ॥ ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదత్తహస్తప

వృణోతి- అన్యోన్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశ్చ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చ తయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రామేతి ॥ ఖడ్గ ఏవ ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారం లక్షయతి-ఆధా

రేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్యమహత్త్వంచయదీత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసిచ తేషాం- కారణభూతాత్కోశదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్చ కార్యభూతస్యప్రతాపస్య యశసశ్చబహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదుర్ఘురీమణిదర్పణౌఘేమణిదర్పణకాంతిపూరసదృశేహరిదప్రవాహే॥ ౧౨౬ ॥ అథాసంగతింలక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాతఇతి॥ కోణోవాద

వేత్యస్యాప్యత్రనిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయశసాం ప్రకరైరనంతైస్సంపిండితైరణుతరాండకటాహమధ్యే । ఆస్థీయతేకథమహోహిమహేమశైలవ్యాహైరివహరిదఘురీమణిదర్పణౌఘే ॥౧౨౬॥ అసంగతింలక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలేభిన్నాధికరణేయది ॥ వ్యధికరణయోఃకార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచవిరోధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యేవిరోధః వైయధికరణ్యేత్వసంగతిరితివ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘాతఃకృతోధాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాంచక్రేఘోషంతేషాంచయోషితాం॥౧౨౭॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి॥ విహితేకేనచిత్కర్త్రాకార్యేకేనాపిహేతునా । తైనైవాన్యోఽన్యథయతితచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవహేతునాతస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణే విరోధస్ఫూర్తేరసంగతిః॥యథా॥మమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయే॥ త్యక్తప్రభంజనాథమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం । శ్లా

నదండః- కోణోవీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహారః - యత్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణస్యాఘాతస్యకార్యస్యభేదస్యనాదస్య చభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతాసాంచహృదయేభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫాలనస్థానశ్చాభూదితిభావః ॥ ౧౨౭॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి- విహితఇతి॥స్పష్టం॥ సంగతింప్రతిపాదయతి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తోనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధమోమెనతం- ఆక్రాంతఃపురందరాలయోయేనతం- మృధేషుయుద్ధేషు చర్వితాబర్హిర్ముఖాదేవాయేనతం- ఏనంవీరంనరకాసురంకింపురుషాః కిన్నరాశ్లాఘుంతే-ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయానాశభూతం-అతఏవపి గతాఇరావాచోయస్యతం-ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః- మృధే షుచర్వితంబర్హిస్తృణవిశేషోయేనతత్తాదృశంముఖంయస్యతంతథోక్తం ఏనంనరకంపురుషాశ్లాఘుంతేకిమితిపదానాంవ్యస్తత్వేనించాచేతిబోధ్యం

ఘుంతేకింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖంమృధేష్వేనం॥ అనేనప ద్యేనజీమూతనామానరకాసురసారదిస్స్వస్వామినంస్తుతిం కృతవాన్।కృష్ణసారధిర్దారుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే ణతదేవపద్యంపరిత్యాస్తుతిమస్యథయతిస్మ ॥౧౩౮॥ యుక్తిం

యుక్త్యలంకారః

లక్షయతి॥దుర్ఘటార్థస్యఘటనాచాతుర్యంయుక్త్యలంకృతిః॥ యథా ॥ సప్తసాలాన్మహాతాలాంత్సకృదేకేనపత్రిణా। సహస్రంచాతపత్రాణాంరావణస్యాలునాద్విభుః। అస్యదు ర్ఘటఘటనాసామ్యాదవాంతరసంగతిః ॥౧౩౯॥ అథభావికా

భావికాలంకారః

లంకారస్యలోకవ్యవహారమూలత్వేన విరోధమూలత్వాభా వేపితల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధ స్ఫూర్తే రవాంతరసంగతింమన్వానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్రా ద్భుతార్థస్యవర్ణనాద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణ త్వంతత్రభావికముచ్యతే॥ యత్రాద్భుతవస్తువర్ణనయాభూ తభావినోరపి వస్తునోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

శ్లోకస్యాస్యగ్రంథాంతరస్థస్యాపిస్వీయత్వా చుదాహరణత్వ ముచితమి త్యాకూతం॥ ౧౩౮॥ యుక్త్యలంకారంలక్షయతి- దుర్ఘటార్థస్యేతి ॥ ఉ దాహరతి- సప్తేతి॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసంగతి స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి॥ ౧౩౯ ॥ సంగతింయోజయన్భావి కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి॥ వ్యాకరోతి- యత్రేతి॥అయంభావః - యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాఽతీంద్రియార్థ సా

క్షాత్కారః-యథా పాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారో యుజ్యత ఏవేతి ॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాం వారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా॥ ఉదాహరతి- రోషేణేతి॥ ధన్వధనురానమయతి సతి - స ప్రసిద్ధః ॥ యో

త్యక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికాలంకారః । అధ్యవసాయాభావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్వా । భ్రాంతేర్వా రసాదేర్భావ్యత్వస్య వాత్రాభావాన్న భ్రాంతిమద్రసవదాద్యంతర్భావః । భావనావశేన హృది తథైవోదీయమానతయా న విరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణ శోణం దృక్కోణం కృత్వా రామే స తాదృశః । ఉదన్వానప్యభూద్ధన్వా ధన్వానమయతి క్షణాత్ ॥ అత్ర సకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమితయా కదాచిదప్యసంభావితశోషణస్యామితస్యాబ్ధేర్మరుభూమితాద్భుతార్థోక్త్యా తథా భావనాయామపరోక్షతాధీరితి భావికత్వం॥ ౧౩౦॥ అన్యోన్యం లక్షయతి॥ తత్రాన్యోన్యం మిథో

అన్యోన్యాలంకారః

యత్ర కార్యకారణతా భవేత్ ॥ ద్వయోః పరస్పరోపకార్యోపకారకభావేపి విరోధస్యాలబ్ధప్రసరతయా సంగతిః॥ యథా ॥ గుణైర్విభూషితో రామస్తే చ రామేణ భూషితాః । రత్నైరివ స్వర్ణశైలస్స్వర్ణశైలేన రత్నవత్ ॥౧౩౧॥ *విచిత్రం లక్షయతి॥ విచిత్రం స్యాద్విరుద్ధస్య ఫలస్యాప్త్యై సముద్యమః॥ యథా॥ పరమౌన్నత్యలాభాయ సర్వే సర్వంసహాధిపాః। నమంతి రఘువీరస్య పాదపీఠాగ్రభూతలే॥ తస్య కారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యం లక్షయతి- తత్రేతి॥ సంగతిం యోజయతి- ద్వయోరితి॥ ఉదాహరతి- గుణైరితి॥ రత్నానీవ రత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం- తద్వదత్రాపి బోధ్యం॥ ౧౩౧॥ విచిత్రం లక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరతి- పరమేతి॥ స్పష్టం ॥ సంగతిం దర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్య విచిత్రాలంకారస్య ॥ విషమాదిమభేదాభే

దంవారయతి- నచేతి॥ కుతఇత్యతఆహ- కారణేతి॥ ఉక్తంవైలక్షణ్యముదాహరణేయోజయతి- రాజానఇతి॥ అత్రనమనంకారణం - పరమాన్నత్యంకార్యం- కిమితినమంతీతికాక్వాననమంతీతికారణప్రతిషేధః- తద్ద్వారా కార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్యకారణభూతస్యపరమాన్నత్యంవిపరీతకార్యమితిభావః - యత్రకారణనిషేధఃకార్యవైపరీత్యం గమయతిత

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికాసంగతిః। నచాస్యవిసదృశకార్యోత్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదఇతివాచ్యం। కారణప్రతిషేధద్వారాత్ర కార్యవైపరీత్యప్రతీతిః। కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యాకారణనిషేధస్తత్రేతిభిన్నవిషయత్వాత్। రాజానోయదిపరమాన్నత్యమభిలషంతికిమితితర్హినమంతీతి కారణప్రతిషేధముఖేనకార్యవైపరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః। విషమాలంకారేతుకార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృష్టిరితిద్యేయం ॥౧౩౨॥ యథా వా॥ రామకార్ముకజీమూతఃకులంవైరిమహీభృతాం। కర్తుంనిర్జీవనంఘోరశరాసారంప్రవ

సామాన్యాలంకారః

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యంగుణసామ్యేన యత్రవస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్రసామాన్యాలంకారః। అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలితవ్యావృత్తిః। నహిమీలితేగుణతఃపరేణపరతిరోధానం। అపితువస్తునావస్త్వంతరాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేనతద్గుణవ్యావృత్తిః। నహితద్గుణేగుణసామ్యంనిమిత్తం। నచవ్యాజోక్తిః। వ్యాజస్యానుక్తేః। కింతుతిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్రవిచిత్రాలంకారః యత్రకార్యవైపరీత్యంకారణనిషేధంగమయతి తత్రవిషమాలంకారఇతివివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రామేతి॥ నిర్జీవనంనిష్ప్రాణంనిర్జలంచ- ఘోరం- శరాసారంబాణవర్షణం జలవృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥ సమానగుణసంబంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ అతపవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-త్రైలోక్యఇతి॥ కలిఃకలహః-సాస్నయా గళకంబళేన॥ ౧౩౪॥ సంగతయోజనపూర్వకంమీలనంలక్షయతి- మీలనమితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి ॥ కనకవద్రమ్యయోరామరామాయాస్సీతాయాఃకలితయోశ్శోభమానయోశ్చకపోలయోఃకలావిలాసలక్ష్మీః లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపానాంకర్ణా

తఏవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥యథా॥ త్రైలోక్యేపివిజృంభితేరఘుపతేశ్శుంభద్యశస్సంభ్రమే పేయద్రవ్యకృతః కలిర్ద్రివతయాసారీచకౌరీగతః । శాంతోవాహనగోచరశ్శివశచీప్రాణేశయోస్సాస్నయాపత్రై రాయుధవాహనభ్రమకృతోలక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహరామయశోధవళిమ్నాసుధాచంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చభెదస్తిరోహితః।అతఏవవ్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం॥౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అద్వైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకారాణాంలక్షణాన్యాహ ॥ మీలనంవస్తునైకేన వస్త్వంతరనిగూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగంతుకేనసహజతిరోధానంచేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యరామరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతినవచంపకావతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్రసహజేనకపోలకాంతిరూపేణవస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభారూపంవస్తుతిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేతిహతారాతికామినీకుచకుంభయోః। ఊష్మాతిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరోష్మణా॥ ఇహయువతికుచయోస్సహజ ఊష్మాఆగంతుకేనకామశోకజ్వరోష్మణాతిరోధీయతే॥ .... ౧౩౬॥

భరణానాంకలాపస్యసమూహస్యచకాంతిలీలాంతిరయతిఆచ్ఛాదయతి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాద్యశ్శోకజ్వరః - ఇతఃపరంసంభోగసౌఖ్యంనసంభవిష్యతీతిశోకాతిరేకస్తజ్జన్యేనోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణంలక్షయతి॥తద్గుణఇతి ॥ ఉదాహరతి-విస్రంభె

టి॥ విస్రంభస్థితమైశ్వర్యనివాసాయ- పాశ్చాత్యసాన్ద్రతాః పశ్చా
ద్దేశస్థితప్రస్థోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౭। ఉదాహరణాంతరమాహ॥రా
మేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ఉదాహరతి - తమా

—* తద్గుణాలంకారః *—

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః॥ అయమిహ
వివేకః।యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణా
చ్ఛాదకత్వం తత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్ర గుణవైసాదృ
శ్యే సత్యేవ దుర్బలనిజగుణహానేన సన్నిధిమహిమ్నా ప్రబలపర
గుణస్వీకారస్తత్ర తద్గుణాలంకారః। యత్ర గుణోపాదానా
వివక్షయా వస్తునో వస్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలం
కారః। యత్ర సాదృశ్యేన కస్యచిదపలాపస్తత్రాపహ్నవ ఇతి।
స్వగుణహానేన తస్య పరస్య గుణో౽త్రేతి తద్గుణపదప్రవృత్తిః॥
యథా॥ విస్రంభస్థితమైభవోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసాన్ద్ర
తా నిత్యధ్వాంతమపి మలీమసతమా రామస్య విద్వేషిణః। కీ
ర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫూర్త్యా విలిప్తా బత త్యక్త్వా కా
ర్ష్ణ్యం నాదిసిద్ధమపి తే స్ఫూర్తిం యయుస్స్ఫాటికీం॥ ౧౩౭
యథా వా॥ రామకీర్త్యా ధవళితే త్రైలోక్యే వాహనే కలిః। బ
భూవ భర్గయమయోర్వ్యాతా గోర్విధిశార్ఙ్గిణోః॥ ౧౩౮

—* అతద్గుణాలంకారః *—

ఏతత్ప్రతిపక్ష్యాదతద్గుణంలక్షయతి॥ సతి హేతౌ పరగుణాస్వీ
కారే స్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అస్యకా
ర్యకారణభావానాదరాన్న విశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥యథా॥
తమాలదళనీలాభిః కీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిః పరీ

—* వ్యాజోక్త్యలంకారః *—

తాపి పరభాగం ప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥య
త్నేన సంవృతం వస్తు కుతశ్చిద్వివృతం యది। నిగూహ్యతేన్యవిధ

లేతి॥ కీర్తిభిః-విపరీతలక్షణయా అయశోభిః-పరభాగం ధావళ్యాతిశయం
పరభాగో గుణోత్కర్షః ఇత్యమరః॥౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥యత్నే

నేతి॥ ఉదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ హే(శ్రీ)రామ॥ ౧౮౦॥ స్వభావోక్తింల
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసహృద్యగ్రాహ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వక్షోజేతి॥వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే ॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్య
కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే।తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇ
హతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యనిహ్నవఃక్రియ
తే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయవై
భవభవద్ధాటీభటైరుద్భటైస్సామాత్యాన్మహతోహతాన్వ్య
ధిహితానాకర్ణ్యయంతోద్విషః।త్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి
మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్బాష్పాన్బంధువిపద్వ్యథాప్రకట
నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభద్రభయజనితాః
ప్రకంపజాడ్యాదయోబాష్పాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేననిహ్నుతాఇతిభవతివ్యా
జోక్తిః ॥౧౮౦ ॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీన్క

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తిచిదలంకారాన్లక్షయతి ॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ
ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీయేకంసవధనాటకే ॥ వక్షోజాంగ
ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శిత బాహుమూ
లసుషమాతంత్రీస్స్పృశంతీనఖైః । మందస్పందితకుండలాల
కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము
ఖీకేయంశనైర్గాయతి ॥ ౧౮౧ ॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపో

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోతాత్రస్యగ్రజకింనుకిం
నరరవేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహుః

కింవీణాం॥ ౧౮౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి॥ మిథోన్యోన్యం
చమత్క్రియాలాపశ్చమత్కారభావణం। ఉదాహరతి-భోఇతి॥ హతా

శ్చతేఅభిహతాశ్చహతాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కింశుకముఖమితి॥ కింవస్తు శుకముఖం శుకతుండం-కింశుకస్య పలాశకుట్మలస్య ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంకతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామార్తిమనంగవ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాసౌనరశ్చ కింనరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్య కింపురుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితి ప్రశ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్షయతి- ఉత్తరమితి॥ పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాం నివారయతి- అత్రేతి॥ వ్య

ర్భృతకుతోబింబస్యనిర్ఛేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘు
భవాప్రుద్ధైనయుద్ధేపునః కేమూర్ఛాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే
విశేషతశ్చమత్కరోతి ॥యథా॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా
మార్తింవదతిదుస్సహోంధీరః। కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష
ముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

ఉత్తరాలంకారః

చేదుత్తరాద్వాబహిర్వ్యాది। ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వి
విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి
నైవేతివిశేషణందేయం। యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము
పనిబధ్యతేతత్రైకముత్తగం। యత్రానుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్న
స్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం। క్రమేణ
యథా ॥ కౌరాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ
యౌ।కౌవాపండితగుచ్ఛశ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితతయోపే
తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భ్యజ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యాజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతఝరా ఇతి పరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తి అత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్షణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రాట్చ రాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీత్యమరః - సంగరేహితఆసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తత్తా-తయా భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి॥ ర

ఘుపతేరాఘవాత్॥ ప్రశ్నోన్నయనం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితిన నమంతేకుతోనిజదేహాన్నతాన్నకుర్వతే- ననుకర్మణః కర్తృత్వవివక్షాయాం నమ్యంత ఇతివక్తవ్యే కుతో నమంత ఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే నమంత ఇతి॥ ౧౭౫॥ వక్రోక్తింలక్షయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భోః పుత్రాః భయవిహ్వలా రఘుపతే రథ్యాస్మ
హేకాననం। ఏతేవన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నమంతేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతిచమ్రూగా యుష్మాభిరాకారి
తాః॥ అత్రయథాపూర్వందంతినఃకిమితిననమంతేకిమిత్యా
హూతాహరిణాశ్చనసన్నిధి ముపయాంతీతిశిశుప్రశ్నఃపితృ
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంతఇతికర్మకర్తరి
రూపం నదుహస్నునమాంయక్చిణావితినిషేధాత్సిద్ధం॥౧౭౫॥

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాన్యథా। యోజనం
క్రియతేతత్రవక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః॥ తత్రశ్లేషేణయ
థా॥ కాంతేకుప్యసికింమయాత్వయికృతంలక్ష్మ్యైనకించి
త్కృతంప్రేమస్ఫారగిరాశమే మమదరంరంభోరు దూరీకు
రు। శంఖశ్శత్రుజయేకరేతవభవేన్నోసాంప్రతంతిష్ఠతీత్యా
లాపైఃకుపితావిదేహతనయారామంవ్యధాన్మానినం॥ అత్ర
రామేణమయేత్యస్మచ్ఛబ్దాభిప్రాయేణవాక్యే ప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథాయోజితం। తథాఆశమేదరం
భయంమారీకుర్వితిరామేణ వాక్యంప్రయుక్తం దేవ్యాతుశ
మేకరేదరంశంఖందూరీకర్తుం నశక్నోమి అధునాకరేశంఖ
స్యాభావాదితితద్వాక్యమన్యథాయోజితం॥౧౭౬॥కాకూదా
హరణంయథా॥ దధానేధరణీచక్రమేకస్మిన్రామతేభుజే।
శేషనాగానలజ్జంతేబహవోభూధురంధరాః॥ అత్రహేరా

కాంతేఇతి॥ ప్రేమ్ణాస్ఫారయాఅధికయాగిరావాచా-మానినం ఉక్తస్య పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నిర్వచనం॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి-అత్రేతి॥ ౧౭౬॥ కాకూదాహరతి- దధానఇతి॥ నలజ్జంతఇత్యత్రకాక్వాలజ్జంతఏవ

న్నిత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనం దర్శయతి- అతేఽత్యాదినా॥ ౧౪౭ ॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్ర
యోజనం॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాం ప్రతాపానాం భూమ్నా అతి

శయ త్వద్భుజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణీం శేషదిగ్గజా
స్సంభూయ దధానా లజ్జంత ఏవ । అతస్త్వద్భుజస్యేతరధరా
ధురంధరశ్లాఘాగణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౪౭॥ అథ లోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాన్నిలక్షయిషుః ప్రత్యనీకం తావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్యబలినః ప్రతీకారేఽనుపకారే । తదీయస్య తిరస్కారః ప్రత్య
నీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యే చ త్వయా ర
ఘుభూపతే సరసిజసుహృద్రాకాసోమావుభావపి నిర్జితౌ । త
వపి తనుతో ధామ్నాం భూమ్నా ముఖేన చ తుల్యతాం బత గత
వతోః కాంతిగ్లానిం కృశానుసరోజయోః ॥ అత్ర జగదుప
కారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌ రవిశశినౌ త
త్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశానుక
మలయోః కాంతిక్షయం కురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనానీకాభి
భవాశక్తస్య కస్యచిత్ప్రత్యనీకాభిభావకత్వదర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపి తాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౪౮॥ ప్రతీపమాహ॥
యతోఽపమానస్యోత్కర్షః కైమర్థక్యేన కథ్యతే । యద్వోపమే
యభావోఽత్ర ప్రతీపం స్యాదలంకృతిః ॥ యతోఽపమేయస్య
లోకోత్తరతామభివ్యక్తుముపమానస్య కైమర్థక్యముపపా
ద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతా క్రియతే సోఽయం
ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేఽప్యుపమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతికూల్యవాచో యుక్తేః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శమేన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అతేఽతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపం లక్షయ
తి- యత్రేతి॥ వ్యాచష్టే- యతేఽతి॥ ఆద్యముదాహరతి- అశ్రాంతేతి॥ అ

బిశ్రాంతాయా అవిచ్ఛిన్నాయావిశ్రాంతికలాయావిశ్రాణననైపుణ్యస్యధురీణఃపాణిర్యస్యతస్మిన్॥ ౧౪౯॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి॥ అనేకేషుముఖేషుమాణిక్యవలయేనమణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్యస్యసతథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణిమాణిక్యానిహీరాదిరత్నానియస్మిన్సతథోక్తఃసచాసౌవలయశ్చతేనఉల్లసితా ఉద్భాసితా ఆ

యథా ॥ అశ్రాంతవిశ్రాణితికళాధురీణపాణౌరఘూణాంప్రవరేవిధాతా। వియద్ద్రుమాదీన్విఫలాన్విచింత్యస్వర్లోకశోభాజననేస్వయుక్తః ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసితాకృతిః । పతిఃకుండలినాంరామదోర్దండఇవహిండతే ॥ అత్రోపమానతయాప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామభుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—*సూక్ష్మాలంకారః*—

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితంసూక్ష్మంసూక్ష్మంస్యాత్తత్ప్రకాశనే॥అత్రసూక్ష్మత్వంనామనిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వంతాదృగర్థస్యకథంచిత్ప్రకాశనేసూక్ష్మాలంకారః॥యథా॥సాక్షైస్సంగ్రామరూక్షైరిహాశతమఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైస్త్రితాంసీతాంచతుర్భిఃకథమివమనుజో నేతుమేకఃక్షమేత ॥ ఇత్యుత్సేకప్రలాపాం త్వదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మాపర్యంతస్తంభసంస్థంస్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ॥ యథాశ్వేతవరాహ ఏకోపిమహాసత్వతయా చతుస్సముద్రసమావృతామపివిశ్వంభరాందంష్ట్రామాత్రసహాయఉద్దధార। తథా రామభద్రఏకోప్యపరిమేయ శక్తి రనుజమాత్రసహాయోభవదుక్తైర్మహావీరై రక్షఃప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తామపిసీతాం నేష్యత్యేవేత్యేవం రూపస్సూక్ష్మార్థస్సూచితః॥౧౫౧ ॥

కృతిర్యస్యసః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మంలక్షయతి-యదితి॥వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ఉదాహరతి- సాక్షైరితి॥సాక్షైరక్షసహితైః- సంగ్రామరూక్షైఃకఠినైః॥ సూక్ష్మార్థందర్శయతి-యథేతి॥౧౫౧॥ఉదాత్తంలక్షయతి॥ఉదాత్తాలంకృతిరితి॥ ఉదాహరతి-అంతరితి॥అంతరభ్యంతరేలీనానాంనిబద్ధానామింద్రనీ

లోపలానామింద్రనీలశిలాఫలకానాంసుషమయాపంకిలేపంకవతి-హారహీ
రస్ఫారాంశవపవఉదారంమహన్నీరంయస్మిన్ తస్మిన్- అత్ర రత్నాగారే
షుక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోపశ్చబోధ్యః
౧౫౨॥ అనుకల్పంలక్షయతి- అనుకల్పస్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥ఉ

ఉదాత్తాలంకారః

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్యత్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం।
నచభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభ
విష్యత్త్వాకారేణానుభవగ్రథనాత్ ॥యథా॥అంతర్నీ నేంద్రనీ
లోపలదళసుషమాపంకిలే హారహీరస్ఫారాంశూదార నీరే రు
చిరమరకతస్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివి
వరజుషే స్మేరకాసారసారే విద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశ
దాంరాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫౨॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుక
ల్పస్తుగౌణోక్తిర్ముఖ్యోక్తేస్సమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిత్ప్ర
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభి
ధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘ
వోరావణోపివా । యథాధ్వాంతహృతౌదక్షస్తపనోదహ
నోథవా॥ ననూభయోరైకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకింన
స్యాత్।నైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః । నచాత్రతుల్యబల
తా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ....*

అథ రసవదాద్యలంకారాః

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శ
యతి ॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం।భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్యఇతి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకోవాభేదఇత్యాశంక్యప
రిహరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥..............................*
ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి-
అథేతి ॥ అంగభావమితి- అయమర్థః- విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషో రసః-తస్య రసభావా
న్యతరాంగత్వే రసవదలంకారః- అభివ్యంజితో వ్యభిచారీ దేవతాగురునృప
ద్విజపుత్రాదావభివ్యజ్యమానా రతిశ్చ భావః - రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభి
చారీ తథాంజితః। భావః ప్రోక్త ఇతి మమ్మటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే
ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేన ప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వే సత్యూర్జస్వ్యలంకా
రః- భావసంతుయో నామ భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే
సమాహితాలంకార ఇతి॥ అథ ధర్మసుధీః మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మం
గళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్ రసవద
లంకారోదాహరణత్వేన మధ్యేపి మంగళమాచరతి- గౌరీతి॥ స్వతః- భక్త

తత్ర రసవదలంకార ఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భా
వో భావాంతరం ప్రతి। రసాభాసోథవా భావాభాసో యత్ర రస
స్య వా ॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్ర ప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృ
తిం। సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగే భావసంతుయే॥ య
థా ॥ గౌరీ సా త్వరితం మమాద్య దురితం దూరీకరోతు స్వతశ్చి
త్రం స్థాణురశోకతాముపగతో మూలోజ్ఝితో నీరసః। యస్యాః
పాదహతః ప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాల
క్ష్మమిషేణ పుష్పకలికాలక్ష్మీం సమాలంబతే॥ ఇహ శృంగారః క

వత్సలతయా స్వయమేవ - తస్యా అఘటితఘటనాపటుత్వం ప్రతిపాదయ
తి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు
జ్ఝితః- శిథిలమూల ఇత్యర్థః- నీరసశ్శుష్కః-స్థాణుః శాఖావిహీనస్కంధః
యస్యా గౌర్యాః పాదేన హతస్సన్ పుష్పాణాం కలికానాం చ లక్ష్మీం సమృ
ద్ధిం సమాలంబతే ప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేన పుష్పాద్యుత్పాదకత్వేపి పార్వతీపాదప్రహారేణ తాదృగ్విధాశోక
స్థాణుః కుసుమకలికాకలితో భూదితి యత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాః కియన్మమ దురితదూరీకరణమితి భావః- వస్తుత
స్తు- అశోకతాఽశోకరాహిత్యం-మూలోజ్ఝితః ప్రకృతివివిక్తః - నీరసో వి
రక్తశ్చ స్థాణుశ్శివః - కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోప ప్రశమనేచ్ఛయా ప్ర

ణామేనిరతఃఅతఏవపాదేనహతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥ ఏవంరసస్యభావాంగత్వముదాహృత్యరసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్యశృంగారాంగత్వం ॥ ౧౫౫ ॥ ప్రేయోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హేరఘుపతేకాంతారాంతరగోచరావిపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతానాంస్వకాంతానాంకుచాభోగౌపీనపయోధరౌవీక్ష్య-ఇమౌ- సౌవర్ణకుంభౌకిం- తవబంధురోయోగంధసింధురవిభుఃప్రధానమత్తేభస్తస్యకుంభౌకిన్న్వితి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥త్రాసస్యవితర్కోపోద్బలకత్వాత్తదం

విన్యస్యగౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాంభజతి భక్తిభావస్య। ౧౫౪ ॥ ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంద్రాంధకారావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబనా॥ శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరోపభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీరభిసారికాగఘుపతే రంగంసమాలింగతి॥ అత్ర వీరశ్శృంగారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౫॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్రనిహితౌ సౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధుర గంధసింధురవిభోః కుంభావిమౌకిన్న్వితి । కాంతారాంతరగోచరౌ రఘుపతే కాంతాజనానాం కుచాభోగౌవీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః ప్రత్యర్థినఃపార్థివాః ॥ అత్ర త్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారిభావయోరంగాంగిభావః॥౧౫౬॥ రామత్వద్వైరిణఃకాంతా కాంతారాంతరచారిణీ।విలోక్యహస్తినోఃక్రీడాంకంఠమాలం

గత్వమితిభావః- ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భావో భావాంతరంప్రతీత్యుక్తిమాత్రం- పరంతుభావస్యరసాంగత్వేపిప్రేయోలంకారస్యాలంకారికైఃప్రతిపాదితత్వాత్ ॥౧౫౬॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి-రామేతి ॥ రసాద్రాగాత్ -కంఠం-భర్తురితిశేషః-గిరినదీప్రాంతగతాకాచిచ్ఛాత్రుకాంతాక్రీడౌత్సుక్యాత్కరిణ్యాసాకంనద్యుదకంవిశంతం కంచిత్కరిణంవిలోక్య స్వయమపిసంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతంగాఢమాలిలింగేతిభావః॥యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతఇతి॥

౧౫౬। ఏవం రసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యోదాహర
తి- దుర్వారా ఇతి॥ పురా మా సంహరంతే న సంహరిష్యంతి - యావత్పు
రానిపాతయోర్లడితి లట్ - సందేహధరో మాస్మి - మమ స్వాస్థ్యమాపాద
య- పుంసః పాదేతు- మా-మాం-పురా సంహరంతే సంహరిష్యంతి-మాసం
మాసావధికాలం - దేహధరోస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౭ ॥ స
మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్య వియో
గాత్ - అతికృశే న శశినా తుల్యౌ - పవనసూనునా ప్రాపితే అన్యోన్యభూ

బతే రసాత్॥ అత్ర తిర్యగ్గతో రసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥
౧౫౬॥ దుర్వారాయుధపత్రిణో రఘుపతేర్మా సంహరంతే పు
రా మాసం దేహధరోస్మి భామిని తతస్స్వాస్థ్యం మమాపాద
య । ఇత్థం జల్పతి రావణే జనకజా త్వం సత్యమేవోక్తవానసీ
త్యంతపదావళిం పఠ పునర్దైత్యాధమేత్యబ్రవీత్ ॥ అత్ర కాము
కస్య రావణస్య గర్వాభాసస్సీతాయా అమర్షభావం ప్రత్యం
గం ॥౧౫౭॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతికృశ
శశితుల్యౌ రామసీతాముఖేందూ ।తదను పవనసూనుప్రాపితా
న్యోన్యభూషౌ ప్రశమితపరిఖేదౌ ప్రాప్తపూర్ణేందుశోభౌ॥ అ
త్ర గ్లానిశాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౮ ॥ .... *

అర్థసంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం

అర్థనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానామ
ప్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యా లబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరసం
జ్ఞావలంకారౌ నిరూపయితుమారభతే॥ నన్విదమనుపపన్నం శ

షేయయోస్తాతథోక్తా- అత్రాంగులీయకశిరోరత్నయోర్ముఖేందుసం
బంధిత్వాభావే పితత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోశ్శస్వ
దత్వేన ప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి- అత్రే
తి॥ ౧౫౮॥ ఏవం రసవదాదీంశ్చతురోలంకారానుదాహృత్య భావోదయ
భావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతోగ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనైకైకాలంకా
రనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి॥ ననూ
క్తానాం ద్వివిధానామేవాలంకారాణాం క్వచిత్సంబంధమాత్రే[illegible]

ర్థక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్యలౌకికాలంకారన్యాయేనపృథక్త్వంసాధయతి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం - అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామేకైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తథైవోపమాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముత్కటభేదనిబంధ

బ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోఃపార్థక్యేనపరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్ణంతిశోభాం
యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్క్రియాం పృథగిమాఃకావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కా
రికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥తిలతండులసంశ్లేష
భంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసం
సృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః। సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూమా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లం
కాలంకారభూతాదివిజవిజయినోరాక్షసా రూక్షసారాహం
తాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రేతతాంప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్య
నుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధేవృత్త్యనుప్రాసః- తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ॥ ౧౬౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

తం॥ అత్ర సంసృష్టిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేన నిదర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేన సర్వస్వపదేన విషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేః కబళితత్వాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేషశ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

ర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనో రామస్య కోఽప్యుద్భవన్। భూమిం ద్యామపి కౌశికోత్సవవతీం చక్రేఽద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనశ్రియమధాత్పౌరస్త్యదేశే తమః॥ అత్ర పూర్వార్ధే దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చర ఇత్యత్ర సర్వస్వశబ్దేన తేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్తవర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేన రామప్రతాపతపనాసంభవాత్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యత ఇతి నిదర్శనా। తథా దైత్యధ్వాంతహర ఇత్యత్ర రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థాపితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ। తథోత్తరార్ధే కౌశికోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ। తథా తారానేతృశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథా తమఃపౌరస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యాం చేతి తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ భో తాతర్ద్విజ కిన్ను కిం సరరవేః కార్శ్యం కుతో దృశ్యతే సన్మోహేన ముహుర్ముహుర్బత కుతో బింబస్య నిర్భేదనాత్। కే భిందంతి హతా హితా రఘుభువా క్రుద్ధేన యుద్ధే పునః కే మూర్ఛాం శమయంతి శీకరకిరశ్శుండాలశుండాలతాః॥ అత్ర వృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం సహ ప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చ సంసృష్టిః॥౧౬౩॥ విరిం

బ్దశ్లేషాభ్యాం - అతోఽత్రాపి తౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసావితి పదద్వయమనువర్తతే-తథైవ తమఃపౌరస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామితి- అత్ర బహూనామర్థాలంకారాణాం సంసృష్టిః॥ ౧౬౨ ॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- భో ఇతి॥ అత్ర సర్వత్రైకద్వివర్ణావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్ర యమకం చ తాభ్యాం॥ ౧౬౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరంచీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౧౬౪॥అథా
నుత్కటభేదనిబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం
క్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్య త్రేధా
విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదితి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరతి

శివనితాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీర
సరమాధురీణా గిరః । జయంతి ఘనమందరక్షుభితసింధుబం
ధుభ్రమీనిరర్గళనిర్గళత్ప్రహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్ర విపం
చికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్య తరంగధర్మస్య నిరర్గళత్వ భం
గ్యాశ్చ వచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా
ఖ్యాం సహవృత్త్యనుప్రాసస్య సంసృష్టిః। ఏవమన్యత్రాపి ద్ర
ష్టవ్యం॥౧౬౪॥ సంకరం లక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సం
కరస్సముదీర్యతే । అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యా
త్స తు త్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేన సంకరో యథా ॥ సంవర్ధ
యంతం నిజజీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం । సంహృ
త్య రామస్య శరత్రపావాన్నిషంగగర్భం నిభృతో ధిశేతే॥ అ
త్ర జీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభే
దరూపయా సాగరస్య ప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి
ప్రతీయతే। తేన తద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాల
జ్జా శ్రీరామశరస్య నిషంగకోటరశయనహేతుతయోత్ప్రేక్ష్య
తే। సా చ వాచకాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షా
ణాం సంకరః॥౧౬౫॥ యథా వా॥ భానుః కిం స నభోగమార్గ
చతురః కిం పావకో యం జనాః స్పర్శత్రాప్యనలం తమాహుర
విచక్షుర్యో జడేనాప్యసౌ। కించంద్రస్స నిజోదయాన్న వసు
ధాసం మోదమంకూరయత్యేవం రామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి- వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సా చేతి-
సంకరః అంగాంగిభావలక్షణ ఇతి భావః - శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వా
దతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-
భానురితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగాం

గిభావేససంకర ఇతి- సందేహాలంకారం ప్రత్యతిశయోక్తేరంగత్వాత్ - అపిచాభ్యుచ్చయోక్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్రవిషయే శ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచరతారూపో యో విశేషస్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకాక్షేపార్థాపత్తీనాం పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సమావేశాత్॥ ౧౬౬॥ సజాతీ

పశ్చాద్వినిశ్చీయతే॥ అత్ర రామే తేజస్వితాదిరూపధర్మసామ్యాత్సూర్యాదిరూపేణ సందిహ్య పశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖాదంతే గుణైర్నిశ్చీయత ఇతి నిశ్చయోఽంతరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందేహః। స చ నభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థానాం భేదేఽప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చ స్ఫుట ఏవ। కించ నిరతిశయతేజస్వితాదిరూపేణ సూర్యాదిరూపతాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్య క్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయే నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకారభేదః। అపి చ ప్రసిద్ధేషు రవిశశికృశానుష్వేకస్యాపి రఘుపతితుల్యతా మా భూత్, కిముతాన్యేషు తేజస్విష్వితి కైముతికన్యాయేన దండాపూపకాన్యాయాత్తైరర్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలం ప్రపంచేన॥ అత్ర పూర్వత్ర చ విజాతీయార్థాలంకారసంకర ఉక్తః ॥౧౬౬॥ అధునా సజాతీయసంకరమాహ॥ దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తతిః। గజోదయాచలారూఢో రామో రవిరివాబభౌ॥ అత్ర రామో రవిరివేత్యుపమయా దోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోర్గజోదయాచలయోశ్చోపమాః ప్రసాధ్యంత ఇతి సజాతీయ సంకరః॥౧౬౭॥ సందేహసంకరో యథా॥ సేనాధిపా రఘుపతేస్సిత

యసంకరముదాహరతి-దోర్దండేతి॥ స్పష్టం॥ సజాతీయసంకర ఇతి-ఉపమానామేవాంగాంగిభావాత్ ।౧౬౭॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సేనాధిపాఇతి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభిస్తటోపక్షిప్తాస్తటప్రాంతం ప్రాపితాః ఫేనాః ప్రవాళదళాని విద్రుమఖండాని శైవలరాశయశ్చ తైః కల్పాః॥

సందేహసంకరం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ పవళేతి॥ ఛాయా॥ ప్రబలేతి॥ కోటిసంఖ్యాకైస్సారపరివారైస్సహితస్సహ కొటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమాస సందేహోజాయతే- కుతఇత్యతఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి రూపకసమాసః కిం- ఉతోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమితసమాసః కిమితి సమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయః పరివార్యలంకాం। వ్యాలోల వారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అత్రసింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసంహత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్యసందేహాత్తటగతకపీనాంతటగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్య పాతికసమున్మేషతయోపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥ ౧౬౮॥ యథావా॥ పవళప్పదావదహణోతుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇరహువీరోతురిఅంసలఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహనస్తవజానకిఃరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్వరితంసహకొటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరం త్రిజటావచనం ॥ అత్ర ప్రతాపవివదహనఇతివా ప్రతాపోదహనఇవేతివా సమాససందేహోజాయతే। మయూరవ్యంసకాదయశ్చోపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగఇతిచసమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనాద్భవతీతి రూపకొపమయోస్సందేహసంకరః। సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహిత్వాత్తదన్యతరసద్భావేతుభవతిసందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౯॥

మాభవతునయననలినంతవసఖిబాష్పేణసాంప్రతంమలినం।

సందేహోజాయతఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకోపమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుతఇత్యతఆహ- సాధకేతి- సాధకమనుకూలం- బాధకంప్రతికూలం-తదన్యతరస్యసద్భావేతు॥ ౧౬౯॥ తర్హి-కుత్రసాధకం కుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ - మాభవత్వితి॥ ఇదమపిత్రిజటావచనం ॥ కపిభిర్నీతైః ప్రాపితైర్నగేంద్రైస్సం

యతో బద్ధస్సముద్రోయేనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధకంప్రతిపాద్యబాధకంప్రతిపాదయతి-అపేతి॥ధరణీభృతాంపర్వతానాం దారణేవిదారణే నవిద్యతేపవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందేహోయస్యసతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాంరాజ్ఞాందారణే అపగతో విక్రమసంకోచోయస్యసతథోక్తః- నిర్ఘాతఃఅరేశ్శత్రుభూతస్య బలస్యాటోపోయేనసతథోక్తః- పక్షే-నిర్ఘాతఃఅరిబలానాంశత్రుసైన్యానామా

ఆయాతిరామభద్రఃకపినీతనగేంద్రసంయతసముద్రః॥అత్ర నయనంనలినమివేత్యుపమాలంకారేబాష్పేణమలినమితివిశేషణమేవసాధకం।నయనఏవబాష్పాంబుసంభవాత్ ॥ ౧౭౦॥ అపవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। నిర్ఘాతారిబలాటోపోరేజేరామపురందరః॥ అత్రతురామపురందరఇత్యత్రరూపకాలంకారఏవ। నోపమా। తాంప్రత్యపవిక్రమేత్యాదిసాధారణధర్మప్రయోగస్యైవబాధకత్వాత్ ।ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినాసామాన్యాప్రయోగఏవోపమితసమాసవిధానాత్ ॥౧౭౧॥ఏకవాచకానుప్రవేశేనసంకరోయథా॥అపవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో రామఇంద్రఇవాబభౌ॥ అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ్లేషః, తృతీయచరణేఽర్థశ్లేషశ్చతాభ్యాంసహేంద్రఇవేత్యుపమాయా ఏకస్మిన్నివేతివాచకశబ్దేనుప్రవేశేనసంకరకః॥ ౧౭౨ ॥ యథావా॥ అశేషాభీష్టదానేనపరితుష్టత్రివిష్టపః । రామభద్రోయమాభాతిరామభద్రఇవస్వయం॥ అత్రలాటానుప్రాసేనస

టోపోయేనసతథోక్తః ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥అవధారణార్థమాహ-నోపమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి॥ కుతఇత్యతఆహ-ఉపమితమితి ॥ ౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి-అపవిక్రమేతి॥స్పష్టం॥ సంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ శబ్దశ్లేషఇతి-జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాంశ్లిష్టత్వాత్-అర్థశ్లేషశ్చేతి-ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥౧౭౨॥ఉదాహరణాంతరమాహ-అశేషేతి॥ అశేషాణామర్థినామభీష్టదానేనవాంఛితవస్తువితరణేన॥యోజయతి-అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్రఇత్యత్రద్వితీయరామభద్రశబ్దేఅనంతకళ్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేనజ్ఞాతఇతితాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవంవిద్యానాధమతానుసారేణత్రిప్రకారఏవ సంకరోనిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వస్యతోగ్రాహ్యఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ .... *

ఇతీత్యాది॥ఏవంతరంగంపరిసమాప్యాధ్యేతృప్రరోచనార్థంస్వకవితాం ప్రస్తౌతి॥ ధర్మాణాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యావాణ్యావివరణపరణ్యాంయామాధురీతస్యాస్సాధురీత్యాపరరసస్వభావేన- ద్రాక్షామృద్వీకా ద్రాగ్ఝడితిక్షారభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానస్వ్యయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥౧౭౩

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేర్థాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమస్తరంగః॥

అష్టామందిర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ...... *

ధర్మాణాంతర్వాణి... సప్తమోయంతరంగః॥........ *

ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణపరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రాక్షా
ద్రాక్క్షారభావం భజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధా
త్వం।క్షౌద్రక్షౌద్రప్రకారంసముచితమగమచ్ఛర్కరా-శర్కరా-
రాభూత్క్షీరంచక్షీరమాసీత్సుదృగధరరసేసాధుతాసా ధుతా
భూత్॥ ౧౭౪ ॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంక్షౌద్రప్రకారంక్షుద్రరీతిం- శర్కరా-సితా-శర్కరా-సికతా-క్షీరందుగ్ధం - క్షీరంజలం- క్షీరంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా।సాప్రసిద్ధా సాధుతా మధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతియావత్-తతోద్రాక్షాయాఃక్షారతాసముచితేతిభావః ॥ ౧౭౪ ॥ .. .. *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే సప్తమఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమర్థాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణ మవసరప్రతిపాదన పూర్వకంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥దోషవర్జితత్వందోషాభావవత్త్వం-అభావజ్ఞానస్యప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయాదోషస్వరూపపరిజ్ఞాన మంతరేణతదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితిభావః॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రసాపకర్షహేతుత్వం దోషత్వమితిసామాన్యలక్షణం- తదుక్తందోషాల్లాసే* ముఖ్యార్థహతిర్దో

అథేదానీంకావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్యదోషవర్జితావితి విశేషణస్యవ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుంరసాపకర్షస్యబుధా దోషంబభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేనసద్విధా॥ దోషోపిశబ్దార్థయుగళద్వారైవాంగిసంగసమపకర్షయతీతిశబ్దార్థగోచరోభవతి- తథాచశబ్దగోచరత్వేనార్థగోచరత్వేనచద్వైవిధ్యేసిద్ధేతత్రశబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమంపదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥అసమర్థమపుష్టార్థంగ్రామ్యంచైవాప్రయోజకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థక్లిష్టాసాధుప్రయుక్తిమత్॥ అప్రతీతంచసందిగ్ధంవిరుద్ధమతికృత్తథా। పరుషంచాపరామృష్టవిధే

షో రసశ్చముఖ్యఇతి- నన్వయంకిమాశ్రయః, కథమనేనాత్మభూతస్యరసస్యాపకర్షఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥సదోషః॥ ఉత్తరార్ధంవ్యాచష్టే దోషోపీతి॥ తథాచేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యారభ్యసిద్ధఇత్యంతంతథాచేత్యస్యవివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి।రసప్రతీతేర్విభావాదిమూలత్వాద్విభావాదేశ్చవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చపదారబ్ధత్వాదాదౌ పదగతదోషనిరూపణమితిభావః॥ పదదోషానుద్దిశతి-అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్పద్యేసప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం వ్యాకుర్వన్దోషాణాంవిశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథోవాహస్సముద్రఃపదంస్థానంయస్యసతథోక్తఇతి -పాథోవాహపదస్యమేఘవాచకస్యసముద్రపరత్వేనప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం ॥ కుతఇత్యత ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్రమాత్రచావాచకశక్తిర్నాస్తీతిజ్ఞాప్యతే।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకంచేతిదోషాస్సప్తదశ
స్మృతాః॥ క్రమేణయథా॥పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదో
ర్గల్లశ్చవై గుహ్యాకేశాదీనాదిహవేకజారిపితృజిజ్జిత్యోర్జితోదై
వతాన్। యుద్ధక్లేశగతోంబికారమణలబ్ధౌర్వర్థ్యవద్రావణః
కోపాచ్ఛోణితలోచనోరఘుపతేర్ధామ్నావిదగ్ధోభవత్ ॥ అ
త్రపదదోషాస్సప్తదశాపిసంగృహీతాః। తథాహి। అత్రపా
థోవాహపదంసముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్ర
యుక్తంయదసమర్థంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశ
దోర్గల్లఇత్యత్రవింశతి దోరితివక్తవ్యే త్రిసప్త దశదోరిత్యపు
ష్టార్థం। ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతఇతిలక్ష
ణాత్। గల్లశబ్దఃకపోలపరత్వేనగ్రామ్యః। పామరవ్యవహా
రైకప్రసిద్ధంగ్రామ్యముచ్యతఇతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి
విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం। తదప్రయోజకంయ
త్స్యాదవిశేషవిధాయకమితిలక్షణాత్ । చవై ఇతినిరర్థకం।
పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకముచ్యతఇతిలక్షణాత్ ।
గుహ్యాకేశాదీనితివ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలంతదమాంగళ్య
జుగుప్సావ్రీడకారణమితిలక్షణాత్॥ ఆదిహవఇతియుద్ధప్రతీతి
స్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతినేయార్థం। స్వసంకేతప్రసి
ద్ధార్థంనేయార్థంపరికీర్త్యతఇతిలక్షణాత్॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చసప్తచదశచేతిసంభూయవింశతిః- దోషశ్చగల్లాశ్చదోర్గల్లాః - త్రిసప్తదశసంఖ్యాకాదోర్గల్లాయస్యసతథోక్తః - త్రిసప్తేతి-కుతఇత్యతఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యాకేశాదీనీతి - గుహ్యాకేశః కుబేరఆదిర్యేషాం తాన్- గుహ్యాకేశాశ్చేతివ్రీడాకరత్వం। కుతఇత్యత్రాహ- అశ్లీలమితి-

అమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడానాంకారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ - అసమాస ఇతి-విజిత్యేతివక్తవ్యమితిభావః-అసాధ్వితిచ్యుతసంస్కారస్యైవాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యంతథాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టఃప్రాధా

త్రకజఃకర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతిదూరత్వాత్ క్లిష్టం।క్లిష్టంతదర్థావగతిర్ద్వారదూరాయతోభవేదితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు।అసమాసేల్యపోఽస్మరణాత్।శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యతఇతిలక్షణాత్। దైవతానితిపుంలింగేఅప్రయుక్తం।యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్।యుద్ధక్లేశగతఇత్యత్రక్లేశపదమభినివేశపరత్వేనయోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం।శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధంయదప్రతీతంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్।ఇదమేవాక్లేశగతఃక్లేశగతోవేతిసందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం।సందిగ్ధంతన్మతంయత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణలబ్ధౌర్వర్థ్యవదాన్యవణఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగకారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్ । విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతమితిలక్షణాత్ । ఔర్వర్థ్యపదంమహాసమృద్ధభావవాచకంపరుషం। పరుషంనామతద్యత్స్యాద్దారబ్ధంపరుషాక్షరైరితిలక్షణాత్ । ఔర్వర్థ్యవానితివిధేయేసతితస్యసమాసేనోపసర్జనప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచనఇత్యత్రశోణితపదస్యరుధిరేప్రసిద్ధస్యారుణ్య పరత్వేనప్రయుక్తత్వాద్గూఢార్థం ॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థేగూఢార్థంపరికీర్త్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాంశోయస్మింస్తత్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూతవిధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాంప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తంవిధీయతే। యథాపర్వతోవహ్నిమానితి -అన్యథావహ్నిమత్పర్వతఇత్యపిప్రయోగప్రసంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వంనిపుణవాచకత్వమిత్యర్థః ౧

ఏవముదాహృత్యాస్య పాణ్డిత్య ప్రకటనాయ పునస్తత్రైవ దోషం పరిహార ముపపాదయతి- తేనేతి॥ తేన దోషదూషితత్వేన హేతునా॥ పాథోరాశీతి॥ స్పష్టం॥ ౨॥ అథ వాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి॥ అథ యథోద్దేశమేతేషాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥ విగతా సంహితా వర్ణానాం పరస్పరసన్నికర్షో యత్ర స తథోక్తః॥ విరూపః కర్ణకఠోరః॥

ర్థం॥ యద్రూఢిప్రచ్యుతం నామ తదన్యార్థ ముదాహృత

మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాథోరాశినికేతనోద్వాద

శదోర్దండో ధనేశాదికాం స్సంగ్రామాంగణసీమ్ని శక్రవి

జయీ జిత్వోర్జితో నిర్జరాన్ । యుద్ధే హుంకృతిమాన్మృ

గాంకమకుటాల్లబ్ధోదయో రావణః కోపాద్రక్త విలోచనో ర

ఘుపతేర్దగ్ధో భవత్తేజసా॥ ఇతి సమీచీనః పాఠోత్ర ॥౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ ॥ శబ్దహీనం క్రమభ్రష్టం విసంధి పునరుక్తిమ

త్ । వ్యాకీర్ణం వాక్యసంకీర్ణ మపూర్ణం వాక్యగర్భితం॥ ద్వే భిన్న

లింగవచనే ద్వే చన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందో యతిభ్ర

ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్యవర్జి

తం। సమాప్తపునరాత్తం చ తథా సంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర

కర్షమధికపదం ప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతే

దోషా వాక్యసమాశ్రయాః ॥ అత్ర వాక్యమితి సర్వత్ర సంబ

ధ్యతే॥ అపశబ్దహతం వాక్యం శబ్దహీనముదీర్యతే। క్రమభ్రష్టం

భవేదార్థశ్శాబ్దో వా యత్ర న క్రమః॥ విసంహితో విరూపో వా

యస్య సంధిర్విసంధిమత్। శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతు తద్వాక్యం

పునరుక్తిమత్ ॥ చత్వారి యథా॥ సంగచ్ఛంతే మోహమోద

ఖేదా నైర్వైరివధూబుధాః। విలోక్య అమృతాంశ్వాభం రామ

చత్వార్యప్యేకతో ప్యుదాహరతి॥ సంగచ్ఛంత ఇతి॥ వైరిణః ఖేదం వధ్వో యువతయో మోహం చిత్తచాంచల్యం బుధా మోదం చ సంగచ్ఛంతే। నను చ్యుతసంస్కారస్యైవ శబ్దహీనమితి సంజ్ఞాంతరం, న పృథగ్దోషః* అపాస్య చ్యుతసంస్కారమసమర్థం నిరర్థకం। వాక్యేపి దోషాస్సంత్యే తే పదస్యాం

శేపికేచనేతిమస్మటపాదైఃపదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వాక్యగతత్వేనపార్థక్యస్యపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమేవాసాధు తథాపితదసాధుత్వం పదాంతర సమన్వయసాపేక్షమితి వాక్యదోషవిషాయంనపదదోషఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్మకాధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టంస్పష్టం॥ ౩॥ అథవ్యాకీర్ణంలక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణమితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః- సంకీర్ణపదమే

స్యవదనంముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదఖేదానితి పదద్వయప్రయోగే దోషాన్మేషాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపద దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాత్మనేపదిత్వేనకర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహమోదఖేదైస్సహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణసంబంధేవక్తవ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితిశాబ్దక్రమోభ్రిష్టః । తథాఽభ్యర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణా మిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యేనోక్తఇత్యర్థక్రమోపిభ్రిష్టః । విలోక్యఅమృతాంశ్వాభమిత్యత్రసంధేరభావో వైరూప్యంచ । వదనముఖశబ్దయోఃపునరుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేతుమిథోన్వయే ॥యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చిరం। గూఢాన్నివసతింవైరిభూమిపాలావితేనిరే॥౪॥ రామాలోకోత్కంఠితుక మనసాంపిభ్రమాద్భామినీనాం హారోహస్తే భవతిఘటితఃకంకణంకంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే కాంచనస్రజ్నితంబేలాక్షాలక్ష్మీర్నయననలినేకజ్జలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి॥రామస్యవైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసానూన్గచ్ఛంతీతిసానుగాఃగూఢాన్నివసతింనివా సంచిరంవితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభంగ్యంతరేణోదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్యరావణసంహారానంతరంస్వరాజధానీంవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకేదర్శనేవిషయే ఉత్కంఠితుకమత్యుత్సుకంమనోయాసాంతాసాం - కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా-అత్రహస్తేకంకణంకంఠనాళేహారఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥౫॥వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సాం
కర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తిక ఇతి॥ నిర్గతఃకృత్తికాయానిష్కృత్తి
కః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వార్థికః - హస్తంనక్షత్రంకరంచ-
విపక్షేషుపక్షరహితేషుభూభృత్సు పర్వతేషుయేకాసారాః సరాంసి తే
షుసంవర్ధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా

ద్యై॥ అత్రాభిధరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధో వ్యా
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యేవాక్యసంకీర్ణంవాక్యాంతరగతైః ప
దైః॥యథా॥ నిష్కృత్తికో హస్తముపైతిసద్యస్త్వత్ఖడ్గభాను
ర్గ్రసతేవిచిత్రం। క్షణేక్షణేరామవిపక్షభూభృత్కాసార
సంవర్ధితజీవనాని॥ అత్రరామత్వత్ఖడ్గభానుఃకృత్తికానిర్ముక్త
స్సద్యఏవహస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తుకృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే। అయంతుసద్యఉ
పైతీతిచిత్రం। తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనంగ్రసతే। హస్తస్థోవర్ధయతి॥రామఖడ్గభానోరాచరణం
తుతద్విరుద్ధమితిచిత్రతా। అత్రకృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ
త్కాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతో విరోధయుగళ
స్యార్థాంతరావలంబనేనాభాసీభవనంబోధ్యం। అత్రరామ
త్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్ష భూభృ
త్కాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప
దానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతిసంకీర్ణం ॥౬॥ అథాపూ
ర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణఃక్రియాన్వయః॥
యథా ॥ ఆహరోణిస్సాసహదో అస్సుహరోరివువహూణణె
త్తమ్మి । గత్తఅత్తావమిత్తరామకువ్వంతోవిహాఇతుహఖగ్గో ॥
ఛా॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్రుభరోరిపువధూనాంనేత్రే।గా

సారేణకుత్సితబలేనసంవర్ధితానిజీవనానిజీవితానిచ॥యోజయతి॥అత్రేతి౬
అపూర్ణంలక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహారఇతి॥ ఛా ॥ అధ
రఇతి॥ తాపమిత్రంసంతాపయుక్తం - అత్రగాత్రంచేతిచశబ్దాదధరం ని
శ్వాసహతం నేత్రేఅశ్రుభరితేచకుర్వన్నితిసాకాంక్షస్యక్రియాన్వయ

స్యాసంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭॥ వాక్యగర్భితం లక్షయతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాః ప్రతికూలాః-శత్రవ ఇతి యావత్ - తేషాం తేజాంసి ప్రతాపాపవప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి జానంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ॥ యత్రేతి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోఽపమా శబ్దః కరణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచ తాపమిత్రం రామ కుర్వన్నివ భాతి తవ ఖడ్గః ॥ అత్ర కుర్వన్నితి సమభివ్యాహృత క్రియయా సహాధరాదీనాం కర్మత్వేన సంబంధో న పూర్యత ఇత్యపూర్ణం॥ ౭॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ రామ త్వదాశుగగరున్మరుతః ప్రతీప తేజః ప్రదీపపటలీం ప్రశమం ప్రణీయ। తత్ర-జ్జలం గగనమిత్యవయంతి లోకాశ్చకు స్తదీయలలనానయనేషు వృష్టిం॥ అత్ర రామ శరగరున్మరుతశ్చతు ప్రతాపదీపాంచ్ఛమయిత్వా వృష్టించకు రితి వాక్యమధ్యే తత్ర-జ్జలమిత్యాది వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి గర్భితవాక్యం॥ ౮ ॥ •• ••••••

యతోఽపమా భవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకా ।తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగం చాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికం న్యూనం వా స్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే।యత్రస్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రేణహతం ద్విపతర్-రిశిరోభోగీంద్ర భోగా ఇవ నిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేన ఘనమాణిక్య త్వి

న్యూన విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తథా చ సాధారణధర్మాధిక్యే అధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితి నిష్కర్షః ॥ భగ్న ఛందో యతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నం ఛందో వృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః- భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర చాహితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘవార్థం షణ్ణామేకత్రోదాహరతి- రామాస్త్రేణేతి॥ రామస్యాస్త్రేణ హతం

అతఏవరుధిరాప్లవేనశోణితపంకేనారుణం ద్విషత్కరిశిరః ఘనమాణిక్య త్విషాస్థూలమణిచ్ఛాయయేవారుణం- భోగీంద్రస్యభోగాః ఫణాఇవనిర్ముక్తంపతితం- అన్యత్రముక్తకంచుకం- శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రదోషషట్కం దర్శయతి- ఇహేత్యాదినా ॥నన్వేవంసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రభిన్నలింగత్వంస్యాదితిచేత్తత్రసహృదయానాముద్వేగాభావాన్నదోషశంకా ॥ తదుక్తం దండినా॥నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా।ఉపమాయాదూషణాయయత్రోద్వేగోనధీమతామితి - నను పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేకథం ఛందోభంగఇతి చేత్సత్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌపాదాంత్యవర్ణస్యపాక్షికగురు

షేవారుణం । తస్మాద్ధాతునగావృతాపరధరాభృచ్ఛృంగకల్పాద్రిపుర్వి ప్రస్తాభరణాయుధస్స్కంధకరః పూషేవచాస్తంగతః॥ ఇహంభోగాఇవనిర్ముక్తమితిభిన్నవచనం।త్విషేవరుధిరేణేతిభిన్నలింగకం। తస్మాదితిపదపరామృష్టస్యరుధిరాక్తస్యకరిశిరసఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగేఆరుణ్యసామ్యార్థంధాతువిశేషణమాత్రంవక్తవ్యం। నగవిశేషణమధికం । విప్రస్తాభరణాయుధస్యరిపోరుపమానేపూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశేషణముక్తం। ఆయుధస్థానేకిమపినోక్తమితిన్యూనోపమం।భోగాఇవేత్యత్రపాదాంతవర్ణస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః మాణిక్యేత్యత్రయతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేనరహితమశరీరముదీర్యతే॥ యథా॥ తులయారహితోరామభవతీకతిజను

త్వేఽపిశ్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూలవిక్రీడితప్రహర్షిణీవసంతతిలకాదిషువైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగఇతిప్రాచీనాః- ఘనమాణిక్యేత్యత్రద్వాదశవర్ణేయతిభంగః శార్దూలవిక్రీడితేద్వాదశేసప్తమేచవర్ణేవిచ్ఛేదస్యవిహితత్వాత్ - తదుక్తంవృత్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి॥ ౯॥ అథాశరీరంలక్షయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరతి ॥ తులయేతి॥ తులయారాశివిశేషేణసామ్యేనచ-తులారహితస్యస్వాతీనక్షత్రోజ్జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమితిచిత్రం - పక్షేస్వస్యాత్యుజ్జ్వలరుచేతివిరోధపరి

హారః- అత్ర కరోతీతి క్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకార
కవిశేషణంవాక్యమితిలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరంనా
మదోషఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభా
వాచ్చానన్వయఇత్యస్యైవాభిధానాంతరంమతభేదేనేత్యాహ -ఏతదేవే
తి॥౧౦॥ అథారీతికవిసర్గలుప్తేలక్షయతి-రసేతి॥అరీతికంవిరుద్ధరీతికమిత్య
ర్థః- విసర్గలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః ॥ ద్వితయమప్యుదాహర

థాకరః।స్యాత్త్వ్యుజ్జ్వలరుచాచిత్రంధవళంభువనత్రయం ॥ అ
త్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యేఽపి
దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే ।
ఓత్వంలోపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయంయథా ॥
త్వంగన్మతంగజశతాంగతురంగసంగిద్రాక్సంగరాంగణభు
వంగతవానరాతిః । క్రోధోద్భటోరఘువరేణ్యభటోతితీవ్ర
ఘోటోనటత్యరిఘటోకపటోజగామ ॥ అకపటఇతిస్వామి
న్యకుటిలః।యద్వాకూటరహితోవా । అత్రప్రథమార్ధేవీరరసా
ననుగుణోఽస్రమపదబంధఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్ధేవిసర్గలు
ప్తం।తత్రైవవాచ్యవర్జితంచ । సంగరాంగణభువమరాతిర్గ
తవాన్ రామస్యభటోపిగతఇత్యపిశబ్దస్యవాచ్యత్వేప్యను
క్తేః ॥ నోక్తంస్యాద్యత్రవక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జిత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసంతత్సమాసోయత్ర
నోచితః॥పదంస్థానం ॥యథా॥ కేయూరాయంపురతోస్మాకమితి
రాఘవకింకరాః। జగ్ముర్భీషణరోషాగ్నికషాయోన్మేషచక్షు
షః ॥ అత్రశత్రుఘ్నబుద్ధ్యాతాంభటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేతి॥దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ
తత్రైవేతి॥ కుతఇత్యతఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥అస్థానసమాసంలక్షయతి -
అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి-కేయూరాయమితి॥ భీషణేనరోషాగ్నినాకషాయో
రుణఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే తాదృగ్విధేచక్షుషీయేషాం తేతథో
క్తాః- అత్రకషాయోన్మేషేసారభేరసరాగయోః, క్వాథేవిలేపనేచా
పీతిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥సమాసోనోక్తఇతి- క్రోధస్య జ

కఇతిశేషః- కింత్వితి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకోఽర్థస్యాభావాదితిభావః ౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షేలక్షయతి - సమాప్యేతి॥ద్వితయమప్యుదాహరతి- ప్రోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩ సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః॥ కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః॥ద్వయంయథా ॥ ప్రో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోళి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్రరామభక్తాఇతివాక్యం
సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం।
తథా మదబంధురసింధురైః ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
ళికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యతాఽధికపదోక్తిస్స్యాత్తతాఽధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తిఃనిర్మాణనీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమార్కమహఃప్రతాపస్స్ఫూ
ర్తిర్గళానిచరితాన్యళిరంతరిక్షం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే
పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయఇత్యాదిసంబంధోనోక్తఇతిసం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తీత్యత్రమూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌ స్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్గళాని
చరితానీత్యత్రతదుభయభంగః । ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా॥ ఇష్టేనేష్టయోగేన- హతస్త్యక్తః॥త్రితయమప్యుదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ అనివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మాణనీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేగుణీభూతఇతి - నతదర్థః పంకాదిభిస్సంబధ్యతఇత్యాహ-అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథార్థదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥అథై తేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥వ్యర్థంలక్షయతి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥స్పష్టం॥యోజయతి- అత్రేతి॥౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచపరుషంవిరసంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాంతథైవాసదృశోపమం । అప్రసిద్ధోపమంహేతుశూన్యంచసిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరుద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థసమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః । ఉరగాస్తురగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థః ప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్పునర్యోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరీయసీ। ద్యోతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అత్రేందుకరైర్వ్యోమోద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యాల్పతోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥౧౬ ॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయత్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయత్రతత్ససంశయముచ్యతే।ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భాతికీర్తిరామస్యరాజతే। తేజోవిజయతేభూమ్నాధామ్నామధిపతేర్మహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావఃహతిస్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదోర్దండాన్నిరైక్షంతఖ

అథైకార్థససంశయేలక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశఇతి ॥ అత్రపూర్వార్థమేకార్థస్యోత్తరార్థంససంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోఃకర్తృకర్మత్వసందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్ధఘటపక్రమస్యోత్త

గార్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రంలక్షయతి యదితి॥ ఉ
దాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవనీజుషాంరజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం
అత్రరజతాద్రిద్రవీభావభణనాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రాలౌకి
కార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషో నాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యా
శయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి- ప
శ్యతఇతి॥ పఙ్క్తికంఠస్యపశ్యతస్సతః-అత్రాతిసౌందర్యశాలినీనామంతః
పురసీమంతినీనాంకచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

రాదయః। క్షేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం ॥ అ
త్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వముక్త
మిత్యపక్రమం । తథారావణశిరఃక్షేమాభావస్యఖరాదిశిర
శ్ఛేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమా
త్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషియోషాణాం శ్వాసైః
ప్రాంతవనీజుషాం। రజతాద్రిర్విలీనస్స్యాదితిగంగాధరోహ
గః॥ అత్రశ్వాసోష్మణారౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్తేరత్యుక్తిః ॥
౧౯॥ అతిక్రూరార్థఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥
పశ్యతః పఙ్క్తికంఠస్యకపయోరామకింకరాః । అతాడయ
న్నేకశాఖాస్సాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦ ॥ అసంగతో
యత్రరసోవిరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥క్రందతఃకరుణంక్లి
ష్టంద్రవతోదానవాధమాన్ । ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వాన
రారామకింకరాః ॥ అత్రదయనీయేషువీరాయితంవిరసం ॥
౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

కాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగ
తఇతి॥ ఉదాహరతి-క్రందతఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః-
స్వీయానాహ్వయమానాన్।యద్వాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః -
క్రందనేరోదనాహ్వానేఇత్యమరః- క్లిష్టంసక్లేశంయథాతథాద్రవతోధా
వమానాన్। అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణ మిత్యుక్తత్వా
దత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయ
తి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణాభ్యా

మితి శేషః-అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః॥ద్వితయమప్యుదాహరతి-మండూకా ఇతి॥అతోఽపమానభూతానాం భేకానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీనత్వాద్ధీనోపమం-ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥౨౨॥ అథాసదృశాప్రసిద్ధోపమేలక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం,అప్రసిద్ధోపమానంయదప్రసిద్ధోపమంమతమితి లక్షణస్యలక్ష్యనామ్నైవస్పష్టత్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యుదాహరతి-రామేందుమితి॥కుము

థా॥మండూకాఇవసాటోపంప్లవమానాఃప్లవంగమాః। గిళంతిదానవశిశూన్మదాంధానివసింధురాన్ ॥౨౨॥ అప్రసిద్ధాసదృశోపమేయథా ॥ రామేందుంరావణోదృష్ట్వాకుముదప్రతిమాననః। తదస్త్రవిద్ధోన్యపతత్కుంభికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥ కుముదంవదనోపమానతయాకవికులాప్రసిద్ధం। మూర్ఛితంప్రతివిక్రమమాణస్యసింహస్యోపమానత్వంవిసదృశం ॥౨౩॥ హేతుంవినార్థకథనంహేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతిలక్షణంతుస్ఫుటం॥ద్వయంయథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానానికాననానిసమంతతః॥పశ్యద్భిరపితైరేవతప్తైరామవిరోధిభిః। అత్రవింధ్యాటవీవసతౌహేతుర్నోక్తః। నచాత్రకశ్చిదలంకారః॥౨౪॥ అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥వీక్ష్యకామోత్థితందీర్ఘంనీరసోమదనధ్వజం। ఆదాయభోక్తుంయతతేరామవైరివధూజనః ॥ అత్రవ్రీడాకరార్థప్రతీతేరశ్లీలం॥౨౫॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననంయస్యసతథోక్తః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాదినా ॥ ౨౩॥ హేతుశూన్యంలక్షయతి-హేతుమితి॥అలంకారేణరహితంనిరలంకారముచ్యతఇతి నిరలంకృతిలక్షణంతుసుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృతిలక్షణంత్వితి॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥తత్రవింధ్యాటవ్యామేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలంలక్షయతి- అశ్లీలార్థస్యేతి॥ఉదాహరతి-వీక్ష్యేతి ॥ నీరసోఽరసికః-కామేనోత్థితంవధూసాన్నిధ్యాదితిభావః- భోక్తుంరంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అర్థవిరుద్ధం లక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా వస్తుస్వభావవిరోధ ఇత్యంతేన॥ ఏవమితి॥ సదా స్నాత్వా నిశీథిన్యాం సకలం వాసరం బుధః। నానావిధాని శాస్త్రాణి వ్యాచష్టే చ శృణోతి చేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోఽన్యశబ్దార్థాః- గ్రహోపరాగాదికం వినా రాత్రిస్నానస్య ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచరభ్రష్టం లక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చ మునయశ్చ దేవమునయస్తేషాం॥ అలమతిచపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగనాయాః। ఇతి యది శతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపి న హరిణాక్షీం

> ఆదిశబ్దేన వస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥యథా॥ లంకాం నిశీథే హనుమాన్దీప్యమానే దివాకరే। దదాహ మేరుశృంగస్థాం సలిలైర్లవణాంబుధేః॥ అత్ర లంకాం మేరుస్థితామితి దేశవిరోధః॥ నిశీథే దీప్యమానే దివాకర ఇతి కాలవిరోధః । సలిలైర్దదాహేతి వస్తుస్వభావవిరోధః । ఏవమన్యేఽపి విరోధా మతిమద్భిరూహ్యాః ॥౨౬ ॥ మతం సహచరభ్రష్టమతుల్యానాం నిబంధనే॥ యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధే సతి రక్షఃక్షయావహే। పిశాచదేవబేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్ర పిశాచబేతాళేభ్యో దేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభ్రష్టం। ఏవం దోషాంతరాణి యథాసంభవమూహ్యాని॥౨౭॥ రసభావాదీనాం స్వశబ్దవాచ్యత్వమపి దోష ఏవ। ఏతేషాం త్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిషు పదైకదేశగతాః॥ సోఽధ్యైష్ట వేదాంస్త్రిదశానయష్ట పితౄనతార్ప్సీత్సమమంస్త బంధూన్। వ్యజేష్ట షడ్వర్గమరంస్త నీతౌ సమూలఘాతం న్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషు వాక్యగతాః శ్రుతికట్వాదయః ॥ సదా మధ్యే యాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దామావహతి బహుమార్గా పరిమళం। ప్రసాదం తా ఏతా ఘనపరిచితాః కేన మహతాం మహాకావ్యవ్యోమ్ని స్ఫురితమధురాయాం తు రుచయ ఇత్యాద్యర్థగతాః కష్టత్వాదయశ్చ స్వయం బోధ్యా ఇత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౨౭॥ దోషాంతరాణ్యపి సంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాః శృంగారాదయః- భావా

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్యత్వంరసశ్శృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాత్ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపితదప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదేర్వాచ్యత్వంమష్టమేవేతిభావః-తదుక్తంమమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ననుకతిపయానాంన్యూనాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతిస్ఫుటత్వాత్తో౽యంసంఖ్యానియమ ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి ॥ తర్హికో వానిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి ॥ పూర్వేషాంప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- నన్వస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్థేనిర్హేతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వేషామితిమమ్మటపాదోక్తేః * చంద్రంగతాపద్మగుణాన్నభుఙ్క్తే-పద్మాశ్రి

ణాంమధ్యేకేషాంచిదన్యోన్యభేదస్యదుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యా
నియమోనాస్మాకంమనసేరోచతే। తథాపిపూర్వేషాంసర
ణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
ని। కియతామంతర్భావస్తుమతిమద్భిస్సముద్ధరయితుంశక్యః।
అస్మాభిస్తువిస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * ....*
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన .. దోషనిరూపణంనామాష్టమస్తరంగః ॥
ఆస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥**
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమోయంతరంగః॥*

తాంచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాంప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌపద్మస్యసంకోచోదివాచంద్రమసశ్చనిష్ప్రభత్వంలోకప్రసిద్ధమితినభుఙ్క్తే ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతుశూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పశ్యైషచగవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వంవక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వాత్తు౽త్రచిద్దోషాణామపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి॥ మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమమన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టమఃప్రస్థః,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే
ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపాద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం నిరూపితత్వాత్సగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమిత్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునర్వి

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్టయవత్ ।। గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞికముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే । తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితి చో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం-వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్షయతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్షయతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితం। అత్రాదృశిగు

ణీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యేతు మధ్యమం। శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యం త్వవ
పరం స్మృతమితి॥ ననువ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేహి ధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రే
షు వ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవే న వ్యంగ్యాభావే కథం ధ్వని
రిత్యాశయేన శంకతే - తత్రేతి॥ తత్ర కావ్యేషు - కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహ
రతి - మైవమితి। కుత ఇత్యత ఆహ - వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతం దర్శయతి - ధ్వని
రిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః - నాస్తీతి నైయాయికాదయః - అస
మావేశాత్ - అయం భావః - ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి - తర్హి కాంచ్యాం ధ్వ
నిరస్తి కాశ్యాం నాస్తీతి దేశభేదేన వా కృతేస్తిస్మకలౌ నాస్తీతి కాలభేదేన
వా అస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారే విరోధపరిహారో భ
వేదిత్యత ఆహ - దేశేనేతి - అయం భావః - శబ్దార్థాభ్యాం ప్రతీయమానస్య త
స్య దేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యప్రయు

ధ్వనివిచారః

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తి నాస్తి చ పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేన కాలేన వా విరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః । కించ ధ్వనేరప్రతీతౌ నిషేధో దుష్క
రః। ప్రతీతౌ చ క్వాచిత్కనిషేధే సిద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

క్తః విరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరం దర్శయతి - కించే
తి - అప్రతీతౌ సర్వాత్మనా ప్రతీత్యభావే - అయం భావః - ప్రసక్తస్యైవ ప్ర
తిషేధో నాప్రసక్తస్యేతి ధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోఽనుపపన్న ఇతి
తర్హి క్వచిదస్తీతి క్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్య క్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్క
నిషేధోఽంగీక్రియతామిత్యత్రాహ - ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకా
రః - ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వం సతి విరోధపరిహారో భవేదితి భావః - సిద్ధసాధనం - అయమాశయః - సం
దిగ్ధస్యైవ సాధ్యత్వం న సిద్ధస్యేతి నియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్కత్వస్య సిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యో దోషస్సంభవతీతి - తర్హి సర్వత్రాపి
నాస్తీతి సార్వత్రికనిషేధోఽస్త్విత్యత ఆహ - సార్వత్రికేతి - అయం భా
వః - తథా సతి॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధరో నేత్రే దూర

మనంజనేప్రుకితాతన్వీతవేయంతనుః|మిథ్యావాదినిమాతిబాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమేవాపీంస్నాతుమితోగతాసినపునస్తస్యాధమస్యాంతిక మిత్యాదిషూత్తమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్యుపగమ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి- తస్మాద్ధ్వనిరేవనాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితినిష్కర్షః । ఏవంనాస్తిత్వపక్షస్యపరాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్వనేఃపార్థక్యం పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వావ్యతిరేకమాహ తదితి। తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకేభేదే - అయమర్థః- యథాగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహేతుత్వంనాస్తితథాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవేతి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

షేధేప్రతీతివ్యాఘాతః। నన్వస్తిధ్వనిః, సతుగుణాలంకారాంతర్భావఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతిరేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపినస్యాత్. నచరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతాహేతుతా కింనస్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శబ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితిచేన్నైవం।అలంకారస్యైవహిచా

తిభావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారుతాహేతుత్వమభ్యుపగతంతథాతద్వ్యతిరిక్తస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతుతాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదార్ఢ్యాపాదనాయతాసాంతాసాంచతద్వ్యతిరేకంవారయతి-నచేతి - తత్ర హేతుమాహ - రీతీనామితి- రీతీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూక్తలక్షణేషుమాధుర్యాదిషు- వృత్తీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంకైశిక్యాదీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రాసాదిషు- అయంభావః- రీతయోవృత్తయశ్చైవగుణాలంకారమూర్తయఇతివక్ష్యమాణత్వాత్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తద్వద్ధ్వనేరపి తదంతర్భావఏవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవనస్యాదితి- పరిహరతి-నైవమితిః-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్యచారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకంనవేత్సీత్యాకూతం - ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తు మాహ-కించేత్యాదినా తదితి-ధర్మిణోధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలం కార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృ త్య కైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యాను మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ- కేచిదితి- కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః- నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపఏవేత్యర్థః - పరిహరతి-తదితి- ధ్వనిరనుమానతోనాతిరిచ్యతఇతివచనమయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపపత్తి

రుతాహేతుతాలోకేనాలంకార్యస్య।ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। తత్కథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోఽభిధీయతే।కించ రసధర్మాఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః। తత్కథంధర్మిణోధర్మేష్వంతర్భావోఽభిధీయతే। అలంకారాఃపునర్వాక్యార్థోపస్కారకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాః।ధ్వనిస్తుకావ్యాత్మాప్రధానం।తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః।కేచిదనుమానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇత్యాహుః।తదపిన।తస్యహిప్రాణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుత్పత్తిర్వా వ్యాప్తేర్మూలం। అత్రసాధ్యస్యధ్వనేస్సాధనస్యశబ్దస్యార్థస్యవాశింశపాత్వవృక్షత్వయోరివనతాదాత్మ్యం।శింశపాయాంవృక్షతాదాత్మ్య నహిశింశపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే। నతథాత్ర।ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య- వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతఇత్యతఆహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదాత్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యోత్పత్తిర్వా-భవతు నామకిమిత్యతఆహ-అత్రేతి-శింశపాయామితి -అయంవృక్షః - శింశపాత్వాత్ -నతథేతి-అయంభావః - యథాశింశపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్నసాధ్యతఇతి।కుతఇత్యతఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తత్రోనతాదాత్మ్యమితిభావః - నాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తినిశ్చయో

స్త్విత్యత ఆహ- నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే హీత్యాదినా- ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన- తస్మాన్నాపి తదుత్పత్తిరితి పూర్వేణ సంబంధః- మాస్తు తదుత్పత్తిరపక్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తిగ్రహణాదతోఽపి తాభ్యామేవ తన్నిశ్చయోఽస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి - నన్విత్యాదినా- కృత్తికాయా ఉదయే సతి రోహిణ్యా ఆసత్తివత్ప్రత్యాసత్తావి ప- అయంభావః - కృత్తికోదితా అద్యైవ రోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదాత్మ్యతదుత్పత్త్యభావేపి యథా కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తద్వైవాతోఽపి తాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీక్రియతామితి న వాచ్యమితి- కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ తయోః- తతోఽపి హేతుమాహ- అవ్యంగ్యస్థల ఇతి- అయంభావః * స్వచ్ఛం

శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర తదుత్పత్తిః। లోకే హి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సాధ్యాభిమతం వహ్నిం గమయతి। న చైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభిమతాద్ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన తం గమయతః। ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయే రోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్తీ అనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయోఽస్త్వితి చేన్న। ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్। అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః।

దోశ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయ వః। భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రోహోద్రేక మహోర్మిమేదుర మదా మందాకినీ మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావేప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తి నిశ్చయోఽస్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీనామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవం ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాకర్తుమాహ- కేచిదితి- పరిహరతి- తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం- కుత ఇత్య

తత ఆహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభిధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతే తదసంభవమేవ ప్రతిపాదయతి- తథాహీత్యాదినా-సా చేతి-విశేషాణాం వ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుత ఇత్యత ఆహ-ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌ గోవ్యవహారదర్శనేనేతి భావః- ఏతదభిధాతరంగే-కిం సర్వాసు వ్యక్తిషుఉతైకదేశ ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవేతి వాచ్యం-సంతు సామాన్యరూపా ఏవార్థాః తద్వాచకత్వం కుత ఇత్యత్రా

తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। తథాహి। అభిధా హి సంకేతపూర్వికా। సా చ న విశేషాణాం। ఆనంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతు సామాన్యరూపాణామేవార్థానామితి వాచ్యం। తేషాం చ న వర్ణేషు సంకేతః। తేషాం నిరర్థకత్వాత్। నాపి వాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూపత్వాత్। అతః పదేష్వేవ సంకేతః। సంకేతితైశ్చ పదైరర్థా అభిధీయంతే। అభిహితైశ్చ పదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదార్థానురక్తః ప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గరూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే। ఏవం చ యాని పదాన్యవిశిష్టరూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకాని స్వాభిహితపదార్థానురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుం న శేకుస్తాని కథమర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్ర హేతుమాహ-తేషామితి-తేషాం వర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్-యోగ్యతాసన్నిధీ ఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తు కింతత ఇత్యత్రాహ-ఏవంచేతి-స్వైః పదైరభిహితా యే పదార్థాస్తైరనురక్తమపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపో యో వాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి పదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వాద్విశిష్టరూపత్వం తస్య- తానీతి-కథమభిదధీరన్-నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతితోఽర్థో ధ్వనిరూపోఽర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్తౌ ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద
నభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యతాఽఽహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేఃప
దేష్వేవ వాచకత్వశక్తేః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఇతి -
కథమభిషిచ్యేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ - అన్వి
తేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగా ద్వాక్యస్య వాఽభి
ధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమ
భిధేయతాసామ్రాజ్యేఽభిషిచ్యేత । అన్వితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్త
మవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే।
బాలస్తుతత్పశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గ
వానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపప
త్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్రవ్యు
త్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేవప్రతిపాద
యతి తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా
సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా
భ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తా
శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్తపద
స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఅశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానే బధానపదస్యావాపః ఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఏవంక్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతత్ర గవాదిపద
స్యానయనాదీతరాన్వితేతత్తదర్థశక్తింగృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతి
రేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్యవాక్య
స్యైవప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యేవ
ధారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరాన్వి
తైః పదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టాయే
పదార్థాస్తద్రూపో వాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - వాక్యే
నపదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్య
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థం ప్రతిపాదయతి ఏవం చేతి-తదసంకే
తితత్వేతి- తస్యపదార్థస్య సంకేతితత్వరూపేణాపరార్థేనసంకేతిత

> ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యై
> వవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ
> పదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానా
> మేవసంకేతవిషయత్వమిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవా
> క్యార్థోవాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతితత్వాత్ పరార్థే
> నస్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుంనాక్షమిష్టతాదృ
> శంవాక్యంకథమర్థాంతరభూతమతివిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థ

త్వాభావేనస్వస్మిన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్యస్థంపదార్థమప్యభిధాతుంనాక్షమిష్టనశశాక-అత్ర వాక్యమితికర్తృ
పదస్యాపకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుం నశక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్షఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరనభిధే
యఏవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితంచమమ్మటపాదైః-యేప్యాహుః - శబ్ద
వృద్ధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి। శ్రోతుశ్చప్రతిపన్నత్వమను
మానేనచేష్టయా।అన్యథానుపపత్త్యాతుబుధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ అ
ర్థాపత్త్యావబుధ్యేస్స సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవద
త్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగే దేశాద్దేశాంతరం సాస్నా
దిమంతమర్థంమధ్యమ వృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థయోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర వ్యుత్పద్యతే- పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తికారి వాక్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదార్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న పదార్థానాం వైశిష్ట్యం- యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతరమాత్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః- తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్యన్వితాభిధానవాదినః- తేషామపి మతే సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపః పదార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతివిశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతో ఽసంకేతి

> తోఽభిధీత। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘతరో వ్యాపార ఇతి వ
> దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
> ప్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

తత్త్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే- తత్ర మూర్ధన్యర్థాంతరభూతస్య నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదౌ విధ్యాదేశ్చార్థా - అనన్వితోఽర్థోఽభిహితాన్వయే పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశేషస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేఽపి పదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి - ఏవంచ ధ్వనేరభిధేయత్వకథాపి నోపపద్యతే ఇతి భావః - నను మాస్తు ధ్వనేస్సాక్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్వేవేతి వదతాం కేషాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః - సోఽయం శబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపార ఇవ- దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి వదంతస్సంతః- అయంభావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణం చ కరోతి తథా సకృత్ప్రయుక్తశ్శబ్దోఽప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతించ జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి చ ధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమస్త్యే

వేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-ముఖవికా
సాదీనాం- రోమాంచమందహాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీ
త్యాహ-గంగాయామితీ-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయ
త్వాపరిహార్యత్వావిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం
ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోయమితి- ఆదావితి-
అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల
ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

> ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనా
> మప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్ర
> తీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణో
> చ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః। స ఏవ కావ్యాత్మా। సో
> యం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః। లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి।
> తత్రాద్యోవివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే। లక్షణాయాం వా
> చ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వా
> త్। ద్వితీయే వివక్షితమన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్ని
> తి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి। తత్రాభి
> ధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోప్యర్థాం
> తరసంక్రమితవాచ్యోత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః।
> తత్రాద్యే వాచ్యోర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్య
> మానోప్యుపయోగాభావరూప బాధావిధ్వస్తస్స్వయం జనవ్యా
> పారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమా
హ-లక్షణాయామితి- అభిధామూలస్యాప్యన్వర్థాభిధానతాం దర్శయతి -
ద్వితీయ ఇతి వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-
తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపీతి- అపిస్సముచ్చ
యార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగేఽర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తు
తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదజ
హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్యానుపప

న్నత్వాజ్జహల్లక్షణా మూలత్వంచేతివివేకః ౧, పదగతమర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకే నేతి-పూర్వేపూర్వకాలే - పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేతివైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దైతేయారాక్షసాః॥ 'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీ'త్యాదిషుతత్రతత్రకవినైవదైత్యపర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యార్థః- నరవానరాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగం

వార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచద్వివిధః। పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా॥ ఏకేనైవసహస్రశోభుజబలాత్సర్వేపిపూర్వేమయాదైతేయాఃఖరదూషణప్రభృతయోనిర్మూలమున్మూలితాః । ఏవంగర్వముఖర్వమావహాసికిం రామైషసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగరాంగణముఖేవీక్షస్వమాంరావణం ॥ అత్ర రావణపదంసకలసురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్న రవానరాద్యైరల్పసారైరతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయాచప్రకృతేరావణేపునరపిరావణత్వోక్త్యానార్థవిశేష లాభఇత్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయిత్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరంధ్రఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రాణిశస్త్రాణ్యపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రవీహంరామే సంగ్రామభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్ ॥ ఇదంవిభీషణవ

దర్శయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానామితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాలీపతేర్నిటలతటేప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతా ముత్పతతాం నీరంధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోత్కరాణామాటోప ఇవాటోపోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిఃకీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రాణిప్రశస్తాని-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషమేస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ధ

సేనవర్ధిష్యసే-యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥౨॥ ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥ పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవచ్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమన్మయాయముచ్యతేతత్సర్వ ముపదేశంజానీహీతి వినయాధానాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశో లక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః। అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వ్యక్త్యవగమాత్పునర్వ్యర్థఇత్యుక్త్యానకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యేవంరూపః। ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః। తత్రపదగతోయథా॥ మమైవవ్యాయోగే॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌసపదిచులుకితేతత్ప్రతాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్చాభిమానాంబురాశౌప్రావిక్షత్తద్దయాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రచులుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యార్థస్యానుపపద్యమానతయా తత్పరిత్యాగేనాబ్ధి గాంభీర్యస్యన్యూనతాంలక్షయద్ధాళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్యయమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథావా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితందైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుముద్రణమగాదతూద్రనిద్రాకృతం॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయాబాధేతత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే।

తద్ధాటీతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ చులుకః ప్రసృతౌఘాంజఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘుగామేః-వ్యాఖ్యాతమిదం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪ ॥ వాక్యగతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్తస్యపదవీం - అనిష్పాదితంకించిదపినాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యర్థః - అత్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదినాబోధ్యత ఇత్యంతేన-అత్రవ్యంగ్యస్యవస్తురూపతైవేత్యాహ-అత్రేతి।వస్తుమాత్రమితి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యంవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చవ్యంజనా

తాభ్యాంచసకలసురాసురరక్షణశిక్షణేవ్యజ్యతే ॥౪॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ హేలోన్మూలితవాలినారఘుపతేరేకేనదివ్యేషుణాదత్తాంవానరసార్వభౌమపదవీంలబ్ధ్వాన్యతోదుర్లభాం। భోసుగ్రీవమదాంధతాంగతవతారామస్యకార్యంత్వయానానిష్పాదితమస్తికించిదపితదామాతురతస్తేభయం॥ ఇదంలక్ష్మణవచనం। అనేనసవినశ్రీమదాంధేనభవతాప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం రామకార్యంకించిదపిననిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణయాబోధ్యతే। అకించిత్కరంప్రతిసర్వకార్యకరణవచనస్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సంబంధః।సుగ్రీవాపగాధాదికంప్రయోజనంధ్వన్యతే। అత్రవస్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారాది। అత్రలక్షణామూలవ్యంజనాయాంలక్షణాప్రయోజనత్వేనఖలువ్యంగ్యమున్నేయం। ప్రయోజనంచక్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। తతోధర్మ్యాదికమేవ। నకదాచిదప్యుపమాదికంముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్రమేవనాలంకారాదీతియుక్తముత్పశ్యామః। తదేవమవివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయాఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తంచమమ్మటపాదైః యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియే'తి - జాతిగుణాదిరూపోర్థోనవస్తు-తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారఇతివివేకః ॥ ఉక్తమర్థంవిశదయతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామ ఇత్యంతేన॥తదేవమితి- లక్షణా

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింత్సతథోక్తః ॥ ౫॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభిధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చసన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యఃక్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః- భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావోదేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమహ్మటపాదైః-

వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోపినిరూపితః ॥౫॥ అభిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోపిద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసాదిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపిక్రమశ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్య సంలక్ష్య క్రమఇత్యుచ్యతే। తదుక్తంశృంగారతిలకే“రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత”ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూపయిష్యామః। సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్త’ఇతి-తయోరాభాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థః-అక్రమః- అసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।తత్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తర్హిసోపినిరూప్యతామత్రేత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూపణముపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యంప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూలమనురణనరూపమనుస్వానతుల్యంచవ్యంగ్యంయస్మింత్సతథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వనానంతరభావీస్నిగ్ధస్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్రపదగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హేరాఘవతవబాణేనకలితమాక్రాంతంద్విషతశ్శత్రోః-పదంనివాసస్థానం - శోణితవిశిష్టానిపురాణిశరీరాణియస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహాపరిగృహదేహనగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తావద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేనద్వివిధః। సోపిపదవాక్యగతత్వేనద్వివిధస్సన్ చతుర్విధోభవతి । తత్రశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తుధ్వనిఃపదేయథా ॥ తవరాఘవబాణేనకలితంద్విషతఃపదం । కథంనశోణితపురంకథంనానలవేష్టితం ॥ అత్రబాణపదంశబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణాసురవృత్తాంతరూపంవస్తుధ్వనయతి ॥౬॥ యథావా॥రామశరదింమశోభాసదనేవదనేధృతింగతాభవతః । అతిజీర్ణకాననాంతరపరిచయమముచచ్చిరంగిరాందేవీ ॥ ఇహబ్రహ్మాననవాచకస్యకాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్యప్రతీతేర్వాగ్దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥౭॥ వాక్యేయథా॥పంచత్వంత్రిదశనగైరవాపిఘా

చపురంపురీతిరత్నమాలా-తాదృగ్విధంకథంనభవతి-అనలవేష్టితంచకథంనభవతి- తవబాణప్రభావస్తథావిధఇతిభావః- అన్యత్రబాణాసురాధిష్ఠితంశోణితపురమితిపరిఘీకృతపావకమితిచపౌరాణికాః॥ పదేధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతింస్థైర్యం- అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్సచాసౌకోబ్రహ్మాచాతిజీర్ణకస్తస్యాననాంతరే ముఖమధ్యేపరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణంచతత్కాననంచతస్యాంతరేపరిచయం॥ అత్రాపిపదేధ్వనిందర్శయతి-ఇహేతి॥ ౭॥వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి॥ శ్రీరఘు

తిలకే అభీష్టానాం కాంక్షితార్థాన్దదతి సతి - త్రిదశనగైర్దేవతరుభిః పంచ
త్వప్రభృతిః 'సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే' ఇత్యుక్తత్వాదితి భా
వః- పక్షే పంచత్వం సంఖ్యావిశేషః- సురాణాం సురభిర్ధేనుః - ఘాసస్య
తృణస్య గ్రాసార్ధం-పరాజితా స్తృణం వా ఖాదంతీతి భావః- చింతారూ
పం యత్ప్రాక్పదం పూర్వపదం తస్య పదవీం స్థితిం ॥ వాక్యే వస్తుధ్వనిం వివృ
ణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతం శబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్ధం సురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాప్రాక్పద
పదవీమవాప చింతారత్నం శ్రీరఘుతిలకే దదత్యభీష్టాన్ ॥ అత్ర
రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవిశ్రాణనధురంధరే కల్పతరుప్ర
భృతీనాం తాదృశీ దుర్దశా జాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వా
క్యేన ద్యోత్యతే ॥౮॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో
లంకారధ్వనిః పదే యథా॥ రామభద్ర భవత్తేజః కస్సోఢుం క్ష
మతే పుమాన్। యద్విధాయాంధకారాతిపరిభూతిం విజృంభ
తే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేన తిమిరహరణ రూపవిష
యస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమా
త్రమసహతారూపప్రకృతార్థోపయోగిత్వప్రతీతేః పరిణా
మాలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూప
వ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిః
కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చ రామో రాజతి రాజ
ఘుః॥ అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియా
ప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయో
రుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమా
నత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥యథా వా॥ అతిధీరధీవిలాసస్సిం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజః కర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారా
తేః పరాభవం చ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణో విషయిభూతో
యోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలమ
లంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యర్జునేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకార
ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతినిపుణమహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్య ఇతి విరోధః-అతిధీరోఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోఽయస్యేత్యాభాసః - ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః రతోల్లసత్పార్శ్వో న భవతీత్యరతోల్లసత్పార్శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బంధుః - అబంధూరిపుః - బంధురబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరిపురహితః - అజేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతిచ । అత్ర విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్య వ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ॥ పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీ రామః - పాదేన

ధురరతోల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధుర్జగతామరిపురజేతా విరాజతే రామః॥ అత్రైకపదస్య ద్విపదత్వే విరోధాభాసో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథావా॥ పాదావిధూతసద్యుతిరపతంగస్త్విషాంపతిః । రామో దాశరథిర్జాతశ్శత్రుఘ్నః కించలక్ష్మణః॥ అత్ర రామస్య ప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్తావదిపదస్య తదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణ వాక్యశక్త్యా ధ్వన్యతే। తురీయపాదే విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభావాద్వాక్యేన శబ్దశక్తిమహిమ్నా విరోధాలంకారో వ్యజ్యతే। నను కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వం తత్త్వే తస్యైవాలంకార్యత్వేన ప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితి చేన్న। వ్యంగ్యత్వదశాయామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

అవిధూతాసతాంభూతిర్యేన స తథోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిస్తు పాదైః కిరణైర్విధూతా సతాం నక్షత్రాణాం భూతిర్యేన స తాదృశః- అపతంగః పతంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాం కాంతీనాం పతిః స్థానభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్యశ్చ- కించ శత్రుఘ్నోపి లక్ష్మణః-శత్రుసంహారకోతిసుందరశ్చ ॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్య వ్యతిరేకవాచకస్య తావదిపదస్య-అత్రాలంకారద్వయస్య వ్యంగ్యత్వమితి పూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వత్ర ప్రాధాన్యాపసర్జనస్య భంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-యథా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాం రూపాంతరాపత్తివశాద్బ్రా

హ్మణప్రశంసకవ్యాపారస్తస్యైవాలంకారస్యవ్యఙ్గ్యత్వే త్వలంకారధ్వని వ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవం శబ్దశక్తిమూలం చతుర్విధం నిరూప్యార్థశక్తిమూలం విభజతే। అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయోస్త్వితి - యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి ద్వయోరప్యుక్తిమాత్రేణ సిద్ధిరితి భావః - అత్ర మమ్మటపాదాః "అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదిత

యేన భూతపూర్వాంగిత్వాత్త్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౨ ॥

> అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోప్యర్థస్య త్రైవిధ్యేన స్వయమపి త్రివిధః। అర్థశ్చ స్వతస్సంభవీ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరశ్చేతి త్రైవిధ్యమాపద్యతే। తత్ర స్వతస్సంభవీ నామ కేవలం న భణితిమాత్రసిద్ధః। కింతు లోకేపి యోగ్యతయా సంభావనవిషయశ్చ। ఇతరయోస్తు భణితిమాత్రేణ సిద్ధిః। అయం చార్థో వస్త్వలంకారభేదేన ప్రత్యేకం ద్వివిధస్సన్ షడ్విధో భవతి। ఏషాం షణ్ణామపి వ్యంజకానామర్థానాం వ్యంగ్యావస్త్వలంకారభేదేన ద్వాదశ భవంతి। తే చ ప్రభేదాః పదవాక్యప్రబంధప్రకాశ్యతయా ప్రత్యేకం త్రివిధా భూత్వా షట్త్రింశద్భవంతి। అత్రైకాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి సతా వ్యంగ్యేన కవితా సహృదయహృదయాహ్లాదినీ భవత్యేవ*
> తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

స్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోసౌ వ్యనక్తియత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మక ఇతి॥" తే చేతి- పదగతా ద్వాదశ వాక్యగతా ద్వాదశ ప్రబంధగతాశ్చ ద్వాదశేతి షట్త్రింశత్సంఖ్యాకా భవంతీత్యర్థః నన్వస్తు వాక్యే ప్రబంధే చ ధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పదమాత్రగతస్య తస్య కథం చారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య "విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ భామినీ। పదద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా భాతి భారతీ" ఇతి ధ్వన్యాచార్యోక్తైః పద। తేష్వపి వ్యంగ్యేషు చారుతాహేతుతా భవతీత్యా

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదంరావణవచనం- దుర్గభాన్ ప్రహరణాఘాతాన్ ఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాన్ చిరాద్వక్షసివక్ష్యామికిం- వహప్రాపణఇతిధాతోర్లృట్ - ఏతేనపురాచతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతోయుద్ధదారిద్ర్యేణ - సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిఃపదేయథా ॥ కింద్రక్ష్యామ్యపరాఙ్ముఖం
యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రోష్యామి చతస్యసిం
హనినదాన్ జ్యాఘోషవైర్భీషణాన్ । కింవక్ష్యామిచవక్షసి
ప్రహరణాఘాతాం శ్చిరాద్దుర్గభాన్ముక్తః కించభవేయమ
ద్యకినుహంసంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం
రావణస్యశత్రుముఖనిరీక్షణాదిక మసంభావితమిత్యేవం వ
స్త్వద్యేతిపదేనద్యోత్యతే ॥౧౩॥ సఏవవాక్యేయథా ॥రామ
స్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండై ర్దై
తేయైఃఖండితాంగైర్విదళితమసకృన్మూర్ఛితం చండరశ్మిం।
శుండాలేంద్రైః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండ
మానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమథుకణగణైస్త్వాగ్నముద్బో
ధయంతి ॥ అత్ర సేనాసింధురాణాంవాఙ్మానసాసీమకిమపి
వైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వన్యతే । నన్వ
త్రాతిశయోక్తిస్స్ఫురతీతిచేత్స్ఫురతునామ । నహితావతా
ప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరపహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వత
స్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకా
రధ్వనిఃపదేయథా ॥ నయేనరఘురామేణపాల్యమానేమహీత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్వత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి॥౧౪ ॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యేవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అనీతిర్దుర్నీతిః- ఈ

తిరాహిత్యంచ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి-అత్రేతి॥ అయంభావః నై
తత్కించిదపిప్రజాసుదదృశే రామేక్షితింరక్షతీత్యత్రైవన ప్రజాస్వితివర్ణనీ
యార్థస్యానుపాత్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకా
రధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతిఅత్రే
తి॥ ఉత్ప్రేక్షా-అత్రవ్యజ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా- సనూత్ప్రే

లే। అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాం వితనోతిస్మసంస్థితిం॥ అత్రవస్తునా
సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతిపరిసంఖ్యాలంకార స్సస్య
సంపత్త్యామితిపదేనద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సఏవవాక్యేయథా॥
త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీ కేయూ
రశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః । రామక్షోణిప
తే ప్రతాపతపనాద్యుద్గతవోదేష్యతఃపూర్వోదంచదనూరుదే
హసుషమారాశిర్విద్యోతతే ॥ అత్రపద్మరాగరజసోఽనూరు
దేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా। కింవా నేదం
పద్మరాగరజః కింత్వనూరుదేహసుషమేత్యపహ్నవో వస్తు
నావ్యజ్యతే। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాంమానమిత్యాదిపదానా
మభావాత్తస్యావ్యంగ్యత్వం ॥౧౬ ॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తి
మూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదేయ
థా ॥ బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యై నష్టాయాదశముఖాహిదష్టా
యాః । భవతోగారుడమంత్రా విజయంతేరామచాపటంకా
రాః ॥ ఇహపరిణామేనరామచాపటంకారాదానవదళనాన్న
ముహూర్తమాత్రమపివిరమంతీతి వస్తు విజయంత ఇతి పదేన
వ్యజ్యతే॥౧౭॥ సఏవవాక్యేయథా॥ త్వదుజ్ఝితానాంరఘుసిం
హసంఘాన్గుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం। ప్రాణానిమిషైః

క్షాయాం అతిస్ఫుటత్వాత్కథం వ్యంగ్యత్వమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేక్షావాచ
కానామితి॥౧౬॥ పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యం
గ్యమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ అలం
కారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తు
ధ్వనిముదాహరతి- త్వదుజ్ఝితానామితి॥ ఇదమపివ్యాఖ్యాతం॥ అత్రాలం

కారేణవస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౭ ॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ నిదర్శనాలంకారేణ - శ్రీసదృశీశ్రీరితి సాదృశ్యస్యైవోపలబ్ధేనేతి భావః- అధికాలంకారోవ్యంగ్యత ఇతి- తతోఽపపత్తిం ప్రతిపాదయతి- సువర్ణేతి। మహత్తరపదార్థాభ్యాం సువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాం సాదృశ్యప్రతిపాదనేన- అయం

పీడ్యమానయితాం రిపూణాం పిశాచైనసంవర్ణయితుం నశక్యం ॥ అత్ర రిపూణాం వ్యాజస్తుత్యా శ్రీరామస్యైకస్య పునః సకలఖిలపరిపంథిపాటనపటుత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౧౮॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః పదేయథా॥ సంపిండితాభ్యాం బ్రహ్మాండభాండే తేజోయశోభ్యాం రఘునందనస్య। వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజోస్స్వర్ణరూప్యాచలయోశ్శ్రితా శ్రీః ॥ అత్ర రామప్రతాపకీర్తిభ్యాం కాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణాధారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపోఽధికాలంకారోవ్యజ్యతే। సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయోరాధారాపేక్షయాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ సఏవవాక్యే యథా॥ మహోత్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రాణాపహరణధురీణాశ్చసుభటాః। గతాఃపూర్వే సర్వే మమపునరపూర్వోఽధిమిమేభవనాన్మేభీమేరణశిరసికామేజయకథా ॥ అత్ర రావణస్యభుజబాణసుభటానాం కైలాసోద్ధరణాదిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగతకాలే కుంఠీభవచ్ఛక్తి

భావః - పంపాలగ్నధృప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివబ్రహ్మాండభాండపిచండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయోరాధారానానుగుణ్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- మహోత్తాలా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ఏవం పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానష్టౌవస్తు

లంకారధ్వనీనుదాహృత్యవిస్తరభయాత్ప్రబంధగతాస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తి మూలావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయే నాహ- ఏవమితి॥ అత్ర దిక్ప్రదర్శనార్థం స్ఫుటపాదోదాహృతః ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే "అలంస్థిత్వాశ్మశానేస్మిన్ గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహుళే ఘోరే సర్వప్రాణిభయంకరే॥ నచేహజీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియో వా యదివా ద్వేష్యః ప్రాణినాం గతిరీదృశీ" ఇతి దివా ప్రభవతో గృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదం వచనం॥ అత్ర ప్రబంధే వస్తునా బంధుషు నివృత్తేషు మమోపభోగాయ భవత్వయం శవ ఇతి దివా బలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే "ఆదిత్యోయం స్థితో మూఢాః స్నేహం కురు

నాం చాభేదేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్య పర్యాయోక్త్యలంకారో వ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంఠనరూపకార్యాత్ప్రస్తుతస్య రఘువీరవీరాయితస్య కారణస్యగమ్యమానత్వాత్। ఏవం ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునా వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ వీక్ష్యాంబరే విసృమరం రఘువీరసేనాధూళీభరం ప్రచలితాశ్చకితా దిగంతాః। ప్రత్యర్థినః పరిహృతప్లవనప్రయా

తసాంప్రతం। బహువిఘ్నో ముహూర్తోయం జీవేదపి కదాచన॥ అముం కనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథం లోలాస్త్యజధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశి విజృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తననిష్ఠంచేతి" అస్మిన్ప్రబంధేపి వస్తునా రాత్రిపర్యంత మేతైస్థితం చేన్మమైవోపభోగాయ భవిష్యత్యయం శవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే॥ మహాప్రబంధేతు వస్తునా రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యాది వస్తు వ్యజ్యత ఇతి బోధ్యం ఏవమన్యేపి భేదాస్స్వయమూహ్యాః॥... ... ...౨౦

అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వని ముదాహరతి- వీక్ష్యేతి॥ చకితా భయసంభ్రాంతాః- అతఏవ దిగంతాన్ప్రచలితాః

యోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యాలోలేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాంభుగ్నంనమితంసన్నిర్భగ్నంయద్భర్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి చంచలాయాధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగాయాఃరింగతాంచలతాం తరంగగణానామేవడిండిమానాంవాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృంభితఉపోద్బలితః-అజనిజాతః॥యోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥పదగతంవస్తునా

సాస్రంచేరిరేంభసిపదైర్జలధేరగాధే॥అత్రరామభద్రసైన్యరజసాజలధిరపిస్థలతాంనీతఇతివస్తుపదైరితిపదేనవ్యజ్యతే॥౨౧

సపదవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగారింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః॥ఉజ్జృంభితోజనిరఘూద్వహబాహుభుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ఇహవస్తునారఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వరస్యాపివిస్మయమకరోదితివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతఃప్రత్యర్థినఃపార్థివాదివ్యస్త్రీకుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సంగేవిహర్తుంతమాః। త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలే తత్యజుః॥అత్రవస్తునావిహర్తుమితిపదేనోత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే॥౨౩

సపదవాక్యేయథా॥ విస్పష్టం విష్టపేప్రష్టుస్సిద్ధందాశరథేర్యశః। వ్యాత్తచంచూపుటాన్ హంసాన్ క్షీరపానాయనిర్మమే॥ అత్రవస్తునారామయశసిబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసానాంక్షీరభ్రాంతిరుదితేతిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- తీరేతి ॥ త్వయానిర్భిన్నేభ్యోమహేభకుంభేభ్యోవిగళం తీఅతఏవసంసక్తా యాముక్తావళీమౌక్తికసంహతిస్సైవగంగాతత్సంగినీయానిశాతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్మిన్॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్పష్టమితి॥ స్రష్టుర్విష్టపేసత్యలోకే-విస్పష్టంయథాతథాసిద్ధంవ్యాత్తందాశరథేర్యశఃకర్తృ- నిర్మమేచకార॥వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి- అ

తే౽తి॥ ౨౪॥పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామభద్రేతి॥గుప్త్యైసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫ ॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-రామేతి॥వ్యాఖ్యాతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౬ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాతఇతి ॥ ఇదమపివ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥పదగతమలంకారేణా లం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్రభవతీర్తిఘనసారరజోభరే।గుప్త్యైవిన్యస్తమరివబీజవద్రాజతేంబరం ॥ ఇహాత్రోక్షుయారూపకేణ వారామయశస్సకల భువనవ్యాపకత్వరూపంవస్తుమరిచపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౫ ॥ అయమేవవాక్యేయథా॥ రామతవఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః । ఉచితంమలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥ అత్ర సమాలంకారేణసకలరిపూన్మూలనంవస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౬ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా॥ కోణాఘాతఃకృతోధాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాం చక్రేఘోషంతేషాంచయోషితాం ॥ ఇహాసంగత్యలంకారేణలోకప్రసిద్ధకోణాఘాతాద్రిమధాటీ పటహకోణాఘాతస్యవ్యతిరేకోవాక్యేనవ్యజ్యతే॥ ౨౭ ॥ అయమేవపదేయథా॥ రఘురామభుజేనజితశ్చండిమలేశేనకుండలిప్రవరః। ధ్రువమతిమలినస్ఫూర్తేఃమూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తినతువిష్ణోః ॥ ఇహావహ్నావేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్య తిరస్కారోభూదిత్యముతఃరిపూర్ణసారేణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్యజ్యతే॥ ౨౮ ॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః ‘ ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్రవస్త్వన్యదాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియా’ఇతిలక్షణలక్షితార్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యత్రద్రష్టవ్యాః॥౨౮॥ అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి

సిద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళా ఇతి॥ హే భేతాళాః హే యాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వాత్సంప్రీణనార్థమిత్యేవంప్రకారేణ నారదేనోక్తం ప్రియవచనం- యాతుధానా వేపథుమపిదధుః-అపిశబ్దాద్ధస్తతాళాంశ్చ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ యాతుధానపదేన-ద్వితీయేనేతిభావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ హే మునే నారద-తస్య పంచశాఖకరే-పంచ

పదే యథా ॥ భేతాళా యాతుధానాస్త్యజతపిశితమర్థిష్వ
చింతాం దురంతాం ఘోరా నారాచధారా భవతి రఘుపతేర్వ్య
గ్రబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తం నారదేన ప్రియవచనముపశ్రుత్య
నృత్తప్రవృత్తా భేతాళా హస్తతాళాన్విదధురపి దధుర్వేప
థుం యాతుధానాః। అత్ర రామక్షురపాతిస్సకలరక్షఃక్షేమా
పగమాయ ప్రవృత్తా రక్షోజాతీయాంత్సమూలమున్మూలయే
యురితి శంకారూపం వస్తు యాతుధానపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥
వాక్యే యథా॥ భోభో నందనపాలకల్పతరవః పంచాపి
జాతాః కుతో భ్రష్టైకైకమహార్హణీయవిటపాస్సం ప్రత్యమీభి
ర్మునే। దత్తా రామభుజాయ దానవిజితైరేకైకశాఖాః పరా
స్తా ఏవాంగులితాంగతా విదధతే తత్పంచశాఖస్థితిం ॥ అత్ర వ
స్తునా రామభుజస్యైకిమప్యదేయం వస్తు నాస్తీతి వాక్యేన వ్యజ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ భోభో నారద కిన్ను
కిన్నరపతే బ్రహ్మాండమేతత్కథం జాతం విశ్లథసంధిబంధమధు
నా విజ్ఞాతమేతత్కథం। నిష్క్రామంతి రుషా రాయదేతదభితో భి
త్త్వా సుధాంభోనిధేర్మూర్ఛంత్యేతదజాండపిండితదశాస్సీ
తాపతేః కీర్తయః ॥ అత్ర వస్తునా పిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్శయః పాణిరిత్యమరః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ నారదం కుబేరః పృచ్ఛతి-విజ్ఞాతమేతత్కథమితి పునర్నారదస్య ప్రశ్నః- యస్మాత్ ఏతదభితో బ్రహ్మాండస్య సమంతతః భిత్త్వా సుధాంభోనిధేర్నిష్క్రామంతీతి కుబేరస్యోత్తరం-నారదస్తత్త్వకథనేన భ్రాంతింవారయతి - సీతాపతేః కీర్తయః- అ

జాండేపిండితదిశాఃఅత్యల్పేబ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పతద్బ్రహ్మాండమూర్ధంతివ్యాప్నువంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అసావితి॥ ౩౧॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కాత్వమితి॥ హేమకంఠనాలే- భిపతితాత్వంకావదేతి శ్రీరామకృపాణంప్రతితత్ఖండ్యమానకంఠస్యకస్యచిత్ప్రశ్నః- ఆఇతిపీడాయాం - అస్తుస్యాతోఽపపీడయోరిత్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారోవ్యజ్యతఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణఃస్త్రీమహోరగరసనయోః ప్రాణాపహరణాదినాసాధర్మ్యప్రతీతేరితిభావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రోవ్యజ్యతే ॥౩౧॥ అయమేవవాక్యేయథా ॥ కాత్వంపదాభిపతితామమకంఠనాలే రామాగ్రహస్తగళితాస్మికృపాణవల్లీ। ఆఃకింప్రతారయసిమామనిలాశనేంద్రజిహ్వాసియాపిబసిహా మమజీవవాయూన్ ॥ అత్రవస్తునోపమాలంకారోవాక్యేన వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణవస్తుధ్వనిఃపదేయథా॥ దివసేందుదీనవదనాకిన్నరకేయంకురంగశాబాక్షీ। ఏషాకిలకింపురుషశ్రీరాఘవవీరవిద్విషన్మహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారేణరామరిపునృపాణాంహానిరూపం వస్తువీరపదేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౩॥అయంవాక్యేయథా॥ కస్త్వంమానవరత్నధీవరపతేరాజాస్మి రాజ్యంకుతస్సంత్యజ్యత్వమిహాగతోరఘుపతేర్నిస్త్రింశనిపాతాసితః। కస్తంతిష్ఠతమాలకోటరగతఃప్రచ్ఛన్నసస్మిన్వనే రామాఃకింకిమమీతమాలతరవస్తన్నోచితాప్రస్థితిః॥ అ

రేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనంవదనంయస్యాస్సా తథోక్తా- హేకింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీర విద్విషన్మహిషీకిల- అత్రకిలేతివార్తాయాం-మయాపికుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితిభావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్వమితి॥ మహారణ్యేగిరినదీప్రాంతగతంశత్రుక్షితిపతింప్రతికస్త్వంమానవరత్నేతి కస్యచిద్దాశపతేఃప్రశ్నః-ధీవరపతేరాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యంసంత్యజ్యేహాకుత ఆగతఇతిపునఃప్రశ్నః- అమీపరిదృశ్యమానాఃరామాఃకిం తమాలతరవఃకిమితిశత్రుభూపతేఃప్రశ్నః- తత్తర్హిఅత్రస్థితిర్నోచితేతధీవరపతేరుక్తిః॥

అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ధాతృదర్శనార్థంకదాచిత్సత్యలోకంగతాంభూదేవతాంద్రుష్ట్వాకశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయభూతంసత్- అసౌభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హేయమునేమాలిన్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః-హేఅంతక,పితాఅవయోర్జనకోదినకరఃదాశరదేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సన్జలధేర్జలేషు మజ్జతి

త్రసందేహాలంకారేణరామస్యకిమపివీరాయితంవస్తుశత్రోర్భయరూపంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారేణాలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ భోధాతఃప్రణమామిమాతురధునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం పూర్వంత్వభూన్నేదృశం। లోలత్స్వోళశిఖాన్యహీశ్వరముఖాన్యుత్సృజ్యపూర్వాణ్యసౌ దోర్దండేరఘుమండనస్యలభతే సౌఖ్యస్థితింసాంప్రతం॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభాగయోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజదండస్యకుండలిపతేర్వ్యతిరేకో లోలత్స్వోళశిఖానీతిపదేన వ్యజ్యతే ॥౩౫॥అయంవాక్యేయథా॥మాలిన్యంయమునేత్యజాంతకకథంజహ్యాంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేషుజలధేర్మాలజ్జితోమజ్జతి। శుష్కోబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాసృగ్భిః పునఃపూరితః పీతఃప్రేతశతై రపూరిపునరప్యేషాంహియోషాశ్రుభిః ॥ అత్రయమునామాలిన్యస్యరఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథంజహ్యామితియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- అస్యదాశరథేర్బలరేణునాఅబ్ధిశ్శుష్కఃతతస్త్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామసృగ్భిశ్శోణితైఃపునఃపూరితస్తత్కథంజహ్యామితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః-ప్రేతశతైఃపిశాచసంఘైఃపీతస్తతస్త్యజేతిపునరప్యంతకస్యోక్తిః-ఏషాంయవనానాంయోషాశ్రుభిఃపునరప్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహ్యామితిపునరపియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః॥యోజయతి-అత్రేతి॥రఘుపతిప్రతాపపరిభూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానరూపస్యహేతోరుత్ప్రేక్షయా

సంభావనేనతథాభూతయోస్తిరస్కారలజ్జయోః - అత్రాభివ్యచ్యయో
స్త్విత్యాహ- ఉత్తరార్ధవాక్య ఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయ ఇతి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్యచేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సర్వత్ర వ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారోపి విశేషా వ్యజ్యంత ఇతి భావః - ఆదిశబ్దేన మిథశ్చమతిక్రియాలా
పోయః ప్రశ్నోత్తరికాహి సేతి లక్షితా ప్రశ్నోత్తరికా గృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥ అత్రాపి ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యత్ర గ్రా
హ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇత్థమర్థశక్తిమూలేషు ప్రబంధగ
తాన్ ద్వాదశ ధ్వనీన్వినా పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ సంభూయ చతుర్వింశతి

> భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయాత
> థాతిరస్కారలజ్జయోరసంబంధేపి తత్సంబంధ ప్రతిపాదనా
> దతిశయోక్తిభ్యాం రఘుపతిప్రతాపస్య తపనాద్వ్యతిరేకాలం
> కారో వాక్యేన పూర్వార్ధే ద్యోత్యతే। ఉత్తరార్ధవాక్యే చాతిశ
> యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపి ద్రష్టవ్యాః । ఏవం
> ప్రబంధగతత్వేన చత్వారోపి భేదా ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
> యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిస్తు వాక్య ఏవ సంభా
> వ్యత ఇత్యేకవిధః॥ స యథా॥ రరాజ జిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృ
> తోత్తుంగసపక్షగోత్రః । అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూ
> ద్వహోఽనస్తమితప్రతాపః ॥ అత్ర రామచంద్రసురేం
> ద్రయోరుపమాలంకారో ధ్వన్యతే । అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశ

సంఖ్యాకాన్ ధ్వనీనుదాహృత్య క్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూలముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాం ధ
నానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాం మహోన్నతాత్మీయా
నాం కులాని యేన స తథోక్తః- అన్యత్ర శతకోటినా కులిశేన యద్దానం ఖండ
నం తేన స్థిరీకృతా ఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చ గోత్రాః పర్వతా యేన స తథోక్తః
ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్ర కథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన పదానాం భం
గసహిష్ణుత్వాత్ - అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాళావలంబిఫలవత్పదభంగ

మంతరేణార్థయోరేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ ననులక్షణామూలాశ్చత్వారః అభిధామూలాస్తు చత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశదేవధ్వనయోనిర్దిశ్యంతే కథం తేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్యా వభోధదార్థ్యయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకంతదేవోపపాదయతి- తథా

క్తిమూలతా ఉత్తరార్ధేర్థశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం ధ్వనిభేదేష్వదిఙ్మాత్రముదాహృతం । కార్త్స్న్యేనతూదాహర్తుంనశక్యతే। ధ్వనీనాంపరస్సహస్రత్వాత్ । తథాహి। లక్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభిధామూలయోర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయోస్సంలక్ష్యక్రమాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేషు శబ్దార్థతదుభయశక్తి మూలేషు త్రివిధేషుమధ్యే శబ్దశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదఏకః । ఏవంమిళిత్వాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచత్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యధ్వనేఃప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవంవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్తుచత్వారింశత్। అవివక్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహధ్వనేః ప్రథమంశుద్ధభేదాఏకపంచాశత్ । ఏషాంప్రత్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమస్య భేదాఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీయస్యపంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏవముత్తరోత్తరమేకైకహ్రాసేషడ్వింశత్యుత్తర శతత్రయాధికసహస్ర సంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హిత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకశ్శుద్ధభేదః - పంచాశన్మిశ్రభేదాః-ఏవంప్రథమభేదస్యైకపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవంద్వితీయస్యపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః-ఏవంతృతీయస్యైకోనపంచాశత్ -ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్యహ్రాసే సత్యుక్తసంఖ్యా.

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్॥ అత్ర విద్యానాథః "శుద్ధాశ్చ ప్రకారా మిశ్రాస్త్రి
తు నేత్రానలేందవః। సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వద్విభాగైశ్శరాభిధా" ఇ
తి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తదుక్తమితి - ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానం తత్ప్రాధాన్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ- న్యగ్భావితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్య శబ్దార్థయుగళస్య ధ్వనిరితి వ్యవహారః కృత ఇతి మనస్సు
టపాదాః- అయం చేతి- చస్త్వర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యం నిరూప్యానం
తరాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణం ప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ ప్రా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశ రూపతయా త్రి
విధేన సంకరేణైకవిధయా సంసృష్ట్యా చ సంకలనే చతురధికశ
తత్రయోత్తరపంచసహస్రాణి భేదా భవంతి॥ ౩౦౪. వ్యం
గ్యస్య ప్రాధాన్య ఏవ ధ్వనివ్యపదేశః। తదుక్తం కావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయం చోదాహృతః ౨ తదేవం వ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యం నిరూప్య గుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకా
వ్యం ప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకం విభజ్య నిరూపయతి॥
మధ్యమం తు గుణీభూతవ్యంగ్యం తచ్చాష్టధా మతం॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం। సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరం।
వ్యంగ్యమేవం గుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌ భిదాః స్మృతా ఇతి। అ
త్రాగూఢత్వం నామ స్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం। తదుక్తం॥ త
రుణీకుచమండలమివ గూఢం యస్మాచ్చమత్కురుతే। వాచ్యా

గుక్తస్య- వ్యంగ్యం యత్ప్రధానం స్యాదిత్యాదినా ప్రతిపాదితస్య- లక్ష
ణస్య- అనుస్మరణపూర్వకం॥ మధ్యమం త్వితి॥ అష్టధాత్వే శిష్టసమ్మతిం ద
ర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వే గుణీభూతత్వ
మితి సమ్మతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్మాద్ధేతోః వాచ్యాయమానం అతఏవా
గూఢం వ్యంగ్యం గుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనేతి- తేనవ్యంగ్యేన- స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్య మధ్యమబుద్ధ్యధ్వన్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః- తాదృగ్విధే
నసతా గ్రాహ్యేణ గ్రహీతుం యోగ్యేన- ఉక్తం చ "నాంధ్రీపయోధర ఇవ

ప్రకటోనకామంనోగూర్జరీస్తనఇవాతితరాంనిగూఢః । అర్ధోగిరామపిహి
తః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధే” ఇతి-అర్థో
వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానంమధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రుట్య
దితి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥పరమోత్కర్షః-అర్థాద్రామదోర్దండ
చండతాయాఏవ॥ ౩౮॥అపరస్యరసాదేర్వాచ్యస్యవాక్యార్థస్యవాఽఙ్గంర

యమానమస్మాద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥అయంభావః ।
అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వేవ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత
యాఽగూఢత్వం। అతిగూఢత్వేతుమృగ్యమాణదశాపన్నత్వే
నాస్ఫుటత్వందోషః। తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబు
ద్ధ్యధ్వస్యేనగ్రాహ్యేణభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ త్రు
ట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్ట
పస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండేచేత
నధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యా నుపపన్నత్వాత్తత్కార్యం సూచన
మాత్రంలక్షయద్వ్యాచష్టేతిపదంస్ఫుటత్వేపర్యవస్యతి । తే
నపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే। ఏతత్సర్వంకవిభిరుచ్యమానతయా
వాచ్యాయమానత్వేనాగూఢం॥ ౩౮॥అపరస్యాంగంయథా॥
ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధకారావృతే సంయ
దాత్రిముఖకృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాల
ద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీ రభిసా
రికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥ఇహశృంగారంప్రతివీరరస
స్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవదు
ర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివా
హినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్యనదీరూపత్వంవ్యంగ్యం తద్రిపునృ
పాణాంకూలత్వరూపణస్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

సాద్ధ్యనురణనరూపంవా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి॥
౩౯॥వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥శరాంబాణాజలానిచ- ప్రతీపజ
గతీపాలాఏవకూలం- వాహినీసేనానదీచ॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధ్యంగ
త్వందర్శయతి-అత్రేతి॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్యథాజగతీపాలకూ

లయోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యైత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి-శ్రీరామభద్రేతి॥కోపివిలక్షణః-భవతఃప్రతాపః-త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యసంక్షేపంనీత్వాద్విషాంచిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వంప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మింతం ॥

గ్ధ్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభవతఃప్రతాపఃకోప్యనర్గళః। ద్విషాంధత్తేచిత్తేషుసంక్షిప్యత్రిజగత్తమః॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేరస్తివ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయతఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్యప్రతీపజగతీపతిః।దదర్శఘనగంభీరకందరంమందరంగిరిం ॥ అత్రగంభీరకందరేమందరేవిలీయస్వాత్మానంసంరక్షితుమరిక్షితిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవాప్రధానం కింవాగిరిదర్శనంభయానుభావరూపంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహాదిదంసందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే। ౪౨॥యథావా॥సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। భృశందృశస్స్మరస్మేరామగ్నాదాశరథేశ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాంఛాయాః కింప్రాధాన్యంకపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సందేహః ॥ ౪౩॥తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరప్రకరశ్రియం। పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోల పాండిమరూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్యరఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాంమోహవశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణస్మేరాఅతిశయితాఃస్మరవికారాతిశయవ్యంజికాఇత్యర్థః॥ సందేహంప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమాకర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యంప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిఃసంఘటితాః అతఏవచిత్రా ఆశ్చర్యావహా యా వితర్దికా వేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్పవృక్షైస్సంతతానిసాంద్రాణి యానివిలాసవనానిక్రీడోద్యానాని తేషామంతరేషు మధ్యదేశేషు- హాటకేషుసౌవర్ణేషు॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసేయాకేళిఖురళీ-అభ్యాసః ఖురళీమతేత్యుక్తత్వాద్వినోదాభ్యాసః-తస్యాంశిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః-మాంసలాదోర్దండాయస్యతస్మాత్ -మత్తః - మదపేక్షయేత్యర్థః॥౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హేరామభద్ర-సైంహికేయోరాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాంప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్యచసమప్రాధాన్యం॥౪౪॥ యథావా॥ చింతాశ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసుసంతానసంతతవిలాస వనాంతరేషు। రమ్యేషుహర్మ్యవలయేషుచహాటకేషుక్రీడంతికోసలపతేః కవిరాజకాంతాః॥ అత్రవిద్వద్వైశ్వర్యస్య కార్యస్య వాచ్యస్యతత్కారణస్య రాఘవౌదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చసమంప్రాధాన్యం॥౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తంయథా॥ కైలాసకేళిఖురళీశిలావలయతోలనైః। మత్తోమాంసలదోర్దండాద్బలీయాన్రఘునందనః॥౪౬॥ యథావా। యుగపద్భాస్వద్రాజిగ్రసనవ్యగ్రం మాహ్యాగ్రకరవాలం। సముదీక్ష్యసైంహికేయోనలజ్జతేరామభద్రభవదీయం॥ అత్రోభయత్రాపికా

నానాంరాజ్ఞాంశత్రుభూపతీనాంగ్రసనేవ్యగ్రంసత్వరం - యుగపదేకదైవభాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ* గ్రసనే వ్యగ్రమితిచవ్యజ్యతే-నలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణత్వమస్యసైంహికేయస్యలజ్జాసముచితైవేతిభావః-అత్రపూర్వత్రచవ్యంగ్యస్యకాక్వాక్షేపంప్రదర్శయతి-అత్రోభయత్రాపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తత్ప్రయోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభూతత్వమేవ - తదుక్తంలోచనకారేణ॰ కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి,మమ్మటపాదాస్తు 'తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాం వనేవ్యాధైస్సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః । విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభని

భృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు' ఇత్యత్ర క్వచిత్కా- కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖేదః కింతు కురుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వమప్యంగీచక్రుః॥ ౪౭॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్య ప్రచండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశమానం చ యత్కోదండం తస్మాన్నిర్యంతీ యానీషుమండలాని తాన్యేవ కుండలీంద్రాః 'స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబే చ కదంబకే చ। కుష్ఠప్రభేదేప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదే శుని మండనే స్యాత్' ఇతి విశ్వః - మందోద

క్వనుసంధానేన బలీయాన్ కాలజ్ఞ తప వేతిచ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందరం యథా॥ రామప్రచండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండలకుండలీంద్రాః। మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాంసి పరిపీయ శుభం లభంతే ॥ అత్ర దాశరథిర్దశవదనదళనం కృతవానితి వస్తు వ్యంగ్యం । తదపేక్షయా వాచ్యమేవ చమత్కారకారీత్యసుందరమిత్యుచ్యతే। తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాంతరభేదముదాహృతం। ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగనుక్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యేయతా భవతి॥ ౪౮॥ ** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవ లక్షితం। తత్త్రివిధం। శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి । అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారతరంగే ద్రష్టవ్యం ౪. రీత

ర్యాః మృదులసుందరమందహాసస్య లీలా ఏవ పయాంసి మద్ధానిని పీయ శుభం స్వాస్థ్యం లభంతే- భుజంగానాం పయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదితి భావః॥ అత్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౪౮ ॥ ఏవం మధ్యమకావ్యం నిరూప్యాధమకావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగేవ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి। తర్హీదమప్యుదాహ్రియతామిత్యత్రాహ- అస్యేతి॥ అయం భావః- యద్యత్ర విద్యాసమిద్ధత్వాదిషు శబ్దచిత్రతా, సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్సహస్రేత్యాదిష్వర్థచిత్రతా, భూతాద్భుతప్రజకిమ్మకిన్నరేత్యాదిషూభయచిత్రతా చేతి ॥ [illegible] సా

వాంతరభేదం కావ్యంనిరూప్యరీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపంనిరూపయతి॥రీతయఇతి॥ రీతయోవైదర్భ్యాదయః-వృత్తయఃకైశిక్యాదయః-గుణాలంకారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయోమాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కైశిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతాఇతిభావః- తథాపిపృథగ్వ్యపదేశంనీతాః "రీతిర్నామగుణశ్లిష్టపదసంఘటనామతే"తిరీతిసామాన్యలక్షణస్య గుణాలంకారమూర్తయఇతిగుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రాయత్వాత్తాసాంవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి॥ బంధపారుష్యందుస్సంధికృతం-శబ్దకారిన్యంపరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్యనశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపనిరూపణం

యోవృత్తయశ్చాపిగుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశంప
ధఙ్నీతాస్తథాపిరసవేదిభిః ॥ రీతయస్తాసువైదర్భీగౌడీపాం
చాలికేతిచ॥బంధపారుష్యరహితాశబ్దకారిన్యవర్జితా । నాతి
దీర్ఘసమాసాచవైదర్భీరీతిరిష్యతే॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా
గౌడీయారీతిరిష్యతే। పాంచాలీగౌడవైదర్భ్యోఃకథ్యతేమేళ
నంబుధైః ॥ కైశిక్యారభటీచైవసాత్వతీభారతీతథా । చత
స్రోవృత్తయోజ్ఞేయోరసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యఃకేవలం
శబ్దగుణస్థాభ్యస్త్వమూఃపృథక్ ॥ రసౌశృంగారకరుణౌసుకు
మారతరావుభౌ। వృత్త్యైవతాసుకైశిక్యావ్యజ్యేతేసుకుమా
రయా॥ ప్రోద్ధతౌరౌద్రబీభత్సావారభట్యైవతాదృశౌ। హా
స్యశాంతాద్భుతాఃకించిన్మృదులాభారతీస్ఫుటాః ॥ సాత్వ

నేనసుప్సుపేతిసమాసః ॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్శబ్దేనసమాసభూయస్త్వంకాంతిశబ్దేనోద్భటపదత్వంచోచ్యతే-గతార్థమస్యత్ - విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతిపాదితమపిప్రతిపత్తృబోధదార్ఢ్యాయపునఃపార్థక్యంప్రతిపాదయతి-రీతిభ్యఇతి॥అమూఃకైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్-రసావస్థానసూచకత్వాద్భిన్నాఇత్యర్థః॥ ననువృత్తీనాంరసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృత్త్యాకతమస్యరసస్యాభివ్యక్తిరిత్యత్రాహ- రసావిత్యాదినా॥తాదృశావభివ్యక్తావిత్యర్థః- భవతఇతిశేషః- భారతీస్ఫుటాఃభారత్యభివ్యక్తాః ॥ ర

సావస్థానసూచకత్వరూపస్యసామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః కామవధూఃనవకామంప్రాథమికసంగమేనవమన్మథమివ- నవతరుణిమని నవయౌవనేయేలీలోన్మేషావిలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసార్యమాణైః- లలితవలితానాంసుందరవలనానాంలజ్జాయాశ్చలోలరంగైశ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైఃకటాక్షైఃరామమాలోకయంతీ ఇయం సీతాకిమప్యనిర్వాచ్యంపుష్పకేతోః కౌశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామమివేత్యనేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావైః-రామమియమితిచాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాఽభివ్యజ్యమానైః

> త్యైవస్ఫుటౌనాతిప్రౌఢావీరభయానకౌ। అత్యంతసుకుమారార్థసందర్భాణాసుకైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసంసర్భావృత్తిరారభటీమతా। కించిన్మృగ్వర్థసందర్భాభారతీవృత్తిరీర్యతే। ఈషత్ప్రౌఢార్థసందర్భాసాత్వతీవృత్తిరీరితా॥ తత్రకైశికీ యథా॥ రతిరివనవకామంరామమాలోకయంతీనవతరుణిమలీలోన్మేషసంచార్యమాణైః। లలితవలితలజ్జాలోలరంగైరపాంగైఃకలయతికిమపీయంకౌశలంపుష్పకేతోః॥ చరమోద్దిష్టానామపివృత్తీనాంరసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వాదాదావుదాహరణమితిబోధ్యం॥ ౯॥ ఆరభటీయథా॥ ప్రక్షుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖమఖభుగ్దంభదోస్తంభశుం

రౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చాసంయుక్తకోమల వర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరససార్వభౌమశ్శృంగారో రతి మన్మథసాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయకవిషయతయాపరిపోషాతిశయంప్రాప్నోతీత్యతఃప్రియంకైశికీ॥ ననుప్రాగుద్దిష్టారీతీరతిక్రమ్యపశ్చాదుద్దిష్టానాంవృత్తీనాం కథమాదావుదాహరణ మిత్యాశంక్యసమాధత్తే- చరమోద్దిష్టానామితి- అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్॥ ౯॥ ఆరభటీముదాహరతి-ప్రక్షుభ్యదితి॥ప్రక్షుభ్యతామతక్రుధ్యతాం శంభుజంభాహితముఖమఖభుజాంయోగుం భావ్యూహాస్తైషాందోస్తంభే షుశుంభతోశ్శోభమానయోః ప్రాగల్భ్యారంభదంభయోః ప్రమథనే

యోవిభవాడంబరస్సామర్థ్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమాణః- ఉద్ధస్య కల్పక్షయసమయకృతాంతస్య ప్రళయకాలకాలస్య యాఉగ్రదంష్ట్రాస్తాసామంతరంగమధ్యభాగత్వంగంతీగాత్రసార్థంత్వరమాణా జిహ్వావల్లతీరంహోమహావేగః త్వత్ఖడ్గశ్చంద్రహాసః ఇహేదానీం మానవం కథంసహతే- తత్సహనమనుచితమితిభావః- అత్రపరుషవర్ణ వికటబంధే నరౌద్రరసాభివ్యక్తిరితీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్త్వతీముదాహరతి - రేరే లంకేశేతి-అత్రానతిప్రౌఢసందర్భేణవీరరసప్రతీతేరియంసాత్త్వతీ॥౫౧

భగ్నత్రిగల్ల్యాన్యరంభదంభప్రమథనవిభవాడంబరోజ్జృంభమాణః। త్వత్ఖడ్గః ఉద్ధకల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రాంతరంగత్వంగజ్జిహ్వాతిరంహాః కథమిహసహతే మానవందానవేంద్ర॥ ఇతిరావణంప్రతిసూతవచనం ॥౫౦॥ సాత్త్వతీయథా ॥ రేరేలంకేశ రామంకిమితిమృగయసే తిష్ఠ రే నిస్త్వరామే హోప్రత్యాశామాతికాయ త్వతజరసరఘుర్నైష సమ్యగాచమ్యపూర్వం । నీత్వాప్రాణాహుతీనాం పదమతికరిణాం నింద్రజిత్వాణవాయూనాం కుండాస్త్వత్కులఖండాచలకబళవిధావ్యగ్రభావంభజంతే ॥౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రో ద్విగుణదశభుజో మంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సుత్రామజైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ । స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగా భ్రాతాచక్షీరకంఠస్తదపివిజితవానస్మృతంరామభద్రః॥౫౨॥ అథరీతయః॥ వైదర్భీయథా॥ప్రాణేశేన కేళికుతరీమదరీకరోతి నాలోకతే ప్రియమురాళమరాళకేశీ॥ విన్యస్యసాకరసరోజముదోజభాగే బాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్యఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభుజాయస్య సతథోక్తః-స్వాత్మా-స్వయమిత్యర్థః-తదపితథాపి- విజితవాన్ జేతవ్యమితిపరిణామేనకర్మణోత్రానువృత్తిః- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసాభివ్యక్తేరియంభారతీ॥౫౨॥అథరీతీనాంక్రమేణోదాహరణాని ॥ తత్ర వైదర్భీముదాహరతి-ప్రాణేశేతి॥ కేళిమరిరీంక్రీడాశారికాం-అత్రకోమలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేనచ శృంగారగతాహ్లాదకత్వేనతుణ

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతివైదర్భీ॥౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభదితి॥అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేనసమాసభూయస్త్వేనచరౌద్రరసగతదీపకత్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతిగౌడీ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి- వీరేతి ॥ అత్రపూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతిపాంచాలీ ॥౫౫॥అథశయ్యాంలక్షయతి॥శయ్యేతి-పదమైత్రీ ఃనిమయాసహిష్ణుత్వం-అతఏవాస్యారీతిభ్యోభేదః॥లాఘవార్థంద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవశ

చింతయతిరామభవంతమేవ ॥౫౩॥ గౌడీయథా॥శుంభచ్చండాలశైలావిగళపరిగళద్దానధారారుణాణి శాత్రవ్యతూర్యజత్రధ్వాంగాస్యసురహారియుతాన్యగ్రఖడ్గాన్యమృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళోదహతిరఘుశిఖీవైరిసేనావనాని॥౫౪॥ పాంచాలీయథా ॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభాంకారవిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీస్థిరాత్। నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితంవైతేయభూతిస్థిరామన్నిద్రాకథమాశుముద్రణమగాదక్షుద్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫ ॥ శయ్యా

శయ్యా పాకాది నిరూపణం

సాంగీయతేయాస్యాత్పదమైత్రీపరస్పరం । యత్స్యాద్యదర్థస్య గాంభీర్యంపాకస్సకవిభిర్మతః ॥ ద్రాక్షాపాకోనారికేళపాకశ్చేతిద్విధాచసః॥ ద్రాక్షాపాకోభవేత్సోయంబహిరంతస్స్ఫురద్రసః । బహిః క్షిరోనారికేళపాకస్త్వంతర్గూఢమర్మభవేత్॥ ద్రాక్షాపాకోయథా॥హారస్ఫారమరీచివీచిరచితశ్రీఖండచర్చాంచితా సాకూతస్మితచాతురీ పరిచిత ప్రత్యగ్రనా

యోర్యుదాహరణత్వేనయోజన్యత్వేతి॥అథపాకంలక్షయతి-యదితి॥అర్థస్య ముఖ్యార్థభూతస్యశృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః॥సుగమమన్యత్ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి-హారేతి॥ హారస్యస్ఫారాభిరధికాభిర్మరీచివీచిభిఃరచితయాశ్రీఖండచర్చయాఅంచితాయుక్తా - సాకూతస్యసాభిప్రాయస్యస్మితస్యచాతుర్యావైలక్షణ్యేనపరిచితః ప్రత్యగ్రనాసామణిరభినవనాసామౌక్తికంయస్యాస్సాతథోక్తా-రక్తైఃపద్మరాగహారా

చిభిః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయా లలాటికాయా భాలాభరణవిశేష
స్యాంశులహరీకాంతిపుంజ ఏవ సింధూరబిందూత్కరో యస్యాస్సా తథోక్తా
ఏవంవిధా రామా సీతా-అనంగమంగళకళాసు మన్మథమనోహరలీలాస్వా
సంగ ఆసక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామమపాత్
పాతిస్మ-అత్యాదరేణాద్రాక్షీదిత్యర్థః-అత్రైవం సమ్మర్దసహిష్ణోశ్శృంగార
స్య పాకసమయే పాక్యస్వాద్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చ స్ఫురణం బోధ్యం॥ ఇ
దమేవేతి-న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౬॥ నారికేళపా
కముదాహరతి- ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన శ్రమాపన
యనార్థం మధ్యే కించిత్కించిద్విశ్రామ ఉచ్యతే- ప్రచలద్భ్యాం పయో
ధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వేదబిందుసందోహైరభిరామో మనోహ
రః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయోఽప్రచలద్భ్యః పయోధరే

సా మణిః॥ రత్నస్మేరలలాటికాంశులహరీసింధూరబిందూత్క-
రా రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
త్॥ ఇదమేవ శయ్యోదాహరణమపి ॥ ౫౬॥ నారికేళపాకో య
థా ॥ ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
ప్రక్షోభం ప్రతిపద్యహంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్కలాపోజ్జ్వలే ప్రేయ
స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

భ్రోమే మేఘేభ్యో గళంతీభిర్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్
తస్మిన్-ప్రక్షోభం సంఘర్షం ప్రతిపద్య ప్రాప్య హంసకానాం పాదకటకా
నాం గణైః ప్రారబ్ధః త్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మింస్తస్మిన్_అ
న్యత్ర ప్రక్షోభం వర్షాకాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం
ప్రతిపద్య హంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో
యస్మిన్ తస్మిన్-ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వేదా
ర్ద్రత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మిన్ తస్మిన్-అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంత
కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మిన్ తస్మిన్-ప్రాంచ
ద్భిరతిమనోహరైః కలాపైర్భూషణైరుజ్జ్వలే రమణీయే-అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః
కలాపైర్బర్హిబర్హైరుజ్జ్వలే-ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తేరతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాంప్రీతింప్రపేదే॥ అత్రవ్యాఖ్యానసాపేక్ష త్వాన్నద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవంచాత్రైవపాకనారికేళపాకావర్థస్యద్రుత విలంబితప్రతీత్యోఃపరాంకోటిమారూఢౌ- తతస్తదంతరాళవర్తిన్యాఃప్ర తీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణకదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇ త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థంకావ్యంకావ్యసామగ్రీంచనిరూప్య బోధదార్ఢ్యాయప్రాగుక్తంత్రైవిధ్యంప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ననూత్త మమధ్యమాధమభేదేనకావ్యస్యత్రైవిధ్యముక్తంనిరూపితంచ-పద్యాద్యా త్మత్వప్రయుక్తంత్రైవిధ్యంకింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి ॥ సాచం పూః-యూనస్తరుణస్యయౌవనబాల్యమేళనవతీకాంతాతరుణీవ కవేర్మ

విశేషణమహిమ్నాఽప్రకృతప్రావృషేణ్యావృత్తాంతప్రతీతి ర్విశేషణమాత్రాదేవేతిసమాసోక్తిర్నశ్లేషః॥ ఏవంరసాలాది పాకాంతరమప్యూహ్యం॥౫౭॥ సామాన్యేనైతాదృశంకావ్య మామనంతి । తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధయాత్రివిధమితి ప్రాగేవావాదిష్మ॥ పద్యంపాదచతుష్టయీపరిమితంకావ్యం తుతత్సంహతిస్తత్రాష్టాదశవర్ణనాయదిమహాకావ్యంతదోదీ ర్యతే। గద్యంహృద్యమపాదబంధముభయోపేతాతుచంపూ ర్మదేసాస్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీకాంతేవయూనఃకవేః॥గ ద్యాదీనాంతుచిత్రప్రబంధానాం స్వరూపంవిస్తరభయాన్నే హప్రపంచ్యతే॥ఇతి...ధ్వనిభేదనిరూపణంనామనవమస్తరంగః

ఆస్థామందిర...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥.........*

ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రైవిలసతినవమోరామవర్ణ్యేతరంగః॥

దేష్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవ ర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః ॥ విప్రలంభోవివాహ శ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా అపి॥ఏతానియత్రవర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం మైఃకైశ్చిదూనమపీష్యతఇతి॥ నన్వత్రకిమాఖ్యాయికాదీనాంగద్యప్రబం ధానాముదాహరణాదీనాంచిత్రప్రబంధానాంచస్వరూపంననిరూపిత మిత్యాశంక్యప్రోక్త నగ్రంథేషుప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవద్రష్టవ్య మి త్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥౫౮॥ఇతీత్యాది॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరంగప్రారంభః — ౧౦

ఏవం కావ్యం సావాంతరభేదం నిరూప్యేదానీం తజ్జీవితభూతం రసం నిరూపయితుం తం ప్రశంసతి॥ ఏవమితి॥ వృత్తస్య వస్తుతత్త్వస్య సంకీర్తన ముఖేన ప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥ సారేతి॥ గుణోజ్జృంభితైర్మాధుర్యాది గుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైస్సమస్తైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభయేషామపి తదుపస్కారకత్వాదితి భావః ౧. నను రసో రాజత ఇత్యేతదనుపపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాక్షిపతి - నన్విత్యాదినా

ఏవం కావ్యలక్షణం తద్భేదాంశ్చ సప్రపంచం నిరూప్యాధునా తస్య ప్రాణాయమానం రసం నిరూపయితుకామో వృత్తసంకీర్తనముఖేన తం ప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదాత్తసద్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యోన్యదృష్టాంతకైః। ఏతైర్ధర్మసుధీవరేణ ఘటితైస్సద్వృత్తగుణోజ్జృంభితైర్నిర్దోషైర్వివిధైరలంకృతిగణైరమ్యో రసో రాజతే ౧. నను రససద్భావే కిం ప్రమాణం, న తావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం తత్ర క్షమతే। వికల్పాసహత్వాత్। తథాహి। ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో భవన్ రసః కిం నిర్వికల్పకేన గృహ్యతాం సవికల్పకేన వా। నాద్యః। విశిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనో రసస్య నిత్యం విభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితి హి రసవాదినో వర్ణ

ప్రమాణం చ న కించిదపి రసం స్పృశతీత్యం తేన - తథాహీతి వికల్పాసహత్వమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేన నిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవికల్పకేన సవికల్పకప్రత్యక్షేణ వా- ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యాహ- విశిష్టేతి- విశిష్టానాం గుణాలంకారయుక్తానాం వాక్యార్థానామనుసంధానేన పర్యాలోచనేన లబ్ధాత్మనః ప్రాప్తస్వరూపస్య రసస్య నిత్యం నియ

మేనవిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీతి- తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్రసేస్వలక్షణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘటత్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావఇతి-కుతఇత్యతఆహ-తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్య కార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-నహీతి-కుతఇత్యత ఆహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాఅజ్ఞాత విశేషణాసతీన-నోత్పద్యతఇత్యర్థః-విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యంతి। తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మింత్స్వలక్షణమాత్రావగాహి నిర్వికల్పకం కథంకారంతుమేత। నాపిద్వితీయః। నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్। తయోః కార్యకారణభావావధారణాత్। నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానముత్పత్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరితిన్యాయాత్। నచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచసమవాయాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమస్యేతివాచ్యం। తద్విశేషణాంశస్య ప్రాక్సవికల్పకేనగ్రహణాదనుమానాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

మాదితిభావః। నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంనసంభవతీత్యాశయేనాహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః-యదికారణం వినాకార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హి మృదాదింవినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। ననుసమవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోఽపపత్తిమాహ-తదితి। తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలఇత్యర్థః సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకేనేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః తస్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తేః-అయంభావః-అనుమానాదివిశేషణభూ

తానామనుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమవాయత్వాదీనామపి ప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేనక్లృప్తత్వాత్త దుపపత్తేరితి- ప్రకృతేత్వితి-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్యప్రాగ్రసప్రతీతేఃపూర్వం- విశేష్యేఅనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్ -ఏవంనిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్వికల్పాసహత్వాదన్యతరస్యతద్గ్రాహకత్వంనిశ్చేతుంనశక్యతె యత్కించిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్రావివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తువేతి-అస్తువేత్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణ మసూయాపగమశబ్దార్థః - అసూయాపగమేస్తువేత్యర్థః- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్షస్యతద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసిద్ధంఘ

క్వాస్వతంత్రేణానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్విశేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కించిత్ప్రత్యక్షంతథాపి- కింపూర్వసిద్ధమేవరసంతద్గోచరయేత్ । విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా। నాద్యః। విశిష్టవాక్యార్థానుసంధాతౄణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ । నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలాదినిమిత్తనాశేకలశస్యేవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్స్యాత్ । నను నిమిత్తకారణాపాయేపికార్య స్థైతి,యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ ప్రాఙ్నిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్రగోచరయేదిత్యనువర్తతే। ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్రతీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహరతి నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశేపి - తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండచక్రాది నిమిత్తకారణానాం నాశేపితత్కార్యభూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే తథాతన్నిమిత్త కారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తిర్భవేదతస్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ననుకుత్రచిన్నిమిత్తకారణనాశేపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథైవవిభావాది నాశేరసాననువృత్తి రుపపన్నైవేత్యాశయేనశంకతే - నన్వి

త్వాదినా చేదిత్యం తేన-యథేతి- వైశేషికాణాం తార్కికాణాం- మతఇ
తిశేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోయమేక ఇమౌద్వావిత్యాకారకజ్ఞా
నస్యనాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే- తన్నాశేత
న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్యతదాశ్రయనిమిత్తకారణస్యా
పాయే కటవివరణస్యతద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్రాత్ర
చదృశ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః- సవితృకిరణేతి। క్రమేణపరిహరతి- వైశేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రమధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్- నవస్తుతో ద్విత్వాదినాశ ఇతిభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్స్యా
దిత్యమరః।కుతఇత్యతఆహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్। తతస్తస్యనాశ ఏవనాస్తీతిభావః। నన్వేవం

ణామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాయేకటవివరణాపాయః, సవితృకిరణ సంయోగాపా
యేకమలవికాసాపాయశ్చ దృశ్యత ఇతిచేన్న। వైశేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనా ప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం। స్వరూపసిద్ధ
భేదస్య ప్రతీతింప్రతి ప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షా బుద్ధేరపిద్వి
త్వాదిప్రతీతింప్రతి హేతుత్వాత్। నచపరస్పరవిరుద్ధానాంద్వి
త్వాదీనాంసహావస్థానానుపపత్తిః।హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా
త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థా భవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్ర హేతుమా
హ-స్వరూపేతి। స్వరూపసిద్ధస్యస్వతస్సిద్ధస్య భేదస్యాభావస్యప్రతీతిం
జ్ఞానం ప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - నను ద్విత్వాదీనాంవస్తుస
హభావిత్వేపరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాంకథంసహావస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి।కుతఇత్యతాహ-హ్రస్వేతి।హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వదీ
ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవదండాదౌదీర్ఘదండా
ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వం హ్రస్వాద్యపేక్షయాదీర్ఘత్వంచ సహావస్థితం
తథాద్విత్వాదీనామపి వస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యసంస్కారస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపనిమిత్త కారణస్యాపాయమాత్రాన్న - అత్రచోత్తరత్రచమాత్రచానిమిత్తకా రణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్త కారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమి త్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమసం గీకార్యమితిభావః।ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః - అపాస్తంపరిహృతం ౨, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయో గాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తఇ తి॥ తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రాత్। కమలవికాసాపాయోపిముకుళీభావలక్షణవిరోధికార్యాదేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లటప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౨, తేహివిభావైరుత్పాదితోనుభావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరసస్తదభేదభావనయాభాపి తేనశేరసః ప్రతీయతఇత్యుత్పత్తివాదినః । ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతపర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా ప్రతి భాతి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । త

కారణైః-ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకార్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావనయారామాద్యభేదభావనయా-భావితేనటేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవం ప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతతఇత్యత్రాహ - ఉత్పత్తీతి - దూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్। తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతాఽనుకర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి-సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతఇత్యతఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్త్వ

తీతత్వం కింతత ఇత్యత ఆహ-తదితి-తత్ప్రతీతేరతీతనిష్ఠతా ప్రతీతేః-అయం భావః - లోకేలోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణం దుఃఖకారణమితి - తస్మాదనుకార్య నిష్ఠతానయుక్తేతి భావః - అనుకర్తురితి - అయంభావః - నటస్యాభినయాది కార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయా రసానుభవపవనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతి పూర్వేణాన్వయః- నను యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవో మాభూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశంక్యాహ- భావ ఇతి। భావేరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అయంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హి తస్మిన్ననుకర్తృత్వైవ నసంభవతీతి।పునశ్చోత్పత్తిపక్షేదోషం దర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చాత్మశబ్దవాచ్యౌ-కామినఃకామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

త్ప్రతీతేర్లౌకికత్వే నదుఃఖాత్మకత్వాచ్చ। అనుకర్తుర్నటస్యాప్యభినయసభారంజనధనార్జనాద్యభినివిష్టచేతస్కతయా రసానుభవాభావాత్। భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భావాత్। కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయాకామినపవరసనీయత్వంస్యాత్ ౩, ననుమాభూత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం చిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతేతర్హి కామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమత్వేనతస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వ మనుపపన్నమితిభావః ౩, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యత్వంభవత్విత్యాశంక్య తత్ప్రకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి॥ ఆలేఖ్యవర్తీయస్తురగస్తత్ప్రజాయమానాతురగోయమితి ప్రతీతిర్లౌకిక ప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా-తథాహి- నసాసమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా-నేదంరజతమితిబాధేసతిశుక్తౌరజతప్రతీతివదౌత్తరకాలికబాధాభావాత్- నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్- నాపిసాదృశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోరుభయోరవయవసామ్యాయోగాత్- తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రతీత్యంతరవిలక్షణా

తథానటే రామాదిప్రతీతిరితి భావః- ఏవంచ సమ్యగాదిలౌకికప్రతీతివై లక్షణ్యేన రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటే ఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితైః 'సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః। మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరంగతా'॥ 'దైవాదహమద్య తయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాలస్సముపాగతశ్చాయ'మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితై రేవవిభావాదిభిః- నాయికారూపయావ వాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః- కృత్రిమైరపి-వస్తుతోనటే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యణేన రామాద్యభేదభావితేన నటే తత్ప్రకాశితై రేవవిభావాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయా కృత్రిమైరపి తథాత్వేనానభిమన్యమానై రనుమితస్స్థాయీ సామాజికైశ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతానుసారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం। అనుమితిపక్షస్యాప్యయుక్తత్వాత్। తథాహి। మాలత్యాదిసంయోగవియోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదికమభినయతి యథావ దేవకోవిదే నటే తద్దర్శనసమయసముద్బుద్ధతత్తత్స్వకీయ విభావాద్యనుభవసంస్కారా స్సామాజికాస్స్వదృష్టాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తదజ్ఞానేఽనుమితివిరోధాదాహ-తథేతి-తథాత్వేన కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః- స్థాయీగత్యాదిః- నను నటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికై శ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తాయాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి-నైవమితి-అనుమితీతి-తథాహీతి-అనుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః - మాలత్యాదీతి- యథావద్యథాస్థిత్యైవ అభినయతి సతి- తేషాం నటాభినీయమానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే-సముద్బుద్ధ స్సంస్కారస్తత్తత్స్వకీయవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః- స్వే స్వీయమేవ దృష్టాంత స్తస్యావష్టంభేన అవలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం। అను

మానప్రకారమాహ- మాధవఇత్యాదినా-యఃపుమాన్ - ఏవంతాదృగ్వి
భావాదికారణయోగీత్యర్థః- సపుమానేవంసుఖదుఃఖాతిశయపరవశః-ఇ
త్థావయమితిదృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వేఽనుమీయమాన వహ్న్యా
దిసాధారణ్యాచ్చమత్కా-రకారితానస్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-నహిసారస్యైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయత్తమితిభావః - అతఏవానుమీయమానాపికామిన్యా
త్మానందాయభవతి- అనుమీయమానశ్చవ్యాఘ్రాదిర్భయాయభవతి-ప్ర
కృతేవస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యతఏవేత్యా
శయః- అతఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతంశ్రీశంకు

నుమిమతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశోభవితుమర్హతి।
తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్।యఏవంసఏవం। యథా
ధావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపిలోకోత్తరస్వాదు
స్వభావతయావస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిలక్షణేనమాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యం
తీతిహితన్మతం।అత్రపృచ్ఛామః।విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకా
ర్యకారణరూపేణలింగత్వంఉతవిభావాద్యాకారేణ।నచరమః
విభావాద్యాకారస్యలోకేమత్రాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్।అస్తుతర్హ్యాదిమఃపక్షః।దృశ్యతేహికార్యాత్కారణా
నుమానమపి।తద్వద్విభావాదీనామపిలోకసిద్ధరీత్యాకార్యకా
రణరూపేణైవలింగత్వమితిచేన్నైవం।విభావాదీనాంవ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అస్మిన్మతేసంయోగశబ్దోవ్యాప్య వ్యాపకలక్షణసంబంధప
రః- నిష్పత్తిపదమనుమితిఫరమితిబోధ్యం॥ అనుమితిపక్షంపరిహర్తుం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతోద్వితీయంపరిహరతి నచరమ ఇ
తి।కుతఇత్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయంభావః- విభావాదీనామాలంకా
రికైక పరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
రూపోనుభవిరోధఇతి - దృశ్యతఇతి-అత్రాపిశబ్దేనప్రకృతోపయుక్తంకా
రణాత్కార్యానుమానమస్త్యేవేతిజ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుతఇ
త్యత్రాహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రేఅలంకారశాస్త్రే-త్యాగాత్।తాని

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావాఅనుభావాస్తత్కర్త్వం తేవ్యభిచారిణఇతి తేషాంకారణాదిరూపతాయాఃపరిహారాదిత్యర్థః । అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- తేనేతి - అయంభావః - లోకేతావత్కారణంవ్యాపకంలింగం వ్యాప్యం-ఏవంచయథాధూమేవ్యాపకకారణరూపతావ్యాప్యలింగరూపతాచవిద్యతేతథావిభావాదిషుకారణతారూపవ్యాపకతానాస్తి తదభావాదేవవ్యాప్యలింగరూపతాపినాస్తీతి- తదితి- తస్యాఃవ్యాప్యలింగరూపతాయాః-నివృత్తౌచసత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాంవ్యాపకభూతకారణతానివృత్తిప్రయుక్తవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తౌచరసస్య లింగి

యాభిమతానాం లౌకికకార్యకారణ రూపతాయాశ్చాస్త్రిత్యాగాత్ । తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపకతానివృత్తౌవ్యాప్యలింగ రూపతాపివ్యావర్తతే। తన్నివృత్తౌ చకథమనుమానవార్తా । ననుమాభూద్విభావాదీనాంకార్యకారణరూపతయాలింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నాభవిష్యతి, దృశ్యతేహికృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోన్వయవ్యతిరేకయో రేవావినాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతేరసప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితయా విభావాదీనాంరసానుమాపకత్వంభవిష్యతీతిచేద్ధంతస ఏవఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః । యతోవిభావాదిరూపతాయాలోకాప్రసిద్ధత్వాన్నతద్రూపేణలింగతేత్యుక్తేతద్దోషపరిహారా

త్వకథాకథంసిధ్యతీతి- తర్హివిభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమంగీక్రియతామిత్యాహ-నన్విత్యాదినా-అతఇతి - అవినాభావస్యావధారణోపాయతయాసాధనతయాఅవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీతేఃవిభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతఃఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయఇత్యర్థః - కుతఇత్యత్రాహ- యతఇతి - యతోయస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపతాయాః-విభావాదికార్యకారణరూపతాయాఇత్యర్థః-సఏవదోషఃలింగత్వాసంభవరూపోదోషః - ప్రత్యావర్తతేపునరాపతతి-తతఇతిపూర్వేణాన్వ

యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవేనిదానందర్శయతి-నహీతి- శాస్త్రీ
కసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవాలౌ
కికానాంశక్యశ్శంకితుంశక్యఇత్యర్థః- నహీనభవతిహి-తథాచ క్రీ
త్వాకశ్చిత్పణ్యవస్తూనిపుర్యాంశుల్కంహృత్వాగంతుకామోనిశాయాం,
తుర్యయామేగచ్ఛదారాత్కుమార్గా గత్వాగత్వాఘట్టకుట్యాంప్రభా
తం। కదాచిత్కశ్చిజ్జానపదోజాల్మాపశదః కుత్రచిత్పురవరేక్రీత వస్తుజా
తః కరాపజిహీర్షయాఽపరరాత్రేసముత్థాయాహ్నాయనిష్క్రమ్యాప
మార్గేణపరిభ్రమ్యపరిభ్రమ్యభాస్కరోదయవేళాయాంఘట్టకుటీ పురో
భాగంప్రాపేతీమాంకథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాం
తఇతి। ఏవంవిభావాదీనాంరసానుమాపకత్వంపరిహృత్యసింహావలోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్యతవసఏవదోషః
ప్రత్యావర్తతే। నహివిభావాదీనాంశాస్త్రైకసమధిగమ్యా
నామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యశంకః। యచ్చో
క్తం‘వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యన్యానుమీయ
మానవైలక్షణ్యేనచర్వణీయత్వ మితి’తదతిమందం।విరుద్ధత్వా
త్। నహ్యతిసుందరమపివస్త్వన్యగతమనుమీయమానమత్యం
తపరోక్షమపరోక్షతయాచర్వణీయంభవతి। పరోక్షత్వాప
రోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణిస్థితివిరోధాత్।విభావాదిప్రతీతేః
పూర్వంసిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ౪, నాప్యుపమానంతత్రప్ర

న్యాయేనతన్మతైకదేశమనూద్యపరిహరతి- యచ్చోక్తమిత్యాదినా। తద్వ
చనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్- కుతఇత్యత్రాహ- విరు
ద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వందర్శయతి- నహీతి।అపరోక్షతయాప్రత్యక్షతయా
మాధవాదినిష్ఠైవరసేనస్వయమపిసుక్ష్యంతీతితన్మత సమయాదితిభా
వః- చర్వణీయంనభవతిహి-తత్రహేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వం
తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేఃప్రాగ్ర
సస్యసిద్ధత్వం తర్హితస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వంస్యాదితి ౪ త
ర్హ్యుపమానంతత్రప్రమాణంభవత్విత్యాశంక్యతస్యాపినోపయోగఇత్యా
హ-నాపీతి-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-అయంభావః-రసప్రతీతౌసాధస్య

వైధర్మ్యయోరభావాన్నోపమానవిషయతేతి 'నహివంధ్యావిజానాతిగు ర్వీం ప్రసవవేదనా' మిత్యాదిషుతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్రమాణమపితత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి। తత్ర హేతుమాహ-రసస్యేతి। అత్రతుశబ్దోవధారణార్థః- అలౌకికత్వేనతుఅలౌకికత్వేనైవేత్యర్థః- అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోఽపపత్తిమాహ- కుత్రాపీతి - అయంభావః - గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదిపదాభిధేయానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం న దృష్టచరమితి। దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనఅసధ్రీచీనాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంతఇత్యర్థః- అయంభావః- యథాగంగాశబ్దస్స్రోతోరూపముఖ్యార్థేసబాధస్సన్తీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా.

> భవతి।తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రైకవిషయత్వాత్ ౫,నచాగమస్తత్రప్రగల్భతే।రసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకేతాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్ ।అతఏవనలక్షణాగోచరతాపి। కుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించ విభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసధ్రీచీనారసమవగమయంతీతివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬, నచగౌణ్యపితంబోధయతి ।నహివిభావాదయః కలయాపిసాదృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యో రసః। తథాహి। విధేయదృష్ట్యైభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యాలంబనవిభావాది బాధమంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంబోధయంతీతి। అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- నహీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్బాధాభావస్యైవాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గౌణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ-నేతి-హియస్మాత్ కలయాఅంశమాత్రేణాపి-అయంభావః- అగ్నిర్మాణవకఇత్యాదావివవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యం నాస్తీతి- కలాంశమాత్రేశిల్పాదౌకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా ౭,తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ-నాపీతి-తథాహీతి-తాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ-తదగమ్యతాయామజ్ఞేయత్వాత్తత్స్వరూపప్ర

తిపాదనపూర్వకం తదగమ్యతామేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేయేతి॥ విధేయే అత్యంతాప్రాప్తార్థే దృష్ట్వా అభినివేశేనాభిధానమనువాద్య వాచకాభిధానం తాత్పర్యమితి తాత్పర్యశబ్దార్థ ఇత్యాచార్యాః ఆహురితి శేషః-యుక్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్రయుక్తతాం దర్శయతి-విధిరితి- అత్యంతమప్రాప్తౌ సత్యాం విధిరపూర్వవిధిః- భవతీతి శేషః - ఇతి న్యాయే న త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యైవేత్యర్థః-అత్ర వైదికోదాహరణం దర్శయతి-యథేతి గుణసంభక్తస్య గుణాభినివిష్టస్య భావార్థస్య హోమానురూపార్థస్య స్థలే గుణమాత్రస్య దధ్యాదిగుణస్యైవ- కుత ఇత్యత ఆహ - విధిరితి-ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తం విహాయేత్య

ర్యాః । యుక్తం చైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావితి న్యాయేన త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్య విధానయోగ్యతా । యథా దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణమాత్రస్యైవ విధానపర్యవసానం । విధిర్హి క్షీరనీరవివేచనశాలీ హంస ఇవ ప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారే ప్రాప్తమప్రాప్తమదగ్ధదహనన్యాయేన విభజ్యైవ విషయీకరోతి । ఏవమేవ రక్తం పటం వయేత్యాదావపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకం ద్వయం త్రయం వా యావదప్రాప్తం తావదేవ విధీయతే । అన్యేషాం తు మానాంతరప్రాప్తానాం తత్సన్నిహితానామప్రాప్తానాం తాదర్థ్యేనైవాన్వయో యుక్తః । భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః- అదగ్ధదహనన్యాయే నేతి- దగ్ధస్య దహనం నాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్నిరదగ్ధం దహతి న తు దగ్ధం- ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం విషయీకరోతి న ప్రాప్తమితి భావః- ఉక్తమర్థం లోకేపి దర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియాణాం పటరక్తిమవయనానాం మధ్యే ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోరప్రాప్తౌ ద్వివిధిః-త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిరితి భావః- అన్యేషామితి-తత్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం- తాదర్థ్యేన తత్ప్రయోజనకత్వేనైవ- కుత ఇత్యత ఆహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాః సిద్ధవిషయాః - భవ్యాః సాధ్యవిషయాః- ఏవం చ- భూతానాం భవ్యానాం చ యత్ర సముచ్చారణం తత్ర భూతం సిద్ధరూపం భవ్యాయ సాధ్యాయోపదిశ్యతే ఇతి న్యా

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణే దర్శయతి- యథేతి- ఫలితార్థ మాహ అత ఇతి- అస్తు కిమిత్యత ఆహ- న చేతి- అనభిహితే అశబ్దాభిహితే- త త్ర సదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి- లౌహిత్యార్థవాదౌ లౌహిత్యార్జవాదిరూపే విధేయే- ఋత్విక్ప్రవరణస్యోష్ణీషాణాం చ దర్శనస్య చ క్షుషశ్చ ప్రాప్తత్వాల్లౌహిత్య మాత్రస్యార్జవమాత్రస్య చ విధేయత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యం న జాఘటీతీతి పూర్వేణ సంబంధః - ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ ప్రకృత ఇతి-అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధస్య వైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారిక ప్రతిపాదనాత్ - విభా

ధాతత్త్వైత్రివజుహోతిపక్షస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినో గుణవిధిపరత్వం। అతో విధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచకపదానాం విధేయార్థదృష్టిరేవ తాత్పర్యమితి నిర్ణయః । నచానభిహితే తాత్పర్యం జాఘటీతి। లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీత్యాదౌ వత్సాంసపశ్య నృజునైవ చక్షుషేత్యాదౌ చ లౌహిత్యార్జవాదౌ విధేయే పదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్యవాచకపదానాం తాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతే రసస్యాభిధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్న తాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తముత్పశ్యామః ౮. నాప్యర్థాపత్తిస్తమాలింగతి । రసం వినానుపపద్యమానార్థాదర్శనాత్ ।నను విభావాదయ ఏవ రసం వినానుపపద్యమానాస్తం కల్పయంతీతి చేద్వ్యర్థమేతత్ । తస్యానుమా

నాదిభిరభివ్యజ్యమానస్య రసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమేవేతి భావః- గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వః౹౮, అర్థాపత్తికల్ప్యతాపి న సంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ- రసమితి- అయం భావః- అనుపపద్యమానేనార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః ఏవం చ పీనో దేవదత్తో దివా న భుఙ్క్తే ఇత్యత్రాన్యథానుపపద్యమానం పీనత్వం యథా రాత్రిభోజనం కల్పయతి- తథా రసం వినానుపపద్యమానో యః కశ్చిదర్థోఽస్తి యది స ఏవ తం కల్పయేత్తాదృశస్యార్థస్యాదర్శనాదితి- నను విభావాదీనాం రసం వినాఽనుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- నన్వి

తి-ఏతత్-విభావాదయస్తంకల్పయంతీతివచనం-వార్తమసారం- వ్యర్థమి తియావత్-వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-త స్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహ్నేః కల్ప్యతఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్యచనిరా కృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమి త్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోః కైశ్చిత్పార్థక్యస్యా ప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేదఇత్యత్రాహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతి రేకే భేదేవాతత్ప్రతీతేఃరాత్రిభోజనాదిప్రతీతేః పరోక్షత్వాత్కల్ప్యత్వే నాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేన రసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోఽర్థాపత్తి స్తంనస్పృశతీతిభావః ౯, అనుపలబ్ధేరత్రస్మర్తుమవ్యవకాశో నాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరేకేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాదపరోక్షతయా చర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్త్వభావైకగోచరానరసస్వరూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపితత్రలక్షణంప్రణేతుం శక్యం। ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్షణప్రణయనం । ప్రమాణంచనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యవోచామ । అతోరసాభావాద్రసోపజీవికావ్య మీమాంసాశాస్త్రమేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోఽచ్యతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం రసంబోధయితుంనసామర్థ్యమిత్యర్థః ౧౦, అస్తునామ రసస్వరూపముచ్య తామిత్యత్రాహ- నాపీతి॥ తత్రరసే। తతోఽపపత్తిమాహ-ప్రమాణేతి - అయంభావః 'వ్యావృత్తిర్వ్యవహారోవాలక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్త త్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపదార్థస్యైవేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతి పాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతఇతి-రసోపజీవినఃకావ్యస్యమీమాంసాఅం గవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. స మాధత్తే- అతోఽచ్యతఇతి- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే-సముచితోత్తర మితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావన్నైవ - రసలక్షణం సంభవత్యేవేత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ_విభావేతి॥విభావాదయఏవసామ

గ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాం నీయమానఇతియావత్ -స్థాయిభావః- 'ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స్థాయీతినిగద్యత' ఇత్యుక్తలక్షణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్థాయీ రస్యతే స్వాద్యత ఇతివ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతే స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి ॥ వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా' ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యేనాభినయేన వా నివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనిత వాసనారూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

ణాసంభవః। విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసితస్స్థాయీభావో రస ఇతి లక్షణసద్భావాత్। తదుక్తం దశరూపకే। విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

'సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావన'మితి- తస్య భావకస్య భావశ్చిత్తం- తస్య భావనం వాసితత్వం తద్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- సన్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యః పటం ప్రతి తంతువత్రసంప్రత్యాకారమాత్రవ్యవహితస్స్థాయి భావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'ప్రకృష్యమాణో యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యత' ఇతి। ద్వితీయస్తు కువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః- తస్య స్థాయిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవం విధస్య భావస్య కస్యాంచిన్నాయికాయామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయాఽతిరస్కృతత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనేతి

యావత్ - యథాలవణోదస్యాన్వనుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మనైక్యంనయతస్థాయిభావస్యకుతస్తైః సహ విరోధవార్తేతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేన యః । ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరఇతి - యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేనప్రబోధాదుద్బుధ్యమానోపిజాతీయప్రత్యయాసంవలితఃప్రియతమాదిస్మృతిసంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం- అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వర్ధితాయేరసాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి- తత్రాపివృద్ధసమ్మతిమాహ-సజాతీయైరితి-యావద్రసంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

> తయాయావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసంవర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి । నచప్రత్యాయకాభావాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితిశంక్యం । ఉక్తసామగ్ర్యాఏవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథాచోక్తం భరతేనసూత్రకృతా। విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితి। ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథకార్యాణిసహకారీణియానిచ। రత్యాదేస్స్థాయినోలోకేతా

తఇత్యన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధార్థస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్రత్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మిత్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యాఇతి-అత్రశిష్టసమ్మతిందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లోకోత్తరసౌందర్యశాలినోః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్యతే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిర్గుణైస్తచ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతిభిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చంద్రోదయఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితాసా ప్రీతిరుత్కంఠాపరనామధేయాఽభిలాషాకారేణపరిణమతి- తథావిధామేవప్రీతింరతిమాచక్షతే-తతోమిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింతా

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజికాశ్చేష్టాజాయంతే తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగతౌ సత్యాంసాపి ప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః।తథాచలోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయికానాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథయానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేప స్తంభ ప్రళయ రోమాంచాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీమానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేద్యది - స్యురిత్యధ్యాహారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకార్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - నతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః।విభావాఅనుభావాస్తత్క-థ్యంతేవ్య
భిచారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

విభావానుభావాది వివరణం

సఃస్మృతఇతి ౧౨. తత్ర రసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హావభావాదికాశ్చేష్టాః।
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససామగ్ర్యాంవిభావస్య లక్షణంవిభాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభివ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే-లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే- తదుక్తం 'జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృ'దితి-ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి-యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం- శృంగారే నాయికానాయ

కశ్చ- తౌద్రేవైరీ- భయానకేవ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావ ఇతి- చాతుర్విధ్యం దర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
చోక్తం 'ఆలంబనగుణశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చే
ష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతా। నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణం మతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః' ఇతి ౧౩ అ
థానుభావం లక్షయతి- కార్యభూత ఇతి॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్త
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా, ఉత స్థాయ్యపేక్ష
యా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కరణస్య
ఏవం చానుభావే సతి రసో రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్స్యాత్। అత ఏవ న ద్వితీయః। నహి భావకమనోవస్థాయినస్స్థాయినః పూర్వ

> స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
> వికారవిశేషోనుభావః। ఉక్తం హి రతిరహస్యే। 'రసతాంగచ్ఛతి
> స్థాస్నోర్యత్కార్యముపలక్ష్యతే । అనుభావస్సవిజ్ఞేయో ర
> సావస్థానసూచక' ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భా
> వితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం , తతో భవాస్సాత్త్వికాః । తేచ ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వం - అతస్స్థాయి
త్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోయః కటాక్షాదిరభిన
యాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్వహృదయహృదయస్థితం రత్యాది
భావమనుభావయతి సోనుభావ ఇత్యుచ్యతే - తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటా
క్షాదివికారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సోయమనుభావ ఇతీరితః' ఇ
తి। ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- రసతామితి। స్థాస్నోః స్థాయిని రసతాంగచ్ఛ
తి సతి ౧౪ అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజక
న్యాయేన పృథగుపాదానే సాధారణకారణమాహ- పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయాం అంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూ
లత్వం సత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి। సత్త్వేన నిర్వృత్తా భా

వా స్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః- అనేనైవం విధేనాంతః కరణేన కటాక్షాదయోను భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావత్వైవ సాత్త్వికత్వమితి భావః – తదుక్తం భావ ప్రకాశే॥ 'పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః। అత్యంతేనానుకూల్యేనయేన తద్భావభావనం॥ తత్సత్త్వం తేన నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం పృథక్తయా॥ లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తే చ స్తంభాదయస్స్మృతా' ఇతి॥ అత్ర తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం-తదుక్తం 'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావభావన'మితి॥ ఏవం చ విభావాదిదర్శనజన్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభావనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు
వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిత
శ్చరంతీతి వ్యభిచారిణః। తే చ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వస్మృతిమ
రణమదాస్సుప్తినిద్రావిబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సు
మతిరలసతావేగతర్కావహిత్థావ్యాధ్యున్మాదౌవిషాదౌత్సుక
చపలయుతాస్త్రింశదేతే త్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ
క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాస

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాః స్తంభాదయో భావా స్సాత్త్వికభావా భవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమితి బోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి- స్తంభేతి॥ స్పష్టం ౧౫. అథ వ్యభిచారిణాం సామాన్యలక్షణమాహ- వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితి శేషః- తానప్యుద్దిశతి- నిర్వేదేతి- స్పష్టం- ఏతే కల్లోలా స్సాగరస్యేవ రత్యాదేర్లౌకికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణ ఇత్యుచ్యంతే- తదుక్తం 'మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం వితన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి॥ తథా స్థాయిని మగ్నా హ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః। పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తద్రూపా యాంతి రసాత్మతా'మితి॥ ౧౬. అథ స్థాయిభావానుద్దిశతి- రతిరితి॥ రత్యాదయో౽మీ నవ శృంగారాదీనాం

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగార
ఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జ్యాష్టౌరసా ఇతిధనికాదయః
శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధకసం
ఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచా
ర్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృద
యంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్ష
ణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాం
సుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూ
త్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభ
యానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవ
స్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే
౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే । విభావానాంరసస్యచ
కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞా
ప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్య
పోషకభావస్సంబంధః। ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథా
క్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజ
నయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగా
త్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

దావుత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావై
రుత్పత్తిఃఅనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశ
బ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తి
జ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- ననువిభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హికథముద్దీపన
విభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరా
లంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపపన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలం
బనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యత్రా
హ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయౌవనాదిరు
త్పాదయతితర్హితస్మిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతోనోత్పాదయ

తీతి। నహ్యుత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్యేతస్మాదుద్దీపనమిత్య నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వైధా విభాగ ఇత్యత ఆహ- ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేదాలంబనోద్దీపన భేదాదితి వైలక్షణ్యమంతరేణ ద్విధా విభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తే- ఉత్పన్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః - ఉపచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమసమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేతి- తదుత్పాదకత్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

> గాయోగాచ్చేతి చేత్సత్యం। ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్నప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపచర్యతే । యద్వా ఆలంబనేన కించిదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సమ్యగితి తదుత్పాదకత్వం । ననూద్దీపనమపి పోషకమేవేతి వక్తవ్యం తచ్చ వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం। ఈషదతిశయాధానహేతుత్వ సమ్యక్పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లటప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం ౧౮ జ్ఞప్తిపక్షే విభావాదీనాం సర్వేషాం రసస్య చ జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణ స్సంబంధః । తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ । సాపి లోకప్రతీతివిలక్షణా । రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి న రామోయమిత్యౌత్తర

నోత్పాదితస్య పునరుద్దీపనే నోత్పత్త్యయోగాత్సమ్యగుత్పత్తిరిత్యనేన పుష్టిర్వివక్షితా సా చ సంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేన శంకతే- నన్విత్యాదినా- తచ్చ పోషణం త్విత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతి శేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉద్దీపనం నిరర్థకం భవతీతి శంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- నైవమితి- ఈషదితి ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య- సమ్యక్పోషణం వ్యభిచారిభిరితి వివేకః ౧౮. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్ష ఇత్యాదినా॥ జ్ఞప్తిపక్షే అనుమితిపక్షే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్యేతి॥ నిష్పత్తిశబ్దార్థమాహ- జ్ఞప్తిరితి- జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః- సాపీతి- సమ్యక్ప్రతీతిం దర్శయతి- రామ ఏవాయమయమేవ రామ ఇతి- అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితియ

ధాక్రమంసంబధ్యతే- విధేయస్యేతిశేషః- విధేయసంగతత్వేఅయోగ
వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం-
రామోభవత్యేవేత్యత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాఃప్రతీతేః- ఉక్తం
చాభియుక్తైః 'అయోగంయోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛి
నత్తిధర్మస్యనిపాతోవ్యతిరేచకః'ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మి
థ్యాప్రతీతిందర్శయతి-సరామోయమితి- ఇదంచవిశేషణంవస్తుతోరామే
నరామోయమితిప్రతీతివ్యావృత్తయే - శిష్టంప్రతీతిద్వయంవ్యాఖ్యాతమే
వ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణాంప్రతీతిందర్శయతి - రామోయ
మితి- అస్తుకిమతఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధేరామోయమితిరామస్స్యాద్వానవాయమితిరా
మసదృశోయమితి సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివై
లక్షణ్యేనరామోయమితిసజాయమానత్వాత్ । ఏవంచన
టేనాభినీయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితతయా కృ
త్రిమైరపితథాత్వేనానభిమన్యమానైఃకటాక్షభుజాక్షేపాది
భిరలౌకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్థాయినోరత్యాదేర్జ్ఞా
ప్యస్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తివాది
నాంమతం ౧౯. రసోనోత్పాద్యతేనానుమీయతేచ। ఉభయ
త్రాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్ ।కింతుకావ్య
నాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిఃజ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాంశ్రీశంకు
కాదీనాం ౧౯ ప్రతిపాదితంపక్షద్వయంపరిహరన్ పక్షాంతరంసంచార
యతి॥రసఇత్యాదినా॥పూర్వోక్తానాం-యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాది
త్యాదినా విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యా
దినాచప్రతిపాదితానామిత్యర్థః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదప
రిహార్యత్వాత్ -కింత్వితి-కావ్యనాటకయోర్యేశబ్దాస్తేషాంయేవ్యాపారా
అభిధాదివ్యాపారాస్తత్సహకృతేనతత్సహకారపిశిష్టేన - సాధారణీకృ
తావిభావాదయోయేనతేన- అనుకార్యభూతరామాద్యసాధారణానాం
విభావాదీనాంసహృదయేషుయత్సాధారణీకరణంతత్స్వభావేనేత్యర్థః -

భావకత్వవ్యాపారేణ భావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీ
యమానో భావ్యమానః-స్థాయిరత్యాదిః-సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః-తదు
ద్రిక్తం 'రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత' ఇతి -తస్యోద్రే
కాత్ప్రకాశాత్ప్రకాశమానాయా ఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన-
భోగాఖ్యవ్యాపారేణ- అభిధా భావనా భోగ ఇతి త్రయో వ్యాపారాః-త
త్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వా
దిద్వితయం తు శృంగారాదిరసాది విషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణ నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణతయా
నుసంధీయమానస్స్థాయీ సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయే
న భోగాఖ్యవ్యాపారేణ భుజ్యత ఇతి భుక్తివాదినో భట్టనాయక
స్య మతం। అస్మిన్పక్షే విభావాదీనాం సంయోగాత్సాధారణీ
కరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రార్థ
యోజనా। నన్వత్ర సంవిన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ రసో
భుజ్యత ఇతి పక్షే భుజిధాతునా రసవిషయోభ్యవహార రూపః
క్రియావిశేషో వివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరం వా। కల్పద్వ
యేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః। విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావి
రససంవిద్వ్యతిరేకేణ క్రియావిశేషస్య వా సంవిదంతరస్య వా
ఽనుపలబ్ధేః। ప్రాథమికసంవిదైవ రసవ్యవహారోపపత్తౌ త
దతిరిక్తకల్పనే గౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనా
నవస్థాదోషశ్చ ప్రసజతి। అతో నాయమపి పక్షస్సాధీయానితి చే
ద్బాఢమసాధీయాన్ ౨౦ అత ఏవ పక్షత్రయమప్యుపేక్ష్య

స్మిన్మతే సంయోగపదం సాధారణీకరణ రూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదం భు
క్తిపరమిత్యాహ- అస్మిన్పక్ష ఇతి॥ ఏతన్మతమపి పరిహర్తుం శంకతే - నన్వి
త్యాదినా- అవగత్యంతరం సంవిదంతరం వా- అనుపలబ్ధిం దర్శయతి-విభా
వాదీతి-కల్పద్వయేపి దూషణాంతరమస్తీత్యాహ- ప్రాథమికేతి - ప్రాథ
మికసంవిదా- త్వత్ప్రతిపాదితయా సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిదైవే
త్యర్థః- అత ఇతి-బాఢమత్యంతం - అసాధీయానసమంజసతమః బాఢమి
త్యంగీకారే వా 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ' మిత్యమరః ౨౦

అతఏవేతి-పక్షాణాముక్తత్రిష్ఠిభుక్తిపక్షాణాంత్రయమపి-అత్రేతి-విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావోరసస్స్మృత ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకంవ్యాకరోతి-లోక ఇత్యాదినా-లోకే అస్యోచ్యత ఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యాసేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవంవ్యుత్పత్త్యాదిస్మరణేనిర్విలంబతాహేతుస్సంస్కారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావన్మాత్రోపయోగ ఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛాందసాః-బ్రహ్మచారిణోవిధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావన్నినః-షండాదయఆదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదైరభివ్యక్తిపక్షఏవ సిద్ధాంతితః। సవివపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహత ఇత్యస్మాభిరపి సత్సంప్రదాయలోభేనతమేవపక్షమనుసృత్యరసోనిరూప్యతే। అత్రవిభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీతమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే। లోకేనాయికానాయకాదిరూపైరాలంబనకారణైరుత్పాదితస్స్రక్చందనచంద్రికాదిభిరుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః ప్రతీతిపదవీంనీతశ్చింతానిర్వేదాదిభి స్సహకారిభిః పరాం కాష్ఠాంప్రాపితః। అయమస్యాంగతిమాన్ తదుచితకారణయోగిత్వాత్ యఏవంసఏవం యథావయ మిత్యేవంరూపానుమానేఽభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్యతిరిక్తానాంకావ్యగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యేచతుర్విధాభినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాది రూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్రకారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్వంతతోభవాస్సాత్త్వికా।స్తంభాదయఃతదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పార్యాపరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచికంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం - తదుక్తం‘అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రయాః। ఉత్పాదయంత్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం । అనుకర్తృస్థి
తోయోఽర్థాభినయస్సోఽభిధీయతే ॥ ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్య
కావితి।సచతుర్ధాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషంగి
యద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్త్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యా
దాహార్యోభూషణాదిక,మితి- తైరేవకారణాదిభిః- కార్యాణిసహకారిణి
చాదిశబ్దార్థః- అలౌకికాయేవిభావనాదయః- అనుభావనంవ్యభిచరణం
చాదిశబ్దార్థః - విభావనంనామవాసనాత్మతయాస్థితస్యస్థాయినోంకు
రావస్థతాపత్తిః-అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచర
ణంవివిధమభితశ్చరణంచ- తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకా
రణాదీనాంవిభావాదిపదాపదేశ్యత్వే హేతుః- అలౌకికానియానివిభావా

> హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకిక విభావాది
> పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైతే నమ
> మైవైతే నశత్రోరేవైతే న తటస్థస్యైవైతఇతి సంబంధివిశేష
> స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర
> భివ్యక్తస్సామాజికానాంహృదయే వాసనాత్మతయాచిరాదవ
> స్థితోరత్యాదిస్స్థాయీ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠోపి సర్వసా
> ధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక
> సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూప కారణబలాత్ప్ర

దిపదానితదపదేశ్యైస్తద్వ్యవహార్యైః-అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరి
గృహీతత్వాత్-సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతి - తే
షాంసంబంధివిశేషాణాంస్వీకారేపరిహారేచ యోనియమస్తస్యానవసా
యాదనిశ్చయాత్ -మమైవైతఇత్యాదినాస్వీకారప్రకారోనమమైవైతఇ
త్యాదినాపరిహారప్రకారశ్చదర్శితః-సామాజికానాంనాట్యప్రేక్షకాణాం
కావ్యశ్రోతౄణాంచేత్యర్థః-వాసనాత్మతయా-అనభివ్యక్తతయాతిష్ఠతీ
తిస్థాయీరత్యాదిః ప్రతినియతోయఃప్రమాతాఅనుకార్యోరామాదిస్తన్ని
ష్ఠోపి-సర్వసాధారణంయత్కావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యంతేన
సంపన్నాయుక్తాఅలౌకికాస్సర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదివ్యాపారా
స్తద్రూపాణాంకారణానాంబలాత్ -ప్రమాతృసంబంధివిశేషాఃపూర్వో

క్తాస్స్వయం శత్రుస్తటస్థశ్చేతి ప్రమాతృసంబంధిభేదాస్తేషాం పరిహారేణ అస్య వివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థాయాం సర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదం ప్రమాతృవిశేషణం- తత్కాలే అనుభూతిసమయే-ప్రముషితో విగళితో వేద్యాంతర సంపర్కో యస్య తేన-ప్రమాత్రా- ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయోర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకార ఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోపి - ఏవం చర్వణీయశ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేన గోచరీకరణే విభావనాదీనాం సాధారణ్యం హేతుః - చర్వ్యమాణతా పునః పునరుపభుజ్య

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తత్కాల ప్రముషితవేద్యాంతరసంపర్కేణ ప్రమాత్రా స్వాకార ఇవాభిన్నోపి గోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిర్విభావాదినానాపదార్థమిళితోప పానకరసన్యాయాదైకధ్యేన చర్వ్యమాణః పురః పరిస్ఫురన్నివ హృదయం ప్రవిశన్నివ సర్వాంగాన్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వం తిరోదధద్బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీ రస ఇత్యుచ్యతే ౧౧.

అత్ర ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కరణం న యుక్తిమాత్రాత్ । అపితు సకలహృదయసాక్షికమపీతి జ్ఞాపయితుం సకలహృదయసంవాదభాజేతి విశేషణం । సాధారణప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయా ప్రతీయమా

మానతా- ఏకః ప్రాణో యస్య స తథోక్తః- తద్వ్యతిరేకే నిస్సారత్వాత్- విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణం తావదేవ రసచర్వణమితి భావః- పానకేతి- యథా పానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధుర్యసౌరభాదిసహితోఽనపహ్నుతమిథశ్చమత్కారశ్చర్వణీయస్తద్వదయమపీతి భావః- పుర ఇతి న కేవలం ప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితి సామాజికహృదయానామభేదం - సర్వాంగాణీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాంగీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళిత వేద్యాంతరత్వం చ ప్రత్యాయయతీతి బోధ్యం ౧౧ తత్తత్పదార్థాభిప్రాయానుసారేణపూర్వకం కార్యజ్ఞా

వ్యపదేశౌ ప్రతిక్షిపతి- అతేరిత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వేచ కథంరసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేనరసస్యాలౌకికత్వముక్తంభవతి।
బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మా
నందరూపత్వముక్తంభవతి 'రసోవైసః' ఇతిశ్రుతేః । తస్యా
లౌకికత్వే చర్వ్యమాణతైకప్రాణఇతిహేత్వంతరం। అనుభ
వైకరసఇత్యర్థః । అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితిభావః। నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతైకరసత్వాత్ । ఏతావతాకథ
మలౌకికత్వమితిచేదుచ్యతే। యథాయోగినాంనిత్యసిద్ధోపిబ్ర
హ్మానందోవిజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తిః సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
పారార్థ్యంచ । తథారసోపినిత్యసిద్ధానందాత్మాకావ్యా
ర్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే। నచైవంలౌకికసుఖమితికథంవాలౌకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్పా
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేవవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్।నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేఃకుత్రహేతుత్వమితిచేద్బ్రహ్మణివేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్రరసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథాబ్రహ్మసాక్షాత్కారేవేదాం
తానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారససంవిదివిభావాదీనాంచ

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి-అత్రమాత్రచాఽఉత్పత్తిజ్ఞప్తీ వ్యవచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తన్మాత్రోపయోగే విభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాదిగతా యే వ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యా యే అలౌకికమహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణ నిరస్తసమస్తావరణస్య విగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య సకలాని లౌకికాని చ యాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని తన్నిరపేక్షః-అతఏవ

భంజన ఇవ విభావాదీనాం తత్ర చర్వణమాత్రోపయోగ ఇత్యవేహి। తథాహి విభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహాసహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యాత్మానందసాగరస్యైవ రసపదవ్యపదేశ్యస్య లోకోత్తరచమత్కారకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యాయతే। తన్మాత్రోపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుతా నిర్వాహ్యా। అతఏవైతేషాం వ్యంజకత్వం వ్యంగ్యత్వం చ రసస్యేతి సర్వమలౌకికమేవ। అతో న కించిదసమంజసం ౨౨. ఆగంతుకచర్వణమపర్యాలోచ్యైవ భట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా ఉత్ప్రేక్షితాః। విభావాదినానాపదార్థమిళిత ఇత్యనేన విభావాదిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవో న నిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం భవతి। ఐకధ్యేన చర్వ్యమాణ ఇత్యుక్త్యా చర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మా ప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపః విగళితవేద్యాంతరశ్చాసౌ స్ఫురణవిశేషశ్చేతి- స ఏవ చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యాయతే-ఽభిధీయతే-తన్మాత్రేతి - తన్మాత్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయోగాత్-అతఏవేతి-ఏతేషాం విభావాదీనాం-అత ఇతి-కించిదీషదపి-నాసమంజసం ౨౨. ఆగంతుకేతి॥ఆగంతుకం తత్కాలోద్బుద్ధం యచ్చర్వణం స్వాదనం తత్- విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానే రసానుభవే నిర్వికల్పకత్వం న సంభవతీతి భావః- తర్హి సవికల్పకత్వం సంభవతీత్యత ఆహ - ఐకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యే తస్మింత్సవికల్పకత్వమపి న సిద్ధ్యతీతి భావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యేతరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధో-భయవిధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ - నవిరోధమితి॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- య ఇతి ॥ అతిజనః అలౌకికః ॥ శ్లోకం వ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్-ఠస్యేకఇతీకాదేశేచోక్తరూపసిద్ధిః॥ ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యేతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోఽపీత్యుక్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి । తథాచోక్తం ॥ యోఽలౌకికోఽప్యతిజనఃకారకసిద్ధోఽప్యకార్యభూతశ్చ। సవికల్పోఽప్యవికల్పస్సరసఃకేనోపమీయేత ॥ లోకవిదితత్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్ । లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్దవ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యజ్యతేనతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్టత్వాత్సవికల్పః । తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రతిమోఽయమిత్యర్థః॥ ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పననిర్బంధేన సామాన్యవాచినాథసపదేనవిశేషవాచినా శృంగారాదిపదేనవారసోఽభిధీయతామితిచేన్నైవం। శతకృత్వస్తదుభయపద ప్రయోగేఽపి కావ్యార్థానుసంధాన శూన్యానాం రసపరామర్శాభావాత్। ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయోగేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేఽపిరసాభివ్యక్తేః॥ అతోఽన్వయవ్యతిరేకయోర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తస్యైవ వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుతర్హిశృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవాచ్యత్వమస్త్విత్యాశంక్యసమాధత్తే- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా॥ ప్రత్యుతేతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకపదప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదానితేషామప్రయోగేఽపి అతఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా

మజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వంభవేదిత్యాశంక్యసమాధత్తే-ననుతర్హీ
త్యాదినా॥ తేషాంరసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాంఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రస శృంగారాది
పదానాంరసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతోనవైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాంరామ కృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనా ప్ర
త్యక్షాణాంరసానాంప్రతీతిహ్యస్ఫూర్తిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ
స్థేభ్యోరసశృంగారాది పదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా
ణాంతత్తద్రసానాంప్రతీతిరపిభవత్యేవేతి- తర్హికింనిషిధ్యతఇత్యత్రా

గారాదిపదానాంనిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత , తేషాంరసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితిచేత్ ,నహి వయం తేషాంఘటాదిశబ్దవ
త్సమయబలేనార్థావబోధకత్వంనిషేధామః।నహిపరోక్షరస
ప్రతీతిరపి తేభ్యోనిషిధ్యతే।కింతర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమ
నంతరభావినీబ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయేయంనిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికాప్రతీతిస్తస్యాఏవాయమభిధావృ
త్తివిషయతానిషేధఇతిసంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీరసప్ర
తీతిర్నకేనాప్యపహ్నోతుంశక్యతే కావ్యార్థానుసంధాననిపు
ణసరసతరచేతసాంసమున్మేషాదితిద్యోతయితుంపురః పరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౹౩౹ విభావాదీనాం సంయో
గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్యనిష్పత్తి ర
భివ్యక్తిరితిసూత్రార్థయోజనా౽త్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్యసోదరీ -
తత్సదృశీత్యర్థః- నతత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చయో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మాయస్యా
స్సాతథోక్తా- 'రసోవై సః'ఇతిశ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీరసాను
భూతిః- విశిష్టాయాఃప్రతీతేర్విభావాది మాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితిభావః-కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౹౩౹ అస్మిన్సూత్రే
సంయోగశబ్దస్సంవలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం
ధపరోనిష్పత్తిశబ్దోభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర అస్మిన్

పక్ష ఇత్యర్థః। నను విభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యేఽప్యేకైకస్యానేకరస సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపి రసస్యానాభివ్యక్తిరితి సూత్రే మిళితా నిర్దిష్టాః-తథాపి 'వియదళిమలినాంబుగర్భమేఘం మధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాం శ్రీః ధరణిరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరే దయితే ప్రసీద ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగం ప్రవృత్తిః కథమపి పరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతి చ హిమాంశోర్నిష్కళంకస్య లక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుః కపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగతే వివళితం సంభాషిణి స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతం, మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణం క్షణాచ్చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచచతురం జాతాగసి ప్రేయసీ'త్యాదౌ చ విభావానా

భిచారిణాం తత్ర తత్ర రసశ్లోకేషు కేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్యతే। తథాపి తేషామసాధారణానాం పరస్పరావినాభావబలాదన్యోన్యాక్షేపకత్వే సతి నానైకాంతికత్వమితి సూత్రే మిళితానాం గ్రహణమితి బోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమ ఏవ రసః। విభావాదివ్యజ్యమానతయా క్రమస్య విద్యమానత్వేఽపి రసాస్వాదాతిశయమహిమ్నా తస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

రస నవకత్వ సమర్థనం

తే చ రసాః శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టా నవైవ ౨౮. న

మనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాం చ కేవలానామేవ స్థితిః కథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥ సమాధత్తే॥ తథాపీతి॥ అయం భావః - విభావాదీనాం సాధారణత్వేఽప్యనైకాంతికత్వం- అసాధారణస్య విభావస్యానుభావస్య వ్యభిచారిణో వా కేవలస్య నిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి తత్ర తత్ర కేవలానాం స్థితిస్సూత్రే మిళితానాం నిర్దేశశ్చోపపద్యత ఇతి। అయమితి- నను ప్రతిపాదితప్రక్రియయా క్రమస్య విద్యమానత్వాత్కథమసంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్య క్రమస్య - నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతవేధవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్ - తే చేతి - శృంగారహాస్యకరుణా ఇత్యుద్దేశశ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణ బ

హువచననిర్దేశః ౨౮, నను రససంఖ్యాయాం మతభేదేనోచ్చావచత్వాత్కథం నవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధిమేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణేష్విత్యర్థః- కుతోపిహేతోః-వటయక్షవత్ - వసేయక్షప్రవాహోస్తీతి ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్ఆస్వాదనాత్ ।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

స్వాయంనియమోనసిధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యతఇతివ్యుత్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవార్థోయుక్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్। ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదరహితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరుణాదీనాంరసశబ్దార్థతైవనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగారప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార‘ వీరాద్భుతాదిషు రసేషు రసప్రసిద్ధి స్సిద్ధా కుతోపి వటయక్షవదావిభాతి । లోకేగతానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్రమోనః ॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్సలభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసానపరేవయంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ’ ఇతి ॥ అన్యేతు‘నశాంతమేనిరేరస’మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసానభిప్రైత్యాహుః॥ ‘రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగచ్చేష్టతేతావేతౌసుతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహోల్బణౌ । నైకోపిక్షమతేపుమాంస్తదనయోరాగమూలమున్మూలనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభువనేకానామశాంతేఃకథా’ అపిచ॥ ‘యదినవమతయాశమోవతస్స్యాత్కిమితిమునిస్సచనాలలక్షదేనం । అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్ప్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌ రాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కాలప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బణౌప్రవృద్ధౌ - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాంతేశ్శమస్య- తత్స్థాయికస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః- ఏనంశమస్థాయికంశాంతం- కిమితినాలలక్షత్ - ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్తవానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభంరాతీతిముఖరా రతిర్ముఖరా ఆ

ద్యాయేషాం తాన్-భావాన్ స్థాయిభావాన్ పరిగణయంత్సన్ - అస్యశాం
తస్య- కింవాఽలలంఘత్ కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని
ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుతఇత్యత
ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయిభావభేదాత్తంనిశ్చిత్యనపరిగ
ణయతువిభావాదీన్కుతోనదర్శయేదితిభావః-అ౫, పరిహరతి-నతావదిత్యా
దినా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామేతివచనమనుప

లంఘదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా
వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస
ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే। అపరేపున
స్స్నేహభక్తిభ్యాంద్వాదశరసానవతిష్ఠంతే । తతోనవై వేతి
నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదత్రోచ్యతే అ౫. నతావద్భోజరాజ
పక్షశ్శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోత్తరభా
వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపిహిస్థాయీతదానీ మానందాత్మక
తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥'విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే
ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ
పికుతోనరస'ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం
దస్వరూపమిత్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తి వానవా। నచే
త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్కథమానందప్రా
దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై
వానందరూపతాయాంవివాదస్తత్కథం శృంగారస్యాపి ర
సరూపతాసమర్థనం। తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా
ప్యానందప్రాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ
వివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాళోరపి తస్యార్థహానిస్స్య

దృతఇత్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే -
తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు
ణాదావప్యాస్తేయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ
దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితిమ
త్ప్రతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిఃశృంగారమాత్రరసతా

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యుపగమేనైవ।సోపపత్తింయుక్తించదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస మిత్యతోఽత్రోత్తరమాహ- తథాపీత్యాదినా॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంరత్యాదీనామష్టానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యేపాఠాత్పఠనాదేవ-ఉభయరూపతా స్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

దితిమదుత్తరంవ్యాసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా వేద్యాంతరస్యకాఽఽరేణచేతోనిరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యానందపాత్రమర్శాభావస్య విప్రలంభసత్త్వాంగీకారేణైవ రసత్వస్యప్రసాధనీయత్వాత్తథైవరీత్యా కరుణాదీనామపిరసత్వమకామేనాప్యురరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదౌనానందోన్మేషః కథంతర్హి సామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబంధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహాంతమానందమస్వాభూమేత్యానందాత్మతాప్రతిసంధానంకథంచ పునరపి తత్ర ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశమదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీకృతస్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతోనామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిమధ్యపాఠాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభిసంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయదిపునశ్చిత్తేమునేస్సమ్మతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతాం ప్రతిముఖానష్టావపిస్థాయినః । తేషాద్ద్రేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసంచారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశ్యేత్యథమసౌనిర్వేదమేవాదితః॥ అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధిమేవావిష్కరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య స్థాయివ్యభిచారితేద్వేఅపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిషూద్దేశ్యతయా ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షౌత్సుక్యాదిషుస్థితేషుసత్సు- సంచారిణామాదితః।అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః-శిష్టపండితానామా

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభిరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయె నాహ-కించేత్యాదినా॥ జుగుప్సేత్యాదిస్వభావఇత్యంతంస్పష్టం- యత్నే

ణః।కించ'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనానురోధాచ్ఛ్రితివిహాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయినమాహుః । కోహ్యశస్త్రాత్సాహోవానిర్వేదోవాశమోవాస్యస్థాయీత్యువాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। తదసంగతం। రసానాంప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నాట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్నైవం। నహివయంనాట్యప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే। కింతువర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ।అతఏవ«అష్టౌనాట్యేరసాస్మృతా''ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినాతదసంకీర్తనం తునాభావాభిప్రాయేణ। కింతునసార్వత్రికలోకయాత్రోపయోగితేత్యభిసంధినా।ననుసూత్రకారైఃకంఠతోఽనుపాత్తస్యనిర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం।సూత్రకృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః। యత్నేనకించిత్సూచయంతి।యథాకాణాదోరూపాదీన్కతిచిద్గుణాన్కంఠతోనిరూప్యపశ్చాచ్చశబ్దేనసప్తగురుత్వాదీననూసుచత్। తస్మాదస్తినవమోరసశ్శాంతః। ననుపితాదేఃపుత్రాదౌప్రీతిస్థాయికోవత్సలోనామరస స్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్ద్రతాస్థాయికస్స్నేహోపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగోచరస్తాత్పర్యస్థాయికోభక్తినామారసోప్యస్తీతిచేదుచ్యతే। రతిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతామాపద్యతే,సైవదేవతాగురునృపపుత్రమిత్రవిషయా చేద్భావశబ్దభావినీభవతి । ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్నేహభక్తీనాం రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవార్థంపదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యథేతి-చశబ్దేన - అనూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభావినీభావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

మితి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వే విఘటనేప
టుతానేత్యన్వయః-అత్రాభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా
దయోవిషయాయస్యాస్సాతథోక్తా-మునిగురునృపాదయో౽త్రాదిశబ్దా
ర్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితో వ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చ భా
వః-అతఇతి - నిర్వ్యూఢంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ
శాన్మిథస్స్నేహవిరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వే విఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః "రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త" ఇతి, అతోని
ర్వ్యూఢంనవైవరసాఇతి౨౬.అథైతేషాంమిథస్స్నేహవిరోధా

రసానాంమిథస్స్నేహవిరోధాఉచ్యన్తే

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే॥వికాసఃకుసుమస్యే
వపాదపస్యేవవిస్తృతిః । చేతసోబ్ధేరివక్షోభోవిక్షేపోమరు
తోయథా॥వికాసమూలశ్శృంగారోవీరోవిస్తరమూలకః। సం
క్షోభోపాధికోరౌద్రోబీభత్సఃక్షేపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్ ॥శృంగారహాస్యయో
ర్వీరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ
స్యాదేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌశృంగారబీభత్సౌతథావీరభ
యానకౌ । రౌద్రాద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః॥త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః। అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయ

త్వేతి॥వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేశ్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత
సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలోహాస్యరసః - విస్తరమూలో౽ద్భుతరసః-
సంక్షోభమూలోభయానకరసః-క్షేపమూలఃకరుణరసఇతివివేకః। శృం
గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి
పోషాతిశయఃవిదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపక్షేవిరోధమా

హ- అతఏవేతి- అయంభావః-యత్ర విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రా
రోపితో రసః- మ్లేచ్ఛాదౌ తథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థేసమ్మ
తిమాహ - ఏకత్రేతి-అత్రావధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావ
స్సూచ్యతే- యథా రావణస్సీతాయాః - ఏతేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రా
నురాగేజాతేఽన్యత్రానురాగప్రాగభావేచ విభావాదిసంపూర్తిసంభా
వనయా నైవ రసాభాసత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమమజాతానురాగే
వత్సరాజే జాతానురాగాయా రత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాస

త్వేనాభాసత్వం । ఉక్తంహి శృంగారతిలకే "ఏకత్రైవాను
రాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్ర
సాభాసస్త్రిధామత" ఇతి ౨౭. ఏషాంనవానాం రసానాం ర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయోనవస్థాయిభావాః॥ తత్ర శృంగారస్య రతిస్థాయిభా
వః। రతిస్సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః। సైవ విభావాదిభిస్స్వా
దుతాంనీతా శృంగార ఇత్యుచ్యతే। శృంగం ప్రాధాన్యమియర్తీ
తి శృంగారః। తత్ప్రాధాన్యం ధ్వనికారేణోక్తం "శృంగార ఏవమ
ధురః పరప్రహ్లాదకో రసః। తన్మయం కావ్యమాశ్రిత్య మాధుర్యం
ప్రతితిష్ఠతీ" తి। అత్రైవకారేణ ప్రాధాన్యమభిసంహితమితి లో
చనకారః। సద్వివిధః। సంభోగో విప్రలంభశ్చ। తత్ర సంభోగో ర
తిరహస్యే లక్షితః "అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసి
నౌ, దర్శనస్పర్శనాదీని సంభోగోయముదాహృత" ఇతి॥ ఉక్తం
హి "ప్రేమాభిలాషో రాగశ్చ స్నేహః ప్రేమరతిస్తథా। శృంగా

త్వప్రసంగాత్ -మ్లేచ్ఛాస్తిరశ్చాం మనాఘ్రాతవైదగ్ధ్యగంధానామనను
భూతవిభావాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహృ
దరాః-అతస్తేషాంద్వయానామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సహోపా
దానం- అతఏవ శృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౨౭. ఏషామిత్యా
దిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతం స్పష్టం॥ శృంగార ఏవేతి ॥ తన్మయం తద్విష
యం॥ సంభోగశృంగారం లక్షయతి - అనుకూలావితి ॥ విలాసినీ చ విలా
సీ చ విలాసినౌ ॥ శృంగారావస్థావిశేషానాహ-ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ- ప్రేమేతి॥ సంభోగశృంగారం విభజతే- సద్వివిధ ఇతి- సంక్షిప్తం లక్షయతి - యువానావితి॥ యువతిశ్చ యువా చ యువానౌ ॥ తం విభజతే- ఆద్యస్త్రివిధ ఇతి॥ త్రైవిధ్యం దర్శయతి - నవీనేతి। నవీనశ్చ విరహానంతరజశ్చ మానానంతరజశ్చ- తేషాం ॥ విస్తృతం విభజతే - విస్తృతోఽపీతి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజః శాపానంతరజశ్చ తేషాం - సంక్షిప్తభేదేష్వస్వర్థతాం దర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యౌత్సుకత

రశ్చేతి సంభోగస్సప్తావస్థః ప్రకీర్తితః" ఇవృణం చైతద్రసాకరే
"ప్రేమాదిదృష్ఠ్యౌరమ్యేషు తచ్చింతాత్వభిలాషకః, రాగస్తత్సం
గబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా, తద్వియోగాసహం
ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం, శృంగారస్తన్మయక్రీడా సంభోగేస
ప్తధా క్రమ" ఇతి। సద్వివిధః, సంక్షిప్తో విస్తృతశ్చేతి। తథాహి
ద్యోభూపాలేనోక్తః "యువానౌ యత్ర సంక్షిప్తాంత్సాధ్వ
సవ్రీడితాదిభిః। ఉపచారాన్నిషేవేతే స సంక్షిప్త ఇతీరితః"
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్।
విస్తృతోఽపి త్రివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్।
తత్ర నవీనే రతే లజ్జాసాధ్వససంభవే నవిరహానంతరభావిని ప్ర
ణయమానసతయా మానానంతరభావిని ప్రణయేర్ష్యామానా
నువృత్త్యా చ సంభోగాంగానాం కామశాస్త్ర ప్రతిపాదితా
నాముపచారాణాం సంక్షేపాత్సంక్షిప్తః। తదతిరిక్తేషు మధ్యభా
విషు సంభోగేషు ప్రవాసశాపానంతరభావినోశ్చ తత్తద్విస్తా
రాద్విస్తృతః ౫౧. తత్ర నవీనో యథా॥ పర్యాయోన్నమితే
న బాహుశిరసా ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీహస్తస్వస్తికసంవృతస్తన

యేత్యర్థః- ప్రణయస్యేర్ష్యాయా మానస్య చానువృత్త్యా చ- ఉపచారాణాం చుంబనాలింగనాదీనాం- విస్తృతేష్వప్యస్వర్థతామాహ - తదతిరిక్తేష్వితి- త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్విత్యర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజే విరహానంతరజానంతరమధ్యజే మానానంతరజానంతరమధ్యజే చేత్యర్థః ౫౧.

తత్ర నవీనముదాహరతి- పర్యాయేతి॥ పర్యాయేణ క్రమేణోన్నమితేన- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితగండపాలిః- చుంబనపరిజిహీర్షయేతి భావః-

తల్పమవాపితా శాయితాపి- సందానితోరుద్వయీ-గాఢసంయోజితోరు కాండా- బద్ధే సందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-విలంబ్యేతి॥ కించిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కౌతుకేన కల్పితమారోపిత మాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధో

భరాహస్తాగ్రరుద్ధాధరా। యత్రాత్తల్పమవాపితాపిశయి
తా సందానితోరుద్వయీ సీతా నూతనసంగతా రఘుపతేర్జాత
స్తథాప్యుత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీ యథా॥ విలంబ్య సమ
యం కించిత్కాలే కేళీగృహాగతే। స్మరవ్యగ్రతయా సీతా చక్రే
కిమపచేష్టితం॥ ఇహ స్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగా
నాం వ్యాపారాణామనుభావ ఉక్తః। కిమపీత్యనేన సహజప్రేమ
రమణీయా కేళిస్తదానీమతిమనోహరా జాతేతి ద్యోత్యతే॥ ౨॥
మానానంతరజో యథా॥ సఖ్యా కౌతుకకల్పితాగసి గతే రా
మే సమీపం ప్రియా వైముఖ్యం పరమాగతా న తు జహౌ తస్యాం
తికే సంగతిం। సా వాచంయమతాంగతాప్యచకలత్తచ్చాటువా
చాం శ్రుతిం నాశ్లేషప్రవణాపి తత్కృతహరాశ్లేషం న సా వార
యత్॥ అత్ర కోపాత్తతిపయోపచారసంకోచః। ప్రేమాతిశయా
చ్చ సంభోగోపీతి॥ తదేవం త్రివిధస్సంక్షిప్తస్సంభోగో వర్ణితః
౩॥ అథ విస్తృతః। తత్ర మధ్యజో నామ నవీ న విరహమానానం
తరజేభ్యోన్యోనంతరకాలభావీ॥ యథా॥ ప్రౌఢాలింగన
చుంబనామితసుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయః క్లిష్టప
రస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః। ప్రాంతాఘూర్ణిత
లోచనాః ప్రతిముహుః ప్రేమోక్తిసీత్కారిణోస్సీతారాఘవ
యోస్సమగ్రవిభవాశ్శృంగారలీలా బభుః॥ అయం సర్వోప
చారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః। అయమేవ ప్రవాసా
నంతరం వర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజో భవతీతి తస్యాపి ద

యస్మిన్ తస్మిన్-సమీపంగతే ప్రాప్తే సతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలింగనానుత్సుకాపి॥ ౩॥ అథ విస్తృతేష్వాదిమం మధ్యజముదాహరతి- ప్రౌఢేతి॥ ప్రాంతేషు ప్రాంతభాగేష్వాఘూర్ణితే-సుఖపారవశ్యాత్త్రిభాగమీలి

తేలోచనేయాసుతాస్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ ధైనుకాదిబంధవిశేషాః-వై యాఘ్రాదయఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ కతిచిద్భోగవిశేషాన్దర్శయతి- బిభ్రాణాఇతి॥ సీతాపతింసఖామంటపోపవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌపతంతౌచ - పర్యాయేణేతిశేషః॥౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యుపభోగానాహ- స్వేదాంభఇతి॥ స్వే

మేవోదాహరణం। శాపానంతరజస్త్వన్యత్రద్రష్టవ్యః॥ వాత్స్యాయనీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్యముక్తం‘బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతే।తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయంతురతంసాక్షాన్నానాకరణకంమతం’కరణానిధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥౪

అథకతిచనక్రీడావిశేషాన్దర్శయతి॥బిభ్రాణాఃపరివాదినీఃకుచభరోత్సంగెకురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శితబాహుమూలసుషమంతంత్రీస్స్పృశంత్యోనఖైః। మదస్పందితకుండలాలకభరామాధుర్యధుర్యస్స్వరాఃకించిత్కుంచితలోచనామృదుపద్గాయంతిసీతాపతిం॥౫॥యుగపదుభయపార్శ్వయోజితౌకందుకౌద్వావుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతౌపతంతౌ।కరకమలతలాభ్యాంకౌశలాద్ఘట్టయంతీకలయతికమలాక్షీకౌతుకంకోసలేంద్రోః॥౬॥ స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరంరాగాన్ముహుస్సంస్పృశన్ఫూత్కారోపధినాపరాగపిహితేపాత్రేయేణచుంబన్దృశౌ। శ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రతిముహుఃప్రాంశుప్రసూనాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతేవనే॥౭॥కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపన్నీరశీతలశిలాతలపుష్పతల్పే।కేలీముశీరదళకల్పితకాయమానే ధారాగృహేర

దాంభసః అపనయచ్ఛలాన్మార్జనవ్యాజాత్ - ఫూత్కారస్యోపధినా వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః- ప్రాంశూనాంపౌరుషాధికోపరిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ। ననురామస్యైకపత్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహేతిచేదగ్రేకవిరేవకుచభరశయనం కలావతీనామిత్యత్రోపపత్తింవక్ష్యతి॥౭॥ కర్పూరేతి॥ధారాగృహేజలయంత్రా

గారే॥ ౮॥ నీపఇతి॥ దివసేసతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితి భావః - నభసి శ్రావణేమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సధావదాతఉత్సేధవానత్యున్నతశ్చయస్సౌధస్తస్యగర్భేసరామస్సకాంతస్సన్ రేమేవిజహార॥ ౯॥ చాపైరితి॥ యువతయః పరిజనోయస్యసతథోక్తః-సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితి భావః-కామోరామమభ్యాజగామ-రామస్యకామనీయకజితకామత్వాదవసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషేణయిషురాసీదిత్యర్థః। తత్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్వ్విదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపే ప్రాప్తావలేపే స్ఫుటతిచకుట
జేసప్రవృద్ధేచలోధ్రే కందళ్యాంక్రీడదళ్యాం విరచితకుసు
మోపాజ్ఞనేష్వజ్ఞనేషు। ధారాళే౽భ్రాంతరాళే సతమ
సిదివసేగర్జితేస్ఫూర్జితేసౌ రామోరేమేసరామోనభసిశుభ
సితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుండ్రేక్షురూపైఃకమ
లకువలయోత్ఫుల్లభల్లీక్షురప్రైర్ద్విప్రైర్దృప్తైశ్చ సత్తచ్ఛ
దమధుమదవద్గంధవాహద్విపేంద్రైః॥ నిర్వ్యాధైర్హంసయో
ధైశ్శ్వరదుపవనమిత్రైర్జైత్రయాత్రాప్రవృత్తఃకామస్సంగ్రా
మకామోయువతిపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥ ౧౦॥ నవతరుణి
మసంచితోష్మగర్భంమృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం ।
కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోపగమే౽ధ్యశేతరా
మః ॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపే
క్షయైకపత్నీకత్వే౽పిశాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయం॥ ౧౧॥ ప
వంసంభోగంసప్రపంచంనిరూప్య సంప్రతివిప్రలంభంనిరూప
యితుకామస్తస్యకరుణాద్భేదంవక్తుంతదభేదమాశంకతే॥ న
నునిర్వేదగ్లానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యేనవిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హిమశిశిరయోరుపగమే హేమంతే శిశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాదినైపుణ్యశాలినీనాం॥ ననురామస్యకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-తత్రబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః క్వచిదాశ్రమావతారేశాపవశాద్రామస్యబహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపురాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజతే॥ సహీతి॥ సఃవి

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగే అయోగాఖ్యవిప్రలంభ ఏవ ॥ దృక్సంగాదీనాం క్రమేణ స్వరూపోదాహరణే దర్శయతి- దృగితి॥ ఆదరాద్దర్శనం చక్షుః ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ సాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుః ప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥ లజ్జారాగయోర్వశంవదా మా యత్తాం-

స్యకరుణాత్క- థంభేద ఇతిచేన్నైవం । యతో విప్రలంభస్య కాలాంతరభావిసంభోగాకాంక్షావతః కాలత్రయేపి తదాకాంక్షాశూన్యాత్కరుణాదస్త్యేవ భేదః। సహ్యాయోగవిరహమానప్రవాసశాపహేతుకతయా పంచవిధః । అయోగో యోగప్రాగ్భావః। విరహో యోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపి సంత్యేవ భేదాః। తత్రాయోగవిషయిరతిర్దశావస్థావతీ క్రమాదు

చక్షుః ప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం

పచీయతే। కాః పునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతాఽరతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహా మరణం చ దశా దశ॥ దృక్సంగో నామాదరనిరీక్షణం ॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవదాం సఖి దళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీం రామే పశ్య గతాగతం విదధతీమస్యాః కటాక్షావళిం । కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రాసస్పృహాభ్యామియం యాతాయాతవిధాయినీ మధుకరశ్రేణీ కిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥ అన్యద్విధేయమపరత్ర సఖిం నియుఙ్క్తే వక్తవ్య మన్యదపరం వచనం బ్రవీతి । ఆలోకతే ప్రియసఖం న తు నిశ్చినోతి రామైకతానహృదయా సఖి సంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పో యథా॥ కథం ఘేత్తూణ సఅపరిరహమహూసవో కఆ హావిఆ । అహరరసపాణసోక్ఖం చ హమే ఉజ్జకఆణు రామస్స॥ ఛా॥ కం రేశ్వహీత్వా స్వయం పరిరంభమహోత్సవః కదా భవితా। అధరరస

అతఏవ గతమాగతం చ విదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగ ఇతి॥ మనస్సంగః ప్రియతమే నిత్యం చిత్తస్య విశ్రమః॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి। నతు నిశ్చినోతి ప్రియసఖీయమితి న నిశ్చినుతే॥ ౧౩॥ సంకల్పో నాథవిషయో మనోరథః ఉదాహృ

తః॥ ఉదాహరతి-కంఠఇతి॥ ఛా॥కంఠఇతి॥ ౧౪ ॥ జాగరస్తువినిద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాఅమితి॥ ఛా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్శ్యం-కార్శ్యమంగస్యతానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగంనిఖిలశ

పానసౌఖ్యంమమభవేత్ఛ్రీదానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥
మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్రిపత్రపవనైరివాయతైః । శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానకీనయనయోరజృంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరోగమ్యతే ॥ ౧౫ ॥
యథావా॥మన్మైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంససందేశే॥ జాం
అంసీంఅణఅణజుఅళళ్లోంహిఅజాఅరాఅకివాతమ్మిమఅణదహణ
జ్జాళజాలాహిదావా।చిత్తారద్ధేసురఅవిహవెచుంబణాంణపపర
త్తేంకివారహుపఇముహోవీడిఆరాఅజోఆ ॥ ఛా॥జాతంసీతానయనయుగళంలోహితంజాగరాద్వా కింవాతామ్రంమదనదహనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారబ్ధేసురతవిభవేచుంబనానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖె వీటికారాగయోగాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృశతా ।యథా॥ కింపంచబాణశరవర్షణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయేవా।నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజోమధ్యస్యమూర్తిమఖిలాంగమధాన్మృగాక్ష్యాః ॥౧౭॥ యథావా॥ సూక్ష్మలక్ష్యదళనేనకౌశలీకామఇత్యవనిజావిచింత్యవా॥ రామమానసనివతుమాథవాసాతనుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిఃప్రి

రీరమపి- నాభీసరస్తటంకుచాచలమూలంచభజతీతితథోక్తస్య మధ్యస్య మూర్తిఃంస్వరూపం- అధాదపహాత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణేత్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్శరపాతనివారణంచసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥ తనుఃకృశాం॥ ౧౮॥ అరతింలక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్రాప్రీతి

రరతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- పాణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోధనిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥౨౦॥ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి॥ ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧ ॥ సమ్మోహో మూర్ఛనం భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥రఘువరేతి॥ హేరఘువర- సమ్మోహం మూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణం లక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥యథా॥ పాణౌ న కేళికురరీముररీకరోతి నా
లోకతే ప్రియమరాళమరాళకేశీ। విన్యస్య సా కరసరోజమురో
జభాగే బాలా విచింతయతి రామ భవంతమేవ॥౧౯॥ హ్రీత్యా
గో యథా॥ నవీనసంగే నలినేక్షణానాం విస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం। మత్వైవ లజ్జాం మహిలా విహాయ త్వాం రామ
గంతుం త్వరయాభ్యుపైతి॥౨౦॥ ఉన్మాదో యథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబం రామ త్వదీయాననవిభ్రమేణ। సము
గ్రహ్లాస్ఫురదోష్ఠబింబా సా చుంబితుం ధావతి సారసాక్షీ॥
౨౧॥ సమ్మోహో యథా॥ రఘువర తవేతి శబ్దం పీత్వా మ
నోహరమపి శ్రోత్రేణ। మృత్యుహాసితం మన్వానా సమ్మో
హం యాతి సా వియోగార్తా॥ ౨౨॥ ప్రియసంగమస్య సర్వ
థా మగ్లభత్వే ప్రాణత్యాగోద్యోగో మరణం। తస్యామంగ
ళత్వాద్రసవిఘాతాచ్చ సాక్షాదవర్ణనీయతా॥యథా॥ సాశో
కచూతకలికా నవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం। ఆలింగితుం రఘుపతే యతతే త్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా॥ ౨౩ ॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్తేన విలంబమానే నాయికాయాస్సంతా

రణం మరణార్థస్తుప్రయత్నః పరికీర్తిత ఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సేతి॥ అశోకాదికామశరావివాగ్నిశయ్యా - తాం-ననూన్మాదమరణయోస్సంచారిత్వమవస్థాత్వం చ కథమితి చేత్ స్థాయిభావసహకారిత్వోపానినాసంచారిత్వం రసాస్వాదనిమిత్తత్వోపాధినావస్థాత్వం చేతి వివేకః ౨౩॥ ఏవమయోగవిప్రలంభం నిరూప్య విరహహేతుకం విప్రలంభముదా

హాతుఃకం విరహం లక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హస్తన్యస్తముఖాంబుజేతి కందర్పో విరహానల ఇతి చోదాహరణద్వయమత్రాప్యనుసంధేయమిత్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజం విప్రలంభముదాహర్తుం మానం లక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనం చ॥ తత్ర రమణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

షో విరహ ఇతి కథ్యతే। అత్ర నాయికా విరహోత్కంఠితేతి గమ్యతే। విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రానుసంధేయం॥ మానజో మానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధో భవతి। మానద్వైవిధ్యం నాటకసంజీవనే కథితం "అపరాధభవః కోపో యూనోర్మాన ఉదాహృతః। స చ ప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామాన ఇతి ద్విధా॥ తత్ర ప్రణయమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే। రమణేన రమణ్యా వా కృతం తచ్చ ద్విధా భవే"దితి॥ తత్ర రమణకృతం యథా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయ భవతా వేగాత్సమాగమ్యతామిత్యాలీవచసోపసృత్య దయితే ప్రచ్ఛన్నవేషస్థితే। సీతాయాం ముఖముద్యదిందుసుషమం పూర్వం కషాయం రుషా పశ్చాద్వీక్ష్య తముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥ ౨౮॥ రమణీకృతం యథా॥ కర్తవ్యః కమలేక్షణే మమ శిఖాబంధస్త్వయా సంప్రతీత్యుక్త్వా భూమిసుతా వధూసముచితం ధమ్మిల్లబంధం వ్యధాత్। సభ్రూభంగముఖాంబుజే దయితే జ్ఞాత్వా శిఖావిక్రియామంతర్గుంభితహాసభాసురముఖీ జగ్రాహ కంఠం స్వయం॥ ఇదం రమణీకృతం ॥ ౨౯॥ పత్యాః కోపో భవేన్మానో జ్ఞాతకాంతాంతరస్పృహే॥ యథా॥ రాజానో బహువల్లభప్రకృతయో రామస్తు నైవంవిధస్సంప్రత్యేష సవేపథుః పులకితో వైవర్ణ్యవాన్వర్తతే। భర్తా వాస్తు యథా తథా విముఖతా స్త్రీణాం తు నో యుజ్యతే

యోరాశసభేదే స్యాదంగరాగే విలేపనే। నిర్యాసే చ కషాయోఽథ సురభౌ లోహితేఽన్యవదితి విశ్వః॥ ౨౮॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్య ఇతి॥ ధమ్మిల్లబంధం కబరీబంధం॥ ౨౯॥ ఈర్ష్యామానం లక్షయతి- పత్యావితి॥ ఉదాహరతి- రాజాన ఇతి॥ బహుషు కళత్రేషు వల్లభా ఆసక్తాః ప్రకృతిస్స్వభా

నో యేషాం తే తథోక్తాః- అంతర్జనుషాంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౬॥ నన్వేవం విధస్య మానస్య కథమపనయ ఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాంత్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥ స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభం విభజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామే గచ్ఛత్యసురవిజయమితి ప్రాగుదాహృతమతోఽదాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి ॥ భావిప్రవాసజం వి

ముగ్ధేంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషో మా భూశ్శరవ్యం రుషః ॥ ౨౬॥
మానస్య శాంత్యుపాయాః కతిచన కామశాస్త్రే కథితాః। ఉక్తం హి రతిరహస్యే "మానస్య శాంత్యుపాయాస్తు వైక్లబ్యం భూవిలేఖనం । గద్గదాభాషణం బాష్పత్యాగశ్చరణవందనం" యథా॥ వహతి విషణ్ణం వదనం భూమిం విలిఖతి సగద్గదం భణతి । బాష్పం ముంచతి రామః పాదపతనం కరోతి యాతు సఖి కోపః ॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చ ద్వివిధః । భూతప్రవాసజో భావిప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణం ప్రాగుక్తప్రోషితభర్తృకోదాహరణమేవ ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయో యథా॥ రామ త్వత్తనువీక్షణేషు విరహో జాతో నిమేషేణ యో యశ్చైకాంగనిరీక్షయా తదితరాంగాలోకనే నిర్మితః । తావేవ ప్రథమం కథంచిదపి సాసోఢుం న శక్తాధునా త్వం చేచ్ఛత్రుజయాయ గచ్ఛసి తదా కా వా భవిత్రీ కథా॥ శాపవిప్రలంభస్తు మేఘసందేశాదౌ ద్రష్టవ్యః ॥ ౨౮॥ ద్వివిధస్యాప్యస్య శృంగారస్యానుగుణా వ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకే పరిగణితాః। "శంకాసూయా భయగ్లానీ వ్యాధిశ్చింతా స్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్మయావేగా నిద్రోన్మాదో మదస్తథా ॥ విషాదో జడతా వ్రీడాఽవహిత్థా చాపలం మృతిః । ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యాశ్శృంగారే వ్యభిచారిణ" ఇతి* ఏవం తావత్సప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణ పక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలంభోదాహరణస్యాత్రానుచితత్వాదన్యత్ర ద్రష్టవ్యం తదిత్యాహ - శాపవిప్రలంభస్త్వితి ॥ ౨౮ ॥ అథ శృంగారానురూపాన్ వ్యభిచారిభావానాహ- శంకేత్యాది కారికాద్వయేన॥*॥ అథ హాస్యరసనిరూపణాయావసరం

దర్శయన్రసానాంకార్యకారణభావమాహ- హాస్యఇతి॥ హాస్యస్థాయినం
హాసంలక్షయతి- హాసఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీందర్శయతి- కుబ్జేత్యాది
నా॥ పురుషాఃస్త్రియశ్చ-వికృతవేషాఇతిశేషః॥ శ్రమఇతి ॥నిద్రాచిత్త
నిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః॥హాసస్యషాడ్విధ్యసమ్మతిందర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రంనిరూప్యాధునాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృం
గారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః
“హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చ
తథావీరాద్బీభత్సాద్భయానక”ఇతి ॥ హాసోవికాసోమన
సోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకా
దయఃపురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాప
శ్రవణమపివిభావఏవ।ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృ
తస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్తు॥శ్ర
మశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోగ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయా
వహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ॥ అయంస్మితాదిభేదేనష
డ్విధః। ఉక్తంహిభారతీయే“స్మితమపిహసితంవిహసితముప
హసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదౌస్యాతాము
త్తమమధ్యాధమప్రకృతికానాం ॥ స్మితహసితేశ్రేష్ఠానాం
మధ్యానాంవిహసితోపహసితేచ। అధమానామపహసితంత
థాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌ
ష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవే
త్॥ఉత్ఫుల్లాననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షిత
దంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే”ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభా
వానాం“ఆకుంచితాక్షిగండంయత్సస్వరంమధురంతథా।కా
లాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికా
రికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసి
తోపహసితేలక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం-కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహసితేలక్షయతి- అథేతిశ్లోకేన॥ షడ్విధానామపికారణత్రైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపునరితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం యథాతథా-ఆఘాతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౨౯॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణంనిరూపయతి- అథునేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్ఛజిహ్మదృష్టినిరీక్షణం।నికుంచితాంగకశిరస్తథాపహసితంభవేత్” ఏతద్ద్వయంమధ్యమస్వభావానాం॥ “అథాపహాసితంయత్తుసాస్రనేత్రంతథైవచ। ఉత్కంపితాంగకశిరస్తచ్చాతిహాసితంభవేత్” ఏతద్ద్వయ మధమస్వభావానాం॥ తేపునరప్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి॥ అత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశిలాభిఘాతాదంతర్గ్భియాఝడితివామనకుబ్జలోకాః। ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళంవిశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంఠ జుషాం జనానాం॥ ప్రథమంమధురశ్శృంగారోదర్శితః। తదనంతరం మధురతరోవిప్రలంభః। తతోమధురతమః కరుణోనిరూపణీయః। అత్రాంతరేప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయాహాస్యోనిరోపితః॥ ౨౯॥ అధునాప్రాసంగికం పరిసమాప్యప్రకృ

కరుణరసనిరూపణం

తంమధురతమంకరుణంనిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశాదివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుఠన హాహాకారదైవోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్త్వికవాన్నిర్వేద దైన్యాలస్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమగ్లానిచింతామరణ చాపలవిషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికః కరుణః

మూలేకరుణేకథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ ‘గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభావవిభవస్ఫురత్ప్రౌఢిర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః। సుఖంవాదుఃఖంవానిబిడయతుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతిపూర్ణోరసభర’ఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసామాజికవిషయేతివివేకః॥ కరుణరసముదాహరతి- భేరీతి॥ నిర్భరగర్భగాలిస

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ
గంతుమసమర్థా ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమా ఇతిపాఠే- శిశూనాం
పాదలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనా ఇత్యర్థః- కపోతాన్పారావతానపి -
ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహే॥ స్థా
నభ్రంశవిభావోయంకరుణః ॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ 'హామాతస్త్వరి
తాసికుత్రకిమిదం హాదేవతాః క్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోశనిర్హుతవహ

యథా ॥ భేరీభూరివిజృంభణం రఘుపతే రాకర్ణ్య ధాటీముఖే
వైరిక్షోణిభుజాం విహాయ నగరాణ్యేకైకశో ధావతాం। దారా
నిర్భరగర్భగాః శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః పరం క్రందంతో బ
తమజ్జయంతికరుణాపూరే కపోతానపి॥ ౩౦॥ ఏవం కార్యభూతక

రౌద్రరసనిరూపణం

రణనిరూపణానంతరం తత్కారణం రౌద్రం నిరూపయతి। అనుహ్య
ద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పా
రుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనః స్వేదనిర్భర్త్సన భ్రుకుటిక
పోలస్ఫురణముఖరాగ భుజోద్యమన బాహుఘట్టనాద్యనుభావః
స్తంభప్రళయాతిరిక్తసకలసాత్త్వికః క్రోధస్థాయికో రౌద్రః।
వ్యభిచారిణస్తు ॥ హర్షాసూయే తథా గర్వ ఉత్సాహో మదఏ
వచ। చాపల్యముగ్రతా చైవ రౌద్రే భావా భవంత్యమీ ॥ య
థా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాం
తరాళత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గం స్ఫురదధరహనుభ్రూకుటీభీమ
వక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూర్జ
థుస్ఫూర్జదుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషం రఘుపతి మసురావీ
క్ష్యదిక్షుద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసపరిస్తావాద్రౌద్రా

స్త్రం గేషుదగ్ధేదృశౌ। ఇత్థంఘుర్ఘురమధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాంగిర
శ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి'॥ ౩౦॥ అథరౌద్రరసనిరూ
పణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీందర్శయతి - అనుహ్యాదిత్యా
దినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి ॥ స్ఫూర్జథుర్వజ్రనిర్ఘోషఇవ- స్ఫూ
ర్జంతీనా ముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్వ్యాప్నువన్ ప్రఘోషోమహానాదో

యస్యేతంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహఇతి॥ తత్సా
మగ్రీందర్శయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి - ఉత్సా

వీరరసనిరూపణం

నంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్థాయీవీరరసః కార్యే
లోకోత్తరేమహతి॥ అలోకసాధారణేషుదుర్జయశత్రుజయా
దిషుసాతిశయఃప్రయత్నఉత్సాహః । సఏవవిభావాదిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి। అస్యచోత్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమ
పురుషఆలంబనవిభావః। అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయ
బలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః।
అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయపూ
ర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయో
జితేంద్రియతా। బలంశారీరం। పరాభిభవోద్యోగోమానసః
పరాక్రమః। ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః। ప్రతాప
శ్శత్రూణాం దుఃఖకారిత్వం । ప్రభావస్తేజోధిక్షేపాద్యస
హిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయఆదిశబ్దార్థః। స్థైర్యధైర్యశౌ
ర్యౌదార్యవైశారద్యాక్షేపవాక్యాదిభిరనుభావైర్నాట్యేఽభి
నేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥అమర్షఃప్రతిబో
ధశ్చవితర్కోఽథమతిర్ధృతిః। క్రోధాసూయోగ్రసంమోహాఆవే
గశ్చోపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్య
మీ॥ అత్రభరతవాక్యం''ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వా
చ్చసమ్మోహాత్ । వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసోనామసంభవ
తి॥స్థితివీర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః।
వాక్యైశ్చాక్షేపకైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయ''ఇతి। అయం
త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయావీరశ్చ ॥క్రమాద్యథా॥ రే
రేలంకేశ రామంకిమితి మృగయసేతిష్ఠ రే నిష్ఠురామేప్రోష్ఠ
పాత్రీయాతికాయక్షతజరసఝరైస్సస్యగాచవ్యపూర్వం।

హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ఉత్సాహేనాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్॥ క్రమేణోదాహరతి॥ రేరేఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౩౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ३३ ॥ దయావీర ముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ३४॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- అ

నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికరినానింద్రజిత్ప్రాణవా యూనాత్కాండాస్త్రవృత్త్యాలఖండాచలకబళవిధావ్యగ్రభావం భజంతే ॥३२॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషి స్మే రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవా దార్యలీలాం॥ ३३ ॥ దయావీరోయథా ॥ రామపవదయావీ రోనాపరశ్శరణాగతం। కాకాసురమరక్షద్యస్సాపరాధమపి ప్రభుః ॥ ३४ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్భనో ద్భూతమనర్థాశంకనంభయం। తదేవచరసీభావంప్రపన్నం స్యాద్భయానకః॥శస్త్రాస్త్రకూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార ప్రతిభటవ్యాహారవిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥వ్యభిచారిణస్తు॥ సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥ సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంవీక్ష్య ధాటీభటా న్దిక్షువ్యాపృతచక్షుషఃక్లమజుషఃక్షీణత్విషశ్చద్విషః । గా హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాపి ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినాకూదరాన్ ॥३५॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా జుగుప్సైవబీభత్సోస్యయామాంసాస్రాదిదృష్టిజా। అస్యమాం సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

శ్చేతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్సాంసాస్ఫాలనాన్॥३५॥అ

థబీభత్సం లక్షయతి- సేతి॥ ఉభావప్యేకతోఽదాహరతి- డాకిన్య ఇతి॥ గతరసైశ్శుష్కైః- తరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైః అస్రైశ్శోణితైశ్చ పూయైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్ర రక్తమాంసాదీనాం పూయాదీనాం చాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వా ద్ద్వయోరప్యుదాహరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతం లక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః। వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రోగో మతిర్మదః। మరణం చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః॥ స ద్వివిధః। క్షోభీ చోద్వేగీ చేతి। రక్తమాంసాదిభిశ్చ క్షోభీ। పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చోద్వేగీ(ద్వయం)యథా॥ డాకిన్యః కౌతుకిన్యః కరికరనికరై రామసంగ్రామజాతై ర్నిస్సంకోచాః పిశాచా గతరసతరసైశ్చాస్రపూయైశ్చ విస్రైః। కూశ్మాండాః కాలఖండాచలకులగిళనాద్భూరితృప్తాశ్చ దృప్తా భేతాళా హస్తతాళాన్విదధతి ముదితా భుక్తనక్తంచరాంత్రైః ॥౩౬॥

అద్భుతరసనిరూపణం

అథాద్భుతం నిరూపయతి। విచిత్రార్థేక్షణోద్భూతో హృద్విస్తారోద్భుతో రసః। అస్య విచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపనిర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు ॥ఆవేగో జడతా మోహో హర్షణం విస్మయస్మృతిః। ఇతి భావా నిబద్ధవ్యా రసజ్ఞైరద్భుతే రసే॥ యథా॥ జేతవ్యో రాక్షసేంద్రోఽద్విగుణదశభుజో మంత్రిభృత్యాశ్చ దైత్యాః పుత్రస్సుతాఽమజైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మా మర్త్యో ద్విబాహుస్సచివపరిజనా భల్లుకాశ్చ ప్లవంగా భ్రాతా చ క్షీరకంఠస్తదపి విజితవానద్భుతం రామభద్రః ॥౩౭॥ యథావా ॥ మమైవ నాటకే కంసవధే॥ ఆరూఢః కురథం రజోంధితదృశా సూతేన సంచోదితై

తవ్య ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-ఆరూఢ ఇతి॥ శూలేనోత్కంపీ ఉత్కంపనశీలః కరో యస్య స తథోక్తః- అన్యత్ర శూలేన శూలవ్యాధినోత్కంపి నాకరౌ యస్య స తథోక్తః- విషమదృక్ త్ర్యక్షః అన్యత్ర లక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంవిధో రథీ రథికః - రజోంధితదృ

శా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణో రజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్ర పరాగపిహితనేత్రేణ-సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదానాం తదశ్వత్వాన్మతాంతరే శబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః - అన్యతా త్రిసన్నహరణై రిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రక్రాంతే చక్రే యస్య తం తథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః అన్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా న భ్రమతీతి భావః - ఏతాదృశం-కురథం భూరథం- అన్యత్ర కుత్సితరథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్శేషో గుణో మౌర్వీ యస్మిన్ తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపత్రో గరుడవాహనస్సప వవిశిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం- ధృతం శీఘ్రం సంధాయ త్రిస్రః పురః పంచతాం మృతిం-అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తం చ "చక్రేత

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రక్రాంతచక్రం ధృతం ।
చాపే హీనగుణే విపత్రవిశిఖం సంధాయ నిర్వ్యద్ఘతం శూలో
త్కంపి కరోఽరథీ విషమదృక్ త్రిస్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కుర
థం భూరథం అన్యత్ర కుత్సితం రథమారూఢ ఇతి యోజనా। కుర
థమిత్యత్ర కోర్న సమాసః ।"కుః పాపార్థే ఆజీషదర్థ' ఇత్యాది
గణసూత్రేషు క్వాదీనాం పాపాద్యర్థ విశేషే నిత్య సమాస
స్యోక్తత్వాత్। పాపకుత్సేషదర్థానాం కోరర్థత్వాత్ । అప్ర
కృతే తు కుత్సార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన న కదాదేశః ॥౩౭॥ అ

చ్ఛత్త్రమితి త్రిపురజయసమయే స్యందనస్తత్పదాంకద్వైతీయీకాంబుజాక్షీ శరధిరపి సగోత్రస్తద్ద్విజాతాధినాథః । కాండాస్తజ్జాతజాతాననకుహరచరా జ్యా చ తన్మస్తచక్రీ యస్యాభూత్సోఽవతాన్నశ్శిశిర కరకరోల్లాసిచూడో మహేశః" ఇతి॥ నను రథపదయోశ్చాన్యనుశాసనబలాత్ కద్రథమితి వక్తవ్యే కథం కురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి - కోః కుత్సార్థకస్య కుశబ్దస్య- అయంభావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూమ్యర్థకత్వాత్ కుత్సార్థకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యం న భవతీతి-తత్ర హేతుమాహ- కుః పాపార్థ ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రేషు తద్వ్యాఖ్యానావసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానాం కోరర్థాన్ దర్శయతి- పాపేతి॥ నన్వత్ర కుత్సార్థస్యాపి కవిసంరంభగోచరత్వాత్తస్యైవేత్యాశంక్యాహ- అప్ర

కృతేత్యేతి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాత్తదభావఇతి ॥ ౩౭ ॥ అథశాంతరసంలక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావస్యస్థాయిభావః । అస్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - శ్రీరామేతి ॥ ఆమృశంతిఅనుసందధతే ॥ ౩౮ ॥ అథవిభావాదిస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావంలక్షయతి- శుక్త్యేతేనేతి॥ ఆలం

శాంతరసనిరూపణం

థచరమంశాంతరసంనిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యపేక్షో భావశ్శాంతరసోమతః॥అస్యభవభంగురతాదయోఽభావాః। పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్నిమేషతాదయోఽనుభావాః। స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్త్వికాః। జుగుప్సాధైర్యమతిస్మృతిశ్రమహర్షవిబోధాదయోవ్యభిచారిణః॥యథా॥ శ్రీరామబాహుశమితాసురవిఘ్నవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయఃపులకాప్లుతాంగాః । మోక్షాయమోహరహితాముహుగామృశంతితద్ధామధీమయమనామయమాదిమంయత్ ॥ ౩౮॥ ఏ

విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం

వంరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్య సంప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ॥ శుక్త్యేతేనవాథదృష్టేనయేనభావోవిభావ్యతే । సవిభావో ద్విధా లంబనోద్దీపనవిభేదవాన్॥ భావోరత్యాదిర్నిర్వేదాదిశ్చ । విభావ్యతేవ్యక్తీక్రియతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాద్విభావఇత్యర్థః ॥ ఆలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకాదికః । ఉద్దీపనంతదుత్కర్షహేతుస్తచ్చచతుర్విధం ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః। తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టాయౌవ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయికాచనాయకశ్చనాయకౌతావాదీయస్యసతథోక్తః -కుబ్జవామనాదయోఽత్రాదిశబ్దార్థాః ।ఏవంసామాన్యేనాలంబనవిభావముక్త్వాశృంగారమాత్రోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీపనమితి ॥ తస్యారతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వంలక్షయతి-అనుభావఇతి॥ భ్రోవోరత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభా వాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగా రాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగార స్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్భూతహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
దలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తి
తాః ॥ తచ్చేష్టాస్తు॥ భావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యం ధైర్య
మిత్యపి। లీలావిలాసోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టా
యితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా। కుతూహలంచచకితం
వికృతంహసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధా
మతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్త్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్త
ద్భవాస్సాత్త్వికామతాః॥ తేచస్తంభాదయోష్టౌప్రాగుక్తాః॥
ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతేవ్యభిచారిణః । తఏవాన్య
త్ర సంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాః ॥ తేచనిర్వేదాదయః
ప్రాగుక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరి
ణీశంబరవైరిశక్తిశ్శృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ।విధేర్వ
ధూనిర్మితినైపుణైకలీలాముదేరామతవాస్తుబాలా ॥౮౦ ॥
ఉద్దీపనవిభావస్తద్గుణాదిర్యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసి
తానిహావాభావాశ్చమంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః ।
కందర్పవైభవపుషోవపుషోపశోభారామస్యమానసముదంస
ముదంచయంతి ॥ ౮౧॥ ....*
అనుభావోయథా ॥ భ్రూవల్లరింరతిపతేర్నవచాపయష్టిమా
కుంచ్యతత్రవినివేశ్యతదస్త్రరూపాం।శృంగారభంగిరసనిర్మ

శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ౮౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహర తి- ముగ్ధాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౮౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూ వల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్మయక్రీడేత్యుక్తావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యారసేనానురాగేణ చ నిమీలితాన్- అవ్యాజానిత్యర్థః- శృంగార భంగిరేవ రసస్తైలాదిస్తేన నిర్మలితాను త్తేజితాంశ్చ - లజ్జయా అలసాంత్సంకుచితాన్॥ ౪౨॥ అథ సాత్త్వికానాం స్వరూపముదాహరణం చ॥ స్తంభ ఇతి॥ రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యో జాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనయా చేష్టావిఘాతస్తంభ ఇత్యర్థః॥ ప్రళయ ఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'వాక్కాయమనసాం ప్రాయః ప్రళయో నష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవం స్తంభం సుఖమూలం ప్రళయం చోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసాన్ రఘుపతౌ కిరతిస్మ బాలా॥ ౪౨॥ అ
ద సాత్త్వికవికారాణాం మేకైకశో లక్షణోదాహరణే చాహ॥ స్తం
భస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయ
స్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాధమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయం యథా॥
శయ్యోపాంతగతైవ భూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలా నీవీ
ప్రాంతకుచస్పృశం ప్రియకరం రోద్ధుం కథం శక్నుయాత్। కిం
చాస్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపి తదా సమ్మోహమాపేదిరే స్వాం
తస్థైర్యజుషి ప్రియే కిములయం నీతాని చేతోభువా॥ ౪౩॥ సు
ఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆ
పుంఖమగ్నకందర్పపత్త్రిపత్త్రావళీమివ। రామోత్సంగం గతాం
గేషు రోమాంచమవహద్వధూః॥ ౪౪॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వే
దో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గా

శయ్యేతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ-న చుంబితా నాలింగితా చేత్యవధారణార్థః అత్ర పూర్వార్ధే స్తంభ ఉత్తరార్ధే ప్రళయశ్చ॥ ౪౩॥ సుఖాదీతి॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచః॥ సుఖజన్యం రోమాంచముదాహరతి- ఆపుంఖేతి॥ స్పష్టం॥ ౪౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూ యుగపల్లక్షయతి- వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదః- అనురాగరోషభయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథుః॥ హర్ష

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుంచోదాహరతి॥ స్మరేతి ॥ పులకైః స్వే దశీకరై రాప్లుతంవ్యాప్తమంగం యస్యాస్సాతథోక్తా। అత్రపులకశబ్దస్తద నంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీయంత్రపుత్రీవ॥ ౭౫॥ వి ..దేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యపాండర్య విప్లవాద్యనుభా వంఛిన్నవర్ణ్యంవైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్టాణేతి॥ ఛా॥ దృష్ట్వేతి ॥ ..పోలేఽండభాగయోః- ఇత్యేవంప్రకారేణమాంకింసంప్రతారయసికిసు ర్థ్వంవంచయసే- వదేతిశేషః॥ ౭౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయంయథా॥స్మరేమపత్రానిలఘట్టితేవ ప్ర
వేపమానాపులకాప్లుతాంగీ। ముక్తామయీకాంచనయంత్రపు
త్రీయథా ప్రియాం కేవిలలాససీతా ॥౭౫ ॥ విషాదమదహ
ర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥యథా ॥ దట్టాణసహితక్రౌ
మ్మికవోళేపాండురత్తణ।రామేతుహావణసత్తసపతారేసికిత్తి
మ॥ ఛా॥ దృష్ట్వాసఖితరక్రయామికపోలేపాండురత్వం।రా
మేతవమనస్సక్తంసంప్రతారయసికిమితిమాం॥ ౭౬॥ అశ్రు
నేత్రోత్థవంవారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరణత్రస్యన్మృగబాష్పాకులేందువత్ ॥ అలక్ష్యతముఖం
సా ప్రేంరామవిద్వేషిమోషితాం॥ ౭౭॥ మతంగగ్దదభాషి
త్వంవైస్వర్యంప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ ఊమాఊమాక్షరా
లాపాముగ్ధాయాముఖనిర్గతాః ॥ అమూముహుర్మహా
రామంమారమార్వీరవాఇవ॥ ౭౮ ॥ అథనిర్వేదాదీనాంవ్యభి
చారిభావానాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖదార్యతత్వ

దిజన్యంనేత్రమార్జనాద్యనుభావంనేత్రజలమశ్రు॥దుఃఖమూలమశ్రూ దాహరతి- తమఇతి॥స్పష్టం॥ ౭౭॥ వైస్వర్యంలక్షయతి-మతమితి ॥ హ ర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి త్వంవైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- ఊమేతి॥ ఊ మఊమాణ్యతిమందాన్యతిదీనానీతియావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణియే షు తేతాదృశాఆలాపాఆభాషణాని॥ ౭౮॥ అథనిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహేత్యాహ॥ అథేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖా దిజనితా నిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయం విభావానుభావరసాంగత్వేన స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి-అత స్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-చింతాశ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోఽనుభావాః॥ గ్లానిం లక్షయతి-గ్లానిరితి॥ క్షుత్పిపాసాసాధ్వనాదిప్రయాసజనితో బలాపచయో గ్లానిః॥ శంకాం లక్షయతి - శంకేతి ॥ పరకౌర్యాదాత్మదౌర్నయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనం శంకేత్యర్థః। రోషవైవర్ణ్యవైస్వర్య్యదిగవలోకనాదయోఽనుభావాః॥ శ్రమం లక్షయతి-శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదశ్శ్రమః - స్వేదోపమర్దనాదయోఽనుభావాః ॥ ధృతిం లక్షయతి - చేత ఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వేక్షః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం। శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేశ్చేతస్థైర్యం ధృతిర్భ
వేత్ ॥ పంచానాముదాహరణాని ॥ వ్యర్థాస్సర్వోపచారా మల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరం తస్యా శ్శుష్యచ్ఛిరీషప్రతిభట
మధునాలజ్జయాంతశ్చ గూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాంగు
రురజనితవాహ్యేనజన్యః ప్రయాసో రామధ్యానేన లబ్ధేత్వయి
తు బత సఖీచేతస స్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యా ఇత్యంతేన ని
ర్వేదో నిబద్ధః। తతోఽధునేత్యంతేన గ్లానిః। గూఢమిత్యంతేన శం
కా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిరితి జ్ఞేయం ॥౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైః
ప్రసత్తిర్యా హర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయం యథా॥ సమీ

భిర్నిస్పృహత్వం ధృతిః- అవ్యగ్రతాదయోఽనుభావాః ॥ ఉదాహరణలాఘవార్థమేవం క్రమోల్లంఘనేన స్వరూపనిరూపణమితి బోధ్యం॥ పంచాప్యుదాహరతి- వ్యర్థా ఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం ॥ నిర్వేదాదీన్దర్శయతి అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాం లక్షయతి- జాడ్యమితి ॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వం జాడ్యం- అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీంభావాదయోఽనుభావాః॥ హర్షం లక్షయతి -ఉత్సవాద్యైరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనఃప్రసాదో హర్షః- స్వేదాశ్రుకంపాదయోఽనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి- సమీక్ష్యేతి॥ స్పష్టం

౫౦ ॥ దైన్యం లక్షయతి- సత్త్వత్యాగాదితి॥ సత్త్వత్యాగోదార్ఢ్యత్యాదేరుపలక్షకః- తేనసత్త్వత్యాగదార్ఢ్యత్యాదిజన్యం మనసోనౌద్ధత్యం దైన్యం- కార్పణ్యపదం చ దేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉగ్రతాం లక్షయతి- వ్యక్త ఇతి॥ అపరాధే పుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహరూపే వ్యక్తే సతి- తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావం చండత్వం క్రౌర్యముగ్రతా చింతాం లక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలం ధ్యానం చింతా శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- సం

క్ష్య రామం సమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామా న చ గంతుకామాః। క్షణం బభూవుః క్షణదాచరేంద్రాః ప్రాపుః ప్రసాదం పరమం సురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యం దైన్యం కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధే చండత్వముగ్రతా తర్జనాదికృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥ త్రయం యథా॥ సంత్రస్తానాం భవతి శరణం భూభృతాం వారిరాశిస్త్రాతాస్మాకం సహి వయమపి త్రస్నవో భూభృతస్స్మః। రామః క్రోధాదభిపతతి నో వీక్ష్య కించిద్వ్యలీకం సేనానీర్నాగమదిహ కథం సోపి భీతో గతోహి॥ అత్ర ప్రథమార్ధే దైన్యం నిబద్ధం। ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ చిత్తక్షోభం జగుస్త్రాసమాకస్మికభయోదితం ॥ యథా ॥ విషమాయుధమాలోక్య రాఘవంగక్షసాంచమూః । కంపస్విన్నచలన్మూర్తిర్భీరుభావమదర్శయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వం ప్రాహురీర్ష్యాం మనీషిణః। అపరాధిని చిత్తస్యామర్షః ప్రజ్వలనం భ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమీషదపకారం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౫౧ ॥ త్రాసం లక్షయతి- చిత్తేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం తస్మాద్భయాత్- తాదృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధం భయంకరాస్త్రం పంచబాణం చ- భీరుభావమధీరత్వమంగనాత్వం చ॥ ౫౨॥ అసూయాం లక్షయతి - పరేతి ॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యం పరోత్కర్షాసహి

ష్టుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయో౽నుభావాః ॥ అమర్షం లక్షయతి- అపరాధినీతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా సాపరాధే మనః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి యావత్ - తదేవామర్షః- స్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయో౽నుభావాః॥ గర్వం లక్షయతి-ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యో౽న్యధిక్కారావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్యర్థః॥ అసూయామర్షావుదాహరతి- నహీతి॥ స్పష్టం॥ ౫౩ ॥ గర్వముదాహరతి- నేతి॥ పంకజన్మ పాపజన్మ-పంకజం చ ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిం లక్షయతి -స్మృతిరితి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సం

వేత్। ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యన్యక్కారో గర్వ ఉచ్యతే॥ యథా॥ నహి మత్తో౽ధికా లక్ష్మీస్తస్యాం తవ కథం రతిః। ఇతి రాఘవ బధ్నాతి భ్రుకుటీం త్వయి మే సఖీ ॥ ౫౩ ॥ న చంచలాహం న చ పంకజన్మగతా న దోషాకరసోదరీ చ। ఇతి శ్రియం న్యక్కురుతే సఖీ మే త్వం రామ తస్యాం న జహాసి రాగం॥ అత్రాదిమశ్లోకే ఈర్ష్యామర్షౌ నిబద్ధౌ। ద్వితీయే గర్వ ఇతి వేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః పూర్వానుభూతేర్ధీః స్మరణం స్యాత్తదుద్యమః॥ యథా॥ రామ త్వయా మమ సఖీ లలితాని పూర్వమాశ్లేషచుంబనముఖాన్యనుభావితాని। ఆలోచ్య దుర్లభతరాణ్యధునా విహాతుం ప్రాణాన్ప్రతీరపవనాభిముఖం ప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతం హర్షమోహయోర్మిశ్రణం మదః॥ యథా॥ శీధుపానవివశా స్మరాతురా

సంస్కారోద్బోధే సతి పూర్వానుభూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - తత్ర భ్రూవిన్నమనశిరఃకంపాదయో౽నుభావాః॥ మరణం లక్షయతి-మరణమితి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాన్మనసో౽పాయో హి కార్శ్యశ్వాసాద్యనుభావో మరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగో౽త్ర వివక్షిత ఇత్యాహ- తదుద్యమ ఇతి॥ ద్వయమప్యుదాహరతి- రామేతి ॥ అనుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని॥ ౫౫॥ మదం లక్షయతి- మదిరేతి॥ హర్షః ప్రసాదః మోహో వైచిత్త్యం మదిరాదిజన్యో హర్షమోహసంకరో మదః- అత్ర వాగంగస్ఖాలిత్యహసితరుదితాదయో యథాయోగము

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీధ్వితి॥ సురవారయోషితోఽప్స రసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాం లక్షయతి-మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్య మీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతాలస్యశ్రమవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః॥ సుప్తిం లక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ విబోధం లక్షయతి - అవబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోటజృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥

ఘూర్ణమాననయనాస్త్వలద్గిరః। హర్షయంతి సురవారయోషితో రామసాయకలతాహతా హితాః ॥౫౬॥ మనసో మీలనం నిద్రా సుప్తిస్తస్యాః ప్రగాఢతా। అవబోధశ్చేతనాయాః ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయం యథా ॥ రఘుపతిభుజోత్సంగే తుంగే నిధాయ నిజం శిరస్సురతవిరతౌ నిద్రాముద్రాం క్షణం క్షణమాగతా। సహితమధరం స్వప్నే గృష్ట్వా కయాఽపి చ న కాంతయా కృశవిక్షత సంజల్పాతల్పాదహం త్వరితోత్థితా ॥ ౫౭॥ స్వాంతసంకోచనం వ్రీడా కామరాగస్తవాదిభిః ॥ యథా ॥ అళీజనేన గమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్క్రమేణ గళితే మిళితే వకాంతే । కిం వా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వేత్త్యాలోచనాం నతముఖీ కురుతే స్మ సీతా ॥౫౮॥ ఆవేశో దుఃఖమోహాద్యైరపస్మారోంగతాపనః॥ చింతాదుఃఖభయోద్బద్ధం

త్రయమప్యుదాహరతి- రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగే ఉపరిభాగే - నిద్రాముద్రైవ క్షణఉత్సవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి-స్వాంతేతి॥ కామనిమిత్తో రాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆదిశబ్దార్థః- మదనాభిలాషాదిభిర్మనస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధానస్వవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- అళీజనేనేతి॥ క్రమేణ పర్యాయేణ-యుగపద్గమనే సంశయాదిప్రసక్తేరితి భావః-గళితే నేతి వా ప్రాతః॥ ౫౮॥ అపస్మారం లక్షయతి- ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యాభూతావేశాద్విజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్కీలాలాఫేనా

ద్యమఖావఆవేశో౽పస్మారఇత్యర్థః॥ మోహంలక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా దిభిర్వైచిత్త్యం మోహఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాద ర్శనాదయో౽నుభావాః॥ ద్వయమప్యుదాహరతి-తమాలానితి ॥ ఉత్తాలా నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతింలక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహా పోహాదిభ్యో౽ర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద వి దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయో౽నుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యంలక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయ త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయో౽నుభావాః ॥ ఆవేగంలక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్నభ
సి విలోక్యాహితనృపాబతేహోప్యాయాతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః। వనే భ్రామం భ్రామం వికటః టపాగ్రైరభిహ
తాహతాస్సోఖస్వహో ఖడ్గైరితి ఝుడితః మూర్ఛాముపగతాః ॥౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥ యథా॥ అనవా
ప్తదేహ దాహస్సఖి కానః పవదాశరథీ రామః। నహ్యన్యస్మిన్పు
రుషే త్వేతాదృశరూపచాతురీదృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్శ్యషాద్వైరుదీర్యతే। ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రం
శిరిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥ సంశయాత్కల్పనానంత్యం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే ॥ యథా ॥ పుష్పాస్త్రే తేషు బతయా భవనేషు మంద
ముద్యుంజతే స్మ రిపువాఙ్మదృశోః హర్తుం। తారామథాటిపట
హాక్షుభితాంతరంగాశ్చక్రుర్జవేన బహుధావనధావనాని॥ ౬౧
ధర్మశ్చరీదభృదసావితి ధార్మికాణాం మూర్తో నయోయమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్య గాజవిద్రవాతవర్షాదేరనిష్టస్య చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హర్షశోకత్వరాస్తంభా దయో౽నుభావాః॥ వితర్కంలక్షయతి- సంశయాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేనసంశయవిమర్శాదిజన్యో౽నేకధా సంభావనాత్మా భ్రూక్షేపశిరఃకం పాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ నధావనాని॥ అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కూటపిచ్ఛేష్టితా

నాంకపటోద్యమానాం-మాయావినామితియావత్ ॥ ౬౨ ॥ అవహిత్థాంల క్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగో పనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్రమ్నాన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభం గాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ ఆదిశబ్దార్థః-వైతాళికాదిభిఃకృతయారాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా జనితౌవేపథురోమహర్షౌకంపరోమాంచౌ॥ ౬౩॥ వ్యాధింలక్షయతి- వ్యా ధిరితి॥ వనస్తాపదోపవైషమ్యాభిభవజన్మాశీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుతోష్ణా

> మంత్రవిశారదానాం । కాలాంతకోయమితికూటవిచేష్టితా
> నాంసంజాయతేరఘుపతౌబహుధావితర్కః॥అత్రప్రథమం
> పద్యమాలస్యావేగయో రుదాహరణం ద్వితీయంవితర్కస్యే
> తివేద్యం ॥౬౨ ॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యాసావహిత్థేతికథ్య
> తే॥యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనా
> జనితవేపథురోమహర్షౌ।మధ్యేసభంమసృణచందనపంకచర్చా
> వ్యాజేనగోపయతివైరివసుంధరేంద్రః ॥౬౩॥ వ్యాధిర్జ్వరా
> దిరున్మాదస్తుల్యచేష్టాజడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండి
> తవిరోధివధూజనానాంగాత్రేషు గాఢమదనజ్వరదూషితే
> షు।హారాస్స్ఫుటంతిహరిచందనమేతి శోషంధూమాయతేచ
> నలినీదళక్లప్తశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ స్థానాయసంఘటయమందర
> కందరంనోరక్ష్యావయంకృశబలాశ్శబరాభవద్భిః। ఇత్యస్తచే
> తనసచేతనతుల్యవృత్త్యాభ్రామ్యంతి రామవిమతాశ్చకితావ
> నేషు ॥౬౫॥ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ।
> విలంబాక్షమతౌత్సుక్యంచేతస్తాపత్వరాదికృత్ ॥ చాపలంత్వ

ళుతాద్యనుభావోవ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదంలక్షయతి- ఉన్మాదఇతి॥భయ సన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదఇత్యర్థః-తత్రా నిమిత్తస్మితాసంబద్ధప్రలాపనిర్హేతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాద యోనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి-కాకుత్థ్సేతి॥స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్మాద ముదాహరతి-స్థానాయేతి॥ హేమందర, హేశబరాః॥ ౬౫॥విషాదంలక్ష యతి- విషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాది భ

వసత్త్వసంక్షయోవిషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుత్తమాద్యాశ్రయత్వేనత్రివిధఇత్యాహుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇష్టవిరహారమ్యవస్తుదిదృక్షాదిజన్యంమనస్తాపత్వరానిశ్శ్వాసనిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః।చాపలంలక్షయతి-చాపలంత్వితి।రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థఃతత్రభర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయోనుభావాః॥విషాదముదాహరతి-బద్ధఇతి॥స్పష్టం ॥౬౬॥ ఔత్సుక్యముదాహరతి-అహ్నమితి॥స్పష్టం॥౬౭॥చాపలముదాహరతి-భ్రూభంగేతి॥రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం॥క్రమేణయథా॥ బద్ధస్సముద్రోబలభేదిజేతాహతస్సుతస్సంయతిదేవరోపి । ప్రత్యర్పయేద్దైత్యపతిర్నసీతాంకోవాక్రమస్స్యాన్మమకంఠసూత్రే ॥ ౬౬ ॥ అహ్నంప్రభోరచిరమస్తమయేతబింబం సజ్జీకురుష్వ సహసాసఖిపుష్పతల్పం । తూర్ణంప్రసాధయమమాంగమనంగతప్తంసంక్షిప్యవాత్రజసమానయరామచంద్రం॥ ౬౭ ॥ భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగ రంగై రానంగశార్ఙ్గశరసంగమనప్రసంగం ॥ తచ్ఛింజినీరణితమాభరణైఃక్వణద్భిః ప్రస్తౌతి రామ మభితశ్చలితాసఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చలనాచ్చాపల్యం ॥ ౬౮ ॥ అథప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ

భావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణాని

నాంలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితఃరామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః-చలితా-భ్రూభంగేన సంగవతామపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాంరంగైర్నృత్తైః- అత్రనృత్తస్థానవాచినోరంగిశబ్దస్యనృత్తపరత్వం-'రంగోరణస్థలేరాగేనృత్తరంగేత్రపుణ్యపి' తిశ్వః- ఆనంగశార్ఙ్గేధనుషిశరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం - ప్రస్తౌతి-ప్రకటయతీత్యర్థః ॥౬౮॥ అథభావస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే-అథేతి॥ భావంలక్షయతి-రసేతి-బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృంగారవిషయఃప్రాథమికోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః- తదుక్తం। "చిత్తస్యవికృతిస్సత్త్వంవికృతేఃకారణేసతి । తత్రాల్పావికృతిర్భావోబీజస్యా

ఇవికారవదిʼʼతి॥హావంలక్షయతి-హావస్త్వితి॥ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలోకితఇతి- హరచాపమారోపయంతమేనంరామం - అత్రాలోకితఇత్యనువర్తతే॥యోజయతి-అత్రేతి ॥౬౯॥ హేలాంలక్షయతి-సువ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి-చార్వితి॥ స్మరవివసుధాంబుధిస్తస్యచంద్రపాదైఃమన్మథోద్దీపకైరిత్యర్థః-శృంగారస్యమంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌవ్యతికరస్సం

భావమాహుర్మనీషిణః । హావస్తు భావపవస్యాదీషద్విస్పష్టవి
క్రియః॥ద్వయంయథా॥ ఆలోకితేపూర్వమవిక్రియైవయా
వోజనానద్యతుజానకీయం । ఆరోపయంతంహరచాపమేనం
కించిత్సమంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్రకించిత్సమంచత్పులకే
త్యనేనహావోనిబద్ధః। శిష్టేనభావఇతి వేద్యం ॥౬౯॥ సువ్యక్త
విక్రియోభావో హేలేతిపరికీర్త్యతే। యథా॥చారుస్మితైస్స్మ
రసుధాంబుధిచంద్రపాదైశ్శృంగార మంగళతరంగభరైర
పాంగైః। సర్వాకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చగామేపాత్రిమగ్భ
వంతిసుతనోఃప్రణయప్రరోహాః॥ ౭౦॥ అభూషణేపిరమ్యత్వ
మాకైర్మాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥రఘువరరామావయవైః
ప్రకృతిశుభైర్భూషణానిభూష్యంతే ।ఉడుభిర్మహీశశికిరణా
విభాంతితాన్యేవతైస్తుశోభంతే॥ ౭౧॥ యథావా॥ తాటంక
గ్రైవేయకకేయూరముఖానిభూషణాన్యస్యాః। స్వయమతిశ
యమాధాతుంనశక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౭౨॥ శీలా
ద్యలంఘనంయత్తుధైర్యమాకైరుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తా
పితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్మర్దితాపిమలయాచలానిలైః।
ప్రేరితాప్యవనిజాళిభిఃపతింసాబ్రవీన్నపరుషారుషాగిరః॥౭౩
యథావా॥హృతోత్తరీయాంరాషేణస్తనయోస్తనయాంభువః।

బంధోయేషాంతైః- ప్రణయప్రరోహాఃప్రేమాంకురాః ॥౭౦ ॥ మాధుర్యంలక్షయతి-అభూషణఇతి॥ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామాయాస్సీతాయాఅవయవైః॥౭౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-తాటంకేతి॥ గ్రైవేయకంకంఠభూషేత్యమరః॥౭౨॥ ధైర్యంలక్షయతి-శీలాదీతి॥ఉదాహరతి-తాపితేతి॥పరుషాగిరః నాబ్రవీత్ ॥౭౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికంబంధవిశేషం॥ ౭౪॥ లీలాం లక్షయతి- లీలేతి ॥ ఉదాహరతి- రఘ్వితి॥ అత్ర ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వం సీతాయాః- సతీ పతివ్రతా చ- దయితా ఏవమనుకారిణ్యపి మనోహారిణీ చ- పతివ్రతాలక్షణం తు "భుక్తే ను భుక్తే యా పత్యౌ దుఃఖితే దుఃఖితా యది। ముదితే ముదితా త్యర్థం ప్రోషితే మలినాంబరా ॥ సుప్తే పశ్చాత్ స్వపిత్యాశే తే పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతి। నాన్యం కామయతే చిత్తే సా విజ్ఞేయా పతివ్రతేతి" ౭౫॥ విలాసం లక్షయతి- తాత్కాలికీతి॥ విశ్వైః నేత్రభ్రూవక్త్రకర్మణాం విశేష ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భ్రూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౭౬॥ విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్వస్తికమాధాయ నాముంచద్ధైర్యకంచుకం॥ ౭౪॥ లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిర్గత్యాదిచేష్టితైః॥ యథా॥ రఘుపుంగవస్య వచనం వచసా చేష్టాం చ చేష్టయా దృష్టిం। దృష్ట్యా చానుసరంతి సీతా జాతా సతీ చ దయితా చ ॥ ౭౫ ॥ తాత్కాలికీ విలాసస్స్యాద్విక్రియా నేత్రవల్గితే క్షణాత్ ॥యథా॥ భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశరసంగవశప్రసంగం। తచ్చింజినీరణితమాభరణైః క్వణద్భిః ప్రస్తౌతి రామవశ్యితశ్చలితా సఖీయం ॥ ౭౬ ॥ విచ్ఛిత్తిరల్పభూషాభిరపిరమ్యత్వముచ్యతే॥యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీ చాంపేయనీలోత్పలోత్తంసౌ తేతనుతశ్చ్యుచిస్మితలవో నిర్మాతి నాసామణిం। హారస్ఫారమరీచిరారచయతి శ్రీఖండచర్చాశ్రియం బాలే శేషవిభూషణైః కృతమియద్రామస్య నీరం మనః ॥ ౭౭ ॥ విభ్రమస్త్వరయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః॥యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి - తాటంకేతి॥ తాటంకద్యుతిర్లోలలోచనరుచిశ్చ -తే- చాంపేయోత్తంసం నీలోత్పలోత్తంసం చ తౌ కర్ణభూషణౌ- కృతమలం॥ కుత ఇత్యత ఆహ ఇయదితి ॥ రామస్య మనః ఇయద్ధీరం వీతావద్ధైర్యయుక్తం- స్త్రీస్వభావానుగుణ్యేనాత్ర కాకురనుసంధేయా-ముగ్ధే అలంకృతైరలంకారైరలం- తన్మనస్థైర్యమహం వేద్మి త్వత్సకవలోకనమాత్రేణ రజ్యతీతి భావః॥ ౭౭। విభ్రమం లక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥ కాలే ప్రియతమపమాగమాదిసమయే- త్వరయా మదనావేశాదిసంభ్రమేణ భూషా

ణాంస్థానవిపర్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గేవ్యసనేనాసక్త్యా రభసస్వాంతయా వేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనం త్వశు
భే సక్తౌ పానస్త్రీమృగయాదిషు। దైవానిష్టఫలే పాపే విపత్తౌ నిష్ఫలోద్యమ
ఇతి విశ్వః॥ ౮౮॥ కిలికించితం లక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ ప్రతికలం ప్రతిక్షణం మిళంతో గద్గదరవా యస్యాస్సా తథోక్తా- త్రిం
శత్తు తాః కలేత్యమరః॥ ౮౯॥ మోట్టాయితం లక్షయతి॥ మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయా కాంతయాసీత్పాణౌ హారో ఝటితి
ఘటితః కంకణం కంఠనాళే। కాంచీసూత్రం కచపరిసరే కాంచ
నస్రజ్ఞితం బేలాక్షౌ లక్ష్మీర్న్నయననలినే కజ్జలం పాదపద్మే॥ ౮౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితం ॥ యథా॥ ప్ర
గాఢం సందష్టాధరకిసలయామర్షపరుషా ప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసా సపులకశరీరా
జనకజా న కాంతం నాత్మానం కిమపి బుబుధే నాపరమపి ॥ ౮౯ ॥
మోట్టాయితం భవేదిష్టకథాదౌ భావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావేన మయతి వదనం నిగూఢదరహసితం। సపులకకపో
లఫలకా ఘటయతి కుచయోః పటాంచలం బాలా॥ ౯౦॥ సంమర్దే
పి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ అన్యే త్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే। దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్య
త్ర కుట్టమితం హి తదితి॥ యథా॥ హృది ముష్టినిఘాతసంభవా న
ఖదంతక్షతజాపి వేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయా బుబు
ధే నాల్పతరాపి బాలయా ॥ ౯౧ ॥ మానాత్కాంతస్య సల్లా
పే బిబ్బోకో నాదరక్రియా ॥ యథా॥ వాక్యైరముష్య వివిధై
ర్న మనో మదీయం ప్రత్యేతి కిమముకృతే సఖి యాసి చింతాం ।

భావసూచనం స్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౯౦
కుట్టమితం లక్షయతి- సమ్మర్ద ఇతి॥ మతాంతరేణ లక్షణమాహ- కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౯౧ ॥ బిబ్బోకం ల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేన గర్వాభిమానాదినాదయి
తేష్వనాదరకరణం బిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

తినవిశ్వసతి- చింతాంకింయాసి॥ ౮౨॥లలితంలక్షయతి- సుకుమారేణేత్యు దాహరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారఃహిమవాలుకా తుషారస్తుహినం గంధసారః శ్రీఖండచందనం తైః॥ ౮౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ మృద్వితి॥ మృదుయథాతథాశింజానానిమంజీరకాంచీవలయకంకణానితైః- తత్క్రతైరి త్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణవిలాసైఃస్మితేనచసీతాయాశ్చ సుకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥౮౪॥ కుతూహలచకితేలక్షయ

కామస్యమేగిరితుపంచశరీశరీరంయావల్లభాస్యసఖిసాస్తుప రంకృతార్థా॥౮౨॥సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం॥ యథా॥ఘనసారతుషారగంధసారైఃకిముపీయూపశిరీషచంప కైర్వా। సఖితేవయవాస్మరేణసృష్టా దయితోయాస్ఫుజ తేమృదూపచారైః ॥౮౩॥ యథావా॥మృదుశింజానమంజీర కాంచీవలయకంకణైః। సస్మితాసేవతేరామంరామారహసి విభ్రమైః॥ ౮౪ ॥ రమ్యేకుతూహలంలౌల్యంచకితంభయసం భ్రమః॥ క్రమేణయథా॥విలోకతేతన్ముఖమేవబాలాశృణో తితస్యైవశుభంచరిత్రం। తదంగసంగంపిజహౌనచాపిఛా యావదాహారవిహారకాలే ॥ ౮౫ ॥ పరీహాసోద్యోగాంప్రి యాసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వానేపథ్యం ఝుడితినికటో పాగతవతీం।సమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్పస్మరభయాం స్థితోగాఢంరామస్మితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః॥౮౬॥విహృ తంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా॥అన్యేత్వాహుః॥ ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం। క్రియ యావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతముదాహృతమితి॥యథా॥ కాం

తి-రమ్యఇతి॥ రమ్యేరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః॥ చకితమితి॥కుతూ హలముదాహరతి- విలోకతఇతి॥స్పష్టం॥ ౮౫॥చకితముదాహరతి- పరిహా సేతి॥పరీహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ణీషాదిధారణేన సమంచితవేషం॥ ౮౬॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య ప్రాప్తావసరస్యేత్యర్థః॥ విహృతస్యమతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్య యేతి॥ స్వమతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి ॥ నర్మణవచనంలీలా

సల్లాపః- క్రీడాలీలా చ నర్మ చేత్యమరః-మదనః యువాభ్యాం కథమారాధితః- కే కే బంధవిశేషాశ్చ మత్కృతివిశేషాశ్చ జాతా ఇత్యర్థః॥ ౮౭ ॥ హాసం లక్షయతి- హసితమితి॥ యౌవనమదోద్భూతం-నను హాస్యవద్వేషభాషాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పఅడేతి॥ ఛా॥ ప్రకటేతి॥ మదిరాక్షీ ఖంజనాక్షీ॥ ౮౮॥ ఏవం రసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాక్ప్రతిపాదితామపి విస్మృతిశంకయా రసాంతరోత్పత్తిం స్మారయతి- హాస్య ఇతి॥ నను ప్రా

తేన నర్మవచనం సఖి కింకిముక్తం మారాధితస్సఖి కథం మదనో యువాభ్యాం। పృచ్ఛంతమాలిజనమిత్యసకృత్సరోషా బాలా దదర్శ న చ కించిదువాచ వాక్యం ॥ ౮౭ ॥ హసితం యౌవనమదోద్భూతం హాసోఽనిమిత్తకం॥ యథా ॥ పఅడాణురాఅబంధా వివసా ఘణజోవ్వణేణ మఇరక్ఖీ । మఅణదిరోహిదలజ్జా రామం దట్ఠూఅ హసఇ అణిమిత్తం ॥ ఛా ॥ ప్రకటానురాగబంధా వివశా ఘనయౌవనేన మదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జా రామం దృష్ట్వా హసత్యనిమిత్తం ॥ ౮౮ ॥ ఇతి రసభావనిరూపణం॥ ***

రసాంతరోత్పత్తిక్రమః

అత్ర రసాద్రసాంతరోత్పత్తిరపి కవిభిస్సమ్మతా॥ యథోక్తం శృంగారతిలకే "హాస్యో భవతి శృంగారాత్కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః" ఇతి॥ "రసస్సర్వోఽపి సంపూర్ణస్తిరోధత్తే రసాంతరం" ఇతి భానుతీయోక్తరీత్యా యద్యప్యేకైకపదే రసశ్చర్వ్యతే తథాపి రససంకరోఽప మహాకవిభిరంగీకృతః। స చాస్మాభిస్సవదలంకారోదాహరణే

ధాన్యే సత్యంగిత్వముపసర్జనత్వే సత్యంగత్వం, ఏవం చ "రసస్సర్వోఽపి సంపూర్ణస్తిరోధత్తే రసాంతరం" ఇత్యభియుక్తోక్తేః కథం రసయోరంగాంగిభావః కథం వా తత్సంకర ఇత్యాశంక్యాహ- తథాపీతి॥ అయం భావః "రసాః కార్యవశాత్సర్వే మిళంత్యేవ పరస్పరం। ప్రథమం యో రసః ఖ్యాతస్స ప్రధానం భవిష్యతి" ఇత్యాదివచనప్రామాణ్యాదవిరుద్ధో రససంకర ఇతి॥ స చేతి॥ సః రససంకరశ్చ- రసవదలంకారోదాహరణే -ఘోటీఘోరఖురక్షతేత్యత్ర శ్లోకే-ద

ర్శితః-వీరశృంగారయోరంగాంగిభావ ఉదాహృత ఇత్యర్థః॥ రసాభాసస్త్వి
తి॥ లక్షితః- అస్మిన్నేవ తరంగే ఏకత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా త్రివిధోఽపి
రసాభాసో నిరూపితః। ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే రామత్వద్వైరిణః
కాంతేతి శ్లోకే॥ భావాభాసోఽపీతి॥ ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే- మన్యే రా
యుధి పత్రిణో రఘుపతేరితి శ్లోకే॥ రసభావయోరితి। తదాభాసా అనౌచిత్య
ప్రవర్తితా ఇతి మమ్మటపాదోక్తే రనౌచిత్యప్రవృత్తిరేవ తయోరాభా
సత్వం। భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగత్వం చ కదాచిత్సంభవతీ
త్యాహ- రస ఇతి॥ ముఖ్యే అంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోఽపీతి- అంగభూ

దర్శితః। రసాభాసస్త్రివిధో లక్షితః ఊర్జస్వ్యలంకారోదా
హరణే దర్శితః। భావాభాసోఽప్యూర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే ద
ర్శితః। రసభావయోరాభాసత్వమనుచితవిషయప్రవర్తనం ॥

భావశాంతిభావోదయాదివివరణం

రసే ముఖ్యేపి క్వచిదాస్వాదాతిశయవశాద్భావశాంత్యాదయో
ప్యంగిత్వమపిభజంతే॥ ఉక్తం హి కావ్యప్రకాశే "రసే ముఖ్యే
పి తేంగిత్వం ప్రాప్నువంతి కదాచన। తే భావశాంత్యాదయః
అంగిత్వం చ రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవదితి" తత్ర
భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణే దర్శితా॥ భావో
దయో యథా। ఆలీజనేన గమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్ ఛలే
న గళితే మిళితే చ కాంతే। కిం వా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వే
త్యాలోచనానతముఖీ కురుతే స్మ సీతా॥ అత్ర లజ్జాభావస్యోద

తా అపీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- ప్రాధాన్యమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ త
త్ర సద్దృష్టాంతమభియుక్తసమ్మతిం దర్శయతి - రస ఇతి ॥ కదాచన విభా
వాద్యుపసంవలనదశాయాం - తత్సంవలనేతు రసస్య ప్రాధాన్యమేవేతి భా
వః॥ అంగిత్వం చేతి- యథా రాజానుగతో వివాహప్రవృత్తో భృత్యో రాజ్ఞి
ముఖ్యేపి ప్రాధాన్యమాలంబతే తద్వదితి భావః। తత్రేతి- తత్ర భావశాం
త్యాదిష్విత్యర్థః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - దయితజనవియో
గాద్దారుణగ్లానిభాజామితి శ్లోకే॥ అథ భావోదయముదాహరతి - ఆలీజనేనే
తి॥ ఛలేన కేనచిద్వ్యాజేన- క్రమేణేతి వా పాఠః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥

౮౯॥ భావసంధింలక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్షన్నితి ॥ ఈర్ష్యామర్షిణి- సీతాపాణిమయం గ్రహీష్యతీత్యసూయారోషరూషే- రుషా- సీతామిమేహతకాః పశ్యంతీతిరోషేణేత్యర్థః ॥ వైదేహ్యాంలజ్జాస్మరాభ్యామావర్జితాన్ భూమిభృతాంబృందే పరుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్నిదధఇత్యన్వయః॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః॥౮౯॥యత్రాన్యోన్యవిరోధినౌ భావౌపరస్పరస్పర్ధితయో
పనిబధ్యేతే తత్ర భావసంధిః ॥ సయథా॥ఆకర్షన్నిటలేక్షణస్య
రభసాదాకర్ణపూర్ణం ధనుర్వైదేహ్యాంపితురంకభాజినిదధేల
జ్జాస్మరావర్జితాన్ । ఈర్ష్యామర్షిణితత్స్వయంవరకృతే నానా
దిగంతాగతే బృందే భూమిభృతాం రుషా చ పరుషాన్రామః క
టాక్షాంకురాన్ ॥ అత్రరతిక్రోధయోస్సంధిః ॥ ౯౦ ॥ యథా
వా ॥ మమైవనాటకే కంసవధే ॥ రోషార్ద్రక్షణమీక్షణం విపు
లయన్వాసం భయాన్మీలయన్వక్త్రార్ధే క్వచిదీరయన్కటుగి
రం చాటూక్తిమప్యన్యతః। ఏకేనాశుపదాపురఃపరిసరన్నన్యే
నపశ్చాద్వ్రజన్ కాంచిజ్జాతురణోన్ముఖోయమదశాం లేభేర్ధనా
రీశ్వరః। అత్రామర్షదైన్యయోస్సంధిః॥౯౧॥యత్రబహూ
నాంభావానామన్యోన్యోపమర్దకత్వయానిబంధః క్రియతే త
త్ర భావశబలతా॥సాయథా॥ఆయాతోనమమాంతికం రఘుప
తిః కింతేనజాతాగసా యాస్యామిస్వయమేవతస్యసవిధంకిం
వావదేన్మాంసఖీ। ఆయత్తస్స్వయమేషనన్విహపునర్ద్రక్ష్యా
మినైతన్ముఖంతూర్ణంతద్ఘటనంభవేన్మమకథం కావాభవిత్రీ
కథా। అత్ర చింతాస్మృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషా
దానాంశబలతా ॥౯౨॥........................ *

రోషాదితి॥ కటుగిరంపరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥౯౧॥భావశబలతాంలక్షయతి- యత్రేతి॥తాముదాహరతి॥ ఆయాతఇతి ॥ స్వయంస్వతఏవాయత్తోఽధీనః సులభఇతియావత్ -అత్రబహవోభావాః పూర్వపూర్వోపమర్దేననిబద్ధాఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౯౨॥ ఇతీత్యాది॥ ...

సంప్రతికవిస్స్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ణాతత్వం దర్శయంత్స్వాహంకారపరిహా
రపూర్వకంకృతినాయకం ప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥ హియస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్రావతంస వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసిద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుపతిగుణమణిగణధామని సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే రసనిరూపణం నామ దశమస్తరంగః॥.........*

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినో దేవస్య రామాత్మనస్త్వంగత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహరో విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతో యల్లమాంబాకృతసుకృతఫలం పర్వతేశస్య భాగ్యం। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రే విలసతి దశమో రామవర్ణ్యైస్తరంగః॥.......................*

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధవిహిత గ్రంథానుసంధాయినా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్రబంధః కృతః । కస్త్వేష్యేదము నాధ్వనాహ్య సులభో బోద్ధా చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞో గతమత్సరో స్తిహిర మారామస్ససంతుష్యతు ॥ ౯౩ ॥ భో మాతః కవితే హితం మమ వచః కించిత్సమాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ మర్త్యాన్స్తుతిం మాకృథాః॥ కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాస్వాదవి

ర్మత్సరశ్చపుమానసులభః- బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తా ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః రమారామాయస్యసతథోక్తః-సః శ్రీరామరూపశ్శ్రీహరిః॥ ౯౩॥ సంప్రతి

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భోమాతరితి॥ విస్రాణామామగంధినాం-వ
సాస్రపూయపిశితానాం లేపేచర్చాయామభిలాషిణౌత్సుక్యవాన్॥ ౯౪

తోఁవావిస్రవసాస్రపూయపిశితాలేపాభిలాషీభవే
త్॥ ౯౪॥ సంజాతోహరితాన్వయేమహతియశ్శ్రీపర్వ
తేశస్సుధీష్షణ్ణాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీ
లాకృతిః। ధర్మాఖ్యేనమనీషిణావిరచితస్తత్సూనునా
తాదృశా సోయంమావదిలాతలం విజయతాంసాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౫ ॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాతఇతి ॥విజయతాం
సర్వోత్కర్షేణవర్తతాం॥ ౯౫

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే దశమఃప్రస్థః

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థంప్రస్థైర్మహద్భిస్సహితోలసద్భిః। మ
యాకృతోమందరఏషయత్నాత్తనోతునిత్యంసుమనఃప్రమోదం॥నశబ్దశా
స్త్రేపినచార్థశాస్త్రేనకావ్యభేదేష్వపరిశ్రమోపి। తథాపిటీకావ్యరచీహ
మేయంగురుప్రసాదోహినమేనుభావః॥ మదీయవ్యాఖ్యానేసరసజనసం
తోషసదనే నవిందంత్యానందంయదికుటిలచిత్తాఃకతిపయే। నమేసందే
హోమాత్రత్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరజ్జ్యోత్స్నాహర్షంకలయతికి
మూలూకవితతేః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభద్గాంభీర్యభేదినీ। వ్యాఖ్యే
యంమందరాభిఖ్యాభూయాదాభాస్కరంభువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.